

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Medgyesy-Schmikli Norbert

**A CSÍKSOMLYÓI MISZTÉRIUMDRÁMÁK
FORRÁSAI
ÉS FERENCES LELKISÉGTÖRTÉNETI
HÁTTERE**

2006

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola
Eszmetörténeti Műhely**

Medgyesy-Schmikli Norbert

**A CSÍKSOMLYÓI MISZTÉRIUMDRÁMÁK FORRÁSAI
ÉS FERENCES LELKISÉGTÖRTÉNETI HÁTTERE**

Doktori (PhD) értekezés

**Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Fröhlich Ida
Újkori Eszmetörténeti Szakcsoport vezetője: Dr. habil. Óze Sándor**

Témavezető: Dr. Kilián István professor emeritus

Piliscsaba, 2006

TARTALOMJEGYZÉK

PROLOGUS	6
MUNKÁNK CÉLKITŰZÉSEI ÉS KIINDULÁSI PONTJAI	7
A csíksomlyói misztériumdrámák szövegének alapadatai.....	7
A csíksomlyói iskoladrámák historiográfiája.....	8
A barokk színjátszás adatai és körülményei Székelyföldön.....	11
Terminológiai problémák tisztázása a német nyelvű színjátékok összevetésével	13
Az értekezés kutatás- és munkamódszere.....	14
CSÍKSOMLYÓ TÖRTÉNETÉNEK FŐBB ESEMÉNYEI A XVIII. SZÁZAD VÉGÉIG	18
Csíksomlyó alapítása.....	18
Csíksomlyó a szenvedés tüzeiben.....	20
A XVII. század megpróbáltatásai és a rendtartomány újjáéledése a XVIII. században.....	22
A CSÍKSOMLYÓI PASSIÓJÁTÉKOK ELŐADÁSÁNAK CÉLJA A FERENCES LELKISÉG TÜKRÉBEN	26
„Sirassad vétkeidet töredelmességgel!”.....	28
A megtérés példái nem bibliai szereplőkkel.....	37
A Vir Dolorum-tisztelet nyomai a drámákban.....	39
Szűz Mária közbenjáró szerepe.....	41
Búcsúkiváltságok a Krisztus szenvedésén elmélkedők számára.....	45
Dramatizált keresztút 1739-ből, előadások „in processione” és „in monte Calvariae”.....	47
A CSÍKSOMLYÓI MISZTÉRIUMDRÁMÁK FORRÁSAINAK CSOPORTOSÍTÁSA	52
Forrásutalások az egyes színdarabokban.....	52
BIBLIAI JELENETEK A PASSIÓJÁTÉKOKBAN	56
Az újszövetségi jelenetek és forrásaik a csíksomlyói misztériumdrámákban.....	56
Az újszövetségi jelenetek és a nagybőjti perikóparend összefüggése.....	56
Ószövetségi előképek a csíksomlyói misztériumjátékokban.....	59

Az ószövetségi előképek patrisztikus, közép- és barokk kori művekben.....	59
A csíksomlyói drámák előképrendszerének csoportosítása.....	65
Ószövetségi előképek a csíksomlyói misztériumdrámákban.....	66
A <i>Biblia pauperum</i> ok és a csíksomlyói előképek összevetése.....	66
Előkép-párhuzamok barokk kori hazai és külföldi iskoladrámákban.....	67
Kortárs lelkeségi művek az előképekről.....	71
Összefoglaló gondolatok az előképrendszerekről.....	73
PÉTER ÉS JÚDÁS SZEREPE A MISZTÉRIUMDRÁMÁKBAN.....	74
Péter siralma.....	74
Júdás árulása és siralma.....	76
 A LITURGIÁHOZ KAPCSOLÓDÓ FORRÁSOK.....	 82
Dramatikus előadásra utaló nyomok a XVII. századi székelyföldi nagyheti énekekben.....	82
Néhány egyházzenei fogalom értelmezése.....	88
Magyar nyelvű szertartások Csíksomlyón.....	88
Liturgikus énekek a passiójátékokban.....	93
Egyházi énekek a passiójátékokban.....	98
Összefoglalás a népénekek között található forrásokról.....	111
 APOKRIF EREDETŰ, A SZENTHAGYOMÁNYBÓL ÁTVETT JELENETEK ÉS HÁTTÉRŰK.....	 112
AZ ÁDÁM- (PARADICSOM-) JELENET FORRÁSAI ÉS MŰFAJKÖZI ÖSSZEFÜGGÉSEI.....	112
Ádám-jelenetek a csíksomlyói passiójátékokban.....	112
Az Ádám-síralmak összefüggései az énekeskönyvekkel.....	116
Ádám-játékok a jezsuita színpadon.....	121
AZ ÉGI PÖR A PASSIÓJÁTÉKOKBAN.....	123
Az égi pör adatai a csíksomlyói misztériumokban.....	123
Az égi pör teológiai, közép- és barokk kori háttere.....	125
A csíksomlyói misztériumjátékok égi pör-jeleneteinek elemzése, forrásai és összefüggése az Arma Christi-motívummal.....	132
A TANÚK KIHALLGATÁSA A FŐPAP UDVARÁBAN	145
KRISZTUS SZENVEDÉSÉNEK PONTOS SZÁMADATAI.....	146

Krisztus a „kaliczkában”.....	153
AMOR ÉS DOLOR CERTAMENJEI A DRÁMÁKBAN. A ferences lelkeség és a kortárs iskoladráma együttes hatása.....	153
SZŰZ MÁRIÁVAL KAPCSOLATOS JELENETEK A PASSIÓJÁTÉKOKBAN.....	158
A Mária-siralom–műfaj és irodalmi gyökerei.....	158
A Mária-siralom csoportosítása a csíksomlyói passiójátékok szövege alapján.....	159
A BETÁNIAI JELENET ÉS FORRÁSAI.....	161
Laskai Osvát devóciós passiója és további forráskutatások.....	161
A betániai jelenet Johannes Gritsch devóciós passiójában és a barokk misztériumjátékokban.....	163
Mária és Jézus búcsúzása a keresztfá alatt.....	167
A Concionator szerepe.....	169
A középkori német nyelvű passiójátékok búcsúzási jelenetei.....	170
A betániai jelenet újkori forrásai.....	172
Nagyszerda és nagycsütörtök történései.....	174
Nagypéntek hajnalának eseményei.....	174
A KERESÉS-MOTÍVUM A MÁRIA-SIRALMAKBAN.....	175
KERESZT ALATTI MÁRIA-SIRALMAK.....	178
PIETÁ-JELENET, JÉZUS TEMETÉSE.....	180
A HÉTFÁJDALMÚ SZŰZ MÁRIA TISZTELETE A DRÁMÁKBAN. Jelenetek Jézus gyermekkorából és az 1746-os színjáték szerkezete és forrásai.....	181
ÖSSZEFOGLALÁS, EPILOGUS.....	187
IRODALOMJEGYZÉK.....	190
Kézírt források (XVII–XIX. század).....	190
Nyomtatott források (XV–XVIII. század).....	192
Forráskiadások, feldolgozások, elemzések.....	198
MAGYAR NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÁS.....	218
ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÁS (SUMMARY).....	219

MELLÉKLET

Az újszövetségi jelenetek és forrásaik a csíksomlyói misztériumdrámákban (Felsorolás).....	1
Ószövetségi előképek a csíksomlyói misztériumdrámákban (Felsorolás).....	10
Péter-siralom (Csíksomlyó, 1744).....	14
Júdás-siralom (Csíksomlyó, 1744).....	15
Júdás-siralom a <i>Dőri énekeskönyvből</i>	17
Mária Magdolna-siralom Kájoni <i>Hymnarium</i> ából.....	19
Chorus Angelorum (Csíksomlyó, 1768).....	19
Ádám-siralom és a Diabolusok párbeszéde (Csíksomlyó, 1744).....	20
Archaikus népi imádság Perenyéből.....	24
Ádám-siralom a <i>Kecskeméti graduálból</i>	25
Ádám-siralom a <i>Komáromi énekeskönyvből</i>	31
Ádám-siralom a <i>Paksi Márton György-énekeskönyvből</i>	37
Ádám-siralom a <i>Herchl Antal-énekeskönyvből</i>	42
Krisztus szenvedésének számadatai (Csíksomlyó, 1733, 1734, 1736).....	50
Mária kérései a betániai jelenetben.....	55
Keresés-motívum (1746).....	55
Mária-siralom a keresztt alatt (Csíksomlyó, 1744).....	56
Ének Mária compassiójáról Kájoni <i>Hymnarium</i> ában.....	57
A Pietà-jelenet Kájoni <i>Hymnarium</i> ában.....	58
Mária-siralom Jézus temetése közben (Csíksomlyó, 1757).....	59
Ének Szűz Mária hét fájdalmáról a Kájoni- <i>Hymnarium</i> umból.....	60

PROLOGUS

Csíksomlyó nevéről először mindannyiunknak az ősi, ma is nagy lelki erőt sugárzó Szűz Mária-kegyhely és a pünkösdi búcsús sokadalom jut az eszébe. Csíksomlyót a XV. század közepe óta az obszerváns ferences rend tagjai gondozzák. Szorgalmas munkájuknak nemcsak a nép, különösen a csíki székelyek lelki gondozása terén, hanem a művelődés tárgyában is jelentős és nagyon értékes eredményei vannak. Ennek köszönhető Csíksomlyó kikerülhetetlen és döntő szerepe nemcsak az erdélyi, hanem az egész magyar, sőt nyugodtan állíthatjuk, hogy az európai művelődés-, könyvtár-, irodalom-, lelkiség- és zenetörténetben. Mindennek alapja és soha ki nem apadó forrása az állandóan megújuló, és az adott kor kihívásaira megfelelő választ adó ferences lelkiség. Csíksomlyó ősi Szűz Mária-kegyhely mivolta, történeti és spirituális hivatása, a tradíciót és népét megtartó ereje adta meg azt a szellemi és lelki légkört, melyben a XVIII. század során a híres nagypénteki szenvedéstörténeti misztériumdrámák elhangozhattak. A középkori jellegzetességekkel bíró, több történeti és stílusréteget magában ötvöző, a magyar anyanyelvet jelentős mértékben pallérozó székely ferences népi színjátékok alapját, soha meg nem szűnő táptalaját a ferences lelkiség művei jelentették.

MUNKÁNK CÉLKITŰZÉSEI ÉS KIINDULÁSI PONTJAI

A csíksomlyói misztériumdrámák szövegének alapadatai

A csíksomlyói ferences gimnázium diákjai a 1721 és 1787 között majdnem minden esztendő nagypéntekén, illetve más ünnepnapokon (pl. vízkereszt ünnepén [január 6.], feketevasárnap, pünkösdi szombatján, Úrnapján, Padovai Szent Antal ünnepén [június 13.], Nagyboldogasszony ünnepén [augusztus 15.]) összesen 42 passiójátékot, 12 moralitást, 5 ószövegszerű drámát, 4 mártírdramát, 12 történelmi drámát, 4 társadalmi drámát és két vígjátékot mutattak be a nagyszámú, a környező falvakból a Sárlos Boldogasszony templomába sereglett hívőknek. A passiójátékok szövege az 1348 oldalas *Liber exhibens Actiones parascevicas*¹ című kéziratos kötetben maradt fenn az utókornak, melyet 1774-ben Péterffy Márton (1720–87)² erdélyi ferences tartományfőnök utasítására másoltak össze. Ugyanebben az esztendőben két újabb kéziratos drámagyűjtemény is keletkezett *Actiones Tragicæ*³ és *Actiones Comicae*⁴ címmel, mely hét, illetve hat drámaszöveget tár az olvasó elé.

¹ A tanulmányunkban idézett drámaszövegek is ebből a kéziratból származnak: *Liber exhibens Actiones parascevicas* Ab anno 1730 usque ad annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyoviensium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens, et continens Repraesentationem, Enucleationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascevicas, Devoto Populo ad aedificationem quott Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774. 1015–1348. (48 drámaszöveg; Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A VI 6/5274)

² Péterffy (István) Márton Csíkszentgyörgyön született 1720-ban. A ferences rendbe 1738. szeptember 17-én lépett be. Pappá szentelték 1745. április 17-én. Az 1746-ban színre vitt csíksomlyói misztérium írója volt. 1759–62 között az erdélyi rendtartomány titkára, 1762–65 között a definitora volt. Közben 1760-tól Gyulafehérvárott, majd 1765-től Désen látta el a házfőnöki teendőket. 1771. május 26-a és 1774. július 31-e között ismét definitor volt. 1774. július 31. és 1777. június 15. közti időszakra tartományfőnökké választották. Provinciálisként másoltatta egybe a „*Liber exhibens Actiones parascevicas...*” című kötetbe a csíksomlyói misztériumdrámák szövegeit. Ezután a custosi teendőket látta el 1780. július 2-áig. A tartományfőnöki tisztséget másodszor 1783 és 1785. június 19-e között töltötte be. Ránk maradt egy műve „*Veritatis Christianae, quae modum exhibent bene vivendi et moriendi*” címmel. Dés kolostorában hunyt el 1787. március 28-án. (György József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1930. 106–107, 114, 203; Alszegehy Zolt-Szlávik Ferenc: *Csíksomlyói iskoladrámák*. Bp. 1913. 18, 21, 30. [Régi Magyar Könyvtár 32.]; Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. X. kötet, Bp. 1910. 875.)

³ *Actiones Tragicæ Sanctissimam Domini et Redemptoris Nostri Passionem ac Mortem, aliaque Sacrae et Evangelicae Historiae mysteria Lamentabiles Casus in ea signatos, Divinaeque Iustitiae ac Misericordiae exempla piae Christi-fidelium meditationi et compunctioni scenice proponentes*. Csíksomlyó, 1776–1780. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A VI 6/5274.)

⁴ *Actiones Comicae in vitia invectivae ac ex adverso ad heroicis virtutum actus exstimulantes., opere ac studio Patrum pro tunc Eloquentiae, ac Poeseos Professorum, per nobilem ac ingenuam Gymnasy Csíksomlyoviensis sub cura Fratrum Minorum, Strictiorum Observantium Provinciae Transylvanicae Sancti Regis Stephani Humanioribus Facultatibus vacantem Studiosam Juventutem, Ab anno 1776, coram frequentissimo Auditorio productae; ac jussu Admodum Reverendissimi Patris Martini Péterffy Praelati Ordinis ac Provinciae Sanctae Theologiae Lectoris ac Ministri Provincialis perennaturae memoriae gratia huc inscriptae*. Csíksomlyó, 1776–1780. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A VI 8/5276.)

Ezek mellett található a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtárában két fekete doboz, melyben 8, illetve 22 darab színjáték szövege olvasható külön kötött papírokon.⁵

A csíksomlyói iskoladramák historiográfiája

A nagy értékű drámákról elsőként Fülöp Árpád (1863–1953) tanár adott hírt a csíksomlyói gimnázium értesítőjében, 1892-ben,⁶ majd Ungvárra kerülve az ottani gimnázium értesítőjében adta közre az 1758-ból fennmaradt csíksomlyói passiójáték szövegét.⁷ Ez volt az első csíksomlyói dráma-kiadás, melyet szintén Fülöp Árpád munkája révén 1897-ben újabb négy színjáték (1751, 1752, 1759, 1766) kiadása követett. Ebben a kötetben Fülöp már tematika alapján rendszerezi a színdarabokat, valamint a közép és felső nyelvtani osztályok tanárait, mint a misztériumdrámák lehetséges rendezőinek neveit is felsorolja.⁸ A következő szövegkiadást 1913-ban Alszegehy Zsolt és Szilávik Ferenc készítette.⁹ Ezt követően Angyal Endre közölt néhány passiórészletet a Vigilia hasábjain,¹⁰ és Possonyi László¹¹ elemezte őket. Érdemes megemlíteni, hogy Fülöp Árpád kiadványa nyomán két próbálkozás született a csíksomlyói misztériumjátékok felújítására, újra dramatizálásra: Venczel József (1913–72) munkája Kolozsvárott 1940-ben, és a nagy sikerű *Csíksomlyói passió* a budapesti Várszínházban 1981-ben.¹² Székely Lászlónak a csíki székelyek vallásos népeletéről szóló összefoglaló munkája is megemlékezik a drámákról, és idéz az 1766. évi passiójátékból.¹³

A drámák kéziratai a kommunista diktatúra első évtizedeiben a Szűz Mária-szobor alatti dobogóban rejtőzködtek, amíg 1980. augusztus 22-én egy felújítás során, teljesen ép állapotban fel nem lelték őket. Kilián István még 1968-ban kezdett kutatni az értékes

⁵ A kéziratok leírása: *Muckenhaupt Erzsébet*: A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985. Balassi Kiadó–Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 1999. 106–108, 112–125. A ferences iskoladramák pontos adattárát Pintér Márta Zsuzsanna készítette el: A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig. S. a. r.: Kilián István–Pintér Márta Zsuzsanna–Varga Imre. Szerk. Varga Imre. Argumentum Kiadó, Bp. 1992. 44–77.

⁶ *Fülöp Árpád*: Csíksomlyói misztériumok. In: A csíksomlyói római katolikus főgymnasium értesítője. Csíksomlyó, 1891/1892. 3–25.

⁷ *Fülöp Árpád*: Egy nagypénteki misztérium. In: Az ungvári katolikus főgymnasium értesítője. Ungvár, 1893/1894. 52–95. Bándi Vazul iskolatörténeti dolgozata a színjátékok címét is felsorolja: *Bándi Vazul*: A csíksomlyói római katolikus főgymnasium története. In: A csíksomlyói római katolikus főgymnasium értesítője 1895–96. Csíksomlyó, 1896. 1–440.

⁸ *Fülöp Árpád*: Csíksomlyói nagypénteki misztériumok. Bp. 1897. (Régi Magyar Könyvtár 3.)

⁹ *Alszegehy Zsolt–Szilávik Ferenc*: Csíksomlyói iskoladramák. Bp. 1913. (Régi Magyar Könyvtár 32.) A kötet egy vígjátékot, egy történeti drámát, egy moralitást és az 1774-es passiójátékot jelentette meg.

¹⁰ *Angyal Endre*: Csíksomlyói misztériumok. In: Vigilia (VI)1940, (VII)1941.

¹¹ *Possonyi László*: A csíksomlyói nagypénteki misztériumok. In: Vigilia IV(1938) 298–299.

¹² *Venczel József*: Misztérium-játék. S. a. r. és a bev. tanulmányt írta: Székely András Bertalan. Heves város önkormányzata, Heves, 1993; *Balogh Elemér–Kerényi Imre*: Csíksomlyói passió. Helikon Kiadó, Bp. 1982.

¹³ *Székely László*: Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza. Szent István Társulat, Bp. é. n. (1997) 155–156.

kéziratok után – az ismertetett körülmények miatt hiába. A rendszeres helyszíni kutatás csak 1989 után vált lehetővé, amit elsőként Pintér Márta Zsuzsanna végzett, és összegzett a ferences iskoladrámákról szóló monográfiájában.¹⁴ A kötet a ferences iskoladrámák pontos adattára és a ferences gimnáziumok története mellett külön fejezetet szentel a passiójátékoknak, feltünteti főbb adataikat, jellegzetességeiket, témaváltozataikat, színpadtechnikájukat és a darabok forrásairól is tesz alapvető megállapításokat. Időközben újabb színjátékszövegek jelentek meg nyomtatásban, Pintér Márta Zsuzsanna sajtó alá rendezésében: az 1767-ből való darab egy tanulmánykötetben,¹⁵ az 1765-ből származó játék pedig „A magyar dráma gyöngyszemei” rangos sorozatában.¹⁶

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet Régi Magyar Drámatörténeti Kutatócsoportjában¹⁷ Kilián István vezetésével 1997 őszén megkezdődött a teljes csíksomlyói szövegkorpusz kritikai kiadásának előkészítése. A minden valószínűség szerint még hosszú évekig tartó alapos munka első gyümölcseként látott napvilágot az eddigi legteljesebb szövegkiadás Demeter Júlia szerkesztésében 2003-ban, melyben 12 darab csíksomlyói dráma szövege eredeti szóalakokkal, de mai helyesírással, népszerűsítő formában került a közönség elé. A szép kiállítású gyűjtemény 10 passiójáték, egy dramatizált keresztút és egy moralitás szövegét jelentette meg, melyhez Pintér Márta Zsuzsanna írt *Utószót*.¹⁸

A kiadások előkészítésével párhuzamosan megszülettek a csíksomlyói szövegkorpuszsal kapcsolatos első elemzések is. Pintér Márta Zsuzsanna a barokk ferences színdarabok középkori és kortárs párhuzamait vizsgálta,¹⁹ Kedves Csaba elsősorban a

¹⁴ *Pintér Márta Zsuzsanna*: Ferences iskolai színjátszás a XVIII. században. Argumentum Kiadó, Bp. 1993. (Irodalomtörténeti Füzetek 132.)

¹⁵ *Pintér Márta Zsuzsanna*: Az *Inductio de Passione Christi* című csíksomlyói iskoladráma. In: Írók és művek a XVII–XVIII. századból. ELTE BTK, Bp. 1984. 131–201. (Acta Iuvenum)

¹⁶ *Ismeretlen szerző*: Nagypénteki játék Ábrahám és Krisztus áldozatáról. In: Iskoladrámák (XVIII. század). Szerk. Demeter Júlia. Unikornis Kiadó, Bp. 1995. 63–118. (A magyar dráma gyöngyszemei 4.)

¹⁷ A Kutatócsoport célkitűzései és munkaterve: *Staud Géza–Varga Imre–Kilián István*: A hazai iskoladrámák feltárása. Magyar Könyvszemle 1980. 199–202; A Kutatócsoport munkájának látható eredményeit összegző bibliográfia: A színjátszó iskola a XVII–XVIII. században. Bibliográfia. Az iskolai, a populáris és a hivatásos színjátszás Magyarországon. Szerk. Nagy Júlia. Az anyagot gyűjtötte: Kiss Katalin, Nagy Júlia. Universitas Kiadó, Bp. 1998. Kiegészítés a hasonló című bibliográfiához Nagy Júlia szerkesztésében: Miskolc, 2000.

¹⁸ <Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!> Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból. Szerk. Demeter Júlia. Utószó: Pintér Márta Zsuzsanna. A drámák latin nyelvű részeit és a rendezői utasításokat fordította: Kilián István. A kötetben szereplő drámaszövegeket sajtó alá rendezte: Demeter Júlia, Huszár Zsóka, Medgyesy-Schmikli Norbert, Mezei Mariann, Nagy Júlia, Nagy Szilvia, Nemes Katalin, Pintér Márta Zsuzsanna, Somogyi Gréta és Tömösvári Emese. Argumentum Kiadó, Bp. 2003. A népszerűsítő szövegkiadást ismerteti: *Jakab Gábor*: „Nap, Hold, csillagok, velem zokogjatok!” Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból. In: Hitvallás. A Győri Egyházmegye lapja. IV(2003) 10. szám. 17; *Kerényi Ferenc*: „... az a szép, szomorú Jézuska” Könyvkritika az újabban előkerült csíksomlyói passiókat bemutató kötetéről. In: Új forrás. Irodalom, művészet, társadalomtudomány. XXXVI(2004) 9. szám. 98–102.

¹⁹ *Pintér Márta Zsuzsanna*: Történeti rétegek a ferences színjátékokban. In: Iskoladráma és folklór. A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna–Kilián István. Debrecen, 1989. 125–134.

misztériumjátékok folklorisztikus elemeire, szerkezeti és poétikai-retorikai kérdéseire kereste eredményesen a választ.²⁰ Medgyesy-Schmikli Norbert a Mária-síralmak összefüggéseit, a drámák forrásvidékét és lelkiségtörténeti hátterét, valamint a drámákban található előképrendszereket vizsgálta.²¹ A 2000. augusztus 23–26. között megrendezett hagyományos egri, nemzetközi színház- és drámatörténeti konferencia fontos eredményekkel gazdagította a csíksomlyói színjátékokról való ismereteinket.²² A ferences lelkiség történetéről és hatásairól Piliscsabán, 2002. október 14–16. között megtartott tudományos szimpóziumon is jelentős hangsúlyt kaptak a csíksomlyói passiójátékok.²³

²⁰ *Kedves Csaba*: Kájoni és a régi magyar dráma. In: Magyar Felsőoktatás 1996/4. 41–42; 1996/5–6. 48–49; *U. ő.*: Folklorisztikus motívumok a csíksomlyói misztériumdrámákban. In: Barokk színház – Barokk dráma. Az 1994. évi egri *Iskoladráma és barokk* című konferencia előadásai. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna. Debrecen, 1997. 161–169; *U. ő.*: Actio parasceveica. Történeti rétegek a csíksomlyói misztériumdrámákban. In: Székelyföld 1999/5. 66–88; *U. ő.*: Magyar nyelvű drámatörödek a 15. század végéről. In: A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai. Szerk. Demeter Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000. 100–209; *U. ő.*: A XVIII. századi ferences misztériumdrámák poétikai-retorikai vizsgálatának lehetőségei. In: Iskola és színház – School and Theatre. School and theatre in the Past and Nowadays – Az iskolai színjátszás múltja és jelene. Miskolc 2002. CD-ROM.

²¹ *Medgyesy-Schmikli Norbert*: A csíksomlyói passiójátékok forrásvidéke. In: PPKE Műhelytanulmányok. Bp. 1999. 9–32; *U. ő.*: Csíksomlyói Mária-síralmak elő- és utóélete. In: A magyar színház születése... i. m. 2000. 44–64; *U. ő.*: A csíksomlyói misztériumdrámák eredetének vizsgálata. In: Pro Scientia Aranyermesek V. konferenciája. Sopron, 2000. Szerk. Dr. Jánoska Ferenc. Pro Scientia Aranyermesek Társasága, Bp. 2000. 47–51; *U. ő.*: Bevezetés a csíksomlyói passiójátékok forrásaiba. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Szerk. S. Lackovits Emőke és Mészáros Veronika. Veszprém 2001. I. 93–119; *U. ő.*: A hitoktatás és színjátszás kapcsolata néhány ferences és egy piarista dráma alapján. In: School and theatre... i. m. 2002. CD-ROM; *U. ő.*: Biblia Pauperum a csíksomlyói színpadon – a passiójátékok előképrendszere. In: Mindent az Evangéliumért – Gyürki László 70. születésnapjára. Kőrmend, 2002. 211–249; *U. ő.*: „Hány csepp vért hullatott edes Jesusotok, / Én mingyárt meg mondom, ide halgassatok!” A csíksomlyói misztériumdrámák egyik legősibb motívuma. In: A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005. Társadalom- és Humántudományok. Főszerk. Murányi János. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2006. 243–258.

²² *Pintér Márta Zsuzsanna*: A csíksomlyói drámakézirat-együttes bemutatása. In: A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 13–18; *Demeter Júlia*: A csíksomlyói passiók műfaji sajátosságai. In: A magyar színjáték... i. m. 2003. 19–25; *Kilián István*: Adatok Csíksomlyó színpada és szcenikája történetéhez. In: A magyar színház születése... i. m. 2003. 26–31; *Kedves Csaba*: A csíksomlyói misztériumdrámák szerkezeti kérdései. In: A magyar színjáték... i. m. 2003. 32–42. A dolgozat a világhálón is olvasható: www.geocities.com/iskoladrama/veszprcsaba.hu; *Nagy Szilvia*: Motívumátvételek néhány csíksomlyói drámában. In: A magyar színjáték... i. m. 2003. 43–50; *Medgyesy-Schmikli Norbert*: Johannes Gritsch devóciós passiójának nyomai a csíksomlyói színpadon. In: A magyar színjáték... i. m. 2003. 51–63; *Szentimrey-Vén Dénes*: Egy csíksomlyói moralitás és változatai. In: A magyar színház... i. m. 2003. 63–75. *Nagy Júlia*: A csíksomlyói történelmi drámák. In: A magyar színjáték... i. m. 2003. 102–120.

²³ A devóció és a műfajok összefüggéseiről: *Demeter Júlia*: Műfaj és funkció összefüggései a csíksomlyói ferences színpadon. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 743–753. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 1/2); A konferencia nyitónapján a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatóiból álló Boldog Özséb Szintársulat mutatta be az 1767-ből fennmaradt passiójátékot. Ennek bevezető előadása: *Medgyesy-Schmikli Norbert*: A ferences lelkiség hatása az 1767. évi csíksomlyói passiójátékra. Bevezető szavak az „*Inductio de passione Christi*” című dráma bemutatásához és az *Aranyimatyánk* énekhez. In: A ferences lelkiség hatása... i. m. 2005. 2. kötet, 1007–1014. Kilián István minorita szövegekkel állította párhuzamba a csíksomlyói anyagot: *Kilián István*: Két minorita passiójáték. In: A ferences lelkiség hatása... i. m. 2005. 2. kötet, 729–742.

A barokk színjátszás adatai és körülményei Székelyföldön

A XVII. századból három előadásra van adatunk, melyet az irodalomtörténeti kutatás – nem bizonyíthatóan – Erdélyhez kapcsol. A *Filius prodigus*-dráma²⁴ 1630–1640 körül keletkezett. Alszeghy Zsolt²⁵ és Pintér Márta Zsuzsanna ferences drámának tartja e darabot.²⁶ A drámában a frigyszekrény-Oltáriszentség parabolát olvashatjuk. Az Eucharisztia újszövetségi párhuzama a tékozló fiú: úgy hívja az Oltáriszentség vételére a világot Krisztus, ahogy a tékozló fiút a megtérésre. Kardos Tibor és Varga Imre szerint a darab forrása Szentmártoni Bodó János unitárius lelkész (†1648) *Az Tékozló Fiúnak Historiai* (Kolozsvár, 1636) című műve volt.²⁷ Csíksomlyón a késői időszakban, 1773. április 9-én nagypénteken mutatták be „Filius prodigus” című három felvonásos drámát, de e darabok között tartalmi hasonlóság kevés van. Az 1650-es években színre vitt *Jesu Fily Mariae* című darab szintén egy úrnapi játék. A frigyháza itt is az Oltáriszentség előképe. A dráma a székelyföldi *Apor-formularium toldalékában* maradt fenn, egy Kájoni kézírásával bejegyzett prédikáció mellett.²⁸ Kájoni és Apor személye szintén Csíksomlyóhoz köthető.

Tartalmi és stilisztikai szempontokból sokkal inkább tekinthető a csíksomlyói nagypénteki misztériumok előzményének az a kaj-horvát nyelvű kézirat, amely a Guido de Monte Rocherii által írt teológiai kézikönyv, a *Manipulus curatorum* (Strassburg, 1499.) függelékében maradt ránk. A kaj-horvát nyelvjárásban íródott devóciós passiót Lukács István fordításában olvashatjuk, akinek kutatása a planctus szerzőjét, Andreas Knezajichot is azonosította.²⁹ Azt természetesen nem állíthatjuk, hogy a kaj-horvát szöveget Mikházán előadták volna. De erre a környékre hozta legfontosabb könyveivel együtt Knezajich azt a siralmat, melynek elemeinek többsége Laskai Osvát (1440–1511) devóciós passióival azonosak, és a XVIII. századi csíksomlyói drámákban is fellelhetjük némelyiket.

²⁴ Kiadta: Régi Magyar Drámai Emlékek (a továbbiakban: RMDE) II. Szerk. Kardos Tibor és Dömötör Tekla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960. 5–36.

²⁵ *Alszegehy Zsolt*: Ismeretlen magyar dráma a XVII. század elejéről. In: EPhK 1935. 34–64.

²⁶ *Pintér* i. m. 1993. 27.

²⁷ RMDE II. i. m. 1960. 36–38; *Varga Imre*: Adalékok a Tékozló fiú című drámához. ItK 1960. 572–574. A többi rend iskoláiban színre vitt „Tékozló fiú”-drámákat és más úrnapi játékokat hely hiányában nem ismertetjük.

²⁸ Kiadta: RMDE II. i. m. 1960. 191–205.

²⁹ *Lukács István*: Dramatizirani Kajkavski Marijin plač iz Erdelja 1626. Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből. Slovenika, Bp. 2000. A Picič-féle szöveggel való összevetés: 137–163. és 180–207. Knezajichról: 167–175. A magyar nyelvű műfordítás: 208–254. A kézirat jelenleg a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtárában található a Mikházáról Csíksomlyóra került könyvanyag között. A kaj-horvát devóciós passióról összefoglaló: *Lukács István*: Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből (1626). In: A magyar színjáték honi és európai előzményei. i. m. 2003. 76–101.

Magyarországon a ferencesek a XVIII. században csak a székelyföldi iskoláikban mutattak be passiójátékokat. Összesen 41 darabot, amiből 39 darabot Csíksomlyón, egyet Gyergyószárhegyen és egyet a marosszéki Mikházán. A két utóbbi kolostorban azonos napon, 1762. április 9-én, nagypénteken. Gyergyószárhegyen Balogh Mihály *Az Üdvözítő Úr Jézus Krisztus fájdalmas keresztinek utja* szerepelt,³⁰ melynek kézírata Csíksomlyón található. Mikházán az *Actio parascevice de Jephtet* mutatták be, melynek kézírata szintén Csíkban van.³¹ A kolostorok között voltak szövegátvételek, amely abból is következik, hogy a szerzetes tanárokat rendszeresen helyezték egyik kolostorból a másikba, a drámaszövegeket is magukkal vihették, másolták a színdarabok szövegét. Erre bizonyíték, hogy az említett mikházi darabot Csíksomlyón is előadták 1774. április 1-én. A Csíksomlyón, 1737. április 19-én nagypénteken színre vitt *Tragoedia de Hippoclidae* című moralitást Esztelneken is bemutatták a Szent György-búcsú alkalmából.³²

A legerősebb színjátszó hagyomány Csíksomlyón alakult ki. Írásban fennmaradt és biztosan a csíki ferences iskolához köthető első színjátékszövegünk 1721 nagypéntekéről való. 1779-ig ismerünk passiójátékokat, az utolsó színjátszásra utaló pontos adatunk 1782. január 6-ról, a gimnázium épületének felszenteléséről származik. Ezen kívül ismerünk 31 darab olyan XVIII. századi színjátékot, amelyek előadásának pontos dátumát nem tudjuk.³³ Az iskoladrámákat a közép- és felső nyelvtani osztályok diákjai mutatták be, a darabok szövegét ezen osztályok ferences tanárai írták minden esztendőben. A színjátszás szervezését és anyagi ellátását az 1730-ban alakult Mária Társulat vállalta magára. A laikus társulatot II. József oszlatta fel 1784-ben. A csíksomlyói színi hagyomány megszűnésében döntő szerepe volt ennek a lépésnek. A csíksomlyói színpad szcenikájáról kevés adatunk maradt fenn, leginkább a drámák szövegéből és a rendezői utasításokból tudunk következtetni a jelmezekre, mozgásokra, zenei és más hangzó betétekre. A színjátszás számára 1733-ban készítettek alkalmas épületet, melyet 1748-ban, 1751-ben és 1775-ben megerősítettek, kijavítottak.³⁴

A csíksomlyói 1722-es játék egy dogmatikus dráma, az 1737-es, 1742-es és 1749-es darab pedig egy moralitás.³⁵ Dolgozatunk témáját a szenvedéstörténethez kapcsolódó, magyar nyelvű színjátékok képezik. Emiatt jelenleg – egyelőre – a moralitásokkal csak említés szintjén foglalkozunk ott, ahol a passiójátékokkal és azok forrásaival kapcsolatban

³⁰ Kilián–Pintér–Varga i. m. 1992. 78.

³¹ U. ő., u. o. 85.

³² U. ő., u. o. 49; A Hippoclidés-előadások összefüggéseiről részletesen: Szentimrey-Vén i. m. 2003. 63–75.

³³ Pintér i. m. 1993. 114–127.

³⁴ Fülöp i. m. 1897; Pintér i. m. 1993. 41–45; Kilián i. m. 2003. 26–31.

³⁵ Pintér i. m. 1993. 54.

mindenképpen tárgyalnunk kell őket. A csíksomlyói színpadon a barokk szokásoknak megfelelően, az adott színjáték központi mondanivalója szerint eggyé olvasztották a cselekménydús bibliai dráma és a moralitás elemeit. A kétnyelvű latin-magyar drámákkal a későbbiekben kívánunk foglalkozni, mivel nem a szenvedéstörténetet mutatják be. Ugyanígy az 1732-ben színre vitt latin nyelvű *Actio*val is.

Terminológiai problémák tisztázása a német nyelvű színjátékok összevetésével

A misztériumjátékok irodalomelméleti, műfaji terminológiájával – történeti témájú értekezés révén - bővebben itt nem foglalkozunk, csupán néhány észrevételt teszünk. A nagyheti liturgiában elhangzó bibliai passióktól való megkülönböztetés kedvéért tanulmányunkban a csíksomlyói iskolai, szenvedéstörténeti drámákra a *passiójáték* meghatározást használjuk. A *passió* kifejezést a liturgiában Mt 26,36–27,66; Mk 14,32–15,47; Lk 22,39–23,56 és Jn 18,1–19,42 szövege szerint énekelt szenvedéstörténetre értjük. A *misztériumjáték*, illetve *misztériumdrama* terminus technikust szintén a nagypénteki passiójátékokra vonatkoztatjuk, de alkalmazásukkal azt akarjuk érzékeltetni, hogy a passiójátékok nemcsak a kifejezett szenvedés történetét, hanem annál sokkal tágabb eseménysort is (pl. Ádám- és égi pör-jelenetek stb.) bemutattak. A *dramatikus prédikáció* és a vele rokon, abból kifejlődött *devóciós passió* kifejezést a későközépkori, elsősorban a kódexekben és a nyomtatott prédikációgyűjteményekben (pl. Laskai, Gritsch, Bustis és késői formában Stockinger Mátyás műveiben) olvasható, nem tisztán biblikus eredetű, toposzaiban apokrif gyökerű (főleg Szűz Máriával kapcsolatos) eseményeket is felvonultató, templomi, dramatikus művekre használjuk. A Csíksomlyón, a XVIII. században színre vitt nagypénteki játékok eredetük és egyes jelmezek/díszletek (pl. feretrum, statio) szerint kapcsolódnak a liturgiához, de soha nem a liturgikus nagypénteki szertartás keretében hangzottak el, mivel egy misztériumjáték nem pótolhatja a liturgikus cselekményt.

A középkori német nyelvterület misztériumjátékait (*Geistlichen Spiele*) és Mária-síralmait (*Marienklagen*) Rolf Bergmann vette száma monumentális méretű katalógusában, 1986-ban. Bergmannál a következő műfajok fordulnak elő azok közül, amiket – legalább egy-egy jelent erejéig - Csíksomlyón is megjelenítettek: *Paradeisspiel/Adamspiel/Spiel vom Sündenfall* (Paradicsom-, Ádám-, Bűnbeesésjáték), *Ordo Prophetarum* (Próféta-játék), *Roratespiel/Verkündigungsspiel* (Angyali üdvözlés-játék), *Weihnachtsspiel* (Karácsonyi játék), *Ordo Rachelis* (A betlehemi gyermekgyilkosságot bemutató liturgikus dráma), *Dreikönigsspiel* (Háromkirály-játék), *Lichtmessspiel* (Jézus templomban való bemutatásáról

szóló színdarab), Schäferspiel (Jó Pásztor-játék), Abendmahlsspiel (Utolsó vacsora-játék), Kreuzabnahmespiel (A keresztről való levétel drámája), Grablegungsspiel (Jézus sírba tétele drámája), Magdalenenspiel (Mária-Magdolna-játék) és Susannenspiel (Zsuzsanna-játék).³⁶ A német nyelvterületen a XIII. és XVI. század között virágzott a theatrum sacrum világa. Az úrnapi játékok keretében általában a teljes üdvösségtörténetet színre vitték Ádám bűnbeesésétől az utolsó ítéletig. Ezen kívül az imént felsorolt külön műfajokban, külön színdarabok keretén belül az üdvtörténet egy-egy eseményét (pl. Ádám esete, Krisztus születése, háromkirályok stb.) dramatizálták. A „Passionsspiel” meghatározás alatt a német terminológia Jézus megkeresztelkedését, néhány csodatételét és részletesen a nagycsütörtöki és nagypénteki szenvedésének eseményeit érti. (Csupán a svájci Luzern XVI. századi színi szokásrendje a kivétel: ott „Passionsspiel” cím alatt a világ teremtésétől vitték színre a Biblia főbb eseményeit.) Ezek szerint a német drámahagyomány a cselekményt illetően teljesen egyezik a csíksomlyói drámák bibliai alapú szcénáival. A különbség az, hogy Csíksomlyón apokrif eredetű, a középkori prédikációkból eredeztethető jeleneteket (pl. égi pör) is eljátszottak. A német nyelvű darabok ellenben teljesen a Biblia szövegén alapultak. Csíksomlyón a gyermekségtörténet eseményei, valamint más bibliai szereplők történetei mindig Jézus vagy Szűz Mária szenvedéséhez igazodva, a konkrét passióhoz kapcsolva kerültek színpadra. Összességében: a „Passionsspiel” elnevezés alatt mind a német nyelvű, mind a csíki színpad Jézus szenvedéstörténetét, és az ahhoz kapcsolódó történeteket értette. Csíksomlyón a Szűz Mária mennybeviteléről (Spiel von Mariae Himmelfahrt) szóló darab (XVIII. század) és az utolsó ítélet-játék (Weltgerichtsspiel) 1725-ben önálló drámaként szerepelt.

Az értekezés kutatás- és munkamódszere

A csíksomlyói barokk színjátékok kritikai kiadásának előkészítése közben merült fel a misztériumjátékok forrásának, illetve forrásvidékének kérdése. A színdarabok olvasása közben első látásra feltűnt, hogy egy nagyon vegyes, szerteágazó, komplex, több (sok esetben középkori) történeti stílusréteget magába ötvöző páratlan forrásanyaggal van dolgunk. Ennek következtében a misztériumdramák szellemi-lelki hátterének megrajzolásához, pontos

³⁶ Katalog der deutschsprachigen geistlichen Spiele und Marienklagen des Mittelalters. Von Rolf Bergmann unter Mitarbeit von Eva P. Diedrichs und Christoph Treutwein. In Kommission bei der C. H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, München, 1986. A mai Bajorország és Ausztria területéről: *Polheim, Karl Konrad*: Katalog der Volksschauspiele aus Steiermark und Kärnten. Nebst Analekten aus Bayern, West- und Ostösterreich. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992. Tanulmányunkban terjedelmi okokból csak a német nyelvterület példáira szorítkozhatunk.

feltérképezéséhez nem elegendő az irodalomtörténet módszereivel dolgoznunk, hanem a ferences rend- és lelkiségtörténet, a vallási néprajzkutatás, a liturgia-, zene- és kegyességtörténet, a himnológia és a bibliakutatás módszereit és eredményeit is messzemenően figyelembe kell vennünk. A barokk kori iskolai színjátékok interdiszciplináris kutatására, annak fontosságára és várható eredményeire már Hopp Lajos és Kilián István felhívta a kutatás figyelmét.³⁷ Véleményünk szerint ez a tudományközi látásmód a csíksomlyói misztériumdrámák esetében, a darabok sokféle történeti és stílusrétege miatt hatványozottan kell, hogy érvényesüljön.

Tovább nehezíti munkánkat, hogy a csíksomlyói drámák kézírata sem szövegközi, sem marginális bejegyzésekben nem jelölik a szövegek konkrét forrását. Csupán néhány helyen utal a dráma mottója, vagy a Prologus szövege, hogy melyik bibliai könyvből, illetve melyik patrisztikus vagy középkori lelki írótól, tudóstól, un. „szent doktortól” merítettek az adott dráma szerzői. Az 1741-ben bemutatott passiójáték az egyetlen, amelyik minden jelenet elején fejezetre pontosan megadja a bibliai helyeket, hogy honnan merített. A többi dráma forrásait ennek következtében csak a szövegek, a motívumok és a gyakran előkerülő toposzok alapján tudtuk visszakeresni. Ennek köszönhető, hogy egészen pontos forrásmegjelölést csak a bibliai szövegeknél és az énekeskönyvekből származó tételeknél tudunk megadni. A többi esetben forrásvidékre, az egyes apokrif motívumoknak lelkiségtörténeti (prédikációk, devóciós passiók, elmélkedések, látomások) hátterére, valamint a korabeli paraliturgikus gyakorlatban (pl. népi kézíratos énekeskönyvek, csíksomlyói ferences nyomda kiadványai) való életére tudunk utalni.

Munkánk során kiindulásnak a páratlan értékű, a XV. századtól folyamatosan bővülő Csíksomlyói Ferences Könyvtár³⁸ állományából azokat a szenvedéstörténettel foglalkozó kézíratos és nyomtatott műveket tekintettük át, melyekről a possessor-bejegyzés alapján bizonyítható, hogy a színjátékok előadása idején már a csíki ferences konvent tulajdonában voltak. A téma összetett mivolta és a konkrét forrásmegjelölések hiánya miatt szerencsésebbnek látjuk, ha nem kizárólagos forrásokról, hanem egy tágabb értelemben vett

³⁷ Hopp Lajos: A megújult iskoladráma-kutatás iránya. In: Barokk színház – barokk dráma. Az 1994. évi egi Iskoladráma és barokk című konferencia előadásai. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna. Debrecen, 1997. 7–15; Kilián István: Munkabeszámoló 1994–1997. In: A magyar színház születése. Szerk. Demeter Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000. 7–12. (A Régi Magyar Színház 1.)

³⁸ A könyvtár történetéről, könyvészeti és irodalmi összefüggéseiről szóló legújabb és legteljesebb összefoglalás: Muckenhaupt i. m. 1999. A csíksomlyói ferences könyvállomány korábbi – általunk is használt – katalógusai: Ballagi Aladár: A csíksomlyói szent-ferenczrendi zárda könyvtára. Magyar Könyvszemle 1879. 266–267; Glósz Miksa: A Csik-Somlyói Szent-Ferencz-rendi szerzetesek nyomdájában az 1662–1884-dik évig megjelent könyvek és egyéb nyomtatványok teljes czimtára. Csik Somlyón, 1884; Glósz Miksa: A Csik-Somlyói Szent-Ferenczrendi szerzetesek könyvtárában található régi magyar könyvek jegyzéke. Csik-Somlyón, 1885; Baráth Béla: Ösnyomtatványok Csíksomlyón. In: Erdélyi Tudósító 1941. 54–56.

forrásvidékről, sőt, gyakran ókeresztény gyökerű toposzrendszerrel beszélünk. A forrásvidék feltérképezésénél elengedhetetlen volt a korabeli Csíksomlyón használatos műfajok (dráma, népének, prédikáció, archaikus népi imádság, egyéb kegyességi művek) összehasonlító elemzése. Ennek bemutatásánál elsősorban a földrajzi közelségben - az 1876 előtt fennállt székely székek területén - keletkezett kéziratos és nyomtatott XVII–XVIII. századi forrásokat vettük számba. Közülük legfontosabbak a zseniális ferences egyházzenész, Kájoni János énekeskönyvei.

A Csíksomlyón található prédikációk minden esetben középkori nyugat-európai előzményekre, főként elmélkedésekre, prédikációkra, látomásokra hivatkoznak. A hivatkozott szerzők nevének felsorolását mi is megadjuk. Emellett dolgozatunkban az európai közép- és barokk kori drámák közül a német nyelvterület misztériumjátékait és egy dramatikus prédikációt (Johannes Gritsch nagypénteki sermója) tüntetünk fel párhuzamként, illusztrációként, az egyes apokrif motívumok ősiségének bizonyításaként. Terjedelmi okokból viszont csak utalni tudunk arra, hogy a színdarabokat író ferences szerzetesek – a korabeli elfogadott gyakorlatnak megfelelően – egymás drámáiból hosszabb-rövidebb részeket kölcsönöztek, másoltak, kompiláltak.³⁹

Az elmondottaknak megfelelően tanulmányunkban tisztázzuk az egész színjátszó-hagyomány célját és a ferences lelkiégtörténetben (pl. bűnbánattartás és búcsúkiváltságok, Arma Christi, Vir Dolroum- és Mater Dolorosa-tisztelet, Maria Advocata), valamint paraliturgiában betöltött szerepét. Pontosan megadjuk a bibliai jelenetek és a római liturgiából származó énekek forrásait. A Biblián kívüli, un. apokrif jelenetek tárgyalásánál – a téma bősége miatt - több csomópontot vagyunk kénytelenek kiemelni: a.) az Ádám-siralmak és a hozzájuk kötődő égi pör jeleneteit és előzményeit az európai liturgiátörténetben; b.) Jézus szenvedésének számadatait, mint a gótikus lelkiesség emlékét, valamint Amor és Dolor certamenjeit; c.) a Szűz Máriával kapcsolatos jeleneteket elemezzük részletesebben. Ezek a témakörök és jelenetek alkotják a csíksomlyói színjátszás legarchaikusabb történeti rétegét.

Bálint Sándor néprajzkutató írta az elsőként 1973-ban megjelent *Karácsony, húsvét, pünkösöd* című monumentális monográfiájában a csíksomlyói nagypénteki misztériumokkal kapcsolatban: „Alaposabb drámatörténeti elemzésük, hasonló, főleg az osztrák játékokkal,

³⁹ A kompilálás több drámarészlet esetében bizonyítható. Idézetekkel együtt ld. Medgyesy-Schmikli i. m. 1999. 11–20. (A tanulmány: 9–32.) U. ő. i. m. 2001. 184–191. (A tanulmány: 183–210.); U. ő.: Bibliai jelenetek, előképek a csíksomlyói színpadon – a passiójátékok forrásvidéke. Régi magyarországi irodalom specializáció, szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2001. 13–35. A kompilálás úgy is előfordulhatott, hogy ugyanaz a szöveg egy másik színdarabban egészen más szereplő ajkáról hangzott el. A motívumátvételeket az 1722-es, 1725-ös és 1766-os misztérium alapján bizonyítja: Nagy Szilvia i. m. 2003. 43–50.

barokk világdrámával való összevetésük, illetőleg a székelység előszavas hagyományvilágában való utóéletük vizsgálata lényegében még mindig a jövő kutatás feladata.”⁴⁰ Munkánk ehhez a kutatáshoz kíván hozzájárulni néhány adalékkal és összefüggés felvázolásával.

Vizsgálódásaim során kapott útmutatásokért hálás köszönettel tartozom témavezetőmnek, Kilián Istvánnak, az eddig sajtó alá rendezett, de még kiadás előtt álló drámaszövegek megtekinthetőségéért Pintér Márta Zsuzsannának és Demeter Júliának, a további hasznos tanácsokért Erdélyi Zsuzsannának és Szelestei Nagy Lászlónak, a csíksomlyói és csíkszeredai kutatási lehetőségekért pedig Muckenhaupt Erzsébet könyvtörténész-muzeológusnak és Márk Vince József ferences szerzetespapnak, a könyvtár őrének.

⁴⁰ *Bálint Sándor*: Ünnepi Kalendárium 1. Karácsony, húsvét, pünkösd. Nagy ünnepeink hazai és közép-európai hagyományvilágából. Mandala Kiadó, Szeged, 1998. 332.

CSÍKSOMLYÓ TÖRTÉNETÉNEK FŐBB ESEMÉNYEI A XVIII. SZÁZAD VÉGÉIG

Tanulmányunk témaköre kifejezetten a XVIII. században színre vitt szenvedéstörténeti misztériumjátékok forrásait és eszmetörténeti összefüggéseit tárgyalja. Ehhez elengedhetetlennek tartjuk, hogy adjunk egy – terjedelmi okokból – rövid és vázlatos történeti összefoglalást az előadások helyszínéről, a csíksomlyói ferences kegyhelyről.

Assisi Szent Ferenc fiai Magyarországon elsőként Esztergomban alapítottak kolostort 1228-ban. 1235-től kezdték meg Boszniában a bogumil eretnekek térítését. 1339-ben megalapították a Boszniai Helyőrséget. A Bosna-Argentina tartományban alakult meg 1447-ben az önálló magyar helyőrség, majd később, a Salvatorianus, a Legszentebb Üdvözítőről elnevezett rendtartomány.⁴¹ Szabó György Pius szerint Erdély földjén először 1366-ban telepedtek le a ferencesek. Az első konventet Marosvásárhelyen alapították 1444-ben. 1508-ban már konventek működtek Csíksomlyón, Marosvásárhelyen, Kolozsvárott, Felfaluban, Tövisen, Vajdahunyadon, Medgyesen, Fejéregyházán, Brassóban, továbbá Moldvában Bákó és Tergovest városában.⁴²

Csíksomlyó alapítása

Csíksomlyó alapításának dátumáról nem egyezik a ferences rendtörténészek véleménye. Az 1351-ben és 1379-ben történt alapítást Benedek Fidél OFM (1907–1979) is kizárja.⁴³ Boros Fortunát OFM (1895–1952) szerint a ferencesek csíki tartózkodásáról okmányokkal alátámasztott adatunk először 1400. október 29-ről van. IX. Bonifác pápa

⁴¹ Szabó György Pius OFM: *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez.* Bp. 1921. 91–95; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I–II. Bp. 1922; Sávai János: *A csíksomlyói és a kantai iskola története.* Documenta Missionaria II/II. Szeged, 1997. 12.

⁴² Szabó i. m. 1921. 104–105. A rendtartomány történetéről született további tudományos igényű összefoglalások: P. Benedek Fidél: *A Szent István Királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány I–II.* (Tanulmányok) Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette: Sas Péter. Kolozsvár, 2002. (Szent Bonaventura – Új Sorozat 24.); Márk József OFM: *Rendtartományunk története.* In: Csíkszereda Város Évkönyve 2003. Polgármesteri Hivatal, Csíkszereda, 2003. 148–152.

⁴³ P. Benedek Fidél OFM: *Csíksomlyó (Tanulmányok).* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Sas Péter. Előszó: P. Benedek Domokos OFM provinciális. A kísérőtanulmányt írta és a bibliográfiát összeállította P. Pap Leonárd OFM. Kiadja a Szent István királyról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány, Kolozsvár, 2000.

oklevelében Boros a *Billich* helynevet azonosítja a csíki (*Chichiense*) házzal.⁴⁴ Benedek Fidél és Sávai János az alapítás idejét későbbre helyezi: 1439-ben IV. Jenő pápa levele sürgeti a székelyeket, hogy Csíkba telepítsenek ferenceseket. 1444-ben ugyancsak IV. Jenő pápa adta meg a búcsúengedélyt, mert „a híveknek nagy sokasága szokott összejönni ájtatosságnak okából, és gyakorta nem szűnik odagyűlni.”⁴⁵ A pápai oklevél beszámol arról is, hogy már folyik a templom építése. 1442-ben Újlaki Dénes pápai biztos és társai nem mehettek Moldvába misszió céljából. A török feletti marosszentimrei győzelem után Hunyadi János erdélyi vajda is támogatta a kolostor alapítását. Az adatok összevágtnak, így Csíksomlyót minden bizonnyal 1442-ben alapították. A gótikus templomot 1448-ban szentelték fel.⁴⁶

Ekkor ezen a helyen már virágzott a Mária-tisztelet. Ennek mély gyökereit Daczó Árpád Lukács OFM gyűjtötte össze a csíki székely, a gyimesi csángó és moldvai csángómagyar falvakban: az ott élők *Babba Mária* szentélyének tartják Csíksomlyót. Minden bizonnyal őseink Boldogasszony-Babba tiszteletéből ered⁴⁷ a nép ma is tapasztalható gyermeki ragaszkodása Csíksomlyóhoz.

A kolostor alapításával egy időben kezdődött Csíksomlyón a könyvtár gyarapítása. Elsősorban gyakorlati szempontból gyűjtötték össze szinte egész Nyugat-Európa kiadóitól és nyomdáiból elsősorban a teológiai, filozófiai, orvosi kézikönyveket, nyelvtanokat, prédikációgyűjteményeket, ókori klasszikusok és az egyházatyák műveit. A könyvtár külön értékét az adja, hogy ez az egyetlen katolikus középkori könyvgyűjtemény Erdélyben, amely szétszórás nélkül élte túl a reformáció, a többszöri tatár- és törökdúlás, valamint befallazva a kommunista diktatúra korát.⁴⁸

Feltehetjük a kérdést: lehetett-e színjátszás Csíksomlyón 1721 előtt? Konkrét írott források ennek eldöntésére sajnos – egyelőre – nem állnak rendelkezésre. A kolostor és az iskola történetéből kell tehát visszakövetkeztetnünk, hogy egy-egy időszakban adottak voltak-e a feltételek (ferencesek létszáma, épület, stb.) színdarabok bemutatásához. A XV. századi virágzó, háborítatlan működést az egyelőre szintén kéziratban lévő Halász-Losteiner Leonárd

⁴⁴ *Boros Fortunát OFM: Az erdélyi ferencrendiek. Szent Bonaventura Könyvnyomda nyomása. Cluj-Kolozsvár, 1927. 37; U. ő.: Csíksomlyó, a kegyhely. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1994. 10; U. ő.: A csíksomlyói ferences kolostor története. In: Csíkszereda Város Évkönyve 2003. Polgármesteri Hivatal, Csíkszereda, 2003. 141–147.*

⁴⁵ A csíksomlyói kegytemplom és kolostor. A Csíksomlyói Ferencrendi Kolostor kiadása. Csíksomlyó, 1999. 13.

⁴⁶ *Sávai i. m. 1997. 27–32.*

⁴⁷ *Daczó Árpád Lukács: A gyimesi Babba Mária. In: Népismereti dolgozatok. Bukarest, 1980; U. ő.: Csíksomlyó titka. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000. A Csíksomlyóhoz kötődő gazdag néphagyományok és a Babba Mária-tisztelet részletesebb ismertetésére terjedelmi okokból nincs lehetőségünk.*

⁴⁸ *Muckenhaupt i. m. 1999. 11–18. A kötet részletesen ismerteti az 1980. és 1985. évi könyvleleteket.*

(1744–1826) ferences⁴⁹ és Veress Lajos (1697–1763) ferences⁵⁰ által írt rendtörténet is megerősíti.⁵¹

Csiksomlyó a szenvedés tüzeiben

A XVI. század viharai a Csíki-medencét is elérték. 1529-ben Rares Péter moldvai vajda török biztatásra feldúlta a Székelyföldet és felégette a csíki ferences klostromot. 1550-ben Illés moldvai vajda Izabella hívására Fráter Martinuzzi György érsek ellen pusztítja Erdélyt, benne Csíkot is. 1552. július 10-én Illés vajda szintén Izabella érdekében, most Habsburg I. Ferdinánd király elleni hadjáratában égette fel a rendházat. 1553. szeptember 21-én úgyszintén ez történt.⁵² A török és moldvai seregek betörésével egy időben kezdődött – Erdélyben a protestantizmus terjedése. Erdély jelentős hányada – a Székelyföld legnagyobb részének kivételével – evangélikus, református és unitárius hitre tért át a XVI. század folyamán. Az országgyűlésen is többségbe kerültek a protestáns rendek. Ennek következtében az 1556-os kolozsvári országgyűlés szabad kezet adott Petrovics Péternek, Izabella helytartójának, aki személyesen utasított a szerzetesek elűzésére Erdélyből. Munkája következtében 1557-ben a gyulafehérvári országgyűlés tényként állapította meg a szerzetesek kiűzését Erdélyből. Az intézkedések foganatosítását a ferencesek létszámának drasztikus

⁴⁹ [Halász-]Losteiner Leonárd: Propago Vitis Seraphicae, seu Historia Provinciae Seraphico–Transylvanicae Ordinis Fratrum Minorum. Kolozsvár, 1786–1789. A csiksomlyói ház történetéről *U. ő.*: Chronologia Topographico = Chronographica seu Sub specie Annuae Felicitatis et Calamis totis Provinciae Transilvanicae et Siciliae Descriptio pervetusti Monastery Csik Somlyoviensis ad Beatam Virginem Visitantem In Feriis Philosophicis jussu Admodum Reverendi P. Martini Péterffi Ord. Min. Strict. Obs. Refor. Almae Provinciae Proto-Regis Hungariae S. Stephani in Trassylvania Praedicatoris, Sacrosanctae Theologiae Lectoris Generalis etc. Nec non Actualis Ministri Provincialis edita, ac Venerationi Magnae Dominae in Thaumaturga Csikiensi Auxiliatrici contra Haereses dicata a P. Fratre Leonardo Losteiner Praefatae Provinciae et Instituti AA. LL. et Philosophiae Lectore Ordinario Anno a Partu Virgineo MDCCLXXVII. Kolozsvár, 1776–1777.

⁵⁰ *Ludovicus Veress*: Facies vetus et nova Provinciae Transylvaniae, 1753. Köszönöm P. Pap Leonárd ferencesnek, hogy e rendtörténeti kéziratot kutathattam és fénymásolhattam Kolozsvárott 1999 októberében. Veress (György) Lajos Esztelneken született 1697-ben. A ferences rendbe lépett 1716. november 19-én. Pappá szentelték 1723. március 7-én. 1725–26-ban gróf Mikes Ferenc udvari tanácsos (†1727) és neje, Esterházy Kata grófnő házi papja Zabolán. Az 1727-ben és 1729-ben Csiksomlyón színre vitt passiójátékokat Veress Lajos rendezte. 1733-ban Medgyesen, 1741-ben Csiksomlyón, 1743-ban Szászvárosban, 1747-ben pedig Segesvárott volt házfőnök. Közben 1739 és 1747 között Ósebeshelyen az üveghuta és vaskohó munkásainak lelki gondozását is ellátta. Fő műve a „Facies vetus et nova Provinciae Transsylvaniae” című erdélyi ferences rendtörténet, amelyet 1753-ban vetett papírra. Művének kiadását Róma engedélyezte, de az erdélyi provincia nem. Fogarason hunyt el 1763. április 15-én. (György i. m. 1930. 171, 275, 306, 332, 461, 583–584.)

⁵¹ A korabeli ferences rendtörténetírásnak Erdélyre vonatkozó további két, eddig kiadott fontos forrása: *Kájoni János*: Fekete könyv. Az erdélyi ferences kuztódia története, 1684. Domokos Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta, valamint a Kuztódia történetét fordította: Madas Edit. Az okleveleket fordította: Szovák Kornél. Scriptum Kft. Szeged, 1991; *Györffy Pál*: Az erdélyi ferences kuztódia története. (Eredeti címe: Ortus, progressus, vicissitudines, excisio et restauratio olim custodiae, nunc ab anno 1729 Provinciae Transylvaniae ordinis minorum S. P. N. Francisci... Romae, 1729. Csiksomlyó, 1737.) Latinból fordította és a bevezetést írta: Domokos Pál Péter. Bp. 1989.

⁵² *Sávai* i. m. 1997. 34–36.

csökkenése is mutatja: 1554-ben még Marosvásárhely, Csíksomlyó, Kolozsvár, Fehéregyháza, Medgyes és Tövis rendházaiban éltek Szent Ferenc fiai. 1558-ban már csak Csíksomlyón működött Erdélyben ferences rendház.⁵³ De a somlyai klostrom létszáma is egyre csökkent: 1568-ban 8 pap, 1572-ben 4 pap és 3 testvér, 1586-ban pedig csak egy öreg pap és 2 testvér élt ott.⁵⁴

A csíki székelyek és a ferencesek meg tudták menteni a kolostort. János Zsigmond vajda 1567 Pünkösdi szombatján támadta meg Csík katolikus népét, hogy unitárius hitre térítse őket, és jelentősen csökkentette középkori eredetű politikai és gazdasági kiváltságait. A csíki, gyergyói és kászoni székely férfiak István gyergyóalfalusi pap vezetésével, Magócsi János ferences szerzetes biztatására megütköztek a Tolvajos-tetőn (Hargita), és legyőzték a vajda seregét, miközben az asszonyok és a gyermekek Csíksomlyón imádkoztak hitük és szabadságuk védelméért. Ennek a győzelemnek emlékére tartják ma is a pünkösdi nagybúcsút.⁵⁵ A pünkösdi búcsú máig bizonyítja Csíksomlyó óvó-védő szerepét. A ferencesek szívósságának meg lett az eredménye: az 1591. évi gyulafehérvári országgyűlés kimondta, hogy Csíkban soha nem törölték és törlik el a ferences konventet.⁵⁶ A kritikus helyzeten Báthory Endre bíboros próbált enyhíteni, amikor Krakkóból hozatott 6–7 ferencset Csíkba, Lubeniczy Valérián vezetésével. Elindult az iskolai képzés nem sokkal 1590 előtt. Elsősorban pap- és kántortanító képzésre kell gondolni, mert a katolikus püspökséget Gyulafehérvárott 1556-ban – egészen 1713-ig - megszüntették, így Csíksomlyóra hárult az a feladat, hogy a papképzés égető problémáját segítsen megoldani. Az 1590-es években elindult képzés a középiskolai fokozatnak felelt meg. A kezdődő lendület sajnos nem volt hosszú életű. 1599-ben újra felégették a kolostort, 1602-ben pedig megint a pusztaság létezésébe került veszélybe. 1603-ban Székely Mózes csapatai fosztogatták a rendházat.⁵⁷ 1610-ben a beszercei országgyűlés azon hamis feltevés alapján, hogy Csíksomlyón többségben vannak a

⁵³ Erdélyi Országgyűlési Emlékek – Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540–1699. Szerk. Szilágyi Sándor. 1–21. Bp. 1875–1898. II. 75; *Sávai* i. m. 1997. 37.

⁵⁴ *Benedek* i. m. 2000; *Karácsonyi* II. i. m. 1922. 28; *Sávai* i. m. 1997. 45.

⁵⁵ A hargitai csata részletes leírása: *Benedek* i. m. 2000. 249–258; *P. Papp Asztrik OFM*: A csíksomlyói pünkösdi búcsú. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Fodor Sándor. Agapé, Szeged, 1995; *P. Márk József OFM*: Csíksomlyó, a kegyhely. In: Csíkszereda Város Évkönyve... i. m. 2003. 153–163; A csíksomlyói pünkösdi búcsú néprajzi vonatkozásairól: *Bálint Sándor*: Boldogasszony vendégségében. Veritas Könyvkiadó, Bp. 1944. 69–71; *Domokos Pál Péter*: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Szent István Társulat, Bp. 1979. 5–20; Hazajöttünk... Pünkösdi Csíksomlyón. Szerk. Asztalos Ildikó. Gloria Könyvkiadó, Kolozsvár, 1992. (Benne Boldizsár Dénes, Domokos Pál Péter és Tanczos Vilmos tanulmányaival.); *Bálint Sándor–Barna Gábor*: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Szent István Társulat, Bp. 1994. 183–186, 206–207; *Barna Gábor*: Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún. In: Barna Gábor: Búcsújárók. Kölcsönhatás a magyar és más európai vallási kultúrákban. Lucidus Kiadó, Bp. 2001. 173–191; *Mohay Tamás*: Moldvai magyarok pünkösdkor Csíksomlyón. In: Csodaszarvas. Östörténet, vallás és néphagyomány. Szerk. Molnár Ádám. I. kötet, Molnár Kiadó, Bp. 2005. 173–186.

⁵⁶ *Szabó* i. m. 1921. 110.

⁵⁷ *Sávai* i. m. 1997. 44–47.

protestánsok, elvette a barátoktól a templomukat. Szerencsére a rendelet nem lett végrehajtva, és 1615-ben hivatalosan is visszakapták jogos tulajdonosai a templomot.⁵⁸ A tiltások ellenére 1608-tól képeztek Csíksomlyón licenciátusokat, akik a környező falvak lelkipásztori munkáját látták el. A kolostor 1625-re újra kiürült. Ekkor Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek (1570–1637) tett lépéseket a ferences rend erdélyi maradékának megmentéséért. Pázmány 1626-ban Váradi Jánost küldte Csíkba hét társával együtt. Odaérkezvén már abban az esztendőben megindították a grammatikai és a humanista osztályt. Váradi Jánostól Somlyai Miklós (1600–1661) vette át haláláig a kegyhely vezetését, aki a csíksomlyói templomot és kolostort 1629–40 között építtette újjá. A XVII. század közepétől (talán Somlyai alapítása nyomán) saját kompaktorokkal, gótikus bélyegzőkkel és más XVII–XVIII. századi szerszámokkal könyvkötő műhely is működött a híres Mária-kegyhely kolostorában.⁵⁹

A XVII. század folyamán Székelyföld három új ferences kolostorral gazdagodott: Mikháza,⁶⁰ Gyergyószárhegy és Esztelnek⁶¹ községekben kezdődött el a szerzetesi élet, mely a környék katolikus pasztorációját⁶² is jelentékenyen előmozdította, ezzel segítve Csíksomlyó munkáját.

A XVII. század megpróbáltatásai és a rendtartomány újjáéledése a XVIII. században

Csíksomlyón Somlyai Miklós házfőnök idején megindult fejlődést elsőként 1661. október 21-én a tatár betörés akasztotta meg. Somlyait a tatárok megölték, négy ferencset elhurcoltak, többet kivégeztek közülük. Mivel a Mikházáról Csíksomlyóra érkezett Damokos Kázmérnak, a ferences misszió prefektusának 1667-ben újra kellett indítani az iskolát, arra

⁵⁸ Szabó i. m. 1921. 114.

⁵⁹ *Muckenhaupt Erzsébet*: A csíksomlyói ferences könyvkötő műhely I. In: A ferences lelkiség hatása... i. m. 2. kötet, 2005. 521–538.

⁶⁰ A mikházi kolostor XVIII. századi missziós munkáiról: *Medgyesy-Schmikli Norbert*: A mikházi kolostor missziós munkája 1766–1785 között – eddig ismeretlen forrás alapján. In: A ferences lelkiség hatása... i. m. 1. kötet, 2005. 240–257.

⁶¹ Az esztelneki iskola működésének kezdeteiről: *Benda Kálmán*: Ferences iskola Esztelneken a 17. században. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk. Zombori István. Szeged, 1988. 131–138.

⁶² Tárgyalt korszakunkban zajlott missziós munkáról bővebben: *Tóth István György*: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transylvania 1627–1707*. Roma–Bp. 1994. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes 1.); *U. ő.*: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transylvania 1572–1717*. I. Roma–Bp. 2002. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes 4.); Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737. Közzéteszi: Kovács András és Kovács Zsolt. Jegyzetek: Kovács András. Kolozsvár, 2002; Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16–17. század. Szerk., jegyzet, előszó: Tomisa Ilona. Ford. Domokos Pál Péter, Rosdy Pál, Varga Imre. Osiris, Bp. 2002. (Millenniumi Magyar Történelem, Források); *Molnár Antal*: A pápaság és Magyarország a török uralom idején (1526–1686). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. Zombori István. METEM, Bp. 2004. 189–217; *Tóth István György*: Ferences püspökök a magyarországi és erdélyi missziókban (XVI–XVII. század). In: A ferences lelkiség hatása... i. m. 1. kötet, 2005. 184–192; A ferences misszióról Moldva kapcsán: *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság. Fekete Sas Kiadó, Bp. 2001⁶.

következtethetünk, hogy az előző években ismét szünetelt a tanítás a csíki zárdában.⁶³ Damokos Kázmér mellett Kájoni János tudós egyénisége volt az iskola fő oszlopa.⁶⁴

Az 1670-es években nem érte támadás a kolostort. 1668-ból ismerünk adatokat, hogy Somlyón Csíkból 50, Háromszékből 16, Udvarhelyről 1, Marosszékből 2, Gyergyóból 5, Kászsorszékből 2 és Moldvából 1 fő tanult a gimnáziumban. 1670-ben Damokos Kázmér írta a Sacra Congregatio de Propaganda Fidének, hogy a csíki klastromban 112 diák tanul Duliczki Mátyás és Pollereczki János vezetése alatt. A diákok közül 4 poeta, 6 syntaxista, 10 grammatista, 12 principista, 23 major parvista, 9 minor parvista, 15 declinista és 33 legentes diák művelte a tudományt a Szűz Mária-kegyhelyen. A békés 1670-es évtized után Csíksomlyón újra a megpróbáltatás évtizedei következtek. 1681. augusztus 19-én súlyos földrengés rázta meg Székelyföldet. A csíksomlyói templom rongálódásait Kájoni gvárdián és Damokos vikárius javíttatták ki, majd Vito Piluto szentelte fel 1682. május 10-én. A tanítást anyagi gondok is nehezítették ezekben az években. 1690-ben Thököly Imre katonái törték össze az orgonát és szétzúzták a szobrokat a templomban. Az élelemellátást a Csíkban dúló sáskajárás is nehezítette. 1694. február 13-án ez idáig az utolsó tatárbetörés zajlott Csík falvaiban. Az ellenséggel szemben Nizet Ferenc ferences a somlyói diákokkal hadba vonult, csengőkkel, dobokkal, templomi zászlókkal. Az otthon maradottak a somlyai Segítő Máriához könyörögtek segítségért, mely ezúttal sem maradt el: a tatárok meghátráltak, és továbbvonultak Alcsíkba és Háromszékbe. Ebben az esztendőben 141 diákja volt a csíksomlyói gimnáziumnak. A győzelem után továbbfejlődött a schola.

A XVIII. század első felében is kijutott a szenvedésből a csíki kisebb testvéreknek. 1705-ben kuruc csapatok törtek a kolostorra, de a császáriak hírére elmenekültek. Erre bevádolták a ferenceseket, hogy segítették a kurucokat. Ennek következtében a császáriak rabolták ki a rendházat. 1706. január 15-én iszonyú adókat vetett ki a császári kormányzat. A lakosság rettegése és éhezése ellenére 1710 körül 300 diák tanult a csíki klastrom

⁶³ *Sávai* i. m. 1997. 61; A ferences oktatásról szóló legújabb, legteljesebb összefoglaló: *Pintér Márta Zsuzsanna*: A magyarországi ferences rend középfokú iskolái a XVII–XVIII. században. In: *A ferences lelkiség hatása...* i. m. 2. kötet, 2005. 581–592. Kifejezetten a csíksomlyói gimnázium történetét elemzi: *Bándi* i. m. 1896. 1–440; *Szőcs János*: A csíksomlyói gimnázium kisiskolája. In: *A ferences lelkiség hatása...* i. m. 2. kötet, 2005. 593–603.

⁶⁴ Kájoni János életét és működését a „Dramatikus előadásra utaló nyomok a XVII. századi székelyföldi, nagyheti énekekben” című alfejezetben részletezzük. Az erdélyi obszerváns ferences misszió életében Szalainai István és Damokos Kázmér missziófőnöki tevékenységét, Kájoni egyházkormányzati működését, Fulgenzio da Iesi és Mosesto da Roma küldetését részletesen, vatikáni levéltári források alapján elemzi: †*Galla Ferenc*: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. S. a. r.: Fazekas István. Budapest 2005. 117–299. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, Vol. 2.); Modesto a Roma (1651–1662) és Stephano a Lopara (1654) által a Propaganda Fidének küldött, az iskola történetéről is fontos adalékokkal szolgáló jelentést kiadta: Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (16–17. század). Válogatta és szerk.: Tóth István György. Fordította: Jászay Magda. Osiris, Bp. 2004. (Millenniumi Magyar Történelem – Források)

gimnáziumában. A tanítás töretlenül folyt. Ezután szintén természeti csapás fenyegette Erdély népét: 1717. május 15-e és 1719. szeptember 2-a között Erdélyben nem esett az eső, éhség és szomjúság gyötörte az embereket, de az iskola működése ekkor is töretlen volt. 1719. júliusában pestisjárvány tombolt Csík falvaiban, ahol 10.972 ember halt meg pestisben, 14.375 fő maradt életben. A tragédia ellenére a tanítás zavartalanul folyt.⁶⁵

Ezekből az évekből, pontosan 1721. április 11-ről származik az első írásos adatunk csíksomlyói színjátszásról. A dokumentált csíksomlyói színjátszás megindulása egybeesik az erdélyi ferences rendtartomány újjáéledésével. A XVIII. században, az erdélyi katolikus püspökség működésének engedélyezése (1713) után a következő kolostorokban indult újra az élet: Udvarhelyt 1700 körül, Vajdahunyadon 1710-ben, Désen 1712-ben, Szebenben 1716-ban, Medgyesen 1721-ben, Gyulafehérvárott 1725-ben, Kolozsvárott 1727-ben, Brassóban 1729-ben, Szászvárosban 1730-ban, Szászsebesen 1731-ben, Marosvásárhelyt 1735-ben, Tordán 1735-ben, Fogarason 1736-ban, Torockószentgyörgyön 1742-ben, Szék városában 1752-ben, Köhalomban 1762-ben és Hátszegen 1768-ban.⁶⁶

A fejlődést jelentősen segítette az önálló erdélyi ferences provincia megalakulása. Az 1721-ben színre vitt passiójáték szerzője, Csató Elek (1693–1741) töltötte be utoljára a custos tisztséget. Csató vett részt P. Bartalis István kíséretében Milánóban, 1729. júniusában azon a rendi főtanácson, ahol elfogadták a Szent István királyról nevezett önálló erdélyi ferences rendtartomány megalakulását. Az első tartományfőnök (minister provincialis) Csató Elek lett.⁶⁷

A felsorolt adatokból kiderül, hogy a katolikus színjátszás számára akkor nyílt meg igazán a kibontakozás lehetősége, amikor Bécsből a Habsburg-udvar fennhatósága alatt katolikus vezetés irányította Erdélyt. A kolostorok és a színjátszás felvirágzásához nagyban hozzájárult a török és a tatár veszély elmúlása, és a belső rend kialakulása a XVIII. század első felében. A történeti és néprajzi áttekintés megadta a választ, hogy miért Csíksomlyó az a

⁶⁵ *Sávai* i. m. 1997. 63, 74–76, 79–80.

⁶⁶ *Szabó* i. m. 1921. 124. Bővebb és alaposabb történeti áttekintés: *Balanyi György*: A magyar ferencesesség rövid története. Bp. 1961. Kézirat, Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest; *Fáy Zoltán*: Ferencesek Gyöngyösön. Fejezetek a gyöngyösi barátok életéből. A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány kiadása, Bp. 1999.

⁶⁷ Csató (János) Elek Csíkdelnén született 1693-ban. A ferences rendbe 1711. június 9-én lépett be, pappá 1717. október 5-én szentelték. 1720-ban Eszterneken bölcsészetre oktatta a rendi növendékeket, 1721-ben passiójátékot írt Csíksomlyón. 1725 és 1727 között az erdélyi ferences custodia (őrség) titkára volt. 1727–29 között ő töltötte be utoljára a Custos Provincialis tisztséget. 1729. június 4-én P. Bartalis István kíséretében Csató vett részt Milánóban azon a rendi főtanácson, ahol előterjesztette, hogy a szalvatoriánus provincia részét képező erdélyi őrség legyen önálló rendtartomány. A rendi főtanács ezt elfogadta. 1729. június 12-én Milánóban Soto János minister generalis rendelkezése alapján Csató Elek lett az immár önálló erdélyi rendtartomány első főnöke. 1732-ig töltötte be ezt a tisztséget. 1731-ben sikerrel járt közben III. Károly királynál a szászsebesi kolostor visszaadása ügyében. 1732–35 között custosként (tartományfőnök-helyettes) dolgozott, majd 1738-tól 1741-ig újra provinciális lett. Nagyszebenben hunyt el 1741. május 14-én. (*György* i. m. 1930. 97, 101–108, 324.)

hely Erdélyben és nagyobb távlatokat tekintve Magyarországon, ahol a vallásos színjátékok előadása ilyen nagy és erős hagyományokkal rendelkezett. Ez Csíksomlyó létezéséből, híres zarándokhely mivoltából, a nép és a ferencesek őszinte és töretlen Mária-tiszteletéből, összességében Csíksomlyó lelki és történeti hivatásából fakadt.

A CSÍKSOMLYÓI PASSIÓJÁTÉKOK ELŐADÁSÁNAK CÉLJA

a ferences lelkiség tükrében

„Sziwiink fel gerjegyen s mi szabaditonknak, s' halálát sirassuk a mű meg valtonknak!”

(Prológus 1731)

Joggal feltehetjük a kérdést, hogy mi volt az oka a csíksomlyói passiójátászás szívósságának? Mi volt a lelki mozgatórugója és spirituális háttere a nagypénteki előadásoknak azon kívül, hogy a hívők ekkor is hazatérhettek az anyai házba? Mi az oka annak, hogy azokban az évtizedekben, amikor Európában a Habsburg Birodalom kevésbé zárt vidékein már a felvilágosodás vallásellenes eszméi hódítottak (az 1760-as évektől), akkor a Keleti-Kárpátok archaikus táján még középkori jellegű misztériumdrámákat adtak elő? Miért alkalmaztak ennyi szereplőt? Kérdéseikre a választ a passiójátékok előadásának célja és az ehhez kapcsolódó pápai búcsú kiváltságok adják meg. Mivel misztériumdrámákról, tehát a *theatrum sacrum* világáról beszélünk, ezért ezeket a színjátékszövegeket nem lehet, nem szabad kizárólag immanens, evilági szemmel tekinteni, hanem transzcendentális szempontokat figyelembe véve kell e témakört megközelíteni. Ez a szemléletmód, a lelkiségtörténeti megközelítés és a teológiai tételek ismerete garantálhatja, hogy hiteles(ebb) képet adhatunk a magyar irodalomtörténet e ritka kincses táráról.

A csíksomlyói misztériumdrámák létezése és témája már eleve arra szolgált, hogy Jézus Krisztus szenvedéseinek bemutatásával a nézőket bűnbánatra, a hittitkokon való elmélkedésre, a gyermekeket pedig a Biblia és az Egyház tanításának megismerésére indítsa. A ferences volt mindig az a rend a történelem során, mely a legközelebb állt az egyszerű, gyakran írástudatlan emberekhez. Kendőzetlen önzetlenség köti ma is Szent Ferenc fiait a nép szívéhez. Dám Ince így írt saját rendjéről: „A prédikáció nem annyira az elmére hat, mint a szívre, nem annyira a tudást akarja megragyogtatni, mint a népet szerető, a nép lelkéért aggódó és a néppel minden bajban együtt érző „barátot” megtestesíteni.”⁶⁸ A ferencesek terjesztették a Betlehem-állítás, a 14 stációs Kálvária-építés hagyományát, és Jézus Neve tiszteletét is.⁶⁹

A népi pasztoráció nagyságára, fontosságára és feltehető sikerességére, valamint a helyi tradíció erejére a csíksomlyói drámák néhány Prologusa utal, mely nagyszámú, a környékből összesereglett közönségről árulkodik:

⁶⁸ P. Dr. Dám Ince OFM: A ferences szellem forrásainál. Bp. 1943. (Klly. Papi lelkiség 8.)

⁶⁹ Bálint Sándor: Ünnepi Kalendárium 1–3. Mandala Kiadó, Szeged, 1998.

„Nemes Csík és tavolabb lévő helységeknek fő fő rendei,
Diszes tagjai minden renden, akármely néven nevezendő,
Érdemes tiszteletre méltó számos hivei...”⁷⁰

A Crispusról szóló tragédia Prologusa régi, bevett szokásra hivatkozik a színjátékok előadásával kapcsolatban:

„Halaadó Szívvel köszönöm tú néktek,
Régi Szokás Szerent, hogy ide jöttetek,
Nevelje az Isten lelki érdemetek,
Koronázza Menyben egyenként fejetek!”⁷¹

Az, hogy Magyarországon – a fennmaradt adataink szerint – épp egy ferences gimnáziumban virágzott a legjobban a passiójátás, bizonyosan a rendalapítótól eredő hagyományra megy vissza. Assisi Szent Ferenc (1181–1226) megkapta Istentől azt a kegyelmet, hogy Krisztus sebeit hordozhatta a saját testén. A nehézségeket Szent Ferenc a szenvedő Jézus iránti tiszteletből vállalta. Misztikájának középpontjában a keresztre feszített, az emberiségért megkínzott, vérző Üdvözítő állt, ez volt számára a Krisztus-követés ideálja. Szent Ferenc ebben látta meg legkézzelfoghatóbban Isten szeretetét az emberek iránt.⁷²

Assisi Szent Ferenc *Regulája* külön felhívja követői figyelmét a böjt megtartására és fontosságára. A *Regula* 10. részében eképp figyelmezteti testvéreit: „Intem pedig és kerem az Atyafiakat az Úr Jesus Krisztusban, hogy olyák magokat minden Kevelységtől; Hivságos dicsekedéstől; Irigységtől; Fösvénységtől; Világi gondtól; és Szorgalmatosságtól, Rágalmazástól és Zugolódástól, és a kik írást nem tudnak az írás tanulásáról ne gondoljanak.”⁷³ Szent Ferencről maradt fenn a *Levél a hívőkhöz* forrás, melyet K. Essler talált meg Volterrában. Ezt tekinti a történetírás a Harmadrend regulája elődjének. A bűnbánat fontosságáról így írt a rendalapító: „Mindazok, akik nem bűnbánattal élnek, és nem veszik

⁷⁰ 1773. április 9. Filius prodigus. Prologus. In: Liber exhibens... i. m. 1774. 575. Népszerű formában közölte: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 668. (Pintér Márta Zsuzsanna: Utószó.) Tanulmányunkban a korabeli kéziratos és nyomtatott forrásokból a kritikai kiadás szabályai szerint közlünk részleteket: eredeti szóalakban és betűhíven, de a központosítást a mai helyesírás szabályai szerint adjuk. A szerepneveket dolgozatunkban nem egységesítjük, hanem mindig az adott drámában szereplő névalaknak megfelelően közöljük.

⁷¹ Tragédia Crispusról. Csíksomlyó, XVIII. század. A kézirat a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtárában, egy fekete dobozban, jelzet nélkül található. A Crispus-dráma a 4-es számot viseli. (Pintér-adattár, 81. szám) A nézőkről és a pártfogókról bővebben: Pintér i. m. 1993. 79–82.

⁷² Dám i. m. 1943. 12. A Szent Ferenchez és rendjének alapításához köthető legfontosabb forrásokról és szabályzatokról: Várnai Jakab OFM: A ferences források és a történelem. In: A ferences lelkiség hatása... i. m. 1. kötet, 2005. 23–27; Wanda Stepniak-Minczewska: Hagyomány és jelenkor a ferences rendben – a ferences terminológia kidolgozásának szükségességéről. In: A ferences lelkiség hatása... i. m. 2005. 28–43. Az 1734-es csíksomlyói dráma utolsó jelenete Amor és Dolor vitáját mutatja be. A lényege: Krisztus csak szeretetből váltotta meg a világot. A ferenci lelkület hatásának gyönyörű irodalmi tükröződése e certamen, melyet az alábbiakban, külön fejezetben ismertetünk.

⁷³ Szerafim Szent Ferenc Regulája. Csíksomlyó, 1726. 21.

magukhoz a mi Urunk Jézus Krisztus szentséges testét és vérét, hanem bünt bűnre halmoznak, rossz kívánságok és vágyak után járnak, tett ígéreteiket elhanyagolják, testükkel a világnak, érzéki vágyaiknak s e világ múló gondjainak és aggodalmainak s ezen élet gondjainak élnek, az ördög mesterkedésének áldozatai és egyben fiai és cselekedeteinek utánpótlói. Vakok ők, mert nem látják az igazi világosságot, a mi Urunk Jézus Krisztust. Az ilyenekre áll az írás szava: minden bölcsességük odalett.”⁷⁴

„Sirassad vétkeket töredelmesseggel!”

Nagyon mély gyökerekről, és a ferencesek érzelmekre, könnyekre ható vallásosságáról tanúskodik az 1734-ben Csíksomlyón bemutatott passiójáték 5. jelenetében Christus monológja. A 3. versszak így szól a bűnös emberekhez:

„Jól látom, vétkeket ti nem sirattyátok,
Annak undukságát meg sem utáljátok,
Csak egy csepp könyvetek és szomorúságtok
Magatok bűnéért nem esik ki, látok.”⁷⁵

Az Egyház hagyományából tudjuk, hogy a bűnök könnyekkel való siratása, a töredelmes bűnbánat szokása az őskeresztény korig vezethető vissza. Ez a keresztény élet alapja. A bűnbánat, a töredelmesség (compunctio) szelleme az ősegyháztól kezdve él.⁷⁶ A nyugati szerzetesség alapítója, Nursiai Szent Benedek (480–547) így ír *Regulájában*: „Mala sua praeterita cum lacrimis vel gemitu quotidie in oratione Deo confiteri.”⁷⁷ 1966 előtt az Egyház votívmisét mondott a könnyek adományáért (pro petitione lacrimarum), melynek főkönyörgése így szól: „Omnipotens et mitissime Deus, qui sitienti populo fontem viventis aquae de petra produxisti: educ de cordis nostri duritia lacrimas compunctionis; ut peccata nostra plangere valeamus, remissionemque eorum, te miserante, mereamus accipere.”⁷⁸ A régi szerzetesek minden este elimádkozták ezt a könyörgést, mielőtt elhagyták a templomot.⁷⁹

⁷⁴ Assisi Szent Ferenc művei. Szerk. Hidász Ferenc OFM és Várnai Jakab OFM. Agapé, Újvidék-Szeged-Csíksomlyó, 1993. 74. (Ferences Források 1.)

⁷⁵ 1734. április 23. nagypéntek, „Actio parascevice alta. O vos omnes qui transitis per viam. Totam Christi vitam crucem fuisse exhibet.” Scena 5. In: Liber exhibens Actiones parascevicarum... i. m. 1774. 927–960.

⁷⁶ Morin, Germin: A kétezer éves életstílus. Bp. 1942. 13–15.

⁷⁷ Szent Benedek: Regula. Fordította: Söveges Dávid. In: Népek nagy nevelője... Szent István Társulat, Bp. 1981. 4. Fejezet. Magyarul: „A múlt bűneit könnyek és foházkodások közt minden nap valljuk meg imádságban Istennek.” (Söveges Dávid OSB fordítása)

⁷⁸ A könyörgés magyar szövege: „Mindenható és irgalmas Isten, ki szomjazó népednek a sziklából élő vízforrást fakasztottál: fakaszd kemény szívünkben is a töredelem könnyeit, hogy bűneinket megsirassuk, és értük a Te irgalmadból a megbocsátást elnyerhessük. Amen.” (Magyar-Latin Misszálé az év minden napjára a Római

A bűnőknek könnyel való siratására a ferences hagyományban is találunk bőséges adatokat. Egy XIII. századi gubbiói ferences konfraternitás, a Compagnis del Crocifisso alapszabályzata írja elő a nagypéntek hajnali virrasztással kapcsolatban, hogy „...magis ad lacrimas attendentes quam ad verba...”, azaz „... inkább a könnyekre, mint a szavakra törekedve (énekelni).”⁸⁰ A csíksomlyói misztériumjátás ezt a hagyományt örökölte tovább. Erre találunk utalást nemcsak e fejezet mottójaként idézett 1731-es passiójáték Prologusában, hanem az 1771-es misztériumdráma első jelenetében is, amikor Synesius győzködi a megátalkodott Eusebiust: „Anyának keseredet Szive, Isten fiamak meg hervadot Orczája nem kiáltják e neked, hogy bánkodgyál, és Siránkozzál!”⁸¹ Az 1770 nagypéntekén bemutatott játék első hét jelenetének fő alakja Puldra Philoteja, aki nagynénje, Philippeja intése ellenére „Venus szekerében utazni indult”, házasságot tört, de Krisztus irgalmaz neki, amikor a farizeusok eléje viszik (Jn 8, 1–12). Christus így szól a bűnös asszonynak:

„Ezen nagy örömet te is meg ujjitod,
S az Isten malasztját magadban nagyítottod,
Ha könyhuhullatással orczád mosogatod,
Vétkeidért és így Lelked tisztogatod.”⁸²

Az 1772-es misztériumjáték Prologusa kimondja, hogy a passió szemlélésével a nézők szándéka az, hogy vétkeiket sirassák:

„Igen dicsíretes atú szándékokot,
Szent és üdvességes minden fáratságtok,
Ha Christus kinyain ma it szánakodtok,
S magatok vetkeit sirván fájlaljátok.

Ime hát szemlelvén Christus szenvedesit,
Könyvezzétek, kérlek, keserves keresztit,
Mert maga igiri bővséges erdemit,
És eképpen inti választot népeit.”⁸³

Misekönyv szerint. Ford., bev., és magyarázatokkal ellátta: Szunyogh Xavér Ferenc OSB. Szent István Társulat, Bp. 1933. 1400.)

⁷⁹ Morin i. m. 1942. 20.

⁸⁰ Idézi: *Erdélyi Zsuzsanna*: Későközépkori közköltészeti emlékek a hazai interetnikus – délszláv – szakrális hagyományban. In: A hagyományos műveltség továbbélése. (Az I. Magyar-Jugoszláv konferencia előadásai) Folklór és Tradíció I. Szerk.: Kiss Mária. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp. 1984. 47.

⁸¹ 1771. április 29. Actio alia parasceveica populo exhibita. Actus I. Scena 1. In: Liber exhibens Actiones parasceveicas... i. m. 1774. 553–565.

⁸² 1770. április 13. „Actio Tragico-Parasceveica contra foedum Carnis peccatum, subiecta repraesentatione Passionis Christi scenice populo exhibita.” Scena 6. Christus szavai. In: Liber exhibens Actiones parasceveicas... i. m. 1774. 530–552.

A darab 6. jelenetében Christus kivonul egy hegyre tanítványaival, és elmondja a nyolc boldogságot (Mt 5, 3–12). Utána így folytatja:

„Ha akarsz eljutni a szép Boldogságra,
Sirassad vétkeidet töredelmesseggel!”⁸⁴

A következő jelenetben az Angyalok a bűnbánatra szólítják fel a hívőket, akik a kegyetlen szenvedéseket szemlélik:

„Ily kinokat látván ugyan még szem térsz é,
Ilj ártatlanon, te mégsem bánkodik e,
A királj szolgálért kinlodik, látodd é,
Oh, te bűnös ember, mégis meg nem térsz e?”⁸⁵

E szavak után a másik angyal elmondja, hogy a fényes csillagok, planéták gyászolnak, a vadak szomorkodnak, az égi madarak sírnak Krisztus szenvedésén, majd az Angelus Tertius így figyelmezteti a közönséget:

„De te, okos állat, ki ezeket érted,
S keserves kennyait itten most szemleled,
Könyv hullatás nélkül, oh, ember, hogy nézd,
Nem lagyule rajta kemenyedtet szived?”⁸⁶

A részlet tanulsága mindenki számára: az egész világegyetem, még az esztelen állatok is siratják Jézust, csak a köszívű, megátalkodott ember nem. Nagyon pontosan megfogalmazták az iménti idézetek a csíksomlyói szent színjátszás célját: a gyötrelmek ábrázolásával akarták bűnbánó könnyhullatásra bírni a nézősereget.

A passiójátékokat rendező, 1730-ban XII. Kelemen pápa által Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatása tiszteletére jóváhagyott csíksomlyói Mária Társulat kézikönyve,⁸⁷ a *Manuale Sodalium Beatae Mariae Virginis* tartalmaz bűnbánatra felszólító biztatásokat. A kis zsolozsmák, litániák, bűnbánati zsoltárok, rózsafüzérek mellett imádkoztat egy könyörgést Krisztus szenvedéséről (Oratio de Passione Domini, 31–32. lap), de ez a könyörgés nem tartalmaz olyan apokrif gyökerű elemeket, amiket a drámák színre vittek. A könyörgés szerint

⁸³ 1772. április 17. „Tragaedia de acerbissima passione et morte Domini Nostri Jesu Christi Salvatoris super psalmum Deus, Deus meus respice in me etc.” Részlet a Prologusból. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 565–575.

⁸⁴ 1772. április 17. Scena 6. Christus szavai

⁸⁵ 1772. április 17. Scena 7. Angelus szavai

⁸⁶ 1772. április 17. Scena 7. Angelus Tertius szavai

⁸⁷ A barokk kori vallásos társulatok műveltségéről: Knapp Éva: Pietás és irodalom. Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban. Universitas Könyvkiadó, Bp. 2001. (Historia Litteraria 9.); Tüskés Gábor–Knapp Éva: A társulati élet forrásai, Laikus vallásos társulatok. In: Tüskés Gábor–Knapp Éva: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők. Osiris Kiadó, Bp. 2001. 43–56, 267–297.

Krisztus szenvedésének sorrendje: először Annáshoz vitték, onnan Caiphashoz, majd Pilátushoz, onnan Heródeshez és vissza a római helytartóhoz, majd végül a Kálváriára.⁸⁸ Ezt, az Evangéliumok összeolvasásából keletkezett sorrendet követik a színjátékok is.

Takács Ince⁸⁹ a ferences lelkiélet nélkülözhetetlen művének nevezte a XVIII. században élt német ferences, P. Aemilianus Nieberle művét, az *Octava Seraphicat*. A mű elsőként 1714-ben látott napvilágot, Csíksomlyón 1733-ban nyomtatták ki.⁹⁰ A könyv nyolc napra tartalmaz lelkigyakorlatos elmélkedéseket. Magyar nyelvre a Szűz Máriáról Nevezett Ferences Rendtartomány tagja, Takács Antal fordította le.⁹¹

A korabeli Európa egyik legkedveltebb, szintén ferences eredetű lelki olvasmánya, a *Makula nélkül való tükör* volt.⁹² Vida Tivadar fejtette meg eredetét: az 1634 és 1712 között élt német kapucinus Martin von Cochem *Das grosse Leben Christi* című írásáról van szó. A mű Jézus Krisztus, valamint Szűz Mária, Szent Anna és Szent Joachim életét mutatja be, gyakran dramatikus elemekkel. A népszerű életrajz – a csíksomlyói drámákhoz hasonlóan – ötvözi, egyébe olvasztja a bibliai és a Szentagyományból származó elemeket. Cochem – eredeti neve Martin Linius – mainzi és a trieri érsekség területén működött vizitátorként és missziós papként. Műve először 1677-ben látott napvilágot, majd bővítve 1681-ben és 1704-ben. Európában (a magyar kiadásokat nem számítva) több mint 300 kiadást ért meg. A Jézus-életrajzot Nymburkba való Engelbert kapucinus szerzetes fordította le cseh nyelvre (Prága,

⁸⁸ Manuale Sodalium Beatae Mariae Virginis. A Csíki Kalastrom Betűivel, 1757. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, 28658

⁸⁹ P. Takács Ince OFM: Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. Bp. 1942. 58–59.

⁹⁰ Teljes címe: Octava seraphica religiose spiritualia exercitia facienti Singulis annis per Octo Continuos Dies Studiose pariter ac devote celebranda authore P. F. Aemiliano Nieberle. Reimpressum: In Conventu Csikiensi, Sumptibus Spect. Ac Generosi D. Michaelis Bors. Anno 1733. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 2730. (*Glósz Miksa*: A csíksomlyói Szent Ferenc-rendi szerzetesek nyomdájában 1662–1884. évig megjelent könyvek és egyéb nyomtatványok teljes czímtára, Csíksomlyó, 1884. 5.) A kötet jelenleg Csíkszeredában, a Csíki Székely Múzeum Könyvtárában a 2730. leltári számot viseli. A csíki ferences nyomda 351. évfordulójának emlékére 2001. december 15-én kiállítás nyílt a Csíki Székely Múzeumban. Az Octava Seraphica a ferences szerzők munkáját bemutató tárlóban került a közönség elé. In: *Muckenhaupt Erzsébet*: A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely 1676–2001. Emlékkiállítás a Csíki Székely Múzeumban, 2001. december 15. – 2003. november 30. Csíkszereda, 2001. 36.

⁹¹ Ennek címe: „Lelki-isméretnek ösztöne, Az az: egy titkos értelmű tövisses kert Mellyben A’ nyóltzad napig kesergő buzgó áhétatos Lélek tsendes nyúgodalommal magánossan munkálódik. Elsőben Jött ez világosságra Deák nyelven a’ most folyó Saeculumnak vagy-is századik esztendőnek harmincz harmadikában. T. P. Fr. Aemilianus Nieberle Fölső Németh-Országi Szerafikus Szent Ferencz Provinciábéli Szerzetesse által. Most pedig Ugyan azon Szent Atyának Magyar-Országi Bóldog Asszony Provinciábéli Fő Tisztelendő s nagy Erdemű Pater Provincialissa Egedelméből egy méltatlan szolgája Magyar nyelvre fordította többeknek is lelki vigasztalásokra. Nyomtatott Győrbe, Streibig Gergely János Királyi, Püspöki és Városi privil Könyvnyomtató által, 1770-dik Esztendőben.” A latin és a magyar változat valóban egyezik. Ezek alapján a közérthetőség kedvéért a magyar nyelvű változatot idézzük tanulmányunkban.

⁹² Első magyar nyelvű kiadása: Makula nélkül való tükör, melly az Üdvözítő Jesus Kristusnak, és Szent Szüleinek életét, ugy keserves kinszenvedését és halálát adgya elé, Melly Superiorok Engedelmeiből Szűz, Szent Klára Szerzetében lévő Ujfalusi Judith által Cseh nyelvből Magyar nyelvre fordított, Nagy-Szombatban, Á Jesus Társasága Akademiája betűivel 1712. Esztendőben.

1698). Magyarra cseh nyelvből – valójában nyugat-szlovák nyelvjárásból – a Divék nembéli báró Újfalussy Judit (1676–1738) znióváráljai klarissza szerzetesnő ültette át.⁹³ A nagyszombati nyomda adta ki először magyarul 1712-ben. Másodszor 1722-ben, harmadszor 1746-ban, negyedszer 1780-ban, ötödször immár Budán jelent meg (Petrík V. 1971). Csikban a drámaelőadások idején olvasták a barokk népi lelkiség e szép művét. A német nyelvű kiadásból három példány található a csíksomlyói ferences könyvtár állományában. A *Makula nélkül való tükör* az egyik legfontosabb és bizonyítható forrása a csíksomlyói misztériumdramák apokrif jeleneteinek.

Az *Octava Seraphica* második napra szóló első elmélkedésének második cikkelye Szent Bernátot idézi, aki szerint az ember bűnei állandóan súlyosbítják Krisztus szenvedéseit: „Ő pedig « meg sebesítettett a mi hamisságainkért, megrontatott a mi bűneinkért » (Iz 53, 5) A’ ki a’ bűnnek veghetetlen nagy vóltát meg nem isméri, gondollya-meg a’ Kristus Jézusnak keserves kínszenvedését. Szent Bernárd szerint „« Melly nagyok légyenek a’ te sebeid, ismérd meg óh ember! melyekért az Isteni böltességnék rendeléséből szükség meg-sebesíttetni az Úr Jézus Kristust » (S. Bern. In med. c. 3.)”⁹⁴

Ugyanezt a gondolatot tárja elénk az abban a korban szintén rendkívüli népszerűségnek örvendő mű, a flamand jezsuita, Guilelmus Stanihurstus (1601–63) *Dei immortalis in corpore mortali patientis historia, Moralis Doctrinae Placitis et commendationibus illustrata* című elmélkedésgyűjteménye Krisztus szenvedéséről.⁹⁵ A kötet elsőként Kölnben látott napvilágot 1722-ben. Magyarországon Nagyszombatban, 1731-ben, 1732-ben, 1735-ben, 1740-ben, 1752-ben és Kassán 1740-ben jelent meg. A Csíksomlyói Ferences Könyvtár 1664-ből és 1731-ből őriz egy-egy példányt e fontos lelkiségtörténeti műből.⁹⁶ A csíksomlyói passiójátékoknak mind lelkiekben, mind a drámák szövegét illetően – mint az alábbiakban ismertetjük – fontos forrása volt Stanihurstus írása. Ezt az is alátámasztja, hogy az 1743. április 12-én, nagypénteken bemutatott passiójáték mottója egyezik Stanihurstus könyvének címével.⁹⁷ Stanihurstus írását magyar nyelvre Ozolyi Flórián (1683–1755) ferences fordította le. Művének címe *A halandó testben szenvedő halhatatlan Istennek Szentséges Historiája, melly a Jézus Zászlója alatt vitézkedő Szent Társaságbéli Tisztelendő*

⁹³ Vida Tivadar: *Makula nélkül való tükör*. Magyar Könyvszemle (MKSz) 1969. 250–253.

⁹⁴ „Lelki ismeretnek ösztöne...” i. m. 1770. 31–32.

⁹⁵ Guilelmus Stanihurstus Brüsszelben született 1601-ben. Mehelenben lépett be a jezsuita rendbe 1617-ben. Flamand és angol nyelven prédikált, 30 évig vezetett Löwenben egy Mária Társulatot. Szülővárosában hunyt el 1663. január 10-én. *Jöcher, Christian Gottlieb*: Allgemeines Gelehrte Lexicon. Leipzig, 1751. 774.

⁹⁶ A Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtárának (Csíki Székely Múzeum, Ferences Állomány) példányai: a második kiadás 1664-ből (leltári szám: 625); az első magyarországi kiadás Nagyszombatból (Typis Academicis per Frider Gall, 1731. Leltári szám: 3559.)

⁹⁷ Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 1231.

*Pater Guilielmus Stanihurstus által deák nyelven ki adattatott*⁹⁸ volt. A mű fordítóját, Ozolyi Flóriánt Szinnyei József azonosította.⁹⁹ A fordítás is több kiadást ért meg, mely népszerűségét csak növelte: 1751-ben helymegjelölés nélkül Kósa Benedek munkája eredményeként, majd 1770-ben Nagyszombatban, 1771-ben Miskolcon és 1776-ban Egerben látott napvilágot.

Stanihurstus említett művének 7. része 2. elmélkedés 2. cikkelye foglalkozik Jézus megkötözésével. Stanihurstus így fogalmazta meg a fent említetteket: „Mellyik az a' nép, a' mellyért az Isten Fia meg verettetett? Valaki bünt tett, a' megveretett Jézus ostorozásában vétkes az A' ki azért bün nélkül az dicsekedgyék, hogy ő tiszta a Kristusnak vérétől. Mi tehát a' kik vétkezénk, ugyan mi meg is verénk.”¹⁰⁰

Az 1734. évi színdarabban Nuntius Christi konkrét bűnöket is említ, valamint Krisztus kínjainak egyik ószövetségi előképét, a szenvedő Jóbot említi:

„Ember, emlékezzél, ki szenyved éretted,
E mai szent napon, te ma feszítetted,
És mikor vétkeztél, túva bő vétetted,
Kínnyait Kristusnak akkor segítetted.

Tsak egy hazuksággál úgy meg ostoroztad,
Egy trágár beszéddel annyira fojtottad,
Egy bizon mondással oldalát nyitottad,
Mit vélsz hát magadban, miképpen kénosztad.

Hanem ha vétettél, ismérd meg magadot,
A szenvedésekben kövessed szent Jóbot,
Kit Isten nem bűnért, hanem, mind jó jámbort,
Sok féle csápással ma meg látogatott.”¹⁰¹

⁹⁸ Most pedig Töb Keresztény hiveknek lelki idvösségekre Szent Ferencz szerzetbéli Magyar országi Boldog Asszony Provinciája-béli T. P. Provincialis rendeléséből magyar nyelvre fordéttatván, a méltóságos baro, ikladi Szluha Ferencz Salgó Vára örökös Urának, Császár, és Koronás Király Urunk eő Felsége Udvari Actualis Tanatcsának, és Magyar Cancellariája Assessorának, Nagy jó Patronus Urnak eő Nagyságának istenes költségével ki nyomtattatott. Posenban Proyer János Pál által, 1727 dik Esztendőben.

⁹⁹ Ozolyi Flórián Szombathelyen született 1683-ban. 1704-ben lépett be a ferences rendbe. Bölcséletet Győrött, teológiát Pozsonyban tanult. A szatmári béke évében szentelték pappá. 1720-ban Nagyszombatban házfőnök és hitszónok, majd a veszprémi és a nagyszombati ferences növendékpapok igazgatója lett. III. Károly király hittérítőként az Őrségbe küldte, majd definitor (tanácsos) lett a Szűz Máriáról Nevezett Ferences Rendtartományban. Pozsonyi házfőnöksége után halt meg Budán, 1755. október 25-én. (Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Bp. 1905. 34–35.)

¹⁰⁰ Stanihurstus–Ozolyi: A halandó testben... i. m. 1727. 263.

¹⁰¹ 1734. április 23. nagypéntek, Scena 2. Nuntius Christi szavai

Az 1766-ban¹⁰² bemutatott színjáték Epilogusa ugyanezt tanítja, hogy az ember bűnei Krisztus keserveit súlyosbítják. Szabó Ágoston darabja 1768-ban hasonlóan kemény szavakkal szól a hívő közönséghez az Epilogus soraiban:

„Hitesd el magaddal, ember, bizonyára,
Hogy midőn vetkezel halalosán tudva,
Mind annyiszor Kristust huzod kereszt fára,
Á mint szent Pál eztet nyilván bizonyítja.
Kely fel bűneidből, ha üdvösségedet
Szereted, s kívánod nyerni eletedet,
Fordicsd¹⁰³ Jézusodhoz igazán szivedet.”¹⁰⁴

A *Makula nélkül való tükör* 76. fejezetében olvashatjuk, hogy a megkötözött Jézust Kaifás főpap elé hurcolják. Ott vádolják, hogy nem tartja meg a zsidó ünnepeket, ördöggel cimborál, tiltja a császár adóját, istenkáromló, lerontja a templomot, majd végül arcul verték és a földön vonszolták Jézust. Az Üdvözítő ajkáról ez a panaszolkodás tört fel a népszerű életrajz szerint: „Gondold-meg, mit fájtak tagjaim, hajam ki-szaggattatott, orczám el-dagadott, szám vérrel teli vólt, az egész testem el-vólt kékülve, mind azokat éretted békével türtem. Sőt valahányszor arczúl verést szenvedtem, annyi csókot azoknak a' lelkeknek, kik az én kinszenvedésem által meg-váltatnak, ígértem, a' mint valaha az én Jegyesemnek, Szent Mechtildisnek meg-jelenttem vólt. Ha én te éretted annyi verést, sebeket fel vettem, néked-is nem lehet nehéz az én szerető Gertrudisom példája szerint azokért hálát adni.”¹⁰⁵ Az idézet a középkori misztika, látomásirodalom hatását is mutatja. Nem kizárt, hogy épp a *Makula nélkül való tükör* volt az egyik mű, amely ezt a lelkesítést közvetítette Csíksomlyóra. Az tény, hogy mind a bűnbánattartásra való felszólításban, mind Krisztus számszerű szenvedésének adatainál (alább részletezzük), mind a szenvedés ábrázolásánál ott élt a XVIII. században Csíksomlyón a középkori – elsősorban a gótikus – misztika hatása.

Az *Octava Seraphica* külön felhívja elmélkedő olvasóinak figyelmét, hogy a világ különböző teendői mellett komolyan ügyeljenek az üdvösségükre (1. nap, 3. elmélkedés, 1. cikkely): „Keressétek előbb az Isten országát és az ő igazságát, és mindenek néktek hozzá adatnak. (Mt 6) Leg-első, leg-főbb, leg-nagyobb, és egyetlen-egy gondod a' te Lelkedet üdvözíteni, mert az idő veszendő, melly a' Leleknek üdvösségében nem foglaltatik.

¹⁰² 1766. március 28. nagypéntek, Epilogus. In: Liber exhibens Actiones Parascevicas... i. m. 1774. 491. Kiadta: Fülöp i. m. 1897. 241–242; Nagy Szilvia gondozásában: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 606–607.

¹⁰³ Fordics [értelem szerint javítva]

¹⁰⁴ Szabó Ágoston: Actio parascevica, 1768. április 1. nagypéntek, Epilogus. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 512.

¹⁰⁵ Makula nélkül való tükör 1712. 76. rész, 333.

Hadakozások, Tanulások, Kereskedések, és más egyebek, mindenek merő haszontalanságok, ha a' Léleknek üdvösségével egyben-tétetnek: mert a' hol a' Léleknek kára vagyon, ott nincs semmi nyereség. Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de a lelke kárt szenved.”¹⁰⁶ Ugyanerre figyelmeztet az 1763-ban bemutatott színdarabban Angelus Quartus:

„Térjete meg, immár tehát, bűnös népek,
Bűnökben meg rögzött keményedett lelkek,
Lágyuljon szívetek egyszer, kegyetlenek,
Máskeppen minyajon pokolra vitettek!”¹⁰⁷

Ugyanebben a drámában az Epilogus záró sorai is figyelmeztették a nézőket:

„Lelki üsmeretét meg vizsgálja minden,
S regen tett vétkei kiki meg üsmérvén,
Istent meg kövesse sirván keservesen,
Hogy nyerjen kegyelmet az Istentől!”¹⁰⁸

Az *Octava Seraphica* a „Reggeli Istenes Olvasgatás” közben a Rendalapítót idézi, aki szerint a tökéletesség első foka a bűnbánat (5. nap 1. Elmélkedés 3. cikkely): „A' mi Serafikus Szt. Ferencz Atyánk a' Szerzetes Személyében ezenen követendő 10 tökéletességeket kereste: Első tökéletessége az hogy minden igyekezetével igyekezzék bűneinek meg-bánására, és azoknak meg-vallására késedelem nélkül és azután kerüllye minden tehetségével, hogy azokban többé vissza ne essen.”¹⁰⁹ Az 1731-es passiójáték Epilógusa így zengett a bűnök bocsánatáról:

„Mert nincs olyan bűnös a szeljes világon,
Meljet kegyességgel hozza ne fogagyon,
Es hogy bocsánatot nekie ne agyon,
Tőredelmessége, ha bűneről vagyon.”¹¹⁰

Stanihurstus elmélkedésének „Elöl-járó beszéd”-e a Krisztussal való együttlészenvedésre hívja fel az elmélkedő olvasót is: „Ez a vege miért szenvedett a Kristus, minnyájok végének-is ennek kell lenni, a' kik hallyák a' szenvedő Kristusnak kinnyait. Ha elménkel erre a' végre czelozunk, és ő-hozzája minden erőnkkel jutni kívánkozunk, akkor osztán ki-ki a' bánkodó Krisztussal bánkodik, a' siránkozóval siránkozik, a' félelem miatt bádgyadozóval bádgyadozik; akkor a' lélek minden kívánságokkal meg-tágittya a' szeretetlenek, gyűlölségnek,

¹⁰⁶ „Lelki isméretnek ösztöne...” i. m. 1770. 27.

¹⁰⁷ 1763. április 1. nagypéntek, Scena 11. A dráma szövege: Liber exhibens Actiones Parascevicas... i. m. 387–412.

¹⁰⁸ 1763. április 1. Epilogus. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 412.

¹⁰⁹ „Lelki isméretnek ösztöne...” i. m. 1770. 108.

¹¹⁰ 1731. március 23. nagypéntek, Epilogus

remétségnek, félelemnek, szomorúkedvnek, örömmek az ő gyepelőit, akkor könyben úsznak a' szemek; öszve-verődnek a' térdek, reszketnek a' kezek, jaiszóval panaszolkodik a' nyelv, fohászkodik a' melly; megtörődik a sziv, gerjede az akarat, megvilágosodik az értelem, felháborodik a' lélek, el-bámúl az elme, félnek az izek, rettegnek a' tagok, ki-forr a' vér, végtére egészen meg-indúl az ember, midőn hallja, miket, és minemüeket szenved az emberért, az Isten-ember. [...] szükség kinek-kinek magával mint bizonyost erőssen elhitetni, és szívébe mélyen bégyökerezni, hogy valamint Kristus mindenekért szenved, azt mind eggyikünkért-is szenvedte [...] azt is bizonynal hidgyed, mert nem kevésb hitelre méltó hogy Kristus nem csak te-eretted, hanem te-általad-is szenvedett. Te, a' ki vétkeztél, ugyan te kinokat-is szerzettél. [...] Jelen-vagyon itt az óltáron, a' ki Ezer hat-száz, és több esztendő el-folyásától fogva Jerusalemben szenved. [...] Vétkeztél-e? tehát siess, és fuss-azokhoz, kiknek hatalmok vagyon a bünök-megbocsátására. Vétkeztél-e? Imé az Isten báránya, ki el-vészi a világ bűneit. Vétkeztél-e? Imé itt jelen vagyon, ki a bünösöket jött hini. Oh Uram, az én lelkemért szomorú a te lelked!”¹¹¹ Az 1721-ben színre vitt nagypénteki játék első feretrumában Peccator az 50. – bűnbánati – zsoltár szavainak erősen átírt változatával könyörög irgalomért.

A bűnbánattartásnak több példáját vitték színpadra az ősi csiki klastromban. Ezek közül a legfontosabbakat említjük: Péter apostol a pozitív példa, mivel ő bűnét megbánva hitt Isten irgalmában, Júdás viszont a negatív exemplum, mert a desperatio vétkébe esett. Siralomszövegeiket külön alfejezetben tárgyaljuk. A penitenciatartás harmadik példaképe Mária Magdolna volt a csíksomlyói színpadon. 1731-ben (Actus I. Scena 2–3.), az 1744-ben (Scena 6–7.) és 1765-ben (Actus II.)¹¹² bemutatott színdarabok foglalkoznak Mária Magdolna megtérésével.

Többször olvashatjuk a misztériumdramák során, hogy allegorikus alakokat, moralitásjeleneteket használnak fel bűnbánattartás fontosságának illusztrálására. Ezt mutatja az 1741. évi passiójáték 8. jelenete, melyben a hét főbűn lép színre, és saját lényegükkel ellentétesen még ők is a megtérésre szólítják a nézősereget.

¹¹¹ Stanihurstus: A haladó testben... i. m. 1727. 24–25.

¹¹² 1765. április 5. nagypéntek. „Actio Tragedico-Parascevice in qua premissa figura immolationis unigeniti Isaci a patre suo Abraham, unigenitus Dei Filius genus humanum redempturus immolatur.” S. a. r.: Pintér Márta Zsuzsanna. Kiadta: Iskoladramák. Szerk. Demeter Júlia. Unikornis Kiadó, Bp. 1995. 63–118. (A Magyar Dráma Gyöngyszemei 4.)

A megtérés példái nem bibliai szereplőkkel

Az 1744-ben színre vitt misztériumjáték 6. jelenete Adolenscens megtérését mutatta be. A szcena elején Virtus dicsekszik a jóságával és erényességével, majd elmondja, hogy ő nem követi a bűnöket. Mundus vele szemben a bűnökkel jön elő. Caro azzal dicsekszik, hogy ő gazdagon és szegényen egyaránt uralkodik, és amit elhatároz, azt véghez is viszi. Amamaon, Jupiter és Belzebub csatlakozik a gonoszok társaságához, majd Adolenscens téved közéjük, akit Mundus nyájasan fogad. Adolenscens csak mulatni akar a földi életben, Virtus ezért megfeddi. Caro és a Diabolus tovább csábítja Adolenscenset, akit Virtus a halálra és a mennyország gazdagságára figyelmeztet, mire Adolenscens megtér.

Az 1754-ben ismeretlen szerző tollából színre vitt passiójáték Prologusa elmondja, hogy a rossz útra keveredett, de a szenvedő Messiás képe láttán megtért ifjú lesz az ez évi nagypénteki színdarab fő példája. Az első jelenetben maga a Kisebb Testvér, a ferences (Frater Minorum) figyelmezteti a közönséget:

„Ezerszer job halni, s’ mindentől fosztatni,
Hogy sem Istenünköt Vetekkel bantani,
Ez ifiat azért nem kel hát követni,
A’ mint fogjátok hallani.”¹¹³

Az első jelenetben Caro és az ő szolgálói csábítják Iuvenist. Az Ifjú csatlakozik Lucifer bandájához. Szülei nagyon aggódnak érte, majd a Cantus Fratris Minoris siratja a Voluptas hálójában vergődő Iuvenist. A következő szcénában Christus a földre lép, és kemény szavakkal szól a pokol kínjairól. A szigorú szavak után Misericordia könyörög a bűnös emberért. Ennek hatására Christus megígéri, hogy ha Iuvenis megtér, akkor megkönyörül rajta. Hogy a helyzetet súlyosbítsa, a Mundus cinikusan elkezd sorolni Iuvenis vétkeit: bordélyházba járt, kevély volt és fősvény. Majd Asmodeussal szövetkezik, hogy egy utolsó kísértés által végleg a pokolba taszíthassa az Ifjút. Közben Christust elfogják a katonák, aki így szól a körülötte állókhoz:

„Azert jertek hozzám, kik terhelve vattok,
És minyajon nallam nyugovást találtok!
Térjete meg, bűnben, kik torkig úszkáltok,
Minden bűnőtkből szabadulást adok.”¹¹⁴

¹¹³ 1754. április 12. nagypéntek, „Tragedia de iuvene quodam nobili a parentibus in omni sanctitate vitae morumque puritate enutrita ac tandem impias manus contra torrentem erigente anno ab incarnatione Domini 1754. auditoribus ab 86 actoribus repraesentata.” Scena 1. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 1032–1052.

Christus szavai egyértelműen megfogalmazzák a Iuvenisnek is és a nézőknek is a két út lehetőségét: üdvösség vagy kárhozat. (A kénköves tó a későközépkor és a barokk képe a pokolról.) Christus szavaira Iuvenis megkérdezi: Melyik a legfőbb parancs? Mire Christus válaszol: Szeresd felebarátodat, mint önmagadat, és vagyonodat add a szegényeknek! Iuvenis erre véglegesen megtér. Az 1754-es drámát író Csergő Lőrinc (1726–78)¹¹⁵ leleménye, hogy Szent Máté evangéliuma alapján (Mt 22, 34–40) az írástudó kérdését adja Iuvenis szájába.

Az 1760-ban színre vitt passiójáték egyik fő szereplője Wolfgangus, akit szülei elengednek a királyi udvarba. Mundus, Voluptas, Diabolus Tentator, Caro és Diabolus Pluto elhatározzák, hogy megkísértik, és kárhozatra vettetik az ifjút. Wolfgangus az udvarban Szűz Mária pártfogása alá helyezi magát. De Wolfgangus letér hívó útjáról, a világi gyönyöröket és multságokat keresi. Mundus ennek nagyon örvend. Közben Lukrecia akarja megszerezni magának az ifjút. Wolfgangus fejet hajt Venus dárdájának, és már a királynak sem engedelmeskedik. Közben bűnbánatra indul, Lukreciának pedig a zárdát ajánlják vezeklésképpen, de onnan a lány megszökik. Christus figyelmezteti Wolfgangust, hogy tekintsen Szűz Máriára, ezt követően az említett ördögfigurák újra kísértik az ifjút. Lukrecia betegsége miatt egyedül Wolfgangus megy el a meghirdetett mulatságra. Amicus az igazi megtérésre inti az ifjút, de Wolfgangus nem hallgat rá. Közben megszólal az utolsó ítélet harsonája, és Pluto a pokolba viszi Wolfgangust szerelmével együtt. Wolfgangus negatív példaként szerepelt a színpadon úgy, mint Júdás, akinek ebben a drámában is szép siralmát olvashatjuk (Scena 17.). Péter is színre lépett egy lírai planctussal (Scena 15.), mint a megtért ember jó példája. A darab tanulságait az Epilogus fogalmazza meg.¹¹⁶ Az eddig kiadott iskoladráma-adattárakban nem található egyetlen adat sem önálló Wolfgangus-dráma előadására.

¹¹⁴ 1754. április 12. nagypéntek, Scena 8. Ugyancsak egy nem bibliai szereplő, Dagobertus kapcsán is olvashatunk egy megrendítő történetet az 1756-ban előadott passiójáték keretében. Dagobertusról a „Szűz Mária közbenjáró szerepe” alfejezetben szólunk bővebben.

¹¹⁵ Csergő (András) Lőrinc Gyergyószárhegyen született 1726-ban. A ferences rendbe lépett 1745. november 28-án, pappá szentelték 1750. december 21-én. 1754-ben Csíksomlyón a közép és felső nyelvtani osztály tanáraként passiójátékot írt. 1766-tól Szárhegyen, 1769-től Marosvásárhelyt, 1774-től Mikházán, 1776-tól pedig Kolozsvárott volt házfőnök. 1768–71, továbbá 1777. június 15-e és 1780. július 2-a között a rendtartomány titkára volt. 1771 és 1774 között definitorként működött. Több alkalommal volt a noviciusok magisztere és a rendtartomány gondnoka. Nyomtatásban is megjelent műve az „Ortus et Progressus Sacri Ordo Fratrum Minorum Sancti Patris Nostri Francisci ex Bullis Pontificiis et probatissimis Autoribus olim a Patre Fratre Massalo Kreslinger Ordo Minorum Strictioris lectore Iubilato, compendiose conscriptis” című (Colozsvár, Typis Academiae S. J., 1753. augusztus 13.) ferences rendtörténeti áttekintés. Csergő Lőrinc Nagyszébenben hunyt el fekélyben, 1778. május 19-én. (György i. m. 1930. 106–107, 250, 266, 285, 321.)

¹¹⁶ 1760. április 4. Actio tragicoparascévica contra faedum carnis peccatum interposita representatione passionis Christi... super illud Sapientiae 2-do versu 8 et 9: „Coronemus nos rosis antequam marcescant, nullum pratum sit, quodam pertranseat luxuria nostra. Nemo nostrum exors sit luxuriae nostrae, ubique relinquamus signa laetitiae, quoniam haec est pars nostra et haec et sors.” Epilogus. In: Liber exhibens Actiones parascévicas... i. m. 1774. 245–320.

Az ifjak (*Adolescens, Iuvenis, Wolfgangus* és 1756-ban *Dagobertus*) példája pedagógiai célt is szolgált, hiszen a színjátszó diákokkal egyidős ember típusát, életre szóló választási lehetőségeit rajzolja meg. Ehhez gyakran hívták segítségül a drámaírók a moralitás nyújtotta eszközöket: valóságos hús-vér emberként szerepeltették az erényeket, ördögöket és a fő bűnöket a színpadon. Ezeket a jeleneteket beleillesztették Krisztus szenvedéstörténete közé egy-egy szcena erejéig. A hét főbűn álságos tevékenységeire és az erényekkel való vitájára szép példát találunk az 1764. évi passiójáték keretében.¹¹⁷

A Vir Dolorum-tisztelet nyomai a drámákban

A Fájdalmak Férfia-kultusz a későközépkor századaiba vezethető vissza, mely Bálint Sándor szerint eucharisztikus jellegű volt. Alapját Izajás próféta szavai ihlették a szenvedő Krisztusra vonatkoztatva: „nem volt sem szépsége, sem ékessége... A fájdalom embere, a betegség ismerője” (Iz 55,2). Bauerreis kutatásai szerint a zárándokok az 1330-ban meghirdetett Szentévben a római Santa Croce in Gierusalemme-templomban ismerkedtek meg a vérrel verejtékező Krisztusnak a legendák szálaiból (pl. Nagy Szent Gergely pápa miséje, jeruzsálemi szentsír, Veronika kendője) összenőtt képmásával. A Vir Dolorum-képek, szobrok gyors terjedését búcsúkiáltások is segítették. Csíksomlyón 1510-ből táblakép van róla.¹¹⁸ A töviskoronás, térdelő, megkötözött, vérző Krisztus szobra ma is ott áll a Kis-Somlyó-hegyen, a Szenvedő Jézus Káplonában. A kápolna Jézus ostromozásának tiszteletére épült ismeretlen időben.¹¹⁹ A kultusról Erdélyi Zsuzsanna megállapította, hogy a koraközépkor feltámadt, diadalmas Krisztus-képe helyett a XIII. századtól terjedt el a szenvedő, vérző Krisztus imádása, nem utolsósorban ferences hatásra.¹²⁰ A csíksomlyói színjátékok íróira jellemző, hogy egyes szentírási vagy szenthagyománybeli motívumot az adott dráma pasztorális és pedagógiai céljának megfelelően kibővítenek, kiszíneznék. Ennek bizonyítéka Nuntius Christi szerepe az 1734-es passiójáték 2. jelenetében, amikor a feszületet és a rajta levő INRI-feliratot magyarázza a nézőknek. Az eredeti jelentés (*Iesus Nasareus Rex Iudeorum*) helyett így tárja a hallgatóság elé a rövidítés értelmét:

¹¹⁷ 1764. április 20. *Actio parasevica in qua inducuntur septem hostes Dei et Animae, quae exclusis virtutibus animae humanae famulabus, adeo mundum replent peccatis, ut a solo Vero Deo et Homine Christo Anima Humana e carcere eorum liberari debeat.* In: *Liber exhibens Actiones parasevicas...* i. m. 1774. 412–439.

¹¹⁸ Bálint i. m. 1998. 294–296.

¹¹⁹ *Léstyán Ferenc*: Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai I. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996. 192.

¹²⁰ *Erdélyi Zsuzsanna*: Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Kalligram, Pozsony, 1999; *U. ő.*: Aki ezt az imádságot... Élő passiók. Kalligram, Pozsony, 2001, 2004²; *U. ő.*: A ferences lelkiség jelenléte a népi szent költészetben. In: *A ferences lelkiség hatása...* i. m. 2005. 2. kötet, 799–814.

„De most ez írás keppen iratot,
Lelki értelemben így magyaráztatot,
JESUS NASARENUS EST VIR REX DOLORUM:
Názáreti Jésus Jelent fájdalokat.”¹²¹

Az 1734-es passiójáték¹²² kifejezetten a Fájdalok Férfiáról szól. Persze ez valamennyire igaz a többi misztériumjátékra is. De a szereplők ajkáról egyik drámában sem hangzik el ennyiszor a fájdalok töménytelen mennyiségére és kínjaira való utalás, mint ebben a misztériumjátékban. Ezen kívül az előkép, Jób története is a szenvedést, a lelki kereszthordozást példázza. Nem véletlen, hogy a színdarab mottója a Jeremiás Siralmából vett idézet: „*O vos omnes, qui transitis per viam...*” (Sir 1,12).¹²³ A darab 1–4. jelenete Jób történetét vitte színpadra, amit Christus kommentált végig. A 2. szcénában Jób és családja ünnepséget tervez. Christus megjegyzi, hogy Jóbnál rendesebb, tisztább ember ritkán élt a földön. Ezek után Christus engedélyt ad a hozzá sompolygó Daemonnak, hogy megkísértse Jóbát. A következő jelenet elején Christus elmeséli, hogy mennyit szenvedett a bűnös emberért a kereszten. Majd ennek exemplumaként ismét Jób lép színpadra, aki egy szemétdombon ül. A Pedagógusok elmesélik, hogy Jób gyermekei halva fekszenek, juhái és pásztorai elégték a tűzben, öszvéreit elhajtották. A szenvedő Jób panaszkodik, majd elfogadja a borzalmakat, mert azok Isten akaratából történtek. Christus ekkor idézi a fent említett Jeremiás-sort, majd a Sátán szólal meg, aki megígéri, hogy tetézi Jób szenvedéseit, és fekélyekkel rakja tele a testét. Miután ez is megtörtént, Jób imádkozni kezd, bevallja, hogy porból teremtetett, és irgalmat kér az Istentől. Christus meghallgatja Jób kérését, majd elmondja, hogy még Jób szenvedése is csekély az ő kínjaihoz képest: „Nincsen olyan fájdalom, mint az én fájdalom,

Nincs ehhez hasonló, hidgyed, ha fájdalom.

Non est Dolor simul Dolor, quo ego crucior.

Nincsen ez Világon hasonló Fájdalom,

Mint az én fájdalom, emberért próbálok.”¹²⁴

¹²¹ 1734. április 23. nagypéntek, Scena 2. Nuntius Christi szavai

¹²² A drámát részletesen elemzi: *Demeter Júlia*: Nincsen fájdalom, mint az én fájdalom... A Csíksomlyón 1734. április 23-án, nagypénteken előadott passiójáték. In: Új forrás. Irodalom, művészet, társadalomtudomány. XXXVI(2004) 9. szám. 103–107.

¹²³ Kájoni János *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676) így fordítja nagyszerda (valójában nagycsütörtökre szóló) lamentációjában: „Lamed. Oh ti minnyájan, a’ kik által-mentek az úton, figyelmezzetek, és lássátok, ha vagyon-é fájdalom, mint az én fájdalom.” (Kiadta: *Domokos* i. m. 1979. 447.)

¹²⁴ Christus szava Jóbnak. 1734. április 23. Scena 3. A Jeremiás-idézet az 1721-es dráma 2. fejezetében is felhangzik Verbum ajkáról:

„Oh, ti, kik minnyájan úton által jártok,
Szemléljétek, hogy ha vagyon illy kinotok,

A Jeremiás-idézet az 1771-es misztériumdrámában kétszer fordul elő. Elsőként Eusebius mondja felháborodottan, midőn Krisztus szenvedésére gondol: „Igenis láttatom hallani amaz Siralomra indító kiáltást; Oh, minyájjon, kik általmentek az uton, figyelmezzetek, és Lássátok, ha van e fájdalom, mint az én fájdalom!”¹²⁵ Másodszor Christus ajkáról hangzik el a feltámadása után: „Kik az uton által mentek minnyajon figyelmezzetek, könyves szemmel nézzetek. Ha vagyon olyan fájdalom, mellyel Isten kinoztatom, s elfogott a siralom, ha ma szives indulatban Velem edgyűt Siralomban te Lészesz bánkodásban. Leszek te neked jegyessed, Szivednek gyönyörűsége, Mennyországba vezéred.”¹²⁶ E szavak után Krisztus szemére veti az embernek, hogy az emberiség káromlásai, rágalmozásai és tunyasága miatt szenvedett oly sokat.

Az 1773 nagypéntekén bemutatott Filius prodigus-drámában a tékozló, de már bűnei miatt kesergő Prodigus meglátja Philantropus, azaz Christus kiömlött vérére, és így kiált fel: „O, aldot vér, mely én érettem aföldre foljtál, tisztisd meg lelki nyavaljaimtól, oh, Szentséges test, mely érettem így ostoroztattál, gyógyisd meg azén gyarloságomat! Oh, átkozott szabacság, melyért te az oszlophoz lekötöztettél, oh, méltán mondatol *fájdalmak férfiának!*”¹²⁷

Szűz Mária közbenjáró szerepe

A csíksomlyói misztériumjátékok szövegében három helyen találunk adatot a darab cselekményében arra, hogy Szűz Mária közbenjár Fiánál a bűnös emberiség megmentéséért. A *Maria Advocata* – közbenjáró Mária ősidők óta hitigazság a katolikus tanítás szerint. Ennek ábrázolása egy Mária-kegyhelyen még nagyobb lelki eredményt hozhatott.

Az 1745-ben¹²⁸ színre vitt játék szerkezete teljesen egyedi: Dispas, az uzsorás vitatkozik Doctor Evangelicussal. Krisztus elküldi tanítványait, hogy térítsék a bűnösöket (Scena 5.). A hét főbűn fellépése (Scena 6.), a kevélység, a gőg, a bujaság és az uzsorások bűnei után a „cantus Angelorum” csendül fel *Oh, szerelmes Jesus, aki miérettünk...*

Mi nému az enyim, ilj nagy fájdalmatok.”

A Jeremiás Siralmaiból származó „*O, vos omnes, qui transitis per viam...*” kezdetű szakasz nemcsak az 1734. évi csíksomlyói passiójátéknak volt a mottója, hanem a prágai Szent Kelemen Kollégium Szent Megváltó-templomában 1726. nagypéntekén és nagyszombatján (április 19–20.) előadott *Pium Spectaculum* címe is, melyről az „Előkép-párhuzamok barokk kori hazai és külföldi iskoladrámákban” című alfejezetben szövegeztünk bővebben.

¹²⁵ 1771. április 29. Actus I. Scena 1.

¹²⁶ 1771. április 29. Scena 9.

¹²⁷ Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 582. Kiemelés tőlem: M-S. N.

¹²⁸ 1745. április 16. nagypéntek. Csörgő Krizogón: Actio parascevice super illud s. Pauli ad Hebraeos 6 v. 6. Rursum Crucifigentes sibimetiptis Filium Dei et ostentatui habentes' quas vel maxima contigit per avaritae speciem usuram scilicet quam hic describamus. In: Liber exhibens Actiones Parascevas... i. m. 1774. 1253–1280.

kezdősorral, mely 23 versszakban énekli végig Krisztus szenvedését, és rámutat, hogy mindezt az emberiség bűnei okozták (Scena 6.). Krisztus szenvedését ebben a színjátékban nem dramatizálták. A 9. jelenetben Krisztus haragra gerjed a vétkekben úszó emberiség ellen: elmondja szenvedésének részleteit, ráolvassa az emberekre a bűneiket, végül a pokol gyomrával és kénköves tóval fenyegeti őket, miközben kezében három lándzsát forgat. Leginkább az uzsorás fösvényekre van felháborodva. Ekkor lép a színpadra Mária, és közbenjár az emberi nemzetségért. A jelenet teológiailag megalapozott: Szűz Mária, az Irgalmasság Anyja közbenjár Fiánál az emberiségért, az ember gondjaiért és főként a bűnbocsánatért:

„Szerelmes szent fiam, szűnnyek meg haragod,
Emberi nemzetre te boszu állásod,
Ki ne oncsad rajtok, nezd írgalmasagod,
És veszedelmektől tartoztasd oltarod!

Mennyi sok kenokat szenvettel erettek,
Hogy önekik lenne örök üdvösegek,
És ha most elvesznek füstbe mennek ezek,
Legy tehát kegyelmes, esedesem ertek.

Sok kenaid között mennyi epeséged,
Lelkemben szenvettem nagy keserűseget,
Velled együtt sirtam, hogy ők üdvösseget,
Nyerhessenek tölled örök bekeséget.”¹²⁹

Mária e sorok elmondása után részletezi fájdalmait, melyeket Jézus élete során elszenvedett: Jézus körülmetélése, az Egyiptomba való menekülés, Jézus keresztútja, felfeszítése és halála, végül a keresztről való levétele és temetése. Mária kegyes anyai cselekedeteire (pl. Krisztus hordozása méhében, majd felnevelése) hivatkozva könyörög Fiánál az emberiségért. Ez az argumentálás hasonlít a betániai jelenetben elhangzó kérésekhez, csak ott egészen más kontextusban zajlik a párbeszéd. Az 1745-ös darabban Christus kizárólag Mária szavainak hatására könyörül meg az emberi nemzeten. A bűnösök zsoltáridézeteket mondván megtérnek, majd Christus az angyaloknak a tékozló fiú atyjának szavaival parancsol, hogy öltöztessék fel a megtérőket. A dráma végén az angyalok hálaadásra szólítják fel a penitencia-tartókat.

¹²⁹ 1745. április 16. Scena 9.

Az 1756-os nagypénteki misztériumjáték egészen megható történetet vázol fel, melynek főhőse szintén egy, a Bibliában nem szereplő ifjú, Dagobertus. Dagobertus magasztalja a Szentháromságot (Scena 2.), de Mundus és Caro kísértésére léha életre adja magát: „példája vagyok azoknak, akik a világ fertőjében usznak...” (Scena 5.). Asmodeus a keresztség és Isten megtagadására biztatja az ifjú Dagobertust, aki ezt megteszi, és hűséget esküszik az ördögnek. Asmodeus végül Szűz Mária megtagadására biztatta a tévelygő ifjút, de ő erre nem volt hajlandó (Scena 5.). Dagobertus rádöbben tettére, elhatározza, hogy megtér, és elmegy a templomba. Jézus elfordítja tőle az arcát. További könyörgésére a feszület is hátat fordít neki. Ezek után Szűz Mária segítségét kérte, aki meghallgatta, nem fordult el tőle, hanem magához emelte és könyörgött érte Christusnál: „Szerelmes Szent Fiam, szunnyék meg haragod, - E szegény bűnösre boszuálásod!” Christus ennek hatására megkönyörült Dagobertuson, aki végleg megtért (Scena 6.).¹³⁰ A korabeli iskolai színpadon csak a miskolci minorita gimnáziumból rendelkezünk egy adattal, miszerint 1766. június 13-án Kovács Boldizsár *Dagobertus* című drámáját adták elő magyar nyelven.¹³¹ Ennek a színjátéknak – szöveg híján - cselekményét nem ismerjük, emiatt nem állíthatunk rokonságot a csíksomlyói Dagobertus-drámával.

Az 1771-ben színre vitt nagypénteki játék Eusebius megtérésének történetét tárta a nézők elé. Eusebius és Syneius a Fájdalmas Krisztus és a Fájdalmas Anya képe előtt áll. Eusebius a darab elejétől fogva dühöngött a zsidók gonoszságán, mert felfeszítették Krisztust. Synesius hosszas vitában próbálja rádöbbszteni Eusebiust, hogy az emberiség, és külön-külön minden ember vétke öli Krisztust:

„Te gonosz, nem tudod cselekedetedet,
Viszontag kiáltom neked vétkeidet,
Te vagy gyilkos, és megölöd Istenedet!”¹³²

Eusebius kezd rádöbbszenni: „Én öltelek meg a Zsidokkal, én Jesusom! Bizonyosan, mint ők, oka voltam halálodnak, tehát megöltelek, a Zsidok után Viszontag Valahányszor vétkeztem, s életemből megfosztottalak is, még élek! Minekutánna meg holt én bennem annyiszor a Christus.”¹³³ Synesius és Myrtillus újabb sürgetésére Eusebius irgalmat kér az Istentől. És ekkor lép a színre Mária, aki így szól: „Elég már, szűnnyél, én népem, a bűntől! Meddig üldözöd és ostorozod, én Szerelmes Fiamot? Engem köszöntesz színes szavakkal.

¹³⁰ 1756. április 16. nagypéntek, Actio parascevice de Dagoberto. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 115–142. (Szűz Mária szavai: 127.)

¹³¹ Kilián–Pintér–Varga i. m. 1992. 142. Nr. 208; Kilián i. m. 1992. 59.

¹³² 1771. április 29. Scena 4.

¹³³ 1771. április 29. Scena 7.

Oltalmazodnak és Aszszonyodnak nevezél, Fiamot pedig kegyetlen kezeiddel Csapdosod! Ime, a sok sebek, mellyekkel meg sebesítettél az ő Annyának házában, azért nagy, mint a Tenger az én fájdalmam. Add vissza nékem az én Fiamot, egy szülöttemet, kit mindeneknél inkább szeretek, én Jesusomot! Ide járulj hát, most meg holt Fiamon Siráncozzál, hogy fel támadgyon, és irgalmason üdvösséget adgyon. Ismérd meg, kérlek, a te Latogatasod napját, és a te Szemed ne Legyen gonosz, hogy én jó vagyok! Elég hát, elég, én népem, a bűn, amelyet már tettél! Szűnnyél meg szerelmes Fiamot Üldözni! Amen.”¹³⁴ Eusebius bűnbánatát Szűz Mária közbelépése erősíti meg. Eusebiust elárasztják a bűnbánat könnyei, majd beismeri, hogy az ő vétkei is hozzájárultak Krisztust kínjaihoz és halálához.

Szűz Mária közbenjáró mivolta nemcsak hitigazság, hanem az irodalmi hagyományban is találunk rá adatot a VI. századtól kezdve. Theophilos történetét emelhetjük ki, aki Antiochia archipresbitereként megsértődött a püspökre, és egy öreg bűvész segítségét kérte. Az öreg biztatására szerződést kötött a Sátánnal, aki magas hivatalokat és gyönyörökkel teli életet adott az Isten ellen lázadó Theophilosnak. Azután rádöbrent tetteire, bűnbánatot tartott, 40 éjjel és 40 nap böjtölt, és Mária segítségét kérte. A 40. nap reggelén Szűz Mária közbenjárására a mellén találta a szerződést, majd nyilvános vezeklést tartott, és a püspök elégette a Sátánnal kötött okmányt. Szűz Mária közbenjárása mentette meg a lelkét. Harmadnap meghalt Theophilos, és szentté avatták. A történetet Eutychianos foglalta össze, majd Paulus és Gentianus Hervetis írásában szerepelt. Hrotsvita szép elbeszélő költeményt írt róla, Rutebeuf pedig egy drámát a XIII. században „Le miracle Théophile” címmel. Magyarországon egy horvát ferences, Laurentius Bogovich énekeskönyve, a *Hisa Zlata* (magyarul *Aranyház*, vagy *Aranyos Ház*, Sopron, 1754) 477–480. oldalán szerepel egy költemény „Teofilusról Máriához régi horvát nótára, amelyet búcsújáráskor, vagy Mária képe előtt lehet énekelni” felirattal.¹³⁵ Erdélyi Zsuzsanna feltételezi, hogy Bogovich énekeskönyve a Kájoni által írt *Aranyos ház* énekeskönyv (1676 körül) fordítása. Kájoni könyve a nép számára írt énekeket és imádságokat tartalmazott, mely még száz év múltán is kedvelt volt a nép körében. Sajnos egyetlen példány sem ismeretes e Kájoni-műből.¹³⁶ Az idézett csíksomlyói színjátékok kapcsán csak motívumbeli párhuzamot állíthatunk Theophilos történetével. A cselekmény, és Mária közbenjáró szerepének erős hangsúlyozása

¹³⁴ 1771. április 29. Scena 7.

¹³⁵ Theophilus legendáját és annak hagyományozódását ismerteti: Erdélyi Zsuzsanna: Theophilos-Tenfilius (VI–XX. század). In: Vigilia 1975/2. 100–108. Erdélyi Zsuzsanna a legenda népi továbbélését is fellelte Berzencén (Somogy vm.) a horvát anyanyelvű Pókos Jenőné Barbér Mária (*1900) hagyományában, 1974 nyarán. A 28 versszakos *Popevka* kézirat tartalmazta Tenfilius legendáját. A *Hisa Zlata* további történetéről: Horváth Sándor: A ferencesek és a grádistyei horvátok. In: A ferences lelkiség hatása... i. m. 2005. 2. kötet, 815–825.

¹³⁶ Erdélyi i. m. 1975; Domokos i. m. 1979. 105.

mindenképpen hasonlóságra mutat. Elképzelhető, hogy valamiféleképp Kájoni említett énekeskönyve ihlette az 1771-es darab cselekményét is. Csodaszép lírai megfogalmazással szakrális ponyvairodalmunk és archaikus népi imádságaink között is fellelhető a Maria Advocata-motívum.¹³⁷

Búcsúkiváltságok Krisztus szenvedésén elmélkedők számára

Itt érkezünk el annak a kérdésnek megválaszolásához, hogy mi volt a lelki mozgatórugója a csíksomlyói misztériumjátásznak.

A ferences Harmadrend *Regulájából* kiderül, hogy a passiójátás, mint Krisztus szenvedésén való elmélkedés, számos búcsúkiváltsággal járt. A ferences rend első (férfi szerzetes) ágának reguláját IV. Miklós pápa erősítette meg 1289. augusztus 17-én a „Supra montem” bullájában – tájékoztat minket a Csíksomlyón 1753-ban kinyomtatott *Dicsoseges Szent Ferencz Atyánk Harmadik Rendén-lévő Atyafiaknak Regulaja*.¹³⁸ IV. Miklós pápa előtt IX. Gergely (1227–1241), IV. Sándor (1254–1261), IV. Orbán (1261–1264) és X. Gergely (1271–1276) pápák hagyták jóvá a ferences Harmadrend működését. A Harmadrend tagjainak járó búcsúkat V. Kelemen pápa a „Cum illuminatum sit” (1305. május 8.), IV. Sixtus pápa a „Sacri Praedicatorum et Minorum Franciscanarum Ordines” (1419. augusztus 1.), X. Leó pápa a „Dudum per nos accepto” (1519. december 10.), VII. Kelemen pápa az „Ad uberes” (1526), III. Pál pápa az „Ad uberes fructus” (1584. november 8.), VIII. Kelemen pápa a „Ratio Pastoralis officii” (1597. október 20.) és V. Pál pápa a „Cum certas” (1607. március 11.) bullában erősítette meg. Különös pártfogója volt a ferences rendnek XI. és XII. Ince pápa. Budavár megmentője, Boldog XI. Ince pápa (1676–1689) öt bullában approbálta a ferences regulát: az „Universis” (1681. szeptember 30.), az „Ecclesiae Catholicae” (1686. június 28.), az „Expani nobis” (1686. szeptember 5.), az „Alias” (1686. október 10.) és az

¹³⁷ „Vasárnap hajnalba harmat száll a földre...” (Adatközlő: Szabó Józsefné Csépe Katalin, Hasznos [Nógrád vm.], *1888. Gy: Erdélyi Zsuzsanna, Hasznos, 1970. nov. 10; „Zöldpázsitos réten sietve megy három lélek...” (Fodor Flóriánné Urbán Anna, 73 éves, Balassagyarmat [Nógrád vm.], Erdélyi Zsuzsanna, 1972.). In: *Erdélyi i. m.* 1976, 1999. 606–614. A német nyelvterületről két Theophilusjátékról tud a kutatás: a Trierer Theophilusspiel (XV. sz; Bergmann Nr. 157.) és Wolfenbütteler Theophilusspiel (XV. sz; Bergmann Nr. 173). In: *Bergmann i. m.* 1986.

¹³⁸ Dicsoseges Szent Ferencz Atyánk Harmadik Rendén-lévő Atyafiaknak Regulaja. Mellyet regenten 3-dik Honorius, 9-dik Gergely és több következő Szentséges pápák meg-erősítvén ki-adtak. Annak utána említett SZ. Ferencz Szerzete-béli Recollectus Pap, üdvösséges tanúságok adásával bővebben ki-tévéen Német nyelven Coloniában 1724 esztendőben világosságra bocsátott. Mostan pedig magyarra fordítatvan, a’ Magyarok lelki hasznokra Tisztelendő Pater Tamási György Theol. Doctornak, Szent Miklós pk. Patrociniuma-alatt vitézkedő Al-Torjai Catholica Ecclesia buzó Megyés Pásztorának, Nemes Kézdi, és Orbai Székek Erdemes Fő Esperestének Istenes költségével ki-nyomtatattott Superiorok engedelmeiből. A Csiki Sarlós Boldog Aszszony Klastromában 1753. Esztendőben. Csiki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 1254.

„Exponi nobis II.” (1688. május 15.) bullákban. XII. Ince pápa (1691–1700) szintén serénykedett a ferencesek támogatása körül: „Adea” (1692. október 24.), „Debitum” (1694. május 19.), „Sua nobis” (1695. január 1.), „Cum sicut dilectus” (1696. november 21.), „Exponi nobis” (1697. október 3.) és az „Ex debita Pastoralis” bullában erősítette meg az első, másod és harmadrend tagjainak adott búcsú kiváltságokat. XIII. Benedek pápa a „Paternae Sedis” bullában 1725. október 4-én hagyta jóvá az előző pápák által adományozott lelki kiváltságokat.¹³⁹

A Csíksomlyón kiadott harmadrendi regula részletesen felsorolja, hogy mely ünnepeken, és mely imádságalkalomkor lehet részleges vagy teljes búcsút nyerni. Ezek között olvashatjuk: „Ha egész holnapban minden nap fél óráig, vagy leg-alább egy fertály óráig a’ Kristus kénszenvedéséről elmélkednek, és azon hólnapnak végén meggyónván áldoznak.” (2. rész 6.§)¹⁴⁰ A búcsúlehetőség nemcsak a harmadrend tagjaira vonatkozott: „a Bulla¹⁴¹ nem csak a’ Regula-szerént élő tertiariusok iránt, hanem e’ világon élő házas Tertiariusokért is adatott, egynéhány Pápáktól; nevezet-szerént XI. Innocentiustól 28. Junii 1686-ban és közelebb XII. Benedek Pápától meg-erősítettett.”¹⁴² Egészen valószínű tehát, hogy a passiójátékok előadásában nemcsak a helyi hagyomány ereje, a fent részletezett pasztorális és ezen kívül a pedagógiai cél, hanem az ígért búcsú¹⁴³ elnyerésének vágya is nagy szerepet játszott. A búcsú elnyerését az idézett pápai bullák gyónás végzéséhez, azaz bűnbánathoz kötötték. Nem véletlen, hogy szinte minden nagypénteki színdarabban találunk utalást – ha máshol nem, a Prologusban és az Epilogusban – a töredelmes bűnbánat fontosságára.

Csíksomlyón a Harmadrend létrejötté Jegényei Ferenc és Taploczai István nevéhez fűződik, mely 1678-tól Kordaviselők Társulata néven működött.¹⁴⁴ 1753-ban a Harmadrend és a Kordaviselők Társulata egy vezető kezébe került, aminek következtében a Harmadrend megerősödött. A kegyes társulatot szintén a jozefinizmus káros szelleme számolta fel 1780-ban.¹⁴⁵ Ezzel a lépéssel és a Mária Társulat betiltásával szűnt meg a misztériumdrámák előadásának intézményes háttere.

¹³⁹ u.o.

¹⁴⁰ u. o. 29.

¹⁴¹ VII. Kelemen pápa 1526-ban kiadott „Ad uberes fructus” bullájára utal

¹⁴² Dicsőseges Szent Ferencz Atyánk Harmadik Rendén-lévő Atyafiaknak Regulája. i. m. 1753. 39–40.

¹⁴³ Búcsú: az Isten által már megbocsátott bűnökért járó büntetés elengedése. (Részletesen: *Bálint–Barna* i. m. 1994. 16.)

¹⁴⁴ *P. Pap Leonárd*: A Kájoni János alapította könyvsajtó működése Csíksomlyón (1675–1900). In: *P. Benedek Fidéi*: Csíksomlyó. i. m. 2000. 606.

¹⁴⁵ *Boros* i. m. 1994. 153.

Dramatizált keresztút 1739-ből, előadások „in processione” és „in monte Calvariae”

Potyó Bonaventura dramatizált keresztútja (*Via crucis*, 1739) érzékelteti a csíki passiójátékok közül a legjobban a szent színjátszás célját: szinte minden szereplő ajkáról elhangzik a felszólítás a nézők felé: tartsanak bűnbánatot és térjenek meg. A bűnök Jézus kínját erősítő mivoltára, és arra, hogy Krisztus ezeket a szenvedéseket az emberért szenvedte el, ebben a darabban is találunk példát bőségesen - hasonlóan az idézett ferences lelkiségi művekhez. 1471-ben egy Bethlen nevű pap nyomtatott ki először 14 stációs keresztutat. Christian Cruy *Theatrum terrae sanctae* című művében (1590) a két utolsó kivételével 12 stációt sorol fel.¹⁴⁶ A XVII. és a XVIII. században jezsuita, pálos és világi papi kezdeményezésre több helyt állítottak fel Magyarországon keresztutakat, melyeknek stációs száma eltér egymástól. A 14 állomásból álló keresztút felállításának jogát 1729. november 10-én a ferences rend kapta meg. Ezt követően XII. Kelemen pápa 1731. április 3-án véglegesítette és hagyta jóvá a 14 stációs via crucis állomásának neveit. Ezt az új ájtatossági formát (későbbi alfejezetben részletezendő) búcsúkkal is megerősítette az Apostoli Szentszék.¹⁴⁷ Csíksomlyón, minden bizonnyal ennek hatására mutatták be, a hivatalos, pápai jóváhagyás után nyolc esztendővel Potyó Bonaventura *Via crucis*-át. Mint sokszereplős, cselekménnyel rendelkező, dramatizált keresztút, időben az első lehet a magyar irodalom történetében.

Potyó drámájának Prologusa konkrétan utal a pápai búcsúkiváltságokra:

„Amint engették ezt sok szentséges Pápák,
Két Innocentius s Benedek kiadták,
Szent Ferenc szerzete által kibocsájták
Az egész világra, s konfirmálva hagyták.

Legközelebb, mostani szentséges Pápa,
Eztet konfirmálja, engedi és adja,
Mindennek, ki kereszt útját látogatja,
Aki kételkedik, megmondja a bulla.”¹⁴⁸

¹⁴⁶ *Söveges Dávid*: Fejezetek a lelkiség történetéből. Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma, 1993. 123.

¹⁴⁷ *Szilágyi István*: A magyar kálváriák és a ferencesek kapcsolata. In: A ferences lelkiség hatása... i. m. 2005. 2. kötet, 838–846.

¹⁴⁸ 1739. március 27. nagypéntek, Potyó Bonaventura: *Via crucis*. Prologus. Demeter Júlia és Somogyi Gréta gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 155–158.

Az idézett szöveg „Két Innocentius s Benedek kiadták” része nyilván XI. és XII. Ince, továbbá XIII. Benedek pápákra gondol. De a keresztúthoz van egy konkrét forrásunk: a csíksomlyói ferences nyomdában 1738-ban először, majd 1746-ban – változtatás nélkül – másodszor kiadott ájtatosság. Ennek címe: „Az Üdvözítő Jesus Kristus Keresztenek Uttya. Melly Tizen-négyszáz Allásokra, avagy Térdeplésekre osztatott, és a’ Romai szentséges Pápáktól sok Szent Búcsúkkal mind az élő Keresztény Híveknek lelki-vigasztalásokra, s mind a’ Világból ki-múltaknak könnyebbülésekre engedtetett, és most újjonnan az Erdély-Országi Sz. István Király Patrociniumra-alatt vitézkedő Seraphicus Sz. Ferencz szorosabb rendin-lévő Provinciájában fel-állittatott.”¹⁴⁹ A keresztút előtt kérdés-felelet formájában olvasható egy ismertető a keresztútjárás eredetéről, a búcsúnyerés feltételeiről és bulláiról. A keresztút eredetéről azt írja, hogy Krisztus kereszthalála után Szűz Mária gyakran járta végig Fia szenvedésének útját – ahogy ezt Szent Brigittának (1303–73) megjelentette. A nyomtatvány szerint a keresztút eredetéről szóló hagyományt X. Leó pápa (1513–21) hagyta jóvá. Nagy Szent Albert (1193–1280) szerint egy elmélkedés Krisztus szenvedéséről Isten előtt kedvesebb, mint a kenyéren és vízen való böjtölés, önostorozás és mezítlás jeruzsálemi zárándoklat. A nyomtatott keresztút bevezetője a *Csodák tükörének könyvére* hivatkozva említi, hogy egyszer megjelent egy szerzetesnek a kereszthordozó Krisztus, aki azt mondta neki, hogy nagyobb szolgálatot nem tehet, minthogy az ő szenvedéseiről elmélkedik.¹⁵⁰ A nyomtatvány bevezetője is hivatkozik a fent ismertetett pápai bullákra, különösen XI. és XII. Ince pápa engedélyeire és XII. Kelemen pápa „Exponi nobis” bullájára (1731. január 16.), aki kimondottan a ferences szerzetnek adta a búcsú kiváltságokat. Ahogyan a drámaszöveg elének tárja, XII. Kelemen pápa egész esztendőben minden nap öt teljes búcsút és 9 nem teljes búcsút engedélyezett a keresztutat járók számára. XIII. Benedek pápa levele pedig ferences engedélyhez kötötte a ma is használatos 14 állomásos keresztút felállítását. Az idézett 1739-es drámaszöveg említi a tisztítóhelyen szenvedő lelkekért felajánlott stációjárást. A nyomtatott

¹⁴⁹ T. P. Provinciális engedelméből. Nyomtatott Csikban, 1738. Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós. Ltsz. 268. (*Muckenhaupt* i. m. 2001. 46–48. A második kiadás címe és adatai: Az Üdvözítő Jézus Kristus Keresztenek Uttya Melly Szent ájtatosság ez-előtt 1738. esztendő némely jó-indulatu Keresztények Istenes költségekkal az Erdélyi Szent István Király Patrociniuma-alatt vitézkedő Seraphicus Szent Ferencz szorosabb rendin levő Provinciában felállittatott. Most viszont Nemes és Nemzetes Csik Delnai Bockor Mihály Uram és ő Kegyelmének Istentől rendelt hűtös társa, Nemes és Nemzetes Incze Erzsébet Aszszony ájtatosson erre szánt adakozásokból ki-nyomtatattak. Superiorok engedelméből. A Csiki Kalastromban, 1746. (1747?) Harmadik kiadása: A JÉZUS KRISZTUS Keretyének útja, a’ melly 14. Térdeplésekre osztatott: és mind az élő s mind a vieágból (!) kimúlt Keresztyén hívek l(e)lki hasznokra sokféle SZ. Búcsúkkal a Romai Pápáktól megajándékoztaott: ezer hét száz harmincz nyolczadik esztendőben pedig Erdélyben a Seraphicus Sz. Ferencz Szorosabb Rendén lévő Szerzetes Fiaitól felállittatott: azután sok ájtatos Hívek által gyarapodott. A Csiki Klastrom betűivel, 1841. (Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy, Ltsz. 40919. Idézi: *Muckenhaupt* i. m. 2001. 50–51.)

¹⁵⁰ u. o. 3.

keresztút bevezetője erre is megadja a választ: X. Leó és V. Pál (1605–21) pápák engedélyezték, hogy a keresztút a purgatóriumbéli lelkekért is felajánlható. Anticai Szűz Máriát és Engelbertust szintén említi a Kájoni-nyomda terméke.

Szinte teljesen egyezik az 1739-es dráma Prologusa és a nyomtatott (1738, 1747) keresztút bevezetőjének szövege: „Olyan ez az aítatosság, a’ ki közönségesen mindeneknek, Országoknak, Hellységeknek, Faluknak, Városoknak boldog meg-maradást, és kívánt jókat szerez. Erről írja Pater Engelbertus Pauck in Sua vinea Seraph. De via Crucis; fol 192. hogy meg-ígérte a’ Kristus, egy Antica-béli Szent Szűznek Máriának; ha egy Városban, vagy akármi helységben bár csak egy személy meg-látogattya a’ helységet megtarttja, s’ meg-óltalmazza mindenféle testi, és lelki veszedelemtől, és erre-nézve némelly okincsin elmélkedések-is a’ Kereszt Útjának értelméről, ezen könyvecskében találtnak.”¹⁵¹ A nyomtatvány keresztútjának szerkezete a következő: elmondja a stáció eseményét, utána elmélkedik, majd imádságot mond, és továbbáll a következő állomáshoz. Az 1739-ben dramatizált keresztút több szereplővel előadja az adott stáció eseményét, majd az Angelus és a Peccator párbeszéde következik. Az Angelus felrója az emberiség bűneit, és töredelemre inti a bűnösöket. Válaszában a Peccator az adott stáció tanulságait belefoglalva megteszi ezt. A Peccator szövegének kapcsolatai, szófordulatai minden állomás esetében egyeznek a nyomtatvány szövegével. A keresztút esetében kimondottan ferences hagyománnyal van dolgunk, amelyet valószínűleg az egy esztendővel korábban kinyomtatott szöveg bővítésével, dramatizálásával adatott elő Potyó Bonaventura 1739 nagypéntekén, a Kis-Somlyó-hegy oldalában. Az ájtatosság népszerűségét bizonyítja, hogy kilenc év múlva (1747) újra kiadták a nyomtatott változatot. Potyó darabja is mutatja, hogy a dramatizálás milyen fontos eszköze, szemléltetési módja volt abban a korban a lelki és szellemi nevelésnek. Ez a nevelés vonatkozott a színjátszó diákokra, és a nagy tömegben összegyűlt hívőseregére egyaránt.

A csíksomlyói misztériumdrámák szövegében több helyt találunk olyan rendezői utasításokat, miszerint hegyen, vagy körmenetben adtak elő bizonyos jeleneteket. Az 1721-ből fennmaradt passiójátékot feretrumokra (koporsó, sélye, szentsír?),¹⁵² az 1723-as drámát¹⁵³ pedig stációkra osztották. Az 1727-ben színre vitt misztérium ugyan szcénákból áll, de a darab függelékeként közölt teológiai vitát már három stációra bontották. Az 1756-os dráma zárójelenetében (Scena ultima) „Processio ad crucifigendum”, azaz „Körmenet a keresztre feszítendőhöz” utasítás olvasható annál a résznél, amikor Caiphas és Annás Jézus vállára

¹⁵¹ Az Üdvözítő Jesus Kristus Keresztenek Uttya. i. m. 1738.

¹⁵² A darab szerkezetét elemzi: *Kedves* i. m. 1999. 66–89.

¹⁵³ Nemes Katalin gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 7–44.

helyezi a keresztfát. Majd ezt követően, a keresztút idején Mária-síralmak hangzanak el. Érdekes megoldás, hogy Heródes ezek után követeli a megfeszítést „Statio in monte Calvariae”, amit a Dux militum és a Faber végrehajt. Ezek az utasítások kulcsfontosságúak, hiszen azt bizonyítják, hogy nemcsak az 1739-ben előadott *Via crucist*, hanem több más passiójátékot is kálvárián mutattak be. A processio kifejezés vonatkozhatott a dráma szereplőire, de vonatkozhatott az egész nézőseregére is. A nagypénteki liturgiának csúcspontja a kereszt előtti hódolat (Adoratio Sanctae Crucis), melynek részeként a szertartáson részt vevő összes személy a szentély lépcsőjénél felállított feszület elé vonul, és megcsókolja vagy megérinti azt. De liturgiátörténeti okok miatt kevésbé tudjuk elképzelni, hogy a „processio ad crucifigendum” utasítás a hivatalos szertartás keretében zajló kereszthódolatra utalna. Ugyanis misztériumjátékkal nem lehet(ett) pótolni a liturgikus cselekményt. Az 1758-as misztériumdrámában, melyet Syllus története keretez, ugyanez az utasítás olvasható annál a szakasznál, amikor Krisztus elindul a vesztőhelyre: „Itt legyen körmenet a keresztre feszítéshez.”¹⁵⁴ Az 1768-ban előadott passiójáték Actus-Scena szerkezeti felosztását váltja fel a 3. felvonásban a „Statio 6. in monte” megjelölés. Ennek a jelenetnek keretében zajlik a keresztre feszítés, és hangoznak el Jézus utolsó szavai, mielőtt kileheli lelkét. A darabot egy Mária-síralom zárja. Az itt ismertetett utasítások kulcsfontosságúak, hiszen azt bizonyítják, hogy nemcsak az 1739-ben előadott *Via crucist*, hanem több más passiójátékot, vagy legalább a keresztre feszítés jelenetét is kálvárián mutattak be. Minden valószínűség szerint a Kis-Somlyó-hegy oldalában állhatott ez a kálvária. Losteiner Leonárd idézett kéziratos rendi krónikája tartalmaz egy pontos alaprajzot a csíksomlyói kolostorról és környékéről 1776-ból, de a térképen 44 pontban jelölt helyszíneket csak a 22. pontig magyarázza meg. Ezek között viszont nem található sem keresztút, sem kálvária. Losteiner a 30-as számmal egy fasort jelöl a Kis-Somlyó-hegy oldalában a kolostortól DK-i irányban, de sajnos nem tudjuk biztosan eldönteni, hogy ez lett volna-e a kálvária.¹⁵⁵

A fentiekben bizonyítottuk, hogy a passiójátékszítás célja a hívek, a hallgatóság bűnbánatának, vezeklésének felkeltése volt. Ezt segítette elő az ártatlanul értünk szenvedő Jézus kínjainak gyakran naturalisztikus ábrázolása; Mária, a fiáért reszkető édesanya jajongásának bemutatása; az áruló Júdás maró lelkiismeret-furdalása; a pokol látomásszerű bemutatása; az eltévedt és a megtért ifjaknak exemplumként való színre vitele; valamint a jó

¹⁵⁴ 1758. március 24. nagypéntek, Scena 12. A Sokaság szavai. Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 411.

¹⁵⁵ Topographica de lineatio Venerabilis Conventus Csik Somlyoviensis ad Beatam Virginem Visitantem Ordinis Minorum. [...] Per Leonardum Losteiner, Anno 1776. In: *Losteiner Leonárd: Chronologia Topographico...* i. m. 1776–1777. Alaprajz. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A V 7/5254.

és a rossz tulajdonságoknak, a földi és a mennyei szellemeknek a középkori moralitásokra és certamenekre emlékeztető vetélkedései.

A CSÍKSOMLYÓI MISZTÉRIUMDRÁMÁK FORRÁSAINAK CSOPORTOSÍTÁSA

A csíksomlyói misztériumdrámák egyértelműen a középkori devóció és ferences passiómisztika ihlette szövegekre utalnak. Az eddigi munkánk alapján a forrásokat öt fő, és több alcsoportra osztottuk:

1. A *Biblia* szövege parafrázisban, és néhány helyen (főként Jézus kereszten elmondott szavaiban, Pilátus, Caiphas és Annás mondataiban) szó szerint feldolgozva.
2. A *római katolikus liturgiából* a himnuszok és antifónák (a liturgikus énekek és az egyházi énekek) szövege, valamint a prédikációk hatása
3. Az *apokrif* névvel illetjük azokat a forrásokat, amelyek nem szerepelnek sem a Bibliában, sem a liturgiában: apokrif evangéliumok, legendák, középkori és barokk kori Jézus- és Mária-életrajzok, devóciós passiók tartoznak ebbe a csoportba
4. Népelemek (vallásos énekek), népi imádságok, összességében a vallásos és a profán *néphagyomány* hatása.
5. A XVII–XVIII. századi jezsuita és piarista gimnáziumokban előadott *színjátékok hatása*, mely elsősorban az allegorikus figurák szerepeltetésénél mutatható ki.

A XIV–XVII. századi dramatikus prédikációk és devóciós passiók az elhangzásuk alkalmá szerint a 2. csoportba, feldolgozott motívumaik, témáik szerint gyakran a 3. csoportba tartoznak. Kedves Csaba a források ismertetésénél külön csoportot szentel az ó- és újszövetségi apokrifeknek, valamint külön kategóriába sorolja a középkori és újkori prédikációkat ill. népeleket.¹⁵⁶

Forrásutalások az egyes színdarabokban

A Bevezetőben már említettük, hogy a csíksomlyói passiójátékokban nagyon kevés helyen találunk pontos utalást bibliai helyekre, vagy patrisztikus olvasmányokra, ezért a drámák forrásvidéke után valóságosan „nyomozni” kell. Mégis van néhány színjáték, amiben olvashatunk pontos megjelölést, hogy az adott jelenet melyik bibliai könyvből származik.

¹⁵⁶ Kedves i. m. 1999. 80–81.

Enoch és Elyas (azaz Illés próféta) a Lucifer szolgálatába állt Discipulusokkal vitatkozik az 1725-ből ránk maradt utolsó ítélet-játék 7. jelenetében. Enoch az Apocalipsis (Jelenések) könyvére utal:

„Van fundamentuma Apokapilsisben,
Szen Janos Apastál nemely részében,
Rolla emlekezet hétedig versében,
Hogy hatalma nagy lesz neki mindenekben.”¹⁵⁷

Az 1727-es passiójáték végén egy négy stációból álló vita található az Oltáriszentségről. A diskuráló és argumentáló angyalok, valamint a rendezői utasítások az alábbi bibliai helyekre hivatkoznak: Ter 3, Zak 13, Iz 2, Jn 6, „ex Sancto Joanne capite 6 verso 58”, „dictis Mathei 28”, „transfiguratione prolato Matheo 17”, „Quattuor Evangelistarum testimonio et dicto Sancti Pauli asseritus realis...”, Mt 24, ApCSel 17.

Christus szájából Szent Pálnak a Rómaiakhoz írt levelére hangzik el egy utalás az 1734-es passiójátékban, miután Nuntius Christi elmagyarázza a József-előképet:

„Meg irattam vala Szent Pál levelében,
Romaikhoz szólván első levelében,
Ámbár olvassa meg hatodik részében:
E képpen tanálja huszadik versében.”¹⁵⁸

Szent Pál hivatkozott levelének részlete (Róm 6, 15–23) arra hívja fel a figyelmet, hogy a bűnös embernek az igazság szolgálatára kell adnia magát a bűnök helyett. A csíksomlyói darab e részében Christus az emberiséget a bűnök könnyekkel való siratására szólítja fel, és ezt követően (a későbbiekben tárgyalandó) pontos számadatokkal részletezi szenvedését, amit a bűnös emberért viselt el.

Potyó Bonaventura *Via crucis*ának 10. Statioját (1739) így vezeti be a kézirat, szereplő megjelölése nélkül: „NB: Itt Szent Márkot követjük, aki a 15. fejezet 23. versében leírja, hogy a keresztet felállítják, s Krisztusnak borral kevert mirhát adnak.”¹⁵⁹

Az 1740-ben színre vitt, előképrendszerrel tarkított dráma „6. Evangelica” jelenetében Pater Coelestis a Szentháromságról nyilatkozik, miközben Szent János apostol első levelére hivatkozik:

„Nem ketlem, tугyátok, s’ sokszor hallottatok,

¹⁵⁷ 1725. Scena 7. Kiadta: Nagy Szilvia: Az Actio antiqua satis sine initio című dráma kritikai kiadása. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Miskolc, 1999.

¹⁵⁸ 1734. április 23. Scena 5. Christus szavai

¹⁵⁹ Potyó Bonaventura: *Via crucis*. 1739. március 27. Statio 10. Megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 191.

Szent János Apostalt jól meg olvaszatok,
Első leveleben ha meg olvaszatok,
Az ötödik részben ot fel tanáltatok.”¹⁶⁰

A legprecízebben az 1741-ben előadott passiójáték adja meg rendezői utasításaiban ószövetségi figurális jeleneteinek forrását: „Super Genesis caput” (Figura 1.), „Joan 17v20” (Scena 1. Evangelica), „Super Caput 15 2.Regum David” (Figura 2.), „In Caput 22do Paralipomen[on] Sedentem intentorio regem Josaphat audent nuntii” (Figura 3.), „Super caput 12 Regum” (Figura 4.), „In Caput 18tam 2do Paralipomenon” (Figura 5.), „In Caput 51mus 2do Regum” (Figura 6.), „Super Caput 6tum 2do Regum” (Figura 1.).¹⁶¹ Az idézett jelenetek valóban a feltüntetett helyekről származnak. Újszövetségi, vagy apokrif eredetű jelenetek forrását ez a színdarab sem jelöli meg.

Az 1745-ben előadott misztériumjáték egyik szereplője Doctor Evangelicus, akinek illik pontosan ismernie az Örömhírt. Nem a dráma cselekményének forrását adja meg, hanem saját nézeteinek alátámasztására citálja a Bibliát. Doctor Evangelicus mondja az első felvonásban:

„Nem nektek mondgya Kristus, szent Lukacsnál,
Hogy kölcsön adgyatok az Evangelistánál,
Az hatodik részben, kit minden feltalal,
Világosabb szavát, kit minden fél a nap világánál.”¹⁶²

Továbbá, szintén Doctor Evangelicus szavaiban:

„Harmadik könyvében Mojszesnek azt mondgya,
Husz ötöd ik részben Isten parancsolya,
Ne adgyad penzedet soha usorára,
Ha nem akarsz menni örök kárhozattra.”¹⁶³

A 4. Scénában az egyházi törvénykönyvet idézi a Doctor Evangelicus, amikor az uzsorásokat elmarasztalja. Szavai következő részében az alábbi bibliai könyvek idézésével támasztja alá mondanivalóját: Leviták 25, Ps 14, Ezekiel 18, Lukács 6, Ps 175, Mózes 5, 13 (azaz a Második Törvénykönyv, a Deuteronomium), Deut 28, Lukács 23.

Zsuzsanna történetének bibliai helyét így adja meg az 1753-as misztérium Prologusa:

„Ezek felett tudom amaz históriát,
Olvastatok gyakran, és az Szent Bibliát,

¹⁶⁰ 1740. április 15. Scena 6. Evangelica

¹⁶¹ 1741. március 31. In: Liber exhibens... i. m. 1774. 1124–1166.

¹⁶² 1745. április 16. *Csergő Krizogón: Actio parasevica*. Scena 1. In: Liber exhibens... i. m. 1774. 1256.

¹⁶³ U. o.

Olvastátok, mondom, Dániel prófétát,
A tizenharmadik részben tudományát.”¹⁶⁴

Az 1763-as passiójáték Prologusa így jelöli meg a szőlőművesekről szóló példabeszéd forrását:

„Nem tanácsos tehát ezekről szollanunk,
Hanam beszédünket csak arról foltatnunk,
A mit Szent Máténak könyvében olvasunk,
S az 21dik részben fel tanálunk.”¹⁶⁵

Nem ad pontos bibliai helyet Synesius 1771-ben, csak Szent Pált említi:

„Nem én, hanem Szent Pál szavai hirdetik,
Hogy akik vétkeznek, ismét meg feszítettik
Az Istennek Fiát, akik ezt nem hiszik,
Eretnekek.”¹⁶⁶

A darab 6. jelenetének teológiai vitájában Synesius ismét Pál apostolra utal, aki szerint Krisztuson a feltámadása óta soha többé nem uralkodik a halál (Róm 6,9).

¹⁶⁴ 1753. április 20. Prologus. In: Liber exhibens... i. m. 1774. 59; Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában közölte: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 310.

¹⁶⁵ 1763. április 1. Prologus. In: Liber exhibens... i. m. 1774. 387.

¹⁶⁶ 1771. március 29. Scena 4.

BIBLIAI JELENETEK A PASSIÓJÁTÉKOKBAN

A csíksomlyói színjátékok legfontosabb forrása a Biblia szövege. Mind az Újszövetségből vett jeleneteket, mind az ószövetségi előképrendszereket a Mellékletben közölt felsorolásokkal szemléltetjük: az adott jelenetnél a pontos bibliai hely mellett megadjuk az előadás évét, valamint a felvonás és a jelenet számát.

AZ ÚJSZÖVETSÉGI JELENETEK és forrásaik a csíksomlyói misztériumdrámákban

A 106 pontból álló összeállítás a dolgozat Mellékletének 1–10. oldalán olvasható!

Az újszövetségi jelenetek és a nagyböjti perikóparend összefüggése

Jó néhány csíksomlyói dráma esetében tapasztaljuk, hogy Jézus Krisztus szenvedéstörténetén és annak ószövetségi előképein kívül Jézus néhány csodatételét, példabeszédét is előadták a színpadon a passiójátékok keretében – amint ez Mellékletben közölt, 106 pontból álló felsorolásból kiderül.

Felvetődhet a kérdés: milyen rendszer szerint kerültek színpadra a szenvedéstörténeten kívüli újszövetségi történetek, példabeszédek, csodák?

Ennek megfejtéséhez először a katolikus Egyház nagyböjti olvasmányrendjét vizsgáltuk át. A csíksomlyói ferencesek nyomdájában látott napvilágot 1747-ben az *Evangeliumok es Epistolak* című perikópáskönyv, mely magyar nyelven tárja az olvasók elé az egész liturgikus év olvasmányait.¹⁶⁷ Kézenfekvőnek látszott a megoldás: a nagyböjti evangéliumokban szereplő történetek, példabeszédek némelyikét vitték a nézők elé a nagypénteki színdarabokban. A XVIII. századi csíksomlyói passiójátékokban dramatizált, a szenvedéstörténeten kívüli bibliai jelenetek közül az alábbiak szerepeltek a nagyböjt olvasmányai között: a jerikói vak meggyógyítása (Lk 18, 31–43) ötvenedvasárnapon, a kafarnaumi százados története (Mt 8, 5–13) hamvazószerda utáni csütörtökön, Jézus 40 napos pusztai böjtje és megkísértése (Mt 4, 1–11) nagyböjt I. vasárnapján, a kufárok templomból való kiűzése (Jn 2, 13–17) nagyböjt I. keddjén és IV. hétfőjén, a Jónásról szóló előkép (Mt

¹⁶⁷ *Evangeliumok es Epistolak*. Meljeket Esztendő-által olvastat az Anyaszentegyház a Romai rend szerint Vasárnapokon, Ünnepeken, és Böjtben minden nap; némely aítatos énekekkel, és külömb-féle szükségek-ért-való Imádságokkal egygyütt. Ezekhez a Lelki Pásztoroknak nagyobb könnyebbségére adattak a betegekkel, halálra vált, és meg sententziázott emberekkel mondatandó más szép Imádságok-is. A Csiki Sarlós Boldog Aszszony Kalastromában, 1747. Csiki Székely Múzeum, Ferences Állomány, Ltsz. 2403, 2795.

12,38) nagyböjt I. hetének szerdáján, Urunk színeváltozása (Mt 17, 1–8) nagyböjt II. vasárnapján, a szőlőművesekről szóló példabeszéd (Mt 21, 33–46) nagyböjt II. vasárnapja utáni pénteken, a tékozló fiú története (Lk 15, 11–32) nagyböjt II. hetének szombatján, az ördögűzés (Lk 11, 14–23) nagyböjt III. vasárnapján, a házasságtörő asszonynak adott irgalom (Jn 8, 1–12) nagyböjt III. vasárnapja utáni szombaton, a vakon született meggyógyítása (Jn 9, 1–12) nagyböjt IV. vasárnapja utáni szerdán, a naimi özvegy fiának feltámasztása (Lk 7, 11–17) nagyböjt IV. hetének csütörtökén, Lázár feltámasztása (Jn 11, 1–44) Laetare (nagyböjt IV.) hetének péntekjén, Jézusnak a farizeusokkal való vitája (Jn 8, 46–59) Judica (nagyböjt V.) vasárnapján, Jézus bevonulása Jeruzsálembe nagyböjt V. vasárnapja utáni szombaton (népi nevén: virágzsombat) és virágvasárnap szerepelt az evangéliumok sorában.

A színdarabokban – a fenti felsorolások összevetése után kiderült, - hogy csak 14 olyan eseményt dramatizáltak, amelyek szerepeltek a Szent Negyvennap olvasmányai között. A drámákban viszont olvashatunk 34 db olyan szcénát Jézus életéből, mely nem található a böjti perikópák között. A nagyböjti liturgikus olvasmányok nem annyira Jézus csodáit, hanem a farizeusokkal való vitáit idézték. A drámaszövegek – az előadások céljának megfelelően – az irgalmasság cselekedeteit tárták a nézők elé. Jézus csodatételeit mindig a beteg hite előzi meg, ezzel is példát mutattak a színjátészó diákoknak és a nézőseregnek. Ezek alapján állíthatjuk, hogy a ferences drámaírók nem a liturgikus olvasmányok témája szerint választották ki a színdarabok egyes jeleneteinek cselekményét. A csíksomlyói misztériumjátékok Jézus isteni irgalmasságára utaló történeteket, parabolákat és exemplumokat választottak ki elsősorban. Gyakran előfordul a színjátékokban, hogy Annás, Caiphas, Heródes, vagy a Jézus ellen felvonultatott tanúk Jézusnak azokat a csodáit, példabeszédeit, kijelentéseit olvassák a fejére, amelyeket az adott dráma első jeleneteiben cselekedett vagy mondott. Az Újszövetségből merített események további tulajdonsága, hogy a drámák elsősorban a székely népi humor, a szólások és a helyi földrajzi jellegzetességek (pl. Kis-Somlyó–hegy, Hargita, borszéki víz, Olt folyó, Csík stb.) emlegetésével erősen színezik a bibliai eseményeket.¹⁶⁸ A biblikus szövegeket nagyon ritkán, legtöbbször csak Krisztus kereszten elmondott szavainál idézik szó szerint. A többi esetben parafrázist, szabad, rimes-verses átköltést olvashatunk. Többször előfordul, hogy a Bibliában anonim személyek (pl. vak, béna, bűnös asszony, ördögtől megszállott) a színjátékokban tulajdonnevet kapnak: a vakon született gyermek neve így lett Typlus 1762-ben, vagy a házasságtörő asszony Philotea, 1770-ben. A Mellékletben olvasható részletes felsorolásban jeleztük, hogy némely bibliai

¹⁶⁸ A drámák székely népi vonatkozásairól vö. *Kedves* i. m. 1997. 161–169.

esemény nem dramatizált formában, hanem az egyes szereplők ajkáról monológikus elmondásban jelenik meg, pl. a szőlőtőről és a szőlővesszőről szóló példabeszéd, vagy Urunk színeváltozása az 1727-es darabban, illetve az 1755-ös misztérium égi pörében (Scena 11. Apellatio) az apostolok és az evangélisták idézik fel Jézus néhány szavát. Általánosan megállapíthatjuk továbbá, hogy a drámákban az egyes evangéliumi jelenetek sorrendje nem követi a Bibliában szereplő sorrendet, hanem esetleges válogatás eredménye, mely a drámaíró ferences tanár egyéni invenciója lehet. A jelenetek összeállítását pasztorális és nevelési cél mozgathatta.

Vizsgálódásaink szerint egy alkalommal fordul elő a színjátékok során, hogy a dráma az adott szövegrészletet más szereplővel mondatja el, mint az, az evangéliumokban olvasható: az 1729-es darabban (Scena 8.) Christus ezeket a szavakat („Bizonyisd meg nékem, ha rosszat szollottam! - Miért versz peniglen, ha jokat mondtam?”)¹⁶⁹ a János-evangélium szerint (Jn 18,23) Caiphas előtt mondja, a passiójátékban viszont Annás előtt hangzik el a kijelentés.

Jézus szenvedéstörténetét Csíksomlyón – amint fenti összeállításunk mutatja -, a négy evangélium passiójának (Mt 26,36–27,66; Mk 14,32–15,47; Lk 22,39–23,56; Jn 18,1–19,42) összeolvasása alapján vitték színre. Az evangélium-összeolvasás korai előzménye Tatianos (kb. 120–172) igen népszerű munkája, a *Diathessaron* volt, mely a négy kánoni evangéliumból szerkesztett evangélium-harmónia. Mivel a *Diathessaron* folyamatosan olvasható Jézus-életrajz, ez lett később a népszerű Jézus-életrajzok (*vitae*) forrása. Hatása a XVII. századig érezhető. Valószínű, hogy a nyugat-európai misztériumdrámák számára is minta lehetett.¹⁷⁰ A csíksomlyói passiójátékok szinte mindegyike részletesen bemutatja Jézus perét Annás, Caiphas, Pilátus, és több esetben Heródes előtt. A főpapok Jézus elleni tanácskozásának és Júdás tragédiájának (megkísértése, árulása, siralma és öngyilkossága) illusztrálása szintén a legkedveltebb motívumai közé tartozott a csíki ferences színpadnak. Péter apostol tagadása és siralma kevesebbszer hangzott el. Jézus kereszten elmondott szavai viszont annál inkább szerepeltek a diákok ajkáról.

Csíksomlyón az apokrif gyökerű hagyományból – a bibliai jelenetekkel szorosan ötvözve - több esetben Szent Longinus, Szent Dizmász,¹⁷¹ vagy a Márkus nevű katona (pl. 1739. Statio 6.) is színre lép.

¹⁶⁹ A dráma szövege Nagy Júlia gondozásában, népszerűsítő formában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 76. (A teljes színjáték: 45–118.)

¹⁷⁰ Vanyó László: Az ókeresztény egyház irodalma I. Jel Kiadó, Bp. 1997. 227–228.

¹⁷¹ Szent Longinus római százados (ünnepe: március 17.) és Szent Dizmász (a jobb lator, ünnepe: március 25.) alakjáról, kultuszának történetéről: Bálint i. m. II. 1998. 267–268, 294–296.

A csíksomlyói drámák – úgy, mint általában minden vallásos tárgyú színjáték – *Biblia Pauperum*ként szolgáltak a legnagyobb részt írástudatlan hívők előtt. A nagyfokú írástudatlanság a kötelező iskoláztatás híjának következménye volt,¹⁷² azon kívül az embereknek nem volt Bibliájuk. A Szentírás megismertetésének jó eszköze volt az anyanyelvű színdarabok előadása. Pedagógiai, pasztorális és dramaturgiai szempontból sokkal kézenfekvőbb volt a drámaíró tanárok számára, hogy csodákat és példabeszédeket vigyenek színre, mintsem bonyolult teológiai fejtegetéseket, melyeket a nagybőjti perikópák tárnak elénk.

ÓSZÖVETSÉGI ELŐKÉPEK a csíksomlyói misztériumjátékokban

A csíksomlyói passiójátékokban az Ószövetségből a Jézus Krisztus életében beteljesült események előképeit, praefigurációit mutatták be. A csíksomlyói tipológikus hagyomány ősiségének, gyökereinek és e hagyomány folytonosságának bemutatásához elengedhetetlennek tartjuk az alábbi vázlatos történeti áttekintést. Munkánk terjedelmi kritériumaira és az előképrendszerekhez kötődő forrásanyag bőségére való tekintettel minden történelmi korszakból csak a főbb csomópontok és néhány ferences vonatkozás bemutatására szorítkozhatunk.

Az ószövetségi előképek patrisztikus, középkor- és barokk kori művekben

A Biblia allegorikus értelmezése már az őskeresztény kortól kezdve természetes volt. Ennek egyik bizonyítéka, hogy az Újszövetségben több helyen is találunk utalást ószövetségi helyekre.¹⁷³

A patrisztika korának teológusai szerint az ószövetségi jelenetekben felismerjük a Krisztusban nyert jelentőséget. Tehát az újszövetségi történeteknek (*figuratióknak*) meg van az ószövetségi előképe, *praefigurációja*, típusa. A bibliai tipológia dolgokra (*res ipsae*) és nem szavakra (*verba*) alapozódik. Mindig személyeket, eseményeket, tárgyakat jelöl. A teológusok

¹⁷² *Finácz Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I. Bp. 1899. II. Bp. 1902; *Mészáros István*: Népoktatásunk 1553–1777 között. Bp. 1972; *Benda Kálmán*: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a 18. századi Magyarországon. In: *Valóság* 1976/4. 54–61; *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983. 94–129, 403–524; *Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Akadémiai Kiadó, Bp. 1996.

¹⁷³ Az Újszövetség könyveiben, leveleiben előforduló tipológiai utalásokat pontosan sorolja: *Herbert Haag*: *Bibliai Lexikon*. Szent István Társulat, Bp. 1989. 1686–1687. („Szenírási hivatkozások” szócikk)

a görög *typost* és a latin *figurát* használják a legeredetibb szimbolizmusok jelölésére.¹⁷⁴ Az 1741-ben Csíksomlyón bemutatott passiójáték is „Figura” névvel illeti azokat a jeleneteket, melyekben ószövetségi előkép található. Ezeket a figurákat követő jelenet mindig az újszövetségi beteljesedést ábrázolja, pl. „Scena 1. Evangelica” név alatt.¹⁷⁵

A bibliai előképek rendszere az első keresztény századok óta él az Egyház hagyományában. Alapvetően a Biblia allegorikus értelmezése az előképek felállításának alapja. Az alexandriai zsidó filozófus, Philón (†41) az Ószövetség könyveit, történeteit értelmezte elsőként allegorikusan. Philón óta volt múltja az allegorikus exegézisnek.¹⁷⁶

A keresztény irodalomban a II. században, valószínűleg Alexandriában keletkezett *Barnabás-levél* az első, amely konkrét előképeket állít fel. A levél 5. pontja foglalkozik Jézus Krisztus szenvedésének ószövetségi előképeivel. Barnabás levele szerint Jézus áldozatának préfigurációja az engesztelési nap templomi liturgiája volt. Továbbá az alábbi párhuzamok: megverik a pásztort, elszéled a nyáj (Zak 13, 6–7); Krisztusnak fán kellett szenvednie (Zsolt 21, 1–6); általszegezték testemet és a gonoszok tanácsa felkelt ellenem (Zsolt 118, 120; Zsolt 17,26; Zsolt 12; Iz 21,17); odatartottam a verőknek orcámat (Iz 50, 6–7). Látjuk, a Barnabás-levél nem eseményeket tüntet fel, hanem a Messiásra vonatkozó jövendölések beteljesedéséről ír. Mint eseményt hozza kapcsolatba Izsák feláldozását Jézus áldozatával, Mózes rézkígyóját Krisztus keresztyével, továbbá Mózes kitárt karját szintén Jézus keresztyével.¹⁷⁷

A Biblia allegorikus értelmezése, mint exegetikai módszer, főként Órigenész (184–254) révén került előtérbe.¹⁷⁸ Szardeszi Meliton (180 k.), Szent Iréneusz (†202), Quintus Tertullianus (†220) és Nazianzoszi Szent Gergely (329/330–390) műveiben is megtalálhatók a legősibb praefigurációk, melyeket a patrisztikusok főként a Teremtés könyvének eseményeihez kapcsoltak.¹⁷⁹ A himnuszköltő Prudentius Aurelius Clemens (kb. 348–410) saját maga osztotta nyolc könyvre költeményeit, írásait. A 8. könyv, melynek címe

¹⁷⁴ Biblikus Teológiai Szótár. Xavier Léon-Dufour irányításával szerkesztette Jean Duplacy, Augustin George, Pierre Grelot, Jaques Guillet és Marc-Francois Lacan. A magyar kiadást szerkesztette: Szabó Ferenc SJ és Nagy Ferenc SJ. Szent István Társulat, Bp. 1972. 286; *Fabiny Tibor*: Előkép és beteljesülés. In: A tipológiai szimbolizmus. Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből. Válogatta és szerk. Fabiny Tibor. JATE Press, Szeged, 1998. 9–20. (Ikonológia és Műelemzés 4.)

¹⁷⁵ 1741. március 31. Actio alia parascevice de anno 1741. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 1124–1166.

¹⁷⁶ *Vanyó László*: Az ókeresztény egyház és irodalma. Szent István Társulat, Bp. 1980. 29, 135.

¹⁷⁷ *Vanyó i. m.* 1980. 128–136. A Barnabás-levél Vanyó László fordításában jelent meg. In: Apostoli atyák. Szerk.: Vanyó László. Szent István Társulat, Bp. 1980. 218–245. (Ókeresztény Írók III.)

¹⁷⁸ *Haag i. m.* 1989. 1683.

¹⁷⁹ Bővebben: *Vanyó i. m.* 1980. 275–277, 306–309; A tipológiai szimbolizmus i. m. 1998.

Dittochion, az ószövetségi típust és annak újszövetségi kifejtését tárja az olvasó elé.¹⁸⁰ Szent Ágoston (354–430) is lényegesnek tartja a Szentírás megértésében a trópusok, előképek alkalmazását.¹⁸¹ A *De civitate Dei* című művében tömören tárja az olvasók elé az allegorikus értelmezés lényegét: „novum testamentum in vetere latet, vetus in novo patet.”¹⁸²

Az előképek a heidelbergi passiójátékban és a németalföldi vallásos játékokban is feltűntek a XV–XVI. században.¹⁸³ Szent Bédá Venerabilisra (672–735) a népszerű Jézus-életrajz írója, a karthausi szerzetes Ludolphus de Saxonia (†1378) hivatkozik annál a résznél, amikor a Jézus elfogása utáni eseményekről ír: „Judaei, qui Christum deluserunt, olim in Philistaeis hotibus Samsonis praefigurati fuerunt. Samson enim quadam vice voluntarie se ligari fecit, quem Filistaei captum excaecaverunt, et ei illudentes in derisionem ipsum habuerunt; sic Christus sponte a Judaeis ligari, velari, illudi voluit et desiderari. Quadam autem vice, dum Samsoni placuit, tunc se de inimicis horribiliter vindicavit; sic in fine saeculorum de inimicis Christi erit, cum ipse in majestate et potestate ad iudicium venerit.”¹⁸⁴ Sámson itteni említése az alább tárgyalandó *Biblia Pauperum*okan is gyakori. A skolasztika fejedelme, Aquinói Szent Tamás (1225–74) megfogalmazása szerint a „típusok” ótestamentumi személyek, dolgok, cselekedetek, tények, melyeket Isten szándéka úgy irányított, hogy egy jövőbelit jelentsenek előre.¹⁸⁵

Az előképek bemutatásának legszebb példái a középkori freskóciklusok, üvegablakok és a *Biblia Pauperum*ok világa. A *Biblia Pauperum*ok kezdetben kolostori oktatási segédletek voltak teológiai képzettséggel nem rendelkező klerikusok és laikusok számára. Didaktikai célokat szolgáltak. Weckwerth a XII. századi, az Ószövetséget tagadó eretnekmozgalmakkal (pl. katharok) hozza összefüggésbe az első *Biblia Pauperum*ok keletkezését. Soltész Zoltánné szerint a mai értelemben vett *Biblia Pauperum*oknak a középkorban nem volt egységes elnevezése. A cím nélkül kiadott *Blockbuchok*¹⁸⁶ (fametszet-sorozatok) nevezte el Heinecken *Biblia Pauperum*nak.¹⁸⁷ Az Ó- és Újszövetségi jelenetek összevetésében,

¹⁸⁰ Vanyó László: Az ókeresztény egyház irodalma II. A 4–8. század. Jel Kiadó, Bp. 1999. 734. A *dittochion* kiadása: Migne PL 59–60; CSEL 61.

¹⁸¹ Szent Ágoston: *De doctrina Christiana*. II. könyv VI. fejezet és III. könyv XIX. fejezet Közli: A tipológiai szimbolizmus i. m. 1998. 33–35.

¹⁸² Aurelius Augustinus [Szent Ágoston]: *De civitate Dei* XVI. 26. *Questio in Exodum*, Caput 73.

¹⁸³ *Dömötör Tekla: A passiójáték*. Bp. 1936. 55.

¹⁸⁴ Ludolphus de Saxonia: *Vita Jesu Christi*. Róma, 1877. IV. 507.

¹⁸⁵ Idézi: Zentai Lóránd: A *Biblia Pauperum*ról. In: *Biblia Pauperum és a Vita et passio Christi képei a Szépművészeti Múzeum kódexében*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1988. XXXVI.

¹⁸⁶ Kiállításkatalógus a német nyelvterület középkori biblikus fametszeteiről: *Blockbücher des Mittelalters. Bilderfolgen als Lektüre*. Hrsg. von Gutenberg-Gesellschaft und Gutenberg-Museum. Verlag Philipp von Zabern, Maniz, 1991.

¹⁸⁷ *Biblia Pauperum*. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár negyvenlappos *Blockbuch Biblia Pauperuma*. A tanulmányt, a jegyzeteket és a képaláírásokat írta: Soltész Zoltánné. Magyar Helikon, Bp. 1966. IV–IX.

tipológikus bemutatásában a XI–XII. század folyamán Bajorország, Észak-Franciaország és a Maas-vidék fal- és könyvfestészete járt elől. Az első ábrázolt előképrendszer a klosterneuburgi ágostonos kolostorban maradt fenn 1181-ből. Verduni Miklós alkotása 13 tipológikus képcsoportot ábrázol két részre osztva: ante legem (Mózes előtt) és sub lege (Mózes után) időszakokra tagolva. A XIII. század elejéről származik az első *Concordantiae veteris et novi testamenti* és a *Rota in medio rotae* (vagy *Rota Ezechielis*) című összevetés. A kézikönyv egy angol ciszterci monostorban keletkezett. A Biblia Pauperumok igazi virágkora a XIV–XV. század volt. Ebből az időszakból 80 kéziratos Biblia Pauperum maradt ránk, 1450-től pedig megindult a nyomtatott formában való kiadás. E műfaj őshazája minden valószínűség szerint Dél-Bajorország és Ausztria volt. A XIII. századra visszavezetett „őspéldány” 34 tipológikus képcsoportból áll, mely az üdvösségtörténet eseményeit és azok ószövetségi előképeit mutatja be az angyali üdvözlétől Szűz Mária megkoronázásáig. Az „őspéldány” Szűz Máriát Gedeon gyapjaként, az égő csipkebokorként és Áron botjaként mutatja be. A Vörös-tengeren való átkelés a keresztség, Ábrahám áldozata Krisztus áldozatának az előképe. A cetben sínylődő Jónás (Jón 1,15; 2,1) a sírba tett Üdvözítőé, a Gázából menekülő Sámson (Bir 16,3) és a cet gyomrából szabaduló Jónás (Jón 2,11) pedig Krisztus feltámadásának figurája. Hénoch (Ter 5,24) és Illés mennybemenetele (2Kir 2, 11–12) Jézus mennybemenetelének jelképe. A Salamon trónján Gyermekeivel székelő Szűz Mária pedig a Sedes Sapientiae-t jelenti. Az elmondottakból következik, hogy a tipológiai módszer egyszerre volt jelen a teológiában, képzőművészetben és az irodalomban.¹⁸⁸

Hasonló példákkal mutatja be Szűz Máriát a XVIII. század második felében íródott *Varsányi-énekeskönyv* „Boldog Aszszony Fogantatásáról” szóló éneke is. A „Jesse törökéből jel nyölt oltvány”, „Te Ezekieltől láttatott kapu, kin az Egek Ura ballagott által”, „Moyses csipke bokra”, „Noé Bárkája”, „Jákob Lajtorjája” képek mind az Istenanyára vonatkoznak.¹⁸⁹ A kassai Szent Erzsébet templom szárnyas főoltára (1474–77) szintén egy igazi Biblia Pauperum: 48 képtáblájából 12 tábla Jézus gyermekségét, 24 tábla a passiót, 12 pedig Erzsébet életét tárja elénk.¹⁹⁰

Az írástudatlan emberek hitbeli elmélyülését szolgálta a XIII. századtól népszerű *Speculum Humanae Salvationis*, mely 300 illusztrált kéziratban és fatáblanyomatos könyvben maradt fenn.

¹⁸⁸ Biblia Pauperum és a Vita et passio Christi képei a Szépművészeti Múzeum kódexében. Európa Könyvkiadó, Bp. 1988.

¹⁸⁹ Varsányi-énekeskönyv (XVIII. század 2. fele) 213–214. Pannonthalmi Bencés Főapátsági Könyvtár, 10a E 29/2. Ismerteti: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840). Összeállította: Stoll Béla. Balassi Kiadó, Bp. 2002. 483. tétel. (A továbbiakban: Stoll 2002.)

¹⁹⁰ Bálint i. m. 3. kötet, 1998. 533. (November 19.)

Az alábbiakban olyan művekből idézünk, amelyek minden valószínűség szerint a XVIII. századi passiójátékok előképrendszereinek forrásvidékéhez, közvetlen előzményéhez tartoznak.

A baseli ferences prédikátor, Johannes Gritsch (1409–75) *Quadragesimale* című prédikációgyűjteménye a csíksomlyói ferences könyvtár kincsei közé tartozik.¹⁹¹ A nagypénteki sermóban (Sermo XLIV.) az alábbi előképet olvashatjuk, amikor Jézus ott áll Annás főpap előtt. Mikeást, az igaz prófétát megalázzák, a hamisra viszont hallgatnak: „Facies Christi percussa figuratur per Micheam, quem Sedechias percusserat, quia veritatem dixerat 2Reg 22.” (f 183^v). A következő utalást Gritsch szintén annál a jelenetnél alkalmazza, amikor arról beszél, hogy Jézust megalázták Annás főpap előtt: „Ecce nuncimplentur figure Facies Christi velata figurata fuit in Moyse. Quod velata facie descendit de monte ad populum Exodus³⁴. Facies Christi vero consputa figuratur per Hur, qui fuit maritus Marie sororis Moyssi, quod dum nollet populo consentire peccatum ydolatrie exsputis populi fuit occisus primum hebraicam glossam.” (f 183^r) Gritsch sermója Szűz Mária előképét Juditban találta meg: „Figurat Virgo gloriosa in Judith, que [H]Olofernem decollavit, et toti populo Israel pacem fecit et gaudium Judith XV.” (f 154ra)

A parabola meghatározása így olvasható a ferences Laskai Osvát *Sermones de Sanctis Biga salutis intitulati* című prédikációgyűjteményében, a Keresztelő Szent János születése ünnepére (június 24.) írt sermo második részében: „Sextum genus prophetie est parabola. Puta quando vox per hominem formata cum similitudine alicuius rei sicut Numerus XXIII. fuit prophetia Balam, qui assumpta parabola ait. Sancta Balach et ausculta audi fili Sephor non est, quasi homo, ut mentiatur, nec ut filius hominis ut mutetur et CXXIII. Irruente in se Spiritu Dei assumpta parabola ait. Dixit Balam filius Beor, dixit homo, cuius obturatus est oculus. Dixit auditor sermonum Dei, qui visionem omnipotentem. Dei intuitus est, qui cadit, et sic aperiuntur oculi eius. Duam pulchra tabernacula tua Jacob et tentoria tua Israel, ut valles memoro se et horti iuxta fluvios irrigui. Ubi expressit Christi incarnationem cum dixit. Diretur stella ex Jacob, et consurget virga ex Israele et percutiet duces Moab.”¹⁹²

Az 1513-ban elhunyt észak-itáliai minorita prédikátor, Bernardinus de Bustis *Mariale* című prédikációgyűjteményében, a „De compassione Mariae” sermóban olvasható konkrét utalás a bibliai előképekre. Ez a praefigura Krisztus sírba tételére vonatkozik: „Dolorem, quem Maria in exequiis filii sui toleravit, olim David in exequiis Abner prefiguravit a Joab

¹⁹¹ *Johannes Gritsch: Quadragesimale*. Anton Koberger, Nürnberg, 1483. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, 6180. Coll. 1.

¹⁹² *Oswaldus de Lasko [Laskai Osvát]: Sermones de Sanctis Biga salutis intitulati*. Hagenau, 1497. Sermo XLVII. De nativitate sancte Johanne Baptisma, 8. Columna. OSZK Inc 1029.

fraudulenter interfectus erat. Cuius interfectio ne rex David feretrum sequens lugebat, secundum etiam alios ad plorandum incitabat. Ita Beata Virgo et alii devoti exequias Christi deplanxerunt et corda sua intima compassione sciderunt.”¹⁹³ Krisztus szenvedésének előképeként Bernardinus Jóbot idézi, és a 68. zsoltár jövendöléseit: „Unde ipse inquit per Ps 68. Dederunt in escam meam, et in siti mea potaverunt me aceto. Demum eo mortuo non fatiate de cruciatibus viventis: latus eius iam mortui lancea transfixerunt. Unde ipse conqueritur Job 16. dicens. Circumdederunt me lanceis suis, vulneraverunt lumbos meos. Et non solum ei iniuritate sunt, sed etiam vestibis eius. Unde ipse conqueritur prophetam Ps 21. dicens.”¹⁹⁴ Gyakran találkozunk a csíksomlyói misztériumokban is ezekkel az utalásokkal.

A jezsuita Martinus Becanus 1705-ben napvilágot látott műve teljes egészében az ószövetségi préfigurációkat tárgyalja *Analogia Veteris ac Novi Testamenti, in qua primum Status Veteris, deinde consensus, proportio et conspiratio, illius eum Novo explicatur* Cím alatt.¹⁹⁵ A kötet összesen 27 fejezetet tartalmaz. Mindegyik fejezet kérdésekből áll (kb. 10–12 quaestio), amelyekre a választ is olvashatjuk. Becanus ír az ősatyákról, a mózesi törvényről, a királyokról, az ország kettészakadásáról, a próféták jövendöléseiről, az ószövetségi áldozatokról, a házasságról és a vallás megreformálásáról. Pontos ó- és újszövetségi idézeteket hoz, ezen kívül az ókeresztény atyák írásaiból is idéz. A bevezetőben ezt írja: „Vetus Testamentum differt a Novo sicut figura Christi ab ipso Christo (I. Cor 10.6.) sicut umbra imagis ab imagine: (Heb 10.1.) sicut promissio a donatione: (Act. 3,18. et Rom I, 2.) sicut Epistola atramento scripta, ab epistola spiritu Dei scripta (2 Cor 3. V. 3.) sicut servitus a libertate, ancilla a domina, Agar a Sara (Gal 4, 24 22.) sicut sanguis hircorum a sanguine Christi: (Heb 9, 12) sicut occultum a patefacto: (Aug. lib. 16. De civit. Dei c. 26.) sicut inchoatum a perfecto, semen ab arbore, spicia a frumento: D. Th. In I. 2. qu. 107. art. 3. Hinc sequitur primo, nos Christianos in Novo Testamento feliciores esse, quam fuerint Judaei in Veteri.”¹⁹⁶ Becanus könyve – mindezek ellenére - nem ír Krisztus szenvedésének előképeiről.

¹⁹³ Bernardinus de Bustis: Mariale. Lugdunum, apud Johannem Cleyn, 1502. OSZK Ant 3009. 338vb

¹⁹⁴ Bernardinus de Bustis i. m. 1502. 331r

¹⁹⁵ Authore Martino Becano SJ. Theologo Editio postrema accuratissime ad lapidem lydium expunctis erroribus revocata. Lovanii, Apud G. Stryckwant sub aurea Lompade, et Bruxellis, Typis Francis T. Serstevens prope PP. Praedicatores, 1705. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 3570.

¹⁹⁶ U. o. 5–6. A tipológiai szimbolizmus könyvtárnyi irodalmából terjedelmi okokból csak Henri de Lubac, Erich Auerbach, Elizabeth Salter, Arnold Williams és Patrick J. Collins tanulmányára tudunk utalni a már idézett „A tipológiai szimbolizmus” című kötetből (1998). Ezen kívül ld. A hermeneutika elmélete. Szerk. Fabiny Tibor. JATEPress, Szeged, 1998. (Ikonológia és Műértelmezés 3.)

A csíksomlyói drámák előképrendszerének csoportosítása

A csíksomlyói misztériumdrámák előképrendszerét három fő csoportra bontottuk. A csoportosítás az előképek elhangzásának ideje és helye alapján, szerkezeti kérdések szerint készült:

Az egyik csoportot azok a színdarabok alkotják, melyekben az előképek az adott ószövetségi szereplő ajkáról szólalnak meg. Az ószövetségi történeteket cselekmény formájában, dramatizálva ezekben a színjátékokban nem jelenítették meg. Az előképek legtöbbször az alább tárgyalandó égi pörön belül, vagy a dráma Prologusában (ld. 1753) hangzanak el. Ebbe a csoportba tartozik az 1727-ben, 1733-ban, 1755-ben, 1767-ben és 1769-ben bemutatott passiójáték.

A második csoportot azok a misztériumdrámák képviselik, melyekben konkrét cselekmény, legtöbbször egy-egy jelenet erejéig jelenik meg a praefiguratio. A drámák cselekménye a szenvedéstörténet időrendjében halad, és ehhez rendelték hozzá az ószövetségi előképeket. Az egyik jelenet a figurát tárja a nézők elé, az azt követő szcena pedig annak újszövetségi beteljesedését. Ehhez a csoporthoz tartozik az 1721-ben, 1723-ban, 1726-ban, 1729-ben, 1734-ben, 1736-ban, 1740-ben, 1741-ben, 1752-ben, 1757-ben, 1765-ben és 1774-ben színre vitt passiójáték.

A harmadik csoportba néhány egyedi színjátékot osztottunk:

Az 1727-ben előadott passiójáték Krisztus kereszthalála után 4 statióban az Oltáriszentségről szóló vitát ad elő. Ebben a részben a drámaszöveg valamely teológiai-dogmatikai igazsághoz rendel praefiguratiót, pl. az Oltáriszentségnek¹⁹⁷ lőképe a paradicsomi életfa és a pusztai vándorlás során fogyasztott manna, vagy a hét szentségnek praefigurációja pedig a bölcsesség házának hét oszlopa.

A Bibliában szereplő történetből egy esetben, az 1727-es passiójátékban olvashatunk eltérést: Sedorias (Szedeciás, azaz Cidkija) király megostoroztatja Jeremiás prófétát, mely Krisztus ostromlásának előképeként szerepel. Jeremiást valójában Jirija fogta el, és a főemberek elé hurcoltatta, akik megverték (Jer 37, 11–16.) Ellenben Cidkija királynak ebben nem volt része.

Az újszövetségi Márkus katona alakja szintén apokrif eredetű, melyhez 1727-ben Mikeás próféta történetét rendelték.

¹⁹⁷ Oltáriszentség: a katolikus Egyház tanítása szerint az Oltáriszentségben Krisztus teste és vére a kenyér és a bor színe alatt valóságosan jelen van.

Az 1739-ben bemutatott dramatizált keresztút 8. Statiojánál Christus a síró asszonyoknak megjövendöli Jeruzsálem pusztulását. Angelus Octavus e szavak után Ninive pusztulásának fenyegetésére, és a város megtérésére hivatkozik Jónás könyve alapján.

Az 1743-as színdarab apokrif motívumnak (betániai jelenet) bibliai előképet ad, Tóbiás és anyja, Anna történetével. Az 1755-ben színre vitt passiójáték égi pörében apokrif motívumként szerepel az, hogy József három napig ült a kútban, illetve, hogy 30 ezüstért adták el, nem húszért. A dráma szerzője nyilván Jézus életének ezen történéseihez igazította az ószövetségi eseménysort.

Egyedi megoldás az 1751. évi misztériumdráma, melynek első felvonása hét jelenetben az Ószövetség főbb eseményeit mutatja be: a Tízparancsolat átadását Mózesnek (Kiv 20, 1–17), a bírák és a korai királyság korát a Bírák, az 1–2. Sámuel és az 1–2. Királyok könyve alapján, a Deuteronomium megtalálását (2Kir 22, 8–20; 2 Krón 34), Jeremiás próféta meghívását (Jer 4, 19–31), Nabugodonosort és a babiloni fogság kezdetét, Dániel próféta történetét a tüzes kemencében (Dániel 3), és az ószövetségi igazak Messiás-várását.¹⁹⁸

Ószövetségi előképek a csíksomlyói misztériumdrámákban

A 63 pontból álló felsorolást dolgozatunk Mellékletében, a 10–14. oldalon közöljük!

A Biblia pauperumok és a csíksomlyói előképek összevetése

A csíksomlyói passiójátékok bibliai előképeit egy hazai (Esztergom) és két külföldi (*Die Salzbueger Armenbibel* és a stockholmi fametszet) Biblia pauperummal vetjük össze. Az esztergomi *Biblia pauperum*ban (1470–71) összesen négy tábla képe egyezik a csíki drámákéval: Júdás árulása 30 ezüstért – József eladása (17. tábla), Jézus hordozza keresztjét – Izsák maga viszi feláldozásához a fát (24. tábla), Krisztus a kereszten – Mózes rézkígyója, ill. Ábrahám áldozata (25. tábla), Krisztus a sírban – József a ciszternában (27. tábla). A salzburgi Szent Péter Bencés Főapátság *CODEX a IX 12* jelzetű, 36 képcsoportot felvonultató kézirata (rajzolták 1350 körül, bekötötték a XV. században) szintén csak hat olyan jelenetet tartalmaz, amit a csíksomlyói darabokkal párhuzamba állíthatunk: Júdás árulása – József eladása (18. tábla); Júdás csókja – Joáb megöli Amasát (19. tábla); Krisztus Pilátus előtt – a

¹⁹⁸ A dráma szövegét kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 54–91. Az első felvonás: 54–70. A csíksomlyói drámák bibliai előképrendszeréről bővebben: *Medgyesy-Schmikli*: *Biblia Pauperum...* i. m. 2002. 211–249; *Kedves* i. m. 2003. 32–42; *Demeter* i. m. 2005. 743–753.

babiloniaiak Dániel próféta halálát követelik (20. tábla); Krisztus kereszthordozása – Izsák fahordása (22. tábla); Keresztre feszítés – Mózes érc kígyója és Izsák áldozata (23. tábla); Jézus temetése – József a ciszternában, illetve Jónás a cethal gyomrában (25. tábla).¹⁹⁹ A stockholmi Szegények Bibliája még kevesebb eredményt mutat: csupán Júdás öngyilkossága – Achitophel akasztása, Jézus keresztre feszítése – Jákob lajtorjája, a keresztre feszített Krisztus – Jephthe áldozata egyezik a csíksomlyói darabok előképeivel.²⁰⁰

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a XVIII. századi ferences színpadon nem a középkori *Biblia pauperum*ok alapján vitték színre az előképeket, hanem saját alkotású, a drámaíró szerzetesek által elképzelt parabolákat mutattak be. Érdekes megjegyezni, hogy a csíki drámák és a középkori Blockbuchok között azok az előkép-párosítások egyeznek, melyek az ókeresztény korra mennek vissza, és a keresztény irodalomban a legkedveltebb praefigurák közé tartoznak. A Csíksomlyói Ferences Könyvtár állománya jelenleg nem tartalmaz egyetlen Biblia Pauperumot sem.²⁰¹

Előkép-párhuzamok barokk kori hazai és külföldi iskoladrámákban

A felsorolt előkép-minták mellett nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk a korabeli jezsuita,²⁰² piarista²⁰³ és minorita iskolai színdarabokban található bibliai, mitológiai és történeti előképrendszereknek. A magyarországi barokk iskoladráma-irodalomban számtalan példáját találjuk azoknak a bibliai színjátékoknak, melyek egy-egy teljes dráma keretében, allegorikus-tipológikus utalások nélkül mutatnak be egy-egy bibliai történetet vagy személyt. Terjedelmi okokból, valamint alapítójára nézve és 1517 előtt egy rend lévén, csak az obszerváns ferences és a minorita bibliai drámákra tudunk jelen munkánkban bővebben utalni.

Ószövétségi eseményeket dolgoz fel az obszerváns ferencesek iskoláiból Kézdi Gracián (1746–1816) *Actio Tragica de rege Achab et eius uxore Jezabel* (Csíksomlyó, 1776. április 23.) és az *Actio Pentecostalis* (Csíksomlyó, 1777. május 18.) című darabja, Tima

¹⁹⁹ Die Salzburger Armenbibel. Codes a IX 12 aus der Erzabtei St. Peter zu Salzburg. Einführung, Übertragung, Übersetzung von Dr. Karl Forstner. Verlag Anton Pustet, Salzburg-München, é. n. (1976)

²⁰⁰ Henrik Cornell: Biblia pauperum. Stockholm, 1925. 295, 304–305.

²⁰¹ Muckenhaupt Erszébet könyvész-muzeológus (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda) szíves közlése levélben Csíkszeredából, 1999. május 31-én.

²⁰² Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773. I–III. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp. 1984–1988. IV.: Mutatók. Összeállította: H. Takács Marianna. MTA Könyvtára, Bp. 1994.

²⁰³ Kilián István: A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig. Argumentum Kiadó, Bp. 1994.

Boldizsár (1749–1817)²⁰⁴ *Jeroboám* (Csíksomlyó, 1780) színjátéka, valamint egy ismeretlen XVIII. századi szerző *Actio tragedica [Dávidról és Góliátról]* című drámája maradt fenn. Kézdi Grácián *Actio pararscevica de Jephthe* színjátékát a marosszéki Mikházán is (1762. április 9.) és Csíksomlyón is (1774. április 1.) bemutatták. A szabadkai ferences gimnáziumból egy Józsefről (1768) és egy Joásról (1774. április 8.) szóló drámáról tudunk.²⁰⁵

A ferences rend másik ágának, a minoritáknak a nagybányai gimnáziumában Juhász Máté (1706–76) *A Krisztusnak érettünk való kinszenvedéséről* című passiójátéka (1761) hét előkép-párhuzamból áll.²⁰⁶ Szerkezetében leginkább az 1729-ben, 1736-ban, 1740-ben, 1741-ben és 1743-ban Csíksomlyón színre vitt passiójátékokhoz hasonlít: az ószövetségi jelenetet követi annak újszövetségi beteljesülése a következő szcénában. Juhász Máté előképei közül csupán Káin és Ábel – Krisztus kereszthalála párhuzam egyezik a legpontosabban a csíksomlyói obszerváns drámák előképtípusaival. Tágabb értelemben a Juhász-darabban olvasható Nábót bevádolása–Pilátus ítélete, valamint a Sámson elfogása–Krisztus elfogása előkép is párhuzamba állítható a csíksomlyói adatokkal, bár Nábót történetét az 1729-es passiójáték „Figura falsi”-nak (Scena 9.) tartja.

A háromszéki Kanta minorita diákjai játszották Ágotha Demeter (1742–83) darabját *Szerelmes engedelmességenk áldozattya a vagy Abrahám Patriárka kedves, egyetlenegy Isákjának bé mutatása* címmel 1777. június 13-án. Az egyik legkedveltebb és legnyilvánvalóbb praefigurát – hasonlóan más szerzetesrendek színi hagyományaihoz – allegorikus alakok (a mennyből Justitia, Natura és Gratia, a pokolból Genius Infernalis, Caro és Mundus) segítségével mutatták be. A dráma szerint Izsák feláldozását valójában Justitia követelte, Natura tiltakozott ellene, Gratia pedig segített. Az allegorikus figurák stílusa, a pokolbeliek humora megegyezik a csíksomlyói obszerváns drámák stílusával és verselésével. Az előkép beteljesülését Ágotha Demeter nem dramatizálta.²⁰⁷ Ugyancsak újszövetségi párhuzamok nélkül, minorita iskolában Jeroboámról két színjátékot mutattak be: Kantában (Kászoni Ferenc: *De Jeroboam*. 1769. május 19.) és Miskolcon (Gallovich Joachim: *[Rex Jeroboam]*. 1768. augusztus 27.).²⁰⁸

²⁰⁴ Kézdi Grácián és Tima Boldizsár életrajzát ld. *Pintér* i. m. 1993. 135, 138.

²⁰⁵ *Kilián–Pintér–Varga* i. m. 1992. 62–77, 85–88; *Pintér* i. m. 1993. 113–132.

²⁰⁶ A darab szövege megjelent: 1. *Juhász Máté*: Szép aitasat külömb-külobbféle Magyar Versek, Mellyeket más több szerzetes foglalatossági között egykor ’s máskor irogatott, most pedig némelly közönséges Házi Orvosságokkal egygyütt Nemes és Privilegiumos Jász–Apáti Várossának Istenes költségével ki-nyomtattatott Elöljárók Engedelméből. Kolozsvár, 1761. 77–164; 2. Magyar Drámai Emlékek a középkortól Bessenyeiig. Kiad. Alszegehy Zsolt. Bp. 1914. 269–282; 3. Minorita iskoladrámák i. m. 1989. 185–268. Juhász Máté előképeinek elemzése: *Kilián István*: A minorita színjáték a XVIII. században. Argumentum Kiadó, Bp. 1992. 49–52. (Irodalomtörténeti Füzetek, 129.); *Kilián* i. m. 2005. 738–741; *Demeter* i. m. 2005. 743–753.

²⁰⁷ A darab szövege megjelent: Minorita iskoladrámák i. m. 1989. 825–855; Elemzése: *Kilián* i. m. 1992. 78–80.

²⁰⁸ *Kilián–Pintér–Varga* 1992. 124, 145. (Minorita adattár 177. és 215. számú tétel.)

Staud Géza adattára számtalan vallásos tárgyú, és kifejezetten Jézus szenvedéséről szóló drámacímet tár elénk. A legtöbb színjáték-adatról nehéz megállapítani, hogy tartalmaz-e előképeket, hiszen a drámák szövege sajnos csak ritkán maradt fenn.²⁰⁹ Loyolai Szent Ignác rendjének szakrális témájú drámái közül 9 db látott napvilágot nyomtatásban.²¹⁰

A piarista iskolai színjátékok között Kilián István kutatásai szerint 24 db gimnáziumból, az 1642–1799 közötti időszakból összesen 22 db nagypénteki, 52 db ószövetségi és 12 db újszövetségi témájú drámaadatról tudunk.²¹¹ A kegyesrendi gimnáziumok előadásait felvonultató adattárban²¹² nagyon kevés helyen találunk biztos adatot arra, hogy a színjáték során a jelenetek között alkalmazták volna a Csíksomlyóról ismeretes tipológikus ábrázolásmódot. E kevés alkalmak közé tartozik a Vácott bemutatott *Selia pro salute gentis ad aras victima* című színjáték (1738. július 2.), melyben Krisztus típusát Jephthe jelentette.²¹³ Az eddig elkészült adattárak és a színlapok tanúsága szerint a jezsuita és a piarista színpadon inkább mitológiai előképeket kerestek Krisztus életéhez, pl. Daphnis (Nyitra, 1708; Kecskemét, 1767) vagy éppen Codrus (Nyitra, 1710, 1747) személyében.²¹⁴

A pálosok Táncz Menyhért (1743–1800) *József* című drámájával örvendeztették meg 1765-ben a sátorlajaujhelyi közönséget, de újszövetségi párhuzam ebben a játékban sem olvasható.²¹⁵

A protestáns színjátékok között szintén nem találhatunk példát a tipológikus-szimbolikus értelmezésre, de a bibliai dráma az ő iskoláikban is bevett gyakorlat volt.²¹⁶

A Habsburg Birodalom területéhez tartozó Csehország jezsuita iskolai színpadai több párhuzamot adnak a csíksomlyói előképrendszerekhez. A csehországi drámákat a fennmaradt nyomtatott színlapok (drámaprogramok) alapján vizsgáltuk. Az előképeket tartalmazó jezsuita

²⁰⁹ Staud I–III. i. m. 1984–1988.

²¹⁰ Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők). S. a. r.: Alszeghy Zsoltné–Czibula Katalin–Varga Imre. Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, Bp. 1992. 771–906, 965–990; Jezsuita iskoladrámák – ismeretlen szerzők, programok, színlapok. S. a. r.: Alszeghy Zsoltné–Berecz Ágnes–Keresztes Attila–Kiss Katalin–Knapp Éva–Varga Imre. Szerk. Varga Imre. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, Bp. 1995. 15–44, 255–352. (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 4/1, 4/2.)

²¹¹ Kilián István: A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században. Universitas Kiadó, Bp. 2002. 413–414.

²¹² A magyarországi piarista iskolai színjátszás foprrásai és irodalma 1799-ig. Fontes ludorum sceniorum in gymnasiis collegiisque Piarum Hungariae. S. a. r. és szerk. Kilián István. Argumentum Kiadó, Bp. 1994.

²¹³ Kilián i. m. 1994. 347. Vác, 40. tétel. Benyák Bernát (*Joás, Júdea királya*, Szeged, 1770) és Dugonics András (*József eladása*, Szeged, 1762) tollából keletkezett drámákat 2002-ben jelentette meg az RMDE XVIII. századi sorozata: Piarista iskoladrámák. S. a. r.: Demeter Júlia–Kilián István–Kiss Katalin–Pintér Márta Zsuzsanna. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, Bp. 2002. 33–118, 343–408. (RMDE XVIII. század, 5/1.)

²¹⁴ Kilián i. m. 1994. Nyitra nr. 11–12, 14–15, 17, 164; Kecskemét nr. 44.

²¹⁵ A darab szövegét kiadta: Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai. S. a. r.: Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990. 79–102.

²¹⁶ Protestáns iskoladrámák 1–2. S. a. r. Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Bp. 1989. (RMDE XVIII. század 1/1, 1/2.); Varga Imre: A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig. Argumentum Kiadó, Bp. 1995. (Irodalomtörténeti Füzetek 138.); Nagy Júlia: Református kollégiumi irodalom a XVIII–XIX. században. Press Publica, Bp. 2000. 82–83. (Változó Világ 38.)

darabok közül elsőként a Tóbiás-drámákat emeljük ki. Ezek a színjátékok az ószövetségi Tóbiás történetét dolgozzák fel: a kis Tóbiás elindul Rágesbe az örökségért Gabellus nevű rokonához, Rafael arkangyal vezetésével. Tóbiás anyja, Anna siratja búcsúzó és útra induló gyermekét. A búcsújelenet miatt adták elő e darabokat nagypénteken. Ugyanis a gyermekétől búcsúzó Anna a szenvedésére induló Jézustól búcsúzó Szűz Mária előképe lett. Az obszerváns ferences és a minorita passiójátékokban ezt hívjuk betániai jelenetnek.²¹⁷ Ez a parabola a Biblia Pauperumokban, és más korabeli teológiai iratokban nem szerepel. Viszont ezt az előképsort olvashatjuk az 1743. április 12-én, nagypénteken bemutatott csíksomlyói passiójáték első három jelenetében is.²¹⁸ A prágai Szent Miklós jezsuita kollégiumban (a kronosztichon alapján 1715) nagypéntekén déli 12 órakor előadott, *ConstantIs fIDVCIae MassIs/ VberIor. Der nach langen Traueren/ und Vertrauen mit reicher Trost-Ernde beglückte Tobias* című misztériumjáték²¹⁹ több Anna-siralmat tartalmaz, de Jézus és Szűz Mária szenvedéséről konkrétan nincs szó a színjátékban. Az erre való utalást a darab előadásának ideje, nagypéntek jelenti. Ellenben a brünni jezsuita kollégium Corpus Christi congregatiójának *Christus Jesus/ Ein Fürst dess Friedens*²²⁰ című német nyelvű, ismeretlen év nagypéntekén a brünni Id. Szent Jakab-plébániatemplomban bemutatott misztériumdrámájának 7. jelenete konkrétan utal Anna és Szűz Mária párhuzamára: „Der jüngere Tobias/ beurlaubet sich mit seinen Eltern/ resend zu dem Gabellum in Rages/ ein Stadt der Meder dessen Abreiss seine Liebe Mutter bitterlich bewehnet: Tob 5. v. 22. Stellet vor das traurige Valet, JESU und Mariae.”²²¹ A dráma színlapja emellett több ószövetségi és a bizánci történelemből vett előképet (pl. Phokas árulását állítja párhuzamba Júdással, Mauritius császárt pedig Christussal, mint a Fájdalmak Királyával) tár az olvasó elé,

²¹⁷ A betániai jelenetről bővebben: *Kilián István*: Magyar Mária-siralmak. Új Írás 1981/4. 3–17; *Kilián* i. m. 1992. 67–71.; *Pintér* i. m. 1993. 88; *Schmikli [Medgyesy]* i. m. 2000. 44–64.

²¹⁸ „Dei immortalis in corpore mortali patientis brevis repraesentatio parascevice” In: Liber exhibens... i. m. 1774. 1321–1252. Népszerűsítő formában, Medgyesy-Schmikli Norbert és Pintér Márta Zsuzsanna sajtó alá rendezésében megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 211–248. Az 1723-ban bemutatott passiójáték („Actio parascevice de anno 1723 circiter”) 5. Statiojában Tóbiás nem a búcsújelenettel kapcsolatban szerepel, hanem egy előképet mutat: az angyal szavára kiveszi a hal szívét, máját és epéjét, mely „Jelenti Christusnak az eő szenvedése, Mély hertelen lészen Sidóknak kezében.”

²¹⁹ A színlap szerint az előző esztendőben, Rómában is bemutatták e zenés darabot. A periocha a teljes dráma szövegét tartalmazza szereposztás nélkül. Österreichische Akademie der Wissenschaften (ÖAW), Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien: Prager Periochen Film 7/18. Köszönettel tartozom az Österreichische Akademie der Wissenschaften, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte vezetőjének, Prof. Dr. Moritz Csákynek, és munkatársainak, Dr. Elisabeth Grosseggernek és Dr. Heidemarie Uhlnek, hogy az Intézet színlap-katalógusát munkám során használhattam. Bécsi tartózkodásomat a Magyar Ösztöndíj Bizottság Fiatal Kutatóknak Szóló Ösztöndíja segítette a Collegium Hungaricumban, 2004. augusztus és szeptember havában.

²²⁰ A drámát arab számokkal osztották jelenetekre. Prager Periochen Film 3/39. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

²²¹ U. o.

miközben bibliai alapon, 27 jeleneten keresztül vezeti végig Jézus szenvedésének főbb állomásait.

Az Anna-Szűz Mária és a Tobias-Christus párhuzamról a fentiek alapján elképzelhető, hogy nemcsak a ferences hagyományból, hanem a kortárs jezsuita színpadi minták alapján került a csíksomlyói drámarepertoárba.

A Jeremiás Siralmaiból származó „*O, vos omnes, qui transititis per viam...*” kezdetű szakasz nemcsak az 1734. évi csíksomlyói passiójátéknak²²² volt a mottója, hanem a prágai Szent Kelemen Kollégium Szent Megváltó-templomában 1726. nagypéntekén és nagyszombatján (április 19–20.) előadott *Pium Spectaculum*ának címe is.²²³ A hasonlóságot növeli, hogy mindkét dráma az ószövetségi József és Jób történetét állítja praefiguratióként Jézus szenvedése elé. A prágai darab emellett külön inductioban mutatja be Szűz Mária, mint a Fájdalmas Anya (Inductio III.) és a szegény Lázár (Inductio IV.) történetét. A két darab között közvetlen összefüggést nem állíthatunk, mindenesetre figyelemre méltóak a párhuzamok. Mivel - a csíksomlyói drámákhoz hasonlóan - a prágai színlap is Clairvaux-i Szent Bernát siralmát („Catastrophe”, Opusc. De perf. Vitae c. 6.) és Szent Bonaventurát idézi, elképzelhető, hogy ebben az esetben is egy középkori hagyomány egyidejű alkalmazásáról beszélhetünk.

Kortárs lelkeségi művek az előképekről

A csíksomlyói nyomda kiadványai között eddig egy helyen találtunk utalást a szenvedéstörténet kapcsán ószövetségi előképekre. „Christus szenvedésének figurái”-ról a Csíksomlyón nyomtatott *Úti társ, az-az reggel, s este s egyéb üdőkben gyakorlando imádságok, hála-adások, dicsiretek, es lelki ohajtások*²²⁴ című imádságoskönyv is megemlékezik. Nagypénteknél a négy evangélium összeolvasása szerint közli a bibliai

²²² *Actio Parascevice Alta. O, vos omnes, qui transititis per viam. Totam Christi vitam crucem fuisse exhibet.* Csíksomlyó, 1734. április 23. nagypéntek. In: *Liber exhibens Actiones Parascevicas...* i. m. 1774. 927–960.

²²³ *O! VOS OMNES,/ Qui transititis per viam,/ ATTENDE ET VIDETE,/ Si est dolor, sicut dolor meus;/ (Ita in Jeremias Lamentis c. I. 12.)/ CHRISTUS JESUS/ Crucifixus DEI Filius/ Ad nos omnes praetioso suo Sanguine Redemptos.* (Prager Periochen Film 3/17.) A színlap német nyelven is megjelent: *O! Ihr alle! Die ihr vorbey gehet/ Nehmet wahr/ und sehet/ Ob ein Schmerz sey/ Wie mein Schmerz ist.* (Prager Periochen Film 6/93.) Az előadás időpontja és helyszíne megegyezik a latin nyelvű előadásával, de arra sajnos nincsen adatunk, hogy a darabot németül is előadták-e. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

²²⁴ *Úti társ, az-az reggel, s este s egyéb üdőkben gyakorlando imádságok, hála-adások, dicsiretek, es lelki ohajtások, Mellyek, Mint-egy jó úti társaság Embert e földi szarándokságában vigasztalják, és végre Mennyei hazájába juttatják.* Nyomtatott superiorok engedelméből a csiki kalastromban, 1724. esztendőben. (A kötetet a Máriaradnai [ma: Radna, Románia] Ferences Kolostor Könyvtárában volt alkalmunk áttekinteni 2000. szeptember 8-án. A könyvnek még nincsen jelzete, mert a könyvtár katalogizálása jelenleg is tart Szelestei Nagy László vezetésével.)

passiót, majd a szenvedésről elmélkedik, és - ahogy a színdarabokban is olvashatjuk, - „Christus szenvedésének figurái” között Ábelt, Jónást, Dávidot, Sámson, Izsákot, Józsefet, Jákobot és Mózeszt nevezi meg. Cain pálcával ölte meg Ábelt, Dávid pálcával és parittyával győzte le Góliátot, Jákob pálcája átvezet a Jordán vizén, Mózes pálcája pedig a Vörös-tengeren. A példák mutatják, hogy az Ószövetség szereplői többször pálcával cselekedtek Isten akaratát, ennek a pálcának a képe pedig Krisztus keresztfája.²²⁵ A drámákban a pálcá-előkép sehol sem fordul elő, csupán az 1727-es passiójáték zárásaként olvasható, az angyalok által vezetett Oltáriszentség-vita szól az Úr csodatévő pálcájáról a választott nép életében (1727, Statio 1.).

A csíksomlyói passió-előadásokkal egy időben, 1754-ben Váradon, ismeretlen szerző tollából látott napvilágot az az imakönyv, mely a *Hortus Gethsemanicus* címet viseli.²²⁶ A kötet a Krisztus szenvedéséről szóló officiumot (*Officium Passionis Christi*) tárja olvasói elé. A zsoltosma órái szerint osztja fel Jézus szenvedésének eseményeit. Az imaórák szerkezete nem egyezik sem a római, sem a monasztikus zsoltosma szerkezetével. Minden órában több rövid szakaszt olvastat az evangéliumi passióból, és utána „Figura” cím alatt rögtön megadja az adott szakasz ószövetségi előképét, majd pedig „Prophetia” cím alatt az arra vonatkozó jövendöléseket. A Figurák többnyire a Pentateuchusból és a történeti könyvekből (Sámuel, Királyok, Krónikák), a Prophetiák legtöbbször a zsoltárokból, a prófétai könyvekből és a bölcsesség-irodalomból származnak. A vesperás 3. Evangéliumával véget ér a szenvedéstörténet leírása, utána – a Completoriumot is beleértve – pünkösdig, a Szentlélek kiáradásáig veszi sorra az üdvtörténet eseményeit.

A Matutinum 6. Evangelium a Csíksomlyón (1743) és az említett csehországi jezsuita darabokban is feldolgozott Tóbiás-előképet tárgyalja: Krisztus elküldi tanítványait az utolsó vacsora előkészítésére (Mk 14,22). Majd így ír a könyörgésekkel, magyarázatokkal és himnuszokkal teli nyomtatvány: „Matri extremum Valedixerit”, és hozzáteszi az előképet a „Figura” részben: „Anna Tobiae Mater, cum Filio in longinquam peregrinationem jussu Patris abituro valedixisset, coepit flere et dicere: baculum senectutis nostrae tulisti, et transmisisti a nobis. Tob 10.”²²⁷

²²⁵ Úti társ... i. m. 1724. 302–303.

²²⁶ Hortus Gethsemanicus Ex Variis Figuris Testamenti Veteris Prophetiis, et Documentis, ex Evangelio depromptis Consitus et Soli Deo Sacratu seu Preces Jaculatoriae, et Poenitentiales in Vita, Amarissima Passione et Resurrectione Domini Nostri Fundatae ac eidem Jesu Christo Crucifixo Ante oculos Agonizantium posito oblatae. Varadini, Typis Seminarii B[eatae] M[ariae] V[irginis] per Michaellem Becskereki, Anno, 1754. Petrik Géza könyvészeti bibliográfiája több kiadásról nem tud.

²²⁷ Hortus Gethsemanicus... i. m. 1754. 50.

A *Hortus Gethsemanicus* ima- és elmélkedésgyűjteményben összesen 15 db olyan előkép-párosítás olvasható, mely megtalálható a csíksomlyói passiójátékokban is. Legtöbb esetben a patrisztikus hagyományból és a *Biblia pauperum*okból már ismert allegoriákkal találkozhatunk.²²⁸ Izsák feláldozása – Krisztus áldozata: *Hortus Gethsemanicus* (továbbiakban: HG) Tertia 4. Evangelium; József a ciszternában – Krisztus a sírban: HG Vesperas 2. Evangelium; Józsefet eladják a testvérei – Júdást megszállja az ördög: HG Matutinum 2. Evangelium; Sámson megverik a filiszteusok – Jézust leköpdösik a főpap előtt: HG Laudes 10. Evangelium; Dávid magát megalázva bolondnak tette magát a filiszteusok előtt – Heródes megalázza Krisztust: HG Prima 3. Evangelium; Absolon lázadása Dávid ellen – Pilátus halálra ítéli Jézust: HG Prima 7. Evangelium; Achitofel felakasztja magát – a.) Jézus megjövendöli Júdás árulását: HG Matutinum 7. Evangelium, b.) Júdás öngyilkossága: HG Matutinum 11. Evangelium; Joáb megcsókolja Amassát – Júdás megcsókolja Jézust: HG Laudes 5. Evangelium; Nábotot hamis indokokkal bevádolják – Krisztus Kaifás előtt: HG Matutinum 8. Evangelium; Az angyal bátorítja Josaphátot – az angyal megerősíti Krisztust a Getszemáni-kertben: HG Laudes 2. Evangelium; Jeremiást megostorozzák – Krisztust megostorozzák: HG Prima 5. Evangelium; Ácháb börtönbe veteti Mikeást – Krisztus a főpapok előtt: HG Laudes 7. Evangelium; Dárius elítéli Dánielt – Krisztust Pilátus elé vezetik és megítéltetik: HG 12. Evangelium, HG Tertia 2. Evangelium.²²⁹ Sajnos arra nincs konkrét bizonyítékunk, hogy a ferences drámaírók használták-e a *Hortus Gethsemanicus* teológiai kézikönyvet, de ha igen, akkor adataink szerint sokkal erősebb hatást gyakorolhatott, mint a népszerű *Biblia pauperum*ok.

Összefoglaló gondolatok az előképrendszerekről

Az előképekről szólva összefoglalásként elmondható, hogy a magyarországi iskoladráma-irodalomban az obszerváns ferences és a minorita drámákon kívül eddig nem találtunk példát arra, hogy ó- és újszövetségi jelenetet párhuzamba állítva, a Biblia allegorikus értelmezésének hagyományait tiszteletben tartva mutatattak volna be előképrendszereket. Erre nézve csak csehországi jezsuita színlapokban találtunk párhuzamokat, valamint kortárs lelkiségi művekben (pl. egy helyt az *Úti társ...*, vagy még inkább a *Hortus Gethsemanicus* című írásokban). A későközépkori hazai és nyugat-európai *Biblia pauperum*ok és a

²²⁸ Az idézett bibliai történetek előfordulási helyeit lásd a fenti felsorolásban, „Ószövetségi előképek a csíksomlyói passiójátékokban” cím alatt.

²²⁹ *Hortus Gethsemanicus*... i. m. 1754.

Csíksomlyón alkalmazott előkép-párhuzamok között is kevés egyezés olvasható. Több csehországi, XVII–XVIII. századi jezsuita drámaprogram áttekintése alapján erősen feltételezhető, hogy a ferences Csíksomlyó színi gyakorlatára a kortárs jezsuita példák is erőteljesen hatottak a bibliai előképek terén is.

Mindezek mellett a leginkább azt feltételezhetjük, hogy legtöbb esetben a csíksomlyói ferences tanárok saját alkotású paraboláit dramatizálták,²³⁰ illetve a korabeli konkordanciákat és prédikációs segédleteket tekintették mintának. Mindez erősíti az eddigi kutatás (Fülöp Árpád, Pintér Márta Zsuzsanna, Demeter Júlia²³¹ és Kedves Csaba idézett tanulmányai) feltételezését, miszerint Csíksomlyó színi hagyománya egy egészen eltérő, teljesen egyéni vonásokkal rendelkező egység a régi magyar színház történetében.

PÉTER ÉS JÚDÁS SZEREPE A MISZTÉRIUMDRÁMÁKBAN

Péter siralma

A csíksomlyói színpadon a keresztény hagyománynak megfelelően Szent Péter apostol a bűnbánattartás pozitív, Júdás pedig a negatív példája. Siralmaik nem tartoznak sem a liturgikus, sem az egyházi énekek közé, de fontos bibliai szerepük és a korabeli iskolai színjátékokkal, valamint az énekeskönyvekkel való rokonságuk miatt célszerű itt tárgyalni őket. Péter könnyezéséről az evangéliumok is szólnak (Mt 26, 69–75; Jn 18, 15–18, 25–27), de a planctusok a népi devóció alkotásai.

Szép Péter-siralmakat olvashatunk az 1727-es (Scena ultima), az 1729-es (Scena 11.),²³² az 1731-es (Scena 7.), az 1733-as (Scena 11.), az 1740-es (Scena 12.), az 1744-es (Scena Altera), az 1753-as (Scena 11.),²³³ az 1756-os (Scena 12.), az 1759-es (Actus II. Scena 4.),²³⁴ az 1760-as (Scena 15.) és az 1772-es (Scena 8.) passiójátékokban. Szabó Ágoston darabjában (1768. Actus III. Scena 2.) szerepel Péter tagadása, de siralma nem.

Péter tagadását a kétségbeesésből és a bűnbánatból fakadó siralom követi. Péter – Júdással ellentétben – nem esett a desperatio vétkébe, azaz bízott az Isten irgalmában. Valódi

²³⁰ A drámák szerkezeti és drámaelméleti kérdéseinek tárgyalásánál az előképrendszerekre utalva Kedves Csaba ugyanezt állapította meg. Vö. *Kedves* i. m. 1999; *Kedves* i. m. 2002.

²³¹ *Demeter Júlia*: Színjátéktípusok a magyarországi iskolai színjátszásban. In: Barokk színház – barokk dráma i. m. 1997. 112–119.

²³² Nagy Júlia gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 83–84.

²³³ A Péter-siralom szövege Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 349–350.

²³⁴ Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 168; Tömösvári Emese munkája révén megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 469–470.

megtérése, és az ezt igazoló siralomszövegek mutattak jó példát a színjátszó diákoknak és a nézőseregnek egyaránt. A leghosszabb (12 strófás) Péter-siralom 1729-ben és 1753-ban adták elő. Péter töredelmesen bánja vétkét, kéri Mesterét, hogy kihullott, megváltó vérére való tekintettel bocsássa meg bűnét, irgalmazzon neki. A Péter-siralom 4. versszaka így hangzott 1729-ben:

„Melyre nézve Uram, meg vallom, Júdásnál
Nagyobban vétkeztem á hamis kalmárnál,
Á ki el árulá Csokkal fő papoknál,
Harmincz ezüst pénzért eladá sidoknál.”²³⁵

A népi énekeskönyvekben önálló énekként egyedül a *Bocskor János-énekeskönyv* (1716–39) 3a–b oldalán olvasható egy öt versszakos Péter-siralom „Cantio Tristis S[ancti] Petri Christum negantis” címmel, *Eszre vettem, mit vétetem...* incipittel.²³⁶ A siralom harmadik versszaka hasonló gondolatokat tartalmaz, mint az imént idézett, 1729-es drámabeli strófa. Az énekeskönyv kiadója, Csörsz Rumen István a Péter-siralom 1740 utáni bejegyzésnek tartja. Bocskor János Csíkszentmártonból származott, énekeskönyvében viszont csíkszentlélekinek vallotta magát. A Bocskor énekeskönyvében olvasható Péter-siralom mindössze egyetlen egy drámában, az 1756-ban előadott passiójáték 12. jelenetének zárásaként olvasható.²³⁷ Az énekeskönyv és a drámabeli planctus szövege, versszakainak sorrendje teljesen megegyezik. Elképzelhető, hogy a Bocskor kéziratába bekerült ének közismert volt a korabeli csíki kántorok és ferencesek körében, de azt is erősen feltételezhetjük, hogy a csíksomlyói nagypénteki előadások hatottak Bocskor János költészetére. Nem kizárt, hogy Bocskor is részt vett a nagypénteki csíksomlyói előadásokon a korai időszakban. Feltételezésünket Csörsz Rumen István is megerősíti, aki szerint Bocskor az 1710-es végén és az 1720-as évek elején minden bizonnyal a csíksomlyói ferences gimnázium diákja volt.²³⁸ Mindezek alapján két feltételezésünk van e Péter-siralom filológiai hagyományozódását illetően: vagy egy régebbi, közismert Péter-planctus került be mind Bocskor kéziratába, mind az 1756-os drámába, tehát egy közös, általunk még ismeretlen ősforrásra vezethető vissza a szöveg eredete; vagy a Bocskor-énekeskönyv siralmát másolta be drámájába a Csíkszentkirályon 1726-ban született Tóth Mátyás Sebestyén²³⁹ ferences, az 1756-os passiójáték írója.

²³⁵ 1729. Scena 11. Megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 83.

²³⁶ Kiadta: *Csörsz Rumen* i. m. 2003. 48.

²³⁷ Liber exhibens Actiones parasevicas... i. m. 1774. 137.

²³⁸ *Csörsz Rumen* i. m. 2003. 34.

²³⁹ Tóth (Mátyás) Sebestyén Csíkszentkirályon született 1726-ban. A ferences ruhába beöltözött 1747. szeptember 8-án, pappá szentelték 1752. december 23-án. Az 1755 és 1756 nagypéntekén Csíksomlyón

Emellett a Kájoni-féle *Passio de Vita Christi* Péter-siralma,²⁴⁰ vagy a több, XVII. századi székelyföldi énekgyűjtőnél, így Kájoninál (*Cantionale*, 1676. 113–126.) is népszerű „De passione Domini Nostri Jesu Christi” című passió ének (Incipit: *Menynek, feöldnek, ez vilaghnak ura...*) Péterrel foglalkozó részlete²⁴¹ könnyen adhatott mintát a drámaíró tanároknak.

A XX. század néprajzi és népzenei gyűjtései a magyar nyelvterületen több helyütt fedeztek fel Péter-siralmakat. Erdélyi Zsuzsanna egyenlőre kéziratban lévő Péter-siralmi mellett hadikfalvi (Bukovina) székely népi gyűjtésből jelent meg egy Péter-siralom.²⁴²

Az 1744-ben előadott passiójáték szép Péter-planctust tartalmaz. A siralom szövegét a Melléklet 14–15. lapján közöljük.

Júdás árulása és siralma

Júdás apostol, mint a bűnbánattartás negatív exempluma az egyik legfőbb szereplője a csíksomlyói passiójátékoknak. Gyakran több jeleneten keresztül a színpadon találjuk: először az ördögök kísértésekor, ezt követően az árulás során a főpapok előtt, majd Jézus elfogásakor az Olajfák-hegyén és végül a keserű hangú siralom elmondásakor a pokol kínjai között.

A szinoptikus evangéliumok (Mt 26, 14–16; Mk 14, 10–11; Lk 22, 3–6) azt írják Júdásról, hogy elment a főpapokhoz, kapott 30 ezüstöt és kereste az alkalmat, hogy kiszolgáltassa nekik. Júdás árulása az alábbi helyeken olvasható a passiójátékokban: 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 5.), 1727 (Scena ultima), 1733 (Scena 5.), 1741 (Scena 1. Evangelica), 1742 (Scena 12. Júdást Andromisussal azonosíthatjuk), 1746 (Scena 7.), 1748 (Scena 6.), 1751 (Actus II. Scena 2.), 1752 (Actus II. Scena 4.), 1753 (Scena 7. Az árulás Heródesnél történik!), 1755 (Scena 3.), 1756 (Scena 10.), 1757 (Scena 1.), 1759 (Actus I. Scena 4–Actus II. Scena 1.), 1760 (Scena 10.), 1763 (Scena 5.), 1765 (Actus III. Scena 2–3.), 1766 (Scena 9.), 1767 (Scena 3.), 1768 (Actus II. Scena 4–5.), 1769 (Scena 6.), 1770 (Scena

bemutatott misztériumdrámák írójaként tartjuk számon. A marosszéki Mikháza kolostorában halt meg 1779. február 6-án. (György i. m. 1930. 120.)

²⁴⁰ 62–64. versszak. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 1243.

²⁴¹ RMKT XVII/ 7. i. m. 1974. 136. ének, 22. versszak

²⁴² Adatközlő: Kovács Balázné Bíró Borbála (64 éves, szül. Hadikfalva). Gyűjtötte: Kiss Lajos, Kéty (Tolna vm.), 1966. *Szendrei Janka–Dobszay László–Rajeczky Benjamin*: XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. II/316/u. A dallam gerince a XVII. századból való. Vö. Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai. Régi Magyar Dallamok Tára (RMDT) II. Bp. 1970. 358. ének. Népszerűsítő formában megjelent: Éneklő Egyház, Római Katolikus Népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal. Szent István Társulat, Bp. 1985. 74. ének; Dicsérvételek az Urat. Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel, erdélyi változatokkal. Szerk. Geréd Vilmos, Gál Alajos, Illyés István, Dr. Marton József. Gyulafehérvár, 1993. 74. ének

9.) és 1774 (Scena 6.). A misztériumjátékok természetesen kiszínezik ezt a jelenetet is. Hosszan ábrázolják Júdást, amikor az ördögök megkísértik. Luciper társai rádöbbsentik Júdást arra, hogy rongyos ruhákban jár, és Jézus mellett csak koplalnia kell. Ha kap pénzt, mindezt elkerülheti. Ez a fő csábítás. A legtöbb drámában ennek hatására cselekszik Júdás, a darabok között szó szerinti átvétel ebben az esetben elég ritka. Júdással kapcsolatban az ördögök hosszú kísértésének nincsen bibliai alapja, az áruló apostol lelkében lejátszódó folyamatot a népi humor segítségével ábrázolták a csíksomlyói ferencesek. Tény az is, hogy a túlvilág kérdése, a pokol szörnyűségei soha nem játszottak akkora szerepet a vallásosságban, mint a misztériumjátékok keletkezésének korában, a későközépkorban.²⁴³ A csíksomlyói színjátékok pedig ebből a korból eredeztethetőek. Ezen kívül az Egyház szentelményei között ott volt az ördögűzés (exorcismus), mely a gonosz szellem erejének megtörését szolgálta. A középkori Egyháznak gazdag, az emberi élet minden bajára, betegségére kiterjedő exorcismus-készlete volt, mely az ördög valós jelenlétét feltételezi.²⁴⁴

Júdás tettét az idézett drámák leggyakrabban úgy mutatják be, hogy Júdás a főpap háza körül sétál, majd behívják, megkapja a 30 ezüstöt és a katonákat, akikkel Jézus elfogására indul a Getszemáni-kertbe.²⁴⁵

A passiójátékok kiválóan szemléltetik nemcsak Jézusnak, hanem Máriának, Péternek és Júdásnak a tragédiáját is. Júdás szintén rádöbbsent árulására, visszavitte a főpapoknak a pénzt, és felakasztotta magát (Mt 27, 3–10). Júdás, öngyilkosságát megelőzően lírai szépségű siralommal búcsúzik a világtól. Ő – Péterrel ellentétben – bűne súlyosságának tudatában nem bízik Isten irgalmasságában, ezzel a desperatio vétkébe esik. Júdás különböző hosszúságú, és a drámákban, a legtöbb esetben eltérő, önálló szövegű planctusait Kilián István a színpadi és a temetési önbúcsúztatókkal rokonította.²⁴⁶ Júdás planctusát a következő helyeken találjuk meg a misztériumjátékokban: 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 13.), 1729 (Scena 11.), 1731 (Scena 9.), 1733 (Scena 8.), 1736 (Scena 11.), 1740 (Scena 13.), 1741 (Scena 6. Evangelica), 1744 (Scena altera), 1746 (Scena 10.), 1748 (Scena 10.), 1751 (Actus II. Scena 4.), 1753 (Scena 11.), 1756 (Scena 14.), 1757 (Scena 8.), 1759 (Actus III. Scena 3.), 1760 (Scena 17.), 1762 (Scena 14.), 1763 (Scena 9.), 1764 (Scena 14.), 1765 (Actus III. Scena 9.), 1766 (Scena 12.), 1767 (Scena 5.), 1768 (Actus III. Scena 3.), 1769 (Scena 10.) és 1770 (Scena 11.).

²⁴³ *Dömötör* i. m. 1936. 51, 66.

²⁴⁴ *Bálint* 1941, 122. és *Rituale Strigoniense* 1907. A csíksomlyói ferences könyvtár 1711-ből őriz „Rituale Exorcismos” szerkönyvet. (Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 372)

²⁴⁵ Ebben a jelenetben szó szerinti egyezést találhatunk az 1759-es és 1767-es drámák között, Caiphas főpap szavaiban. 1759-ben: Actus II. Scena 1. Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 154; 1767-ben: Scena 3. Kiadta: *Pintér* i. m. 1984. 162–163.

²⁴⁶ *Kilián* 1992. 68–69; *Kilián* i. m. 2005. 735–736.

Terjedelmes, 10 versszakból álló Júdás-siralom olvasható a Kájoni *Cantionale* „Passio de Vita Christi” című, már említett énekében is, de ez csak az 1767. évi szövegnek lehetett két versszak erejéig a pontos, szó szerinti a forrása.²⁴⁷ Az 1723-as passiójátékban - a többi drámától eltérően - nem a Daemon, hanem Szűz Mária vonja felelősségre az áruló apostolt. Azt mondta a kesergő édesanya, hogy inkább 300 ezüstöt adott volna Júdásnak, csak ne árulta volna el a fiát. Júdás elhatározza, hogy felakasztja magát. Döntését a Diabolus támogatja (1723. Statio 9.).

Az 1756-os passiójátékban színre vitt Júdás-siralom (Scena 14.) a barokk irodalom hagyományainak megfelelően példázatról, azaz exemplumról beszél:

„Nezzétek, példajok leszek én azoknak,
akik egy-két penzért másokat eladnak,
Az ártatlanoknak sententziát mondnak,
Csak penzt és jó szagot bőven kapnak.”²⁴⁸

Júdás e szavak után elátkozza születését és életútját, siratja vétkét, majd visszaviszi a vérdíjat a főpapoknak és végez magával. Lelkét Diabolus Primus és Diabolus Secundus várja a pokolban Daemonnal együtt.

Az 1769-ben színre vitt misztériumjáték egy teljes jelenetet kitöltő, három strófás Júdás-siralmat tár elénk (Scena 10.) *Ah, szemtelen, s istentelen kárhozatos fös vénység...* kezdőszóval. A planctus érdekessége, hogy a csíksomlyói passiójátékok között egyedül ennél a Júdás-siralomnál bizonyítható, hogy énekelték, ugyanis a darab kéziratában Júdás neve alatt ott szerepel a rendezői utasítás: „Cantat.” Nótautalást viszont – sajnos – nem tüntetett fel a darab szövegének másolója.²⁴⁹ A korabeli énekeskönyvekben nem található ez az incipit. Ennek alapján feltételezhető, hogy ez a Júdás-siralom az 1769-es drámát író Bocskor Ádám²⁵⁰ költeménye lehet. A planctus érdekessége, hogy szótagszáma eltér a többi csíksomlyói misztériumjáték Júdás-siralmának szokásos felező 12-es verselésétől. Az 1769-es passiójáték

²⁴⁷ Domokos i. m. 1979. 1242.: A „De én mit kesergek...” és az „En Júdás Skáriót...” kezdetű versszakok egyeznek az 1767-es passiójáték Júdás-siralmával; Pintér i. m. 1984. 196.

²⁴⁸ Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 140.

²⁴⁹ Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 526–527.

²⁵⁰ Bocskor (Ferenc) Ádám Csíkszentléleken született 1737-ben. A ferences rendben beöltözött 1756. október 11-én, pappá szentelték 1762-ben. Még szentelése előtt írta és adta ki munkáját „Assertiones canonico juridicae ex libro III. decretalium Gregorii Papae IX.” címmel (Cibinii, 1761). 1769-ben Csíksomlyón tanított, diákjaival passiójátékot adott elő. 1775–77 között Segesvárt szolgált házfőnökként. 1788-ban Somogyom községben (Medgyes mellett) Gál János kormányzói tanácsos, 1792–94 között Küküllővárott gróf Bethlen Miklós házi káplánja volt. 1795-től Magyarzákod plébánosaként, 1797–99 között Kisfenesen báró Josika Imréné házikáplánjaként dolgozott. 1800–1801-ben Torockószentgyörgyön, 1801–1804 között Szászvárosban, 1804–1805-ben Szászsebesen, 1806-ban Gyulafehérvárott volt házfőnök. 1807–1808-ban Felsőtömös, majd 1812-től Brassó plébánosaként szolgált. Segesvárott halt meg 1813. január 31-én. (György i. m. 1930. 228, 307, 326, 332, 354, 398, 399, 409, 415; Szinnye I. 1119; Petrik I. 459.)

Júdás-siralma soronként 15 szótagot tartalmaz, 4-4-7-es osztásban. Rímképlete: aab ccb dde ffe.

A Júdás-siralmak esetében is találunk néhány eklatáns példát a drámák szerzőinek kompilációs technikáira. Az 1729-es (Scena 11.), az 1736-os (Scena 11.), 1748-as (Scena 10.) siralmak önálló szövegeknek tűnnek. Nincs közöttük átvétel. Az 1751-es és az 1768-as drámában olvasható Júdás-siralmak is önálló művek, csak két sorban van szó szerinti átvétel. Amit 1751-ben a Genius Malus Primus és a Genius Malus Secundus mond el, azt 1768-ban a Daemon Tertius-tól hallhatjuk:

„Nezzétek, Júdásnak be tarka a béle!

Soha többször nem vólt kezünkben é féle.”²⁵¹

Az 1768-as darabban fejeződik ki legjobban az ördögök cinizmusa, gúnyolódása a kiáltó lelkiismeretétől szenvedő Júdáson. Az 1736-os színjátékban, és szó szerinti átvétellel az 1759-es misztériumban olvashatjuk azt, hogy a Daemonok azért verik meg Júdást, mert elárulta Jézust. Tudniillik, ha Júdás nem árulta volna el Jézust, akkor nem került volna a főpapok kezébe, tehát nem feszítették volna keresztre. Krisztus kereszthalálával viszont megtört Lucifer hatalma, ezért Júdást ők is megbüntetik.

Júdás-siralmat XVII–XVIII. századi kéziratok kancionálisaink közül a *Paksi Márton György-énekeskönyv*ben (1760) *Jaj Nékem Júdásnak, Jesust el árultam...* incipittel,²⁵² a *Dőri énekeskönyv*ben (1763–74) pedig *Jaj nékem, Júdásnak...* kezdősorral²⁵³ találtunk. A *Dőri énekeskönyv* Kováts István iskolamester másolata, szövegét tanulmányunk Mellékletének 17–19. oldalán közöljük. A két énekeskönyv Júdás-planctusának szövege teljesen eltér egymástól. A *Makula nélkül való tükr* nem tartalmaz önálló Júdás-siralmat.

A csíksomlyói darabokban Júdás a pokol gyötrelmeitől fél, főként emiatt sír és ezért szólítja bűnbánattartásra nézőit, emellett a természet minden elementomát (Nap, Hold, csillagok, planéták, növények, állatok, sárkányok) hívja, hogy sirassa őt, végül az ördögökért kiált, hogy végezzenek vele. (Az 1744-es dráma Júdás-siralmat a Melléklet 15–17. oldalán közöljük.) Az ördögök pokolbéli cselekedeteinek legnaturalisztikusabb példáit ezeknél a jeleneteknél olvashatjuk, pl. Júdás belét kitapossák, a bűnösöket égetik, vagy békák és

²⁵¹ *Fülöp* i. m. 1897. 80; 1768. április 1. Actus III. Scena 3.

²⁵² Paksi Márton György-énekeskönyv (Ötvenévi énekeskönyv), 1760. 185–187. lap. Az énekeskönyv eredeti példánya a győri Xantus János Múzeumban jelenleg lappang. Mikrofilm: OSZK FM 1/2203. *Stoll* 2002. 261. tétel. A Júdás-siralom szövegát kiadta: *Medgyesy-Schmikli Norbert*: Paksi Márton György énekeskönyvének dramatikus népénekei. In: Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Szerk. Ötvös István. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2004. 82–83. (A teljes tanulmány: 67–94.)

²⁵³ *Dőri énekeskönyv*, 1763–74. 369–371. Incipit: „Jaj, nékem Júdásnak...” Nota: Oh világ mez alatt etc. Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár 10a E 29/1. *Stoll* 2002. 269. tétel

skorpiók kínozzák az elkárhozott lelkeket. Paksi énekében ennek nincs nyoma, sokkal hübb a Bibliához, mint a misztériumjátékok szövege. Júdás a siralmában felemlíti, hogy Isten megteremtette, nevelte, tanította őt, és ennek ellenére elárulta 30 ezüstért. Mivel Paksi éneke és a Dőri kézirat planctusa nem az árulót siratja, hanem maga Júdás énekel, a dramatikus eredet egyértelmű. Azt nem állíthatjuk, hogy Paksi és Kováts ludi magisterek szövege közvetlenül Csíksomlyóról származna, mégis rokon azokkal. Nemcsak a bűnbánattartásra való figyelmeztetés – a siralom fő célja – miatt, hanem mert egy közös gyökérből, a középkori theatrum sacrum világából származnak. Bálint Sándor a Júdás-siralom, sőt egy elképzelhető önálló Júdás-misztérium esetében is felhívja a figyelmet a licenciátusok, énekszerző búcsúvezetők,²⁵⁴ - valamint Paksi és Kováts példáján hadd tegyük hozzá – az iskolamesterek, praeceptorok kompiláló-másoló szerepére, és a XVIII. század közepétől egyre bővülő vallásos ponyvairodalom erős hatására.

Bálint Sándor a Csíksomlyón 1759-ben előadott passiójáték kapcsán egy önálló Júdás-misztériumról szól.²⁵⁵ Ismerve, hogy a legtöbb csíksomlyói misztériumdrámában hasonló szerephosszal van jelen az áruló apostol, ezért mi az 1759-es passiójátékot nem tartjuk kivételnek ebből a szempontból, és nem feltételezzük az önálló Júdás-dráma létét. A jezsuita, a piarista, a minorita, a ferences, a pálos és a premontrei színdarabforrások sem szólnak önálló Júdás-drámáról.²⁵⁶ A protestáns, jelesül az evangélikus hagyományból viszont ismerünk egy latin nyelvű darabot *Petrus paenitens et Judas desperans in theatro repraesentati* címmel, melyet Varga Imre adattára Eperjeshez kötött, és előadási idejének az 1668–71 közötti esztendőket jelölte meg.²⁵⁷ Az öt Inductióból álló, allegorikus (Genius Diei, Genius Noctis, Constatia, Fragilitas, Spes, Paenitentia, Genius Candidus) és mitológiai (Proserpina) figurákat is felvonultató darab nemrég megjelent kritikai kiadása viszont megkérdőjelezi az eperjesi előadás helyét és idejét: Eperjes mellett lőcsei és bártfai színre vitelt is el tud képzelni az 1670-es évekből. Az un. *mártoni drámagyűjtemény*ben (42r–52r) fennmaradt protestáns színjáték szintén a két apostol bűnbánat-tartásának különbségét állítja szembe, és emellett Krisztus sírba tételét is megjeleníti (Inductio IV.) szép Mária-, Mária Magdolna- és János-

²⁵⁴ Bálint Sándor: A Júdás-misztérium hagyományvilágunkban. Vigília 1974/4. 245–247. Júdás egy szépenyerűszentmártoni (Szolnok-Doboka vm.) biblikus népballadában is ott énekel. Idézi: Bálint i. m. 1. kötet, 1998. 314–315.

²⁵⁵ Bálint i. m. 1. kötet, 1998. 314.

²⁵⁶ Staud I–III. i. m. 1984–1988; Kilián–Pintér–Varga i. m. 1992; Kilián i. m. 1994.

²⁵⁷ Varga Imre: A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma. Fontes Ludorum scenicorum in scholis protestantium in Hungaria. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp. 1988. 141. E 220. tétel.

síralmak kíséretében.²⁵⁸ A csíksomlyói ferences drámákkal ebben az esetben is csak tematikai és stilisztikai hasonlóságot tételezhetünk fel.

Sem Paksi Márton György öttevénszigeti (ma: Kunsziget, Győr vm.) ludi magister szövege, sem Dör (Sopron vm.) kántortanítója nem lehetett a csíksomlyói szövegek forrása az énekeskönyvek keletkezési ideje és helye miatt. A *Dőri énekeskönyv* Júdás-síralma tartalmát és szófordulatait tekintve sokkal közelebb áll a csíksomlyói szövegekhez, mint a Paksi által bemásolt költemény. Dőri éneke Krisztus számszerű szenvedésének adatait (ld. a „Krisztus szenvedésének pontos számadatait” című alfejezetet!) sorolja a 10. versszakban, és Luciperről beszél a zárósorban. A csíksomlyói drámák és a kisalföldi énekeskönyvek között közvetlen kapcsolatot nem tételezhetünk fel, de az erős hasonlóság mindenképpen mutatja a műfaj elterjedtségét, népszerűségét, és bizonyítja a csíksomlyói ferences népi iskoladrámák és a néphagyomány egymásra való kölcsönös hatását.²⁵⁹ A népnyelven előadott iskolai színjátékok fontos szerepet játszottak a folklorizálódás folyamatában, de nem egy esetben – főleg a Mária-síralmak esetében – előfordult, hogy közismert népének (síralom) került bele a misztériumdrámákba.

²⁵⁸ Ludi scaenici linguae latinae protestantium in Hungaria e saeculo XVII–XVIII. Magyarországi latin nyelvű protestáns iskoladrámák a XVII–XVIII. századból. S. a. r. Alszeghy Zsoltné-Lóránt István–Varga Imre. Az előszót írta és a jegyzeteket készítette: Varga Imre. Argumentum, Bp. 2005. 615–645. (12. drámaszöveg)

²⁵⁹ Az iskolai színjátékok és a néphagyomány kölcsönös egymásra hatásáról vö. *Kilián István: Az iskolai színjáték és a folklórhagyomány.* In: *A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról.* Szerk. Hopp Lajos–Küllös Imola–Voigt Vilmos. Bp. 1988. 399.

A LITURGIÁHOZ KAPCSOLÓDÓ FORRÁSOK

Dramatikus előadásra utaló nyomok a XVII. századi székelyföldi nagyheti énekekben

A csíksomlyói misztériumdrámák második nagy forráscsoportját a liturgia énekeiben és szövegeiben határoztuk meg.

A liturgiához és a paraliturgiához kötődő források tárgyalásának elején röviden számba vesszük azokat a kéziratot és nyomtatott énekeskönyveket, melyek a székely székek területén, Csíksomlyó közvetlen földrajzi közelségében keletkeztek. Ezek a források több olyan énekszöveget tárnak elénk, amikben dramatikus és narratív részek, párbeszéd és monológok találhatóak. A dialógusos és monológikus részekből következtetünk, hogy ezek a szövegek közeli rokonságban állnak a színjátékokkal. Minden bizonnyal nemcsak forrásként szolgáltak a XVIII. század ferences tanárai számára, hanem műfajbeli előzményeket hordoznak, és közös forrásra mennek vissza. Ez a közös alap, melyből a falusi/népi kántor, az előénekes vagy a licenciátus és a csíksomlyói gimnázium tanára egyaránt meríthetett: a későközépkori passiómisztika, a dramatikus prédikáció,²⁶⁰ a devóciós passió, összességében a theatrum sacrum világa. Ez az a gyökér, melyből több műfaj (barokk iskoladráma, népének, archaikus népi imádság, legendaballada) motívumkincse kivirágozhatott. A népének nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ez a középkori katolikus hagyomány a maga jellegzetességeivel töretlenül, megszakítás nélkül folytatódott Csíkban, Gyergyóban és Felső-Háromszékben a XVI–XVII. század vallási villongásai idején is. A tradíció létét és erejét a ferences rend jelenléte és működése garantálta. A XVIII. századi népi katolikus (ferences és minorita) iskolai színjátszás esetében Kilián István is kimutatta, hogy a liturgikus év fő ünnepeihez kötődő népi színjátszás (esetleg népi éneklés) és az iskolai színjátszás *kölcsönösen*

²⁶⁰ Szelestei Nagy László egy XVII. századi, Csíksomlyóról származó prédikációs kötetben lelt magyar nyelvű dramatikus prédikációra, mely a betlehemi szálláskeresést és a pásztorkok hódolatát jelenítette meg: *Szelestei N. László*: Karácsonyi dramatikus prédikáció. In: *Vigilia* 2000/12. 935–940; *U. ő.*: Dramatikus prédikáció Erdélyből, a 17. század első feléből. In: *A magyar színjáték honi és európai gyökerei*. I. m. 2003. 154–160. A dramatikus prédikációk és a misztériumdrámák összefüggéseiről: *Maczák Ibolya*: Kelemen Didák második nagypénteki prédikációja. In: *Tudományos diákköri dolgozatok*. Szerk. Hargittay Emil. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003. 49–96. (Pázmány Irodalmi Műhely, Opuscula Litteraria 1.); *U. ő.*: Kalászat evangéliumi mezőkön. XVIII–XIX. századi magyar prédikációkötetek és előszavaik tanulságai. In: *A ferences lelkiség hatása...* i. m. 2005. 762–769; *Tasi Réka*: A popularitás egy változata a barokk prózában. Kelemen Didák prédikációinak dramatikus jegyei. In: *Irodalomtörténet* 2002. 188–205; *U. ő.*: Kelemen Didák prédikációinak dramatikus jegyei, avagy a popularitás egy változata a barokk prédikációirodalomban. In: *A ferences lelkiség hatása...* i. m. 2005. 770–780; Összefoglaló szövegkiadás és elemzés a korabeli prédikációkról: *Régi magyar prédikációk*. 16–18. század. Egyetemi szöveggyűjtemény. Összeállította: Szelestei N. László. Szent István Társulat, Bp. 2005.

hatott egymásra.²⁶¹ A népekek tárgyalásánál emellett nem felejtethjük el a liturgia szövegeinek (elsősorban a himnuszoknak és a sequentiáknak) és dallamának (a gregorián éneknek) inspiráló, mintát és mércét jelentő fontosságát sem. A liturgikus éneknek közvetlenül kapcsolódnak a liturgiához, és eredetileg latin nyelven hangzottak el. A csíksomlyói misztériumdrámákban latin és magyar nyelven olvashatjuk őket.

A népekek és az iskolai színjátékok összefüggése kapcsán mindenek előtt a zseniális polihisztor, egyházzenesz és orgonaépítő, provinciális majd erdélyi vikárius Kájoni János ferences (1629–1687) munkásságáról kell megemlékeznünk.²⁶² Kájoni nevéhez számos egyházi és világi²⁶³ zeneműveket tartalmazó rendkívül értékes kézirat és nyomtatvány keletkezése kötődik, melyek közül – terjedelmi okokból – csak néhányat, a témánkhoz szorosan kötődő műveket ismertetünk.

Kájoni egyik legismertebb alkotása a Csíksomlyón 1676-ban, valamint 1719-ben kinyomtatott *Cantionale Catholicum* című énekeskönyv. Ez a gyűjtemény tette a legnagyobb hatást a XVIII. századi színjátékok szövegére. A magyar népének története egyik mérföldkövének, teológiai, irodalmi és zenei szempontból legértékesebb gyűjteményének számító kancionális összesen 545 magyar, 3 vegyes nyelvű és a miserészekkel együtt 247 latin énekszöveget tartalmaz.²⁶⁴ Kájoni az énekeskönyvében egyesítette a korabeli Erdély (különösen a katolikus székelység) és a Királyi Magyarország népénekanyagát – többek között Hajnal Mátyás, Nyéki Vörös Mátyás, Kopcsányi Márton műveit és a *Cantus Catholici* (Lőcse, 1651) énekeit, valamint protestáns (pl. *Gönczi György énekeskönyve*, Lőcse, 1654) forrásokból eredő énektételeket.²⁶⁵ E népénektár második kiadása (Csíksomlyó, 1719)²⁶⁶ szintén lényeges forrása a passiójátékoknak.

²⁶¹ Kilián István: Az iskolai színjáték és a folklórhagyomány. In: A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról. Szerk. Hopp Lajos, Küllös Imola, Voigt Vilmos. Bp. 1988. 393–429.

²⁶² Kájoni János a nagyszombati tanulói után Erdélybe hazatérve rendi tanácsos lett, 1663-tól haláláig többször házfőnök Csíksomlyón, Mikházán és Szárhegyen, ahol földi maradványai ma is nyugszanak. 1675–78 között tartományfőnök, 1676-tól általános püspöki helynök, majd 1686-tól haláláig a „Pater Custodiae” címet viselte. Kájoni életéről és zenei műveiről: Papp Géza: Kájoni János orgonakönyve. Bp. 1942; *Domokos* i. m. 1979. 101–149; *Domokos Pál Péter*: Kájoni János halálának 300. évfordulójára. Vigilia 1987. LII. évf. 6. szám, 402–406; Papp Géza: Kájoni János. In: Magyarország zenetörténete II. 1541–1686. Szerk. Bárdos Kornél. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990. 183–186; RMKT XVII/15B i. m. 1992. 110–167; *Muckenhaupt* i. m. 1999. 94–95, 100, 103–105, 125. A Kájoni-nyomda történetéről és kiadványairól: P. Pap Leonárd OFM: A Kájoni János alapította könyvsajtó működése Csíksomlyón (1675–1900). In: *Benedek* i. m. 2000. 505–616; *Muckenhaupt* i. m. 2001.

²⁶³ A Kájoni-kódex megjelent: Codex Caioni saeculi XVII (facsimile, transcriptiones) 1–2. Kiadta: Diamandi, Saviana–Papp Ágnes. București, 1993, Bp. 1994. (Musicalia Danubiana 14/ab)

²⁶⁴ Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai. Bp. 1970. (RMDT II.) 67–68; A teljes népénektár legújabb kiadása: *Domokos* i. m. 1979. 151–1291.

²⁶⁵ *Jénáki Ferenc*: Kájoni János énekeskönyve és forrásai. Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, Kolozsvár, 1914.

²⁶⁶ *Cantionale Catholicum*. Régi, és Új, Deák, és Magyar Áttatos Egyházi Énekek, Dicsiretek, Soltárok, és Lytaniák [...] Mellyet Ez előtt Seraficus Sz. Ferencz Szerzetéből-való Péter F. Kajoni Janos szorgalmatos

A misztériumjátékok másik fontos forrása Kájoni Jánosnak páratlan értékű *Latin-magyar versgyűjteménye*, más néven *Hymnariuma*, melyet 1659 és 1677 között vetett papírra a muzsikus ferences.²⁶⁷ Az 1008 lapból álló, mostanáig kiadatlan kéziratban, minden oldalon két oszlopban (hasámban) szerepelnek a himnuszok, a szekvenciák, és jóval kisebb számban az anyanyelvű népénekek, világi költemények és a *Comico-Tragoedia* (első kiadása: Várad, 1646) című színjáték. A bal columnában olvasható latin szövegekhez több esetben, a jobb columnában magyar nyelvű fordítás is található, és némelyikről feltételezhető, hogy Kájoni János saját fordítása. Dallam-utalásokat Kájoni nem közöl a költemények mellé. A himnuszok az ólatin liturgiák kincsestárából (főleg a milánói ambrozián hagyományból), a római liturgia különböző rítusaiból (pl. az Esztergomi Rítusból), és az egyes szerzetesrendek liturgikus úzusaiból származnak. A himnuszok és szekvenciák nem az egyházi év rendjének megfelelően olvashatók a kéziratban, hanem Kájoni esetleges másolásainak, „gyűjtéseinek” az eredményei. Kájoni mindegyik ének feliratában megadja, hogy honnan írta át az adott liturgikus költeményt.²⁶⁸ A *Hymnarium* mindenképpen a *Cantionale* előzményének tekinthető, de azt nem tételezhetjük fel, hogy a pasztoráció során használták volna a ferencesek. A *Cantionale* másik kézíratos előzményének a *Csiksobotfalvi kéziratot* (1675) tekinthetjük.²⁶⁹

A Kájoni *Cantional*énak témánk szempontjából egyik legérdekesebb tétele a „Passio de vita Christi” című 116 versszakból álló dramatikus népének.²⁷⁰ A *Cantionale* a nagypénteki János-passió után ír egy utasítást, amely erre, a kötet végén található nem

munkával egyben-szedett volt. A Csiki Sarlós B[oldog] A[sszony] Kalastromában nyomtatott, 1719. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Ltsz. 5202.

²⁶⁷ *Kájoni János: Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*. Csíksomlyó, 1659–1677. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A V 3/5250. A kötet leírása bibliográfiával: Papp Géza 1944-ben lejegyzett adatai alapján Holl Béla közöl egy hozzávetőleges tartalomjegyzéket: Régi Magyar Költők Tára (továbbiakban: RMKT) XVII. század 15/B. Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek). Jegyzetek. Írta: Holl Béla. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, Bp. 1992. 120–135; *Muckenhaupt* i. m. 1999. 100; (Stoll 2002. 102. tétel)

²⁶⁸ Az idézett szerzők közül Nyéki Vörös Mátyás és Fenesi Mihály, a forrásai között a középkori magyarországi (esztergomi) rítust reprezentáló Breviarium Strigoniesne és a Missale Strigoniense, valamint a Breviarium Praemonstratensium, a Breviarium Passaviensis, a Breviarium Praedicatorum, Lectulus Floridus, „Carmen Prudentii”, „Carmen Fortunati”, az „ex Rituali Strigoniensi”, „ex Manuali Tyrnaviensi”, „ex Officio Mediolanensi”, „ex Breviario Coloniensi Antiquo”, „ex ordinario Germanico”, „ex libello Petri Pazmany”, „ex libro Parasceves”, „ex Manuali congregationis B[eatae] Barbarae”, „ex Antidoto Animae”, „ex Antiquo Missale Olumicensi”, „ex Missale Parisiensi”, „Cantiones Balassae”, a Hortulus Animae, a Thymiamate Svavisimo és a Breviarium Cisterciensium megjelölés szerepel a leggyakrabban. A Hymnarium forrásait részletesen sorolja: *Jénaki* i. m. 1914. 72. Jénaki szerint a legtöbb fordítás Kájonitól származik, mert a barokk ferences egyházenész, orgonista és orgonaépítő az anyanyelvi szöveggel kívánta növelni a vallásosságot. A Hymnariumot néhány mondatban ismertetik: *Rupp Kornél*: Adalékok Kájoni János életéhez. MKSz 1896. 65–67. (Rupp Kornél közli Rácz István búcsúztatójának egy részét.); *Seprődi János*: A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai I. ItK XIX(1909) 144; *Domokos* i. m. 1979. 110–116.

²⁶⁹ *Domokos Pál Péter*: A Csiksobotfalvi kézirat. ItK 1929. 209–214; *U. ő.*: A csiki énekeskönyvek. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 102–112.

²⁷⁰ *Domokos* i. m. 1979. 1237–1248; Az éneknek a színjátékokkal való kapcsolatáról: *Pintér* i. m. 1993. 89–90.

pontosan biblikus, verses passióra vonatkozik: „Vide alteram Passionem in fine libri, de VITA CHRISTI.”²⁷¹ Kedves Csaba erről a verses passióról feltételezi, hogy előadták Kájoni működése idején Csíksomlyón.²⁷² A’ *Felséges Isten, Ki lakik Mennyégben...* kezdetű költemény (Nota: A’ Szent Irás mondgya, hogy szoros út vagy on etc.)²⁷³ végigviszi Krisztus szenvedéseinek bibliai (Olajfák-hegye, Júdás árulása, Caiphas, Annás, Pilátus és Heródes előtt, Golgota) és apokrif (Mária együttlészenvedése) történeteit. A XVIII. századi drámákhoz hasonlóan egyébe olvasztja ezeket az eseményeket, szófordulatai leginkább a siralomszövegekben tükröződnek.

Mária szemszögéből, az Édesanya és Fia compassiójáról olvashatunk egy 50 strófás éneket „Passio Beatissimae Virginis Mariae” címmel, *Szüz Maria Jesusnak Szent Annnya...* kezdősorral. E Mária-passió csak Csíkhöz köthető énekeskönyvekben szerepel: Petri András csíkszentkirályi kántor énekeskönyvében (egykori nevén *Jancsó Benedek-kódex*, 1630–31),²⁷⁴ a *Csikcsobotfalvi kéziratban* (1675)²⁷⁵ és a Kájoni *Cantionale* lapjain (1676).²⁷⁶ Az ének elénk tárja Jézus és Mária utolsó találkozását, búcsúzását a kereszthalál előtt. Ez az un. betániai jelenet. Az ének szerint Mária kéri fiát, hogy ne menjen fel a városba, mert ott megölik. Jézus elutasítja a kérést Atyja akaratára hivatkozva. Ezután Mária azt kéri, hogy hadd halhasson meg Jézussal együtt. Jézus erre megköszöni Máriának a hűséges dajkálkodást, majd Mária Magdolnára hagyja síró anyját, és tanítványaival elindul Jeruzsálem felé. A megható szépségű énekben Mária és Jézus mondatai, siralmai egyes szám első személyben hangzanak el, az ének többi része a „narrátor” szerepét tölti be, a rendezői utasításokat helyettesíti. Dramatikus előadásra, vagy éneklésre emiatt gondolhatunk. Az ének cselekménye, szófordulatai (kamrában történik a búcsúzás, Mária kérései, Jézus válaszai, Mária hálaadása fiának, az asszonyok marasztaló szavai, Jézus Magdolnára bízva anyját) erősen hasonlítanak a *Makula*

²⁷¹ *Domokos* i. m. 1979. 463.

²⁷² *Kedves* i. m. 1996/4. 41–42, 1996/5–6, 48–49.

²⁷³ A XVI. századi dallamot a közösségi népi emlékezet is megőrizte: Adatközlő: Gáspár Simon Antal. Istensegíts (Bukovina)-Nagyvejke (Tolna vm.), Gy: Domokos Pál Péter. Kiadta: *Domokos* i. m. 1979. 1237. (819. ének); Ak.: Tókos Péterné Orbán Rozália (64). Gy: Forrai Magdolna, Lövéte (Udvarhely vm.) 1963; Ak.: Trieber Istvánné Szigeti Vilma (70), Iváncsics Jenőné Mihóca Ágnes (60), Pálfa Ferencné Pálfa Margit (45), Göndöcs Erzsébet (40). Gy: Lajtha László, Pinnye (Sopron vm.). Kiadta: *Szendrei-Dobszay-Rajeczky* i. m. 1979. I/18/p, II/130/j.

²⁷⁴ OSZK Oct. Hung. 1395. 11a. (Stoll 2002. 50. tétel)

²⁷⁵ OSZK MsMus 1211. 87–95. (Stoll 2002. 99. tétel)

²⁷⁶ Az éneket kiadta: RMKT XVII./ 7. i. m. 1974. 160. ének, 259–265, 615; *Domokos* i. m. 1979. 366–369. Az ének a *Cantionale* első kiadásában a 126. lapon található, a második kiadásban (1719) érdekes módon nem szerepel. Nótajelzése: „Boldog Asszony passio-ja azon notara.” Valójában: „Angyaloknak nagyságos Asszonya...”

nélkül való tükör búcsúzási jelenetéhez,²⁷⁷ és a XVIII. századi passiójátékok betániai jeleneteihez – nyilván a közös forrásoknak köszönhetően.

A „*Passio Domini Nostri Jesu Christi*” című, 4 részből és 154 versszakból álló ének (Incipit: *ME nynek, Földnek, ez Világnak Ura...*) egy teljes passiót tár elénk. Az ének csak székelyföldi forrásokban fordul elő: egy ősforrás alapján a *Mihál Farkas-kódex*ben (1677–87),²⁷⁸ egy másik forrás (a) alapján a *Petri András-énekeskönyv*ben (1630–31, 40a–41b), egy újabb átírás (β) alapján a *Pálffy Márton-énekeskönyv*ben (1676 előtt)²⁷⁹ és a *Csiksobotfalvi kézirat*ban (1675, 62–87), majd ennek alapján a Kájoni *Cantionaléban*²⁸⁰ szerepel. Biblikus és a devociós Mária-jelenetekkel tarkított ének, mely a teremtés és bűnbeesés elbeszélésével kezdődik, majd a nagycsütörtöki utolsó vacsora és a lábmosás leírásával foglalkozik. Ezek után 111 versszakon keresztül részletezi Jézus szenvedését evangéliumi és apokrif, vagy más középkori legendás elemek alapján. Szerkezete hasonlít a csíksomlyói drámákéhoz: túlnyomó többségében az Evangéliumok szövegéből merít, és ezek közé illeszti be a Szenthagyományban élő motívumok elbeszélését. Ezek döntő többsége – szintén úgy, mint a csíksomlyói színpadon – Szűz Máriához köthető: találkozik fiával a keresztúton (48–54. és 66–70. versszak), Mária siralma és ájulása a kereszt alatt (87–99. versszak), János gondjaiba veszi Máriát (100–101. strófa), Mária ölébe veszi a halott Jézus testét (107–114. versszak). A kegyes költemény Jézus feltámadásával (122–137. versszak) és mennybemenetelével (144–146. versszak) zárul. Az ének 395–396. sora említi azt a katonát, akinek a szeme a Jézus oldalából kifolyó vértől gyógyult meg. A motívum apokrif gyökerű (*Evangelium Arabicum*, IV. század), a csíksomlyói drámák – a közép- és barokk kori hagyománynak megfelelően – Longinussal azonosítják a katonát. Holl Béla az ének forrásaként Ludolphus de Saxonia *Vita Jesu Christi* című művét, valamint a *Tibi laudes et gratias...* kezdetű verses Jézus életrajzot jelölte meg.²⁸¹ Az éneket kizárólag székelyföldi elterjedtsége miatt is közvetlen kapcsolatba hozhatjuk Csíksomlyóval, időben legkésőbbi változatai alapján pedig Kájoni János személyével.

Dramatikus előadás nyomát őrzi Kájoni *Cantionaléjában* „Boldog Szűz Maria Siralma Nagy-Péntekre” című, *Ah! Ah! Jaj nékem szomorúnak...* kezdetű ének. Ebben az esetben egy 8 strófás kereszt alatti Mária-siralommal van dolgunk, mely Krisztus halála előtti percekben

²⁷⁷ Nagyszombat, 1712. 61–62. rész, 269–282.

²⁷⁸ OSZK Oct. Hung. 482. 103a–115a. (Stoll 2002. 103. tétel)

²⁷⁹ OSZK Quart. Hung. 1985. 23a–26b. (Stoll 2002. 129. tétel)

²⁸⁰ „*Passio Domini Nostri Jesu Christi*” cím alatt 4 részre osztva *Menynek, Földnek, ez Világnak Ura...* kezdetű a nagyböjti fejezet első éneke. A *Cantionale* első kiadásában a 113., a másodikban a 87. oldalon olvasható. Kiadta: *Domokos* 1979. i. m. 357–366; A kéziratok forrásai alapján közli: RMKT XVII. század 7. i. m. 1974. 136. ének, 207–228. A források csoportosítását Stoll Béla készítette. RMKT XVII. század/ 7. i. m. 1974. 601.

²⁸¹ RMKT XVII. század/ 7. i. m. 1974. 602.

hangzik el. Mária még kéri fiát, hogy hadd halhasson meg vele együtt. Az ének szövege nem székelőföldi eredetű: a Lőcsén 1651-ben (67–69.), majd Nagyszombatban 1675-ben (100–102.) kiadott *Cantus Catholici* énekeskönyvből került be Kájoni gyűjteményébe.²⁸² A XVIII. századi csíki misztériumdrámákban csak motívumai szerepelnek. Szó szerinti átvételről a minorita Juhász Máté *A Krisztusnak érettünk való kinszenvedéséről* (Nagybánya, 1761) című dráma esetében (7. szakasz) beszélhetünk.²⁸³

Lényeges dramatikus előzménynek tartjuk Czerey János kézdiszentléleki kántor énekeskönyvét (1634–51), mely egy betlehemes játék szövegét őrizte meg²⁸⁴ Felső-Háromszék vidékéről. A betlehemes szövege és kottája már tisztán dramatikus előadást mutat.

Szép, kereszt alatti Mária-síralmat a *Mihál Farkas-kódex*, a *Pálffy Márton-énekeskönyv*, a *Csiksobotfalvi kézirat* és a Kájoni *Cantionale* első kiadása (1676) énekltet. A csíkszentléleki *Bocskor János-énekeskönyv* (1716–39) egy Péter-síralmat tár elénk. Az egyes szám első személyben történő előadás és a későbbi, csíksomlyói darabokkal történő motívumegyezések szintén dramatikus előadást sejtetnek a XVII. században.

A dramatikus előadások valószínűségét erősíti, hogy Kájoni *Hymnarium*ának 123–124. oldalán olvashatjuk a „Planctus B[eatae] V[irginis]” cím alatt a *Jaj, nagy kedven tartot a Drága edes Szülöttem...* kezdetű Mária-síralmat, amely több korabeli énekeskönyvben és a népi gyűjtésekben máig szerepel. Az ének szokásos 9 versszaka után szerepnévként Mária Magdolna nevét láthatjuk a *Hymnarium*ban, aki így szól valószínűleg Szent Jánoshoz – ez nem derül ki a szövegből –, és Máriát is vigasztalja. (Az ének szövegét a Melléklet 19. oldalán közöljük.) Több helyen előfordul a csíksomlyói drámákban, hogy Mária síralma után Mária Magdolna planctusa következik. A keresés-motívum végig jelen van a Kájoni által bemásolt ének szövegében. Az ének során a szerepnevek bejelölése és váltogatása, valamint a későbbi, XVIII. századi drámákban való feltűnése enged arra következtetni, hogy ez az ének egy színdarab töredéke lehetett, onnan másolta bele Kájoni a versgyűjteményébe.

A helyi énekeskönyvek Mária-passiója egyértelműen a későközépkori devóciókból származik, azok jellegzetességeit hordozza, bizonyosan hatott a XVIII. század passiójátékaira,

²⁸² Kájoninál az első kiadásban a 229. lapon, a másodikban a 178. oldalon található. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 476–478; RMKT XVII. század/7. i. m. 1974. 200. ének, 335–337, 667–668. Az ének szövege Benkes István katolikus énekeskönyvében (1781, 37b) is olvasható még (Stoll 2002. 340. tétel).

²⁸³ Minorita iskoladrámák. S. a. r.: Kilián István. RMDE XVIII. század/ 2. Akadémiai Kiadó. Bp. 1989. 261–262.

²⁸⁴ OSZK Oct. Hung. 1609. 134a–137b. (Stoll 2002. 55. tétel). A betlehemes szövegét kiadta: Schram Ferenc: Három történeti betlehemes játék. ItK 1964. 497–520. Elemzi: Kilián István: Tizennégy történeti betlehemes: 1629–1768-ig. In: Iskoladráma és folklór. A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna, Kilián István. KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1989. 135–143.

és nem elképzelhetetlen, hogy rokon egy csíksomlyói magyar nyelvű dramatikus prédikációhagyománnyal.

Néhány egyházzenei fogalom értelmezése

A passiójátékok második fő forráscsoportjaként a liturgia szövegeit jelöltük meg.

Az alábbi csoportosításhoz szükségesnek látjuk a liturgikus, az egyházi és a vallásos ének különbségének tisztázását.

Liturgikus éneknek csak a szentmisén, a zsoltosmában és a szentségek kiszolgáltatásakor elhangzó antifonákat, responsoriumokat, himnuszokat és sequentiákat tekintjük. Ezek azok az énekek, amelyek nem a szerző egyéni tapasztalásaiból, hanem az Egyház liturgikus, teológiai mondanivalójából indulnak ki. Az Egyház tárja elének ezeket az énekeket, imádságokat. *Egyházi éneknek* tekintjük azokat az alkotásokat, melyek a templom sajátos légkörében fogantak, kevésbé távolodtak el a liturgia tartalmától, az adott ünnep lényegi mondanivalójától. *Vallásos éneknek* nevezzük azokat az irodalmi és zenei műveket, melyek a szerző egyéni vallásos élményeiből, tapasztalataiból keletkeznek.²⁸⁵

Jellemző, hogy a Biblián kívüli – un. apokrif – motívumokat a népénekek tárnak elének, a liturgikus énekek nyilván nem. Több színjáték Prologusa ill. Epilogusa is merített ezekből az énekeskönyvekből.²⁸⁶

Magyar nyelvű szertartások Csíksomlyón

A misztériumjátékok gyakori liturgikus utalásai (pl. feretrum, statio, processio) alapján felmerült a kérdés: milyen anyanyelvi gyakorlat előzte meg a drámák előadását Csíksomlyón? Több olyan liturgikus forrást tár elének a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára a XV–XVII. századból, melyekben magyar nyelvű liturgikus énekek, vagy magyar nyelvű szertartásra utaló kéziratos bejegyzések vannak. Az anyanyelvű, Csíksomlyón egyértelműen liturgikus gyökerű színjátszás lehetséges előzményének tartjuk ezeket az anyanyelvű szertartás-részeket és énekeket. Közülük néhányat a drámaírók is énekeltettek a színjátékok közben.

Kájoni János *Cantionaléja* (1676) a hívek kezébe nemcsak egyházi és vallásos énekeket, hanem népnyelvű liturgikus énekeket is adott. Ezek közé tartozik a virágvasárnapi

²⁸⁵ Jáki Sándor Teodóz: Musica Sacra I. Jegyzet a szemináriumok énekóráihoz. H. n, é.n. (1974) 14–15.

²⁸⁶ Pintér i. m. 1993. 51–52, 155.

és a nagypénteki passió.²⁸⁷ Sajnos arra nincs adatunk, hogy a pontosan bibliai szövegű passiót milyen nyelven énekelték el Csíksomlyón. Az, hogy Kájoni a népénekeskönyvében kiadta, arra enged következtetni, hogy Jézus szenvedése a nép nyelvén – magyarul – szólalt meg az ősi kegyhelyen.

A XVI. század második feléből maradt ránk a *Csíksomlyói Magyar Prefációk* névvel illetett becses forrás. Az anyanyelvűség itt önmagában több kérdést vet fel, mivel a prefáció a szentmise része, mely 1966 előtt csak latin nyelven hangozhatott el a római katolikus liturgiában. A Domokos Pál Péter által felfedezett lelet három prefációt tartalmaz: *Prefacio Trinitatis*, *Prefacio Ferialis* és *Prefacio Paschalis*. Mint látjuk az egyik épp húsvét ünnepéhez kötődött, de énekelték Szentháromság vasárnapján és hétköznapi napokon is. Domokos Pál Péter a magyar nyelvűség okát arra vezeti vissza, hogy a XVI. század végén – az ismertetett történeti okokból kifolyólag – oly kevés volt a ferences pap Csíksomlyón, hogy a prefációkat egy laikus testvér írta, és alkalmazta.²⁸⁸

A XVI. század során a protestáns szertartás- és énekrend a katolikus liturgiából szakadt ki, annak jó néhány énekét örökölte tovább népnyelven.²⁸⁹ Nem tartjuk elképzelhetőnek, hogy a *Csíksomlyói Magyar Prefációk* protestáns alkotások lettek volna, mert épp Csíksomlyó volt az a hely Erdélyben, ahol töretlenül élt tovább a katolikus vallásgyakorlás a tárgyalt évtizedek, sőt évszázadok folyamán. Véleményünk szerint a ferencesek pasztorációs munkájának része, eszköze volt a prefáció magyar nyelvű éneklése. Sajnos a teljes kódex nem maradt fenn, csak ez a néhány prefáció-töredék. A fennmaradt töredék többi része Kyrie-tropusokat tár elénk, melyek népnyelvű – egyéni – költészet elemei a liturgikus énekben. Domokos Péter idézett cikke feltételez egy teljes magyar nyelvű misekönyvet.²⁹⁰

Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi (Clmae 366.) a XIV. század második feléből fennmaradt erdélyi *Ferences Psalteriumot*. A possessor-bejegyzés szerint a XVI–XVII. században Székelyföldön, pontosabban Gyergyóban és Csíksomlyón használták: „Liber iste

²⁸⁷ „Virág-vasárnapra-Való Passio”: a Cationale első kiadásában a 189., a második kiadásban a 145. oldalon. (Kiadta: Domokos i. m. 1979. 438–443.) „Nagy-pentekre-Való passio”: az első kiadásban a 205., a második kiadásban a 161. lapon olvasható. (Kiadta: Domokos i. m. 1979. 454–463.)

²⁸⁸ Domokos Péter: A Csíksomlyói Magyar Prefációk. In: Magyar nyelv 1965. 436–447.

²⁸⁹ Csomasz Tóth Kálmán és Papp Géza írásai a Magyarország zenetörténete II. kézikönyvben: Magyarország zenetörténete II. 1541–1686. Szerk. Bárdos Kornél. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990. 186–213; Ferenczi Ilona: Előszó. In: Protestáns Graduál. Szemelvények a 16–17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célokra. Készítette Ferenczi Ilona, Dobszay László–Bódiss Tamás és Farkas Zoltán közreműködésével. Református Egyházzenészek Munkaközössége, Bp. 1996. III–IV.

²⁹⁰ A Csíksomlyói Magyar Prefációk zenei vonatkozásairól: Rajeczky Benjamin: Középkori Missaléink Praefatio-dallamai. Adalékok a gregorián-ének magyarországi fejlődéséhez. In: Magyar Zenei Szemle 1941. 233–244; Rajeczky Benjamin Írásai. Szerk. Ferenczi Ilona. Bp. 1976. 107–119. Részleteket közöl: Jáki i. m. II. é. n. 12; Magyarország zenetörténete I. Középkor. Szerk. Rajeczky Benjamin. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. 271.

pertinet ad me Thomam nadaras est de sede gergio, nunc uitam gerens in pa(go) *somlio* 1580” (f. 7.), és „Anno 1661 die 16. Aprilis Pater Georgius Thomasi Archidiaconus sedium Siculicalium Csik Gyrgio et Kaszon necnon Parochus Nagy Boldogasszonyiensis reuidit et religit hoc Psalterium quod eximie approbauit.”²⁹¹ Néhány, pl. temetésekre vonatkozó bejegyzés mellett több zsoltárkezdet magyar nyelvű fordítása olvasható a kéziratban. Radó Polikárp a XVI–XVII. századra teszi e bejegyzések keletkezését. A 18., 39., 43., 44., 45., 52., 56. és 46. zsoltár első sorát olvashatjuk magyar nyelven. A kalendárium (f. 1–5) a magyar hónapneveket is feltünteti.²⁹² Mindebből arra következtethetünk, hogy a tárgyalt évszázadokban élt már a *népnyelvű* zsolozsmázás – elsősorban a vecsernye és a halotti matutinum – szokása a Székelyföldön.²⁹³

Anyanyelvű szertartásokra, éneketételekre nemcsak a környező falvakban, hanem Csíksomlyón is találunk utalást. Kájoni János kottáival és kéziratos bejegyzéseivel maradt fenn 1681-ből egy liturgikus kódex.²⁹⁴ A kézirat 14. oldalán olvasható pontos bejegyzés a szerzőről: „Fr. Joannes Kájoni scribebat Quad. Convent. Csikiens. 1681.” A nagyböjt liturgikus énekeinél Kájoni írásaival több – számunkra is érdekes – bejegyzés található. Nagyböjt minden vasárnapján (21–26. oldal) az Offertorium-éneknél ott szerepel: „Cantus Ungaricus quadragesimales.” Virágvasárnap a bevonulást lezáró Krisztus Király-himnuszánál (*Gloria laus et honor...*) találhatunk a népénekeskönyvre való utalást: „Ut habetur in Cantionalis.” Az Offertoriumnál a „Cantus de Passione Domini” megjegyzés olvasható. A Kájoni *Cantionale* alapján itt a *Menynek, Földnek, ez Világnak Ura...* kezdetű, „Passio Domini Nostri Jesu Christi” feliratú ének²⁹⁵ szerepelt, vagy a „Hymnus de Passione Domini” feliratú „Patris Sapientia”-hórásének. Nagycsütörtök liturgiájában két magyar nyelvű ének kapott helyet: az Offertorium helyén a „Cantus Ung[aricus] Atyának bölcsesége” bejegyzést fűzte Kájoni,²⁹⁶ mely a középkori kis zsolozsmák²⁹⁷ népénekváltozata: a zsolozsma hóráinak megfelelően mondja el Krisztus szenvedését.

²⁹¹ Radó Polikárp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 256–257. 59. szám

²⁹² U. o.

²⁹³ Ezt támasztják alá a XX. század második felének népzenei gyűjtései: felcsiki, gyergyói és gyimesi falvakban fedeztek fel olyan népnyelvű halottvirrasztást, mely a középkori magyarországi rítusrendet és dallamokat éltette. Dobszay László: A középkori magyar temetés maradványai az erdélyi néphagyományban. In: „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk. Tüskés Gábor. Magvető, Bp. 1986. 189–210.

²⁹⁴ Kájoni János és az erdélyi ferences kolostorok choralis könyve, Csíksomlyó, 1681. 167. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára K. 786. Mf 8451 A/II. A kéziratot ismertette: Forrai Magdolna: Egy ismeretlen Kájoni-kézirat. MKSz 1972. 91–93. Kájoni keze írása az 55. oldalig tart.

²⁹⁵ Domokos i. m. 1979. 357–366.

²⁹⁶ Cím: Patris Sapientia. Nota eadem. Incipit: Atyának Bölcsesége bizony Istensége... Cantionale Catholicum 1676, 172. lap, 2. kiadás (1719): 126. oldal. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 418–419.

A lábmosás szertartása a nagycsütörtöki liturgia egyik legszebb és legfontosabb része. Kájoni szintén magyar nyelvű éneket ajánl az öt évvel korábban kinyomtatott énekeskönyvéből: „Tudván Jesus hogy eljött órája etc. Ut habetur in Cantionali impresso” (29. oldal).²⁹⁷

Nagypénteken, a szertartás csúcspontját jelentő kereszthódolat idején, az *Ecce lignum crucis* ... kezdetű himnusz után kapott helyet egy magyar nyelvű ének: „Usque dum sit adoratio crucis cantatur En nemzetem sido népem.” Az ének a *Cantionale Catholicum* (1676) 160. lapján szerepel,²⁹⁸ valójában a szentírási idézetekből összeállított „Popule meus, quid feci tibi?” ének népi változata. Ezek az ún. Impropériák, a megfeszített Krisztus panaszai a bűnös emberiséghez. Az *En nemzetem...* ének az egész nyelvterületen népszerű (volt).³⁰⁰

Kájoni működése idején könnyen elképzelhető tehát, hogy magyar nyelvű énekek is megszólaltak a nagyböjti és nagyheti szertartások során. Bár nincs rá bizonyíték, de feltehető, hogy a *Gloria laus...*-himnusz is elhangzott magyar nyelven Csíksomlyón, a XVII–XVIII. században. Az 1681-ből való imént tárgyalt liturgikus kódexben ugyan nincs rá utalás, de a *Cantionaléban* pontos fordításban szerepel a himnusz *Dicsőség és dicsiret Megváltó Királyunk neked...* kezdősorral.³⁰¹ Ugyanezt mondhatjuk el a *Vexilla regis prodeunt...* kezdetű nagyheti himnuszról, mely szintén pontos fordításban énekelhető a *Cantionaléból*,³⁰² és – amint alább tárgyaljuk – a XVIII. századi színjátékok némelyikébe is bekerült.

Egy cím és szerzői aláírás nélküli kottás kéziratot Domokos Pál Péter dolgozott fel, melynek keletkezési ideje egy bejegyzés szerint „Finis 1741 29 Juny.” A kéziratot a feldolgozó *Ferences Névtelen Kottás Kéziratának* nevezte el.³⁰³ A kézirat Domokos Pál Péter szerint valamelyik ferences rendházban, Csíksomlyón, Gyergyószárhegyen, Mikházán, Esztelneken vagy Kolozsvárott készült. A 120 oldal terjedelmű irat a Kájoni *Cantionale* első (1676) és második (1719) kiadásából, *Cantus Catholici* három kiadásából (Lőcse, 1651; Kassa, 1674; Nagyszombat, 1703), az Apostoli Szentszék Ritus Congregatioja által kiadott

²⁹⁷ A zsolozsma, és benne a kis-zsolozsmák történetéről: Dobszay László: A római officium. Magyar Egyházzene V. évf. (1997/1998) 2–3. szám, 133–152.

²⁹⁸ Cím: Feria Quinta. In lotionem pedum. Nota: Menynek földnek etc. Incipit: Tudván JESUS hogy el-jött órája... Cationale 1. kiadás: 168. lap, 2. kiadás: 121. oldal. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 414–415.

²⁹⁹ A 2. kiadásban (1719): 115. oldal. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 404.

³⁰⁰ Az „En nemzetem, zsidó népem...” kezdetű éneket Jenő (Fejér), Pereg (Pest), Béd (Nyitra), Józseffalva (Bukovina), Gyöngyösfalu (Vas), Sepsibükkszád (Háromszék), Klézse és Lészped (Moldva) hagyományában találták meg a gyűjtők a XX. században. In: Szendrei–Dobszay–Rajeczky i. m. Bp. 1979. II/62.c–f, h–j, II/64. s. Legutóbb, 2004. november 1-én egy klézsei gyűjtésben bukkant fel Botezát György Illésné Bezsán Viktória (*1959) énekkincsében. Kiadta: *Harangozó Imre–Kővári Réka*: Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincsestárából. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2005. 81–83.

³⁰¹ Az 1. kiadásban a 188. lapon, a 2. kiadásban a 144. oldalon. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 437.

³⁰² Az 1. kiadásban a 187. oldalon. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 435.

³⁰³ Domokos Pál Péter: Ferences Névtelen Kottás Kézirata 1741-ből. (H. n., é. n.) Kézirat az MTA Zenetudományi Intézet (Budapest) tulajdonában. Itt mondok köszönetet Domokos Máriának, hogy a kéziratba betekinthessem.

Liber Usualis gregorián énekeskönyvből és a Csíksomlyón 1741-ben kinyomtatott *Hymni Vesperarum* liturgikus kézikönyvből táplálkozott. 66 szöveg és dallam egyezik e könyvvel.³⁰⁴ A ferences kézirat 15 db magyar nyelvű éneket is tartalmaz. Ezek közül néhány magyar nyelvű parafrázis vagy verses fordítás a Glóriából, a Credóból és a Sanctusból. A kézirat 26. éneke, a *Dicsőség menyben az Atya Istennek...* kezdetű kanció egy 6 versszakos, 11-9-10-11 szótagú Gloria-parafrázis. Nem található a *Cantionaléban*, ennek ellenére a népszerűségét az mutatja, hogy Berecken (Háromszék vm.) a húsvéti feltámadási szertartás elmaradhatatlan éneke.³⁰⁵ Egy másik Gloria-parafrázis, a *Dicsőség az Istennek mennyi fölségnek* (30. ének) szerepel a *Cantionale* első kiadásában (509. lap),³⁰⁶ de a második kiadásban (1719) már nem. Valószínű, hogy kedveltsége miatt vette fel kéziratába a Ferences Névtelen 1741-ben. Ugyanígy a *Hiszek én az egy Istenben...* kezdetű, 11 versszakos Credo-átíratot (27. ének) is.³⁰⁷ A *Hiszek egy Mindenható Atya Úr Istenben...* kezdetű 6 versszakos Credo-parafrázis (31. ének) már szerepelt a *Cantionale* második kiadásában is. Sanctus-parafrázisból kettőt találhatunk a *Ferences Névtelen Kéziratában*: egy *Szent vagy örökké Atya Úr Isten A magos menyegbe...* kezdetűt (28. ének)³⁰⁸ és a *Szent az Atya, Szent az Atya örök Isten...* éneket hat versszakkal. Ez az ének ebben a forrásban fordul elő először a csíksomlyói liturgikus iratok között.

A tropizálás gyakorlata – mely Európában főként a későközépkor sajátja volt – gyakran előfordul Kájoni *Cantionaléjában*, főként a Kyriék esetében. A *Ferences Névtelen Kézirata* egyetlen tropizált éneket, egy Sanctust tartalmaz, mely ádventi szöveggel van bővítve (41. ének). Az utasítás szerint „Az utolsó Rorátén” énekelték. Az ének minden bizonnyal szintén a *Cantionaléból* származik.³⁰⁹

A felsorolt példák arra engednek következtetni, hogy a csíksomlyói ferences kegytemplomban volt valamiféle anyanyelvű gyakorlat, mely nemcsak a paraliturgiában, hanem – pl. a nagyhét esetében – a hivatalos szertartásokban is helyet kapott. A fent írtak szerint a mise állandó részeit parafrázisban, néhány nagyheti éneket – pl. a *Patris Sapientia* hóráséneket – pontos fordításban énekelték. A ferencesek által erőteljesen pártfogolt anyanyelvű éneklés gyakorlatába az ismertetett, számottevő XVI–XVII. századi előzmények után beleillett a XVIII. században a népnyelvű misztériumjátás gyakorlata.

³⁰⁴ Domokos i. m. é. n.

³⁰⁵ Domokos i. m. é. n.

³⁰⁶ Kiadta: Domokos i. m. 1979. 894.

³⁰⁷ Első *Cantionaléban* az 510. lapon. Közli: Domokos i. m. 1979. 895.

³⁰⁸ *Cantionale Catholicum*, 1676: 517. oldal, 1719: 442. lap. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 913.

³⁰⁹ Az ének 1676-ban az 5., 1719-ben a 6. lapon szerepelt. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 177.

Liturgikus énekek a passiójátékokban

A csíksomlyói misztériumjátékok áttekintése során egyértelművé vált, hogy a nagyhét egyes himnuszai latin vagy magyar nyelven szó szerint bekerültek a színjátékokba.³¹⁰

Az 1751. április 9-én nagypénteken bemutatott *Vindicata Christi dolorosa passio per Titum Vespasianum Caesarem Romanum* című színdarab³¹¹ első felvonása ószövetségi történeteket tár elénk. A 6. jelenetben Gáriel arkangyal megjövendöli Jézus születését, kereszthalálát és Jeruzsálem pusztulását (Kr. u. 70.). Az Ábrahám egy versszakos imádságából álló 7. jelenet rendezői utasítása így hangzik: „Sancti Patres e limbo clamant Rorate Coeli de super, et nubes pluant justum.” Ezt követően Ábrahám a limbusban – a pokol tornácán – szenvedők nevében Izajás próféta (Iz 45,8) és a 84. zsoltár szavaival várja a Messiás eljövételét:

„Harmatozzanak már az egek határi!
(NB. Repetunt Patres hunc et reliquos versus)
Virágozzanak meg Izrael határi,
Nyiljék meg, oh, a föld, s küldjön egy igazat,
Uram, szabadíss meg a setét tömlecből!”³¹²

A „Rorate coeli” a római egyház liturgiájában advent IV. vasárnapjának introitusa,³¹³ és a Szűz Mária tiszteletére énekelt adventi hajnali – népi nevén „aranyos” vagy „angyali” - misék kezdőéneke. A liturgikus szöveg nemcsak Tárkányi Béla egri kanonok XIX. századi verses átírásában, hanem a liturgikus szöveg pontos fordításában vált népénekké. A legtöbb esetben épp az említett hajnali, „Rorate-misék” kezdőénekeként.³¹⁴

Jézus jeruzsálemi bevonulását az eddig kiadott és sajtó alá rendezett drámák közül 1729-ben (Scena 4.), 1740-ben (Scena 7. Evangelica), 1751-ben (Actus II. Scena 1.), 1760-ban (Scena 6.) és 1762-ben (Scena 8.) vitték színre. Az említett darabok a Biblia szövege

³¹⁰ Itt természetesen a liturgikus énekeket ismertetjük, a népénekeket külön fejezetben, a fent részletezett egyházzenei terminológiának megfelelően tárgyaljuk.

³¹¹ In: Liber exhibens Actions parascevas i. m. 1774. 5–32. Kiadta: Fülöp i. m. 1897. 54–91.

³¹² Fülöp i. m. 1897. 70.

³¹³ A középkorban az esztergomi rítus a „Memento nostri Domine” (Zsolt 105, 4–5) introitust énekelte. (Dobszay László: Az esztergomi rítus. Új Ember Kiadó, Bp. 2003. 93–94; Éneklő Egyház i. m. 1985. 583.) A ferencesek mindig a pápai udvar liturgikus rendjét, a kuriális rítust követték, így Advent IV. vasárnapján bizonyosan a „Rorate” kezdőéneket énekeltek.

³¹⁴ Pl. Pereg (Pest vm.) hagyományában gyűjtötte Volly István 1929-ben a 72 esztendő Fekete Istvántól. In: Volly István: Karácsonyi és Mária-énekek. Szent István Társulat, Bp. 1982. 1. ének és jegyzete; Más gyűjtésben: Adatközlő: Gáspár Simon Antal, Istensegítség (Bukovina) Nagyvejkére (Tolna vm.) származott 59 éves kiváló énekestől, Gy: Kiss Lajos, 1954. (Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979. II/30/b)

alapján (Mt 21, 1–11) idézik Jézus jeruzsálemi bevonulását. 1729-ben a 4. jelenet keretén belül olvashatjuk a jeruzsálemi gyermekek énekét:

„Aldott vagy, ki eljősz, Davidnak az Fia,
Az Urnak nevében, Izrael királylya,
Legyen mindentől tenéked hosánna.”³¹⁵

A strófa a virágvasárnapi liturgia része, a bevonulás kezdetén énekli az Egyház. Kájoni *Cantionaléja* (1676, 1719) latinul is, és magyarul is tartalmazza,³¹⁶ a *Choralis* (1681) 26. oldalán az „Osanna filio David” ének mellett Kájoni írása olvasható, de ez nem utal az egész hívőszeregre éneklésre, csupán a kórus szereplésére: „Sacerdos benedicturus palmas accedit ad altare, et chorus incipit.”³¹⁷ Az 1729-ben és 1751-ben meglehetősen pontossággal feldolgozott himnuszt a karoling korszak egyik jeles költője, Theodulphus (†821) orleansi püspök írta. Az ének Kájoni összeállításain kívül szerepel a *Cantus Catholiciben* (1651),³¹⁸ a *Petri András-énekeskönyvben* (1630–31)³¹⁹ és a *Mihál Farkas-kódexben* (1677–87).³²⁰ Az említett énekeskönyvekben magyar nyelven is szerepel az ének, mely népszerűségét mutatja. A színdarabokba minden bizonnyal Kájoni énekeskönyvéből került be a liturgikus ének. A „Térj meg a te Uradhoz Istenedhez” felszólítás forrása a Szent Háromnap zsolozsmájából, Jeremiás siralmaiból származhat. Az 1729-es passiójátékban a szerepnév, „Pueri Haeborum”(!) a bevonulás közben a jeruzsálemi gyermekek antifonáját is idézi, mely így kezdődik: „Pueri Hebraeorum, portantes ramos olivarum...” Az ének után olvashatjuk az alábbi rendezői utasítást: „Et fit concantus puerorum Canentium Gloria laus etc.”, majd a gyermekek valóban végigéneklik magyar nyelven a virágvasárnapi bevonulás csúcspontját jelentő koraközépkori himnuszt. A drámaszöveg éneke³²¹ pontosan megegyezik a Kájoni *Cantionale* imént idézett magyar nyelvű Gloria laus-fordításával. Az 1751-ben színre vitt darabban a *Kely fel, Sion, kely fel...* kezdetű énekkel köszöntötték a gyermekek a Jeruzsálembe bevonuló Messiást (rövid részlet az énekből):

„CANTUS Dicsőség légyen te néked, néked,
És dicséret most, most, most, most.

³¹⁵ 1729. április 3. Scena 4. Népszerűsítő formában, Nagy Júlia gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 62.

³¹⁶ „Gloria, Laus et Honor tibi sit...”: az 1. kiadásban a 188., a 2. edícióban a 144. lapon. (Kiadta: *Domokos* i. m. 1979. 436. A himnusz magyar nyelvű fordítása: „Dicsőség és dicséret Megváltó Királyunk neked...”: az 1. kiadásban a 188. oldalon, a 2. kiadásban a 144. lapon olvasható. Kiadta: *Domokos* i. m. 1979. 437.)

³¹⁷ *Kájoni*: *Choralis énekeskönyv*. Csíksomlyó, 1681. MTAK K 786. Mf: A 8451/II. 26–27. oldal

³¹⁸ Említi: RMKT XVII/ 7. i. m. 1974. 652. (CC 1651. 65–66. lap)

³¹⁹ OSZK Quart. Hung. 1395. 37a.

³²⁰ OSZK Oct. Hung. 482. 53a.

³²¹ 1729. április 3. Scena 4. Megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 62–64.

CHORUS	Hosonna na, na, na, na.
CANTUS	Mű meg válto királyunk, Kinek gyermeki sereg Mond édességes éneket, néked.
CHORUS	Dicsőség legyen te neked, neked.
CANTUS	Tessék a nyelvünk zengése, része, Mert kegyelmes király vagy, vagy, vagy, vagy.” ³²²

A „Térj meg a te Uradhoz, Istenedhez” felszólítás forrása a Szent Háromnapban énekelt virrasztó zsoltosmából, a Jeremiás Siralmaiból származik, melyet szintén népnyelven tár elénk Kájoni *Cantionaléja*.³²³ A passiójátékban előadott ének a szótagismétlésekből következethetően kánonban hangzott el, melyet a „Gloria laus...” himnusz és a *Lamentatio Jeremiae Prophetæ* alapján állítottak össze.

A következő liturgikus ének, mely töredékeiben bekerült a passiójátékokba, a *Vexilla regis prodeunt...* kezdetű Szent Kereszt-himnusz, melyet Venantius Fortunatus (530–609), Poitiers püspöke írt.³²⁴ A csíksomlyói misztériumdrámákban két helyen találjuk meg a nyomát: az 1727-ben és az 1739-ben bemutatott drámákban. Az 1727-es darabban Jézus a himnusz első versszakának éneklése közben vonul ki nagycsütörtökön este az Olajfák hegyére:

„Kiralji záslok lobognak,
Fenylik titka keresztfának,
Kin az előtt meg öletik,
S halálával eztett nyeri.”³²⁵

Az 1739-es drámában a keresztút 12. állomásánál pusztán az Angelus Duodecimus néhány szava utal a „Vexilla regis” fő mondanivalójára:

„Az élet halála mert őket elettel
Áldotta meg, midőn fizetne elettel.”³²⁶

A „Vexilla regis” himnusz szintén jelen van latinul és magyarul is a *Cantus Catholici* (1651)³²⁷ és a Kájoni *Cantionale* (1676)³²⁸ lapjain. Minden bizonnyal ez utóbbi volt a drámabeli szöveg forrása. A himnusz szerves része a nagyhét zsoltosmájának. Tartalmazza a

³²² Fülöp i. m. 1897. 70–71.

³²³ Domokos i. m. 1979. 444–453, 470–474.

³²⁴ János István: A középkor himnusz költészete. Tankönyvkiadó, Bp. 1992. 13–14, 19.

³²⁵ 1727. április 11. Scena ultima. Demeter Júlia és Somogyi Gréta munkája nyomán megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 200.

³²⁶ 1739. március 27. Statio 12.

³²⁷ Említi: RMKT XVII/7. i. m. 1974. 652. (CC 1651. 64–65.)

³²⁸ Az első kiadásban a 187., a másodikban a 141. lapon. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 434–435.

Hymni Vesperarum (Csíksomlyó, 1741) liturgikus karkönyv, és az ugyanebben az esztendőben keletkezett *Ferences Névtelen Kézirata* is, mely a „Triumphus Sanctae Crucis” megjelölés alatt tárja elénk ezt a himnuszt (70. oldal). A megjelölés a nagypénteki liturgia egyik legfőbb részére, a kereszt diadalára és az alatta zajló kereszthódolatra utal.³²⁹ A ferences liturgikus forrásokban Richter Pál mutatta ki többek között ennek a himnusznak az előfordulási helyeit is: feketevasárnap (Dominica de Passione) vesperásában az Egyetemi Könyvtár *Manuale Choralistaruma* (1731) és a *Liber pro Organo* (Mozsár, 1772) énekeskönyv írja elő. Szent Kereszt feltalálása ünnepére (Inventio Sanctae Crucis, május 3.) szintén a *Manuale Choralistarum* énekelteti, nagypénteken pedig a címlap nélküli *Litaniae variae, Orgelbuch, Gesangbuch*.³³⁰ Kájoni *Hymnarium*át a köznép nem használta, de a drámaíró ferencesek előtt nyitva állhatott a kolostor könyvtárában. Figyelemre méltó, hogy e gyűjtemény, kétnyelvűsége ellenére a „Gloria laus” (145. oldal) és a „Vexilla regis” (213. oldal) himnuszokat nem tartalmazza magyar nyelven. Pedig a *Dicsőség és dicséret*-ének magyar nyelvű éneklését épp Erdélyből, Moldvából és Bukovinából regisztrálta a XX. századi népzene gyűjtés.³³¹ A „Vexilla regis”-himnusz, *Királyi zászlók lobognak* incipittel szintén Erdélyben volt népszerű.³³²

A következő liturgikus ének, mely a misztériumdrámákba bekerült, a *Popule meus*, melyet nagypénteken a kereszt behozatalakor énekel az Egyház. Ez az un. „Improperiák”-ének, azaz Krisztus panaszszavai, melynek népnyelvű változata az *Én nemzetem, sido népem...* kezdetű kanció. Az 1731-ben bemutatott színdarab 9. jelenetében a Verbum (Christus) így panaszkodik:

„Oh én kedves népem, mit cselekszel velem,
Mond meg, kérlek, nekem, neked mit vétettem,
Avagy életemben mi bűnt cselekedtem,
Hogy így gyalázatra te tölled vitettem?”³³³

A versszak Caiphas előtt hangzik el Christus szájából. Teljesen összecseng a Kájoni *Cantionale En Nemzetem ...* énekének első versszakával, annak szabad átköltéséről van szó:

³²⁹ Domokos i. m. é. n. (MTA Zenetudományi Intézet, Budapest)

³³⁰ Richter Pál: Ergänzungen zum thematischen Verzeichnis der Kompositionen in der Franziskanerhandschriften in Ungarn. *Studia Musicologica*, Tomus XLII. Fasciculus 3–4. Akadémiai Kiadó, Bp. 2001. 279–348.

³³¹ Adatközlő: Molnár Busulán Péter, 64 é. Gyimesközéplek (Csík vm.). Gy: Dobszay László, 1967. In: *Szendrei–Dobszay–Rajeczky* i. m. 1979. II/6/b; „Krisztusnak zászlói szépen fémlenek...” kezdősorral klézsei (Moldva) népi gyűjtésből (Ak. Botezát György Illésné Bezsan Viktória, sz. 1959.) közli saját gyűjtését: *Harangozó–Kővári* i. m. 2005. 79–80.

³³² Adatközlő: Borbáth Jeromos, 71 é. Józseffalva (Bukovina) – Báticasék (Tolna). Gy: Kiss Lajos, 1963; Péter Sándor, 67 é., Csíkrákos (Csík). Gy: Sárosi Bálint, 1967. In: *Szendrei–Dobszay–Rajeczky* i. m. 1979. I/168/e,f

³³³ 1731. március 23. Scena 9.

„En Nemzetem Sidó népem,
Te-ellened mit vétettem?
Hogy tölled halált szenvedtem,
Felelly-meg immár énnékem.”³³⁴

Az 1761-ben előadott passiójáték („Tragico-Comoedia seu Actio figuristica”) 12. jelenete az ártatlan Androphilus (Christus) megostorozását, tövissel koronázását, majd kereszthalálát dramatizálja. Androphilus, miután vállára veszi a keresztfát, a *Popule meus*-ének szavaival sóhajt fel:

„En népem, ellened valyon mit vétettem,
Ha foglot vátni túhozottak jöttem...”³³⁵

Az 1773-as Filius prodigus-dráma 2. jelenetében Philantropus (Christus) a világba lép, és monológjának 7. versszakában két sor erejéig a *Popule meus* szófordulatait idézi:

„Mét kellett immár többet cselekednem,
Vagy mit lehetett továbbis neked tennem?”³³⁶

Figyelemre méltó, hogy Philantropus monológjának első része az 1773-as színdarabban Kájonitól a *Hatalmas Mennyei Királyi Székemből...* kezdetű énekből merített, a második része pedig az *EN Nemzetem Sido nepem...* énekből. E két ének a Kájoni *Cantionale* első kiadásában (1676) színrén egymás után következik.

A 21. zsoltár jövődölése a szenvedő Messiás elhagyatottságáról szól. Az 1746-ban színre vitt darab 12. jelenetében Jesust Heródes elé hurcolják, aki visszaküldi őt Pilátus elé. Ekkor fakadnak Jézus ajkáról a 21. zsoltár 3. sorának szavai:

„En pedig fereg vagyok es nem Ember,
Emberek gyalázatja es nep megvetese.”³³⁷

A 21. zsoltárt virágvasárnap Tractusaként, és a nagypénteki Matutinum kezdőzsoltáráként énekli az Egyház. A drámában szereplő szakasz vagy közvetlenül a Bibliából, vagy egy anyanyelvi gyakorlatból került a színjátékba.

Az *O gloriosa Domina...* kezdetű Szűz Mária-himnusz változata szintén az 1746-os drámában hangzott el: Sacerdos Magnus az ének szavaival köszöntötte Máriát, aki a jeruzsálemi templomban bemutatta a 40 nappal azelőtt született Fiát (Lk 2, 21–38):

„Méltóképen téged Angyali aszonság,

³³⁴ A Kájoni *Cantionale* első kiadásában 160., a második kiadásban a 115. oldalon. Kiadta: *Domokos* i. m. 1979. 404. Az ének népzenei összefüggéseiről ld. fentebb, a „Magyar nyelvű szertartások Csíksomlyón” fejezetben.

³³⁵ 1761. március 20. nagypéntek. Scena 12. Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 352.

³³⁶ Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 580.

³³⁷ 1746. április 8. Scena 12.

Én nem dicsérlek, fenlo tiztaság,
Kit mindenkor illet a boldogság,
Magasztalás és tisztos menyei okosság.”³³⁸

Az említett Mária-himnusz így hangzik Kájoni *Cantional*éjában:

„O Dicsösseges Aszszonyság,
Nap-felett fenlő tiztaság:
Kit illet Menyben bóldogság,
Tisztel Angyali sokaság.”³³⁹

A versszak változásai a drámaírók jó kompiláló készségére utalnak.

Az 1771-es passiójátékban a bűnbánó Eusebius ajkáról csendül fel a *Circumdederunt me* temetési antifona kezdősora, parafrázelt változatban: „*A fájdalomi környűl vettek az halalnak, rám érkeztek pokolnak veszedelmi. Kőnyőrűl Istenem rajtam, hogy Vétkeimet Sirassam, szivemet tisztithassam.*”³⁴⁰ A XX. század népzenei gyűjtései is bizonyítják, hogy Erdély egyes részein a középkortól magyar nyelven, gregorián dallamon éneklük a halottvirrasztást és a temetést.³⁴¹

Egészen valószínű, hogy Kájoni *Cantional*éja és a nagy tömeg előtt bemutatott misztériumdrámák is hozzásegítettek a magyar nyelvű liturgikus népénekülés kialakulásához.

Egyházi énekek a passiójátékokban

Azt már tárgyaltuk, hogy a liturgikus énekek többnyire magyar nyelvre fordítva, kisebb-nagyobb átírással hogyan kerültek be a misztériumdrámákba. Most az egyházi énekekről ejtünk szót, mert ezek nyomát is fellelhetjük a csíksomlyói színdarabokban.

Leggyakrabban a *Hatalmas Mennyei Királyi Szekemből...* kezdetű ének első versszakait idézték a drámaírók a Kájoni *Cantional*éből.³⁴² Az ének Krisztus monológja, melyben elmondja szenvedése eseményeit. Csíki énekeskönyveink közül még a *Csikcsobotfalvi kéziratban* (1675, 114–116.) szerepel. Biztosan állíthatjuk, hogy ezekből a forrásokból került bele az ének a drámákba. Elsőként 1748-ban, az 5. jelenetben találjuk meg a nyomát:

³³⁸ 1746. április 8. Scena 1.

³³⁹ A Kájoni Cantionale első kiadásában a 372., a másodikban a 301. lapon szerepel. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 689.

³⁴⁰ 1771. április 29. Scena 11.

³⁴¹ Dobszay i. m. 1986. Az erdélyi temetést kiadta: Jáki i. m. II. é. n. 50–52; Dicsérjének az Urat i. m. 1993. 348. b–g ének (442–448. oldal)

³⁴² Az első kiadásban (1676) a 159. ének, a másodikban (1719) a 114. oldalon. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 402–403.

„E szelleyes világnak adófizetője,
Hogy lennek Atyámnak bekesség Szerzője,
E végre szállottam menyből le a földre,
Szent atyámnak Tellyék mindenekben kedve.”³⁴³

A dráma versszaka teljesen egyezik Kájoni énekével. A szakasz az égi pör jelenete után hangzott el. Az 1753. április 20-án színre vitt, Zsuzsanna történetével tarkított passiójáték Epilogusának 2. strófája egyes szám 3. személyben ugyan, de a *Hatalmas Mennyei Királyi Székemből...* Krisztus-monológ kezdetét idézi, nyilvánvalóan annak átírt csekély módosításokkal.³⁴⁴ Az 1763-ban színre vitt dráma 2. jelenete Christus monológjával indul. Szó szerint egyezik a tárgyalt versszak és az utána következő strófák az 1748-ban bemutatott passiójáték idézett szakaszával. Az 1767-ben előadott dráma első jelenete egy égi pört tár elénk. A második szcena a betániai jelenetet tartalmazza. Ennek elején hangzik el, a darab során először fellépő Christus monológja:

„Mennyei Szent Atyám, a te érzelmedből,
Menyből le szállottam szent rendelésedből,
Testet hogy fel vévén a Szűznek méhéből
Világért meg halnék egyes értelemből.

A próféták eztet ám megjövendölkék,
Hogy én a keresztfán emberért meghalnék,
Ez a sententia rám azért mondaték,
Hogy az egész világ mind el ne vesztenék.”³⁴⁵

Bár nem idézi szó szerint a népének szövegét, de egyes szókapcsolatok árulkodnak a szövegrész eredetéről. Szabó Ágoston 1768-ban színre vitt játékában. Christus egy hosszú Paradicsomjelenet és égi per után lép színpadra a 2. felvonás első jelenetében:

„Mennyei Atyámnak szent akaratyából,
Jöttem e’ világra a magas Egekből,
Hogy meg szabadicsam attól a átokból,
Mely átok vétetet az Ádám vétkétül.”³⁴⁶

³⁴³ Huszár Zsóka: Az 1748-as csíksomlyói passió. Szakdolgozat. Károli Gáspár Református Egyetem, Bp. 2000; Demeter Júlia és Huszár Zsóka gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 271.

³⁴⁴ Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 359.

³⁴⁵ Kiadta: Pintér i. m. 1984. 131–201.

³⁴⁶ 1768. április 1. Actus II. Scena 1.

Az 1773-ban színre vitt Filius prodigus-dráma 2. jelenetében Philantropus, azaz Christus lép színre, és monológjában kissé átírva idézi a *Hatalmaas Mennyei Királyi Székemből...* ének első strófáját és az ének gondolatvilágát.³⁴⁷

Szintén az 1768-as drámában találunk rá az *Idvez-légy szép IESUS hívek eltetője...* kezdetű karácsonyi Oltáriszentség-énekekre. A II. felvonás 1. jelenete Christus megkísértését tárja a nézők elé. Miután Christus legyőzi a kísértő Sátánt, a Chorus Angelorum kezd énekelni - szövege: a Melléklet, 19–20. lapján olvasható. A Kájoni *Cantionaléban* is szereplő népéneknek csak az első versszakát vette át Szabó Ágoston, a dráma írója:

„Idvez-légy szép IESUS hívek eltetője,
Bűn szennyéből lelkünk tisztító fürdője,
Örök-életünknek kinnal meg-szerzője.
Testé lött Ige.”³⁴⁸

Az iménti esetben egy Oltáriszentség-éneket használtak fel a szenvedéstörténet szemléltetésének írói. Az 1733-ban előadott dráma 3. jelenetében a rendkívül gazdag, aranyban, ezüstben, dúskáló Elatio dicsekszik, hogy báljain királyok, hercegek ülnek és tokaji bort isznak.³⁴⁹ Ekkor lép színre Jeremiás próféta, aki a *Kaszás e földön a halál...* kezdetű énekkel inti bűnbánatra a fennhéjázó Elatiót:

„Kaszás e' földön a' Halál,
Ki mindenütt rendet kaszál,
Ereit mutattya,
Kaszáját forgattya,
Virágokat nem szán
Kórókkal egybe-hány.
Jaj ódd magad, szép virág szál.”³⁵⁰

Az ének forrása egyértelmű: Kájoni *Cantionaléjának* egyik 21 versszakos halottas éneke, melynek első strófája került bele Fodor Patrik passiójátékába.³⁵¹ Az éneket a Kassán 1674-ben

³⁴⁷ Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 579.

³⁴⁸ Az éneket Kájoni *Cantionaléjának* első (327. lap) és második (265. oldal) kiadásán kívül Petri énekeskönyvében (1663–68, a Réti János által másolt részben: 103b–104a), a Pálfi Márton-énekeskönyvben (1676 előtt, 38a–b) és a szintén Kájoni munkásságához köthető Csíksobotfalvi kéziratban (1675, 166.) is fellelhetjük. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 621–622; RMKT XVII/15/A/B i. m. 1992. 368/I. ének. Az RMKT XVII/15/368/II. az 1674-es Cantus Catholici változatát közli.

³⁴⁹ A tokaji bor említése kifejezetten magyar vonatkozás, népi elem a misztériumdrámában. Vö. Kedves i. m. 1997. 161–169.

³⁵⁰ 1733. április 3. Scena 3.

³⁵¹ A *Cantionale* első kiadásában a 720., a másodikban a 612. oldalon szerepel. Kiadta: Domokos i. m. 1979. 1181–1183.

kiadott *Cantus Catholici* is tartalmazza (225–227),³⁵² de a drámaírónak³⁵³ nyilván a helyben kiadott Kájoni-énekeskönyv volt kézenfekvőbb. A nyomtatott forráson kívül az *élő hagyomány* ereje is nagy lehetett. Ugyanis már abban az időben nagy népszerűségnek örvendett a halottvirrasztókban a „Kaszás e földön a halál” ének. Ezt támasztják alá az udvarhelyszéki, bukovinai³⁵⁴ sőt a Sopron vármegyei³⁵⁵ népi gyűjtések is.

Az 1773-as nagypénteki Filius prodigus-játék 3. jelenetében a Gratia a tékozló fiút penitenciára biztatva a *Dies irae, dies illa...* sequentiát idézi: „Hogy penitenciára indulsz igen dies irae...”³⁵⁶ Az utolsó ítéletről szóló *Dies irae* sequentiát a ferences Celanói Tamás (1190–1250) költötte, melyet ma is a gyászmisében énekel az Egyház. Kájoni *Cantionaléja* latin és magyar változatban közli.³⁵⁷

Az 1734. évi passiójáték 4. jelenete az ószövetségi József történetét mutatja be: testvérei eladták a midianitáknak, majd köntösét hazavitték apjának, Jákobnak (Ter 37, 12–36). Jákob és fia, József testvére, Benjamin sírásra fakadt. Benjamin 8 versszakos siralma („Benjamin himno de cantat luges que supra Joseph”)³⁵⁸ több sorában elszórtan visszhangozza a Kájoni *Cantionale* „Joseph, Jóseph, hol vagy Jóseph”³⁵⁹ kezdetű nagyböjti énekét. A népének a szenvedő Jézus keresését és az eltűnt József utáni kutatást veti össze. A drámabeli siralom csak Józsefet siratja, feladja a drámák szokásos felező 12-es versmértékét, és felező nyolcasra tér át. Ebben a szótagszámban íródott a népének is. Elképzelhető, hogy a Kájoninál szereplő nótautalás („Szörnyü halál, imé hol áll etc.”)³⁶⁰ dallamára énekelték a drámabeli

³⁵² RMKT XVII. század 15/A i. m. 1992. 614. ének

³⁵³ Fodor (János) Patrik Csíkrákoson született 1706-ban. A ferences rendbe 1725. augusztus 2-án lépett be. Pappá szentelték 1730. március 21-én. Csíksomlyón 1732-ben és 1733-ban volt a passiójátékot bemutató osztály tanára. 1734-ben gróf Mikes István házipapja volt Marosújvárott. 1735-ben Medgyesen, 1743-ban Gyulafehérvárott volt házfőnök. 1742-ben Csicsókeresztúron özv. Torma Miklósné Baranyai Katalinnál volt házikáplán, 1739–41 között pedig Kun Zsigmondnál, a királyi tábla főjegyzőjénél Nagyernyén. 1749–50 között Zágónban teljesített lelkipásztori feladatot. Eszternek kolostorában halt meg 1757. október 28-án. (*György* i. m. 1930. 171, 228, 275, 393.)

³⁵⁴ Adatközlő: Szabados Mária, 64 é., Lébény (Moson vm.), Gy: Szabó M. 1959; Tókos Péterné Orbán Rozália, 64 é., Lővéte (Udvarhely), Gy: Vikár László, 1963; Gáspár Simon Antal 60 é., Istensegítsd (Bukovina) – Nagyvejke (Tolna vm.), Gy: Domokos Pál Péter, 1955. In: *Szendrei–Dobszay–Rajeczky* i. m. 1979. II/189/c–e. Népszerű kiadása: Dicsérjétek az Urat... i. m. 1993. 341/b ének, 436. oldal

³⁵⁵ Adatközlő: Németh Zsigmondné Dombi Horváth Anna, 83 é., Agyagosszergény (Sopron vm.), 1954. V. 18., XI. 4. In: *Lajtha* i. m. 1956. 90. ének

³⁵⁶ Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 578.

³⁵⁷ „Prosa funebris” cím alatt az első kiadásban a 688., a másodikban az 584. oldalon található. „Eadem prosa Ungarice” cím alatt magyar nyelven „A’ Nap nagy haragnak napja...” incipittel 1676-ban a 689., 1719-ben pedig az 585. lapon szerepeltette Kájoni énekgyűjteménye. Kiadta: *Domokos* i. m. 1979. 1140–1144.

³⁵⁸ 1734. április 23. Scena 4.

³⁵⁹ Az első kiadásban a 146. ének, a másodikban a 108. oldalon. Kiadta: *Domokos* i. m. 1979. 386–387.

³⁶⁰ Csíksobotfalvi kézirat, 1675. RMDT II. 62/b A dallam a nép körében az egész magyar nyelvterületen az „Én nemzetem, zsidó népem...” kezdetű nagypénteki szöveggel lett népszerű. (*Szendrei–Dobszay–Rajeczky* i. m. 1979. II/62.)

síralmat. A drámabeli síralom 4. versszaka hasonlít legjobban a népénekre. A bal oszlop a dráma, a jobb oldali oszlop a népének szövege:

Joseph, Joseph, hol vagy, kérlek,	Joseph, Joseph, hol vagy, Jóseph?
Jaj, téged hol keresselek?	Hol téged, én keresselek:
A pustára és völgyekre	Nagy hegyeken és völgyeken,
Utánad mégyek vesekre. ³⁶¹	Elmégyek, hogy meglelylyelek. ³⁶²

A drámabeli síralom többi strófája a drámaíró Donát Bálint³⁶³ invenciója lehet.

Az 1752 nagypéntekén bemutatott színdarab I. felvonásának 2. jelenete a Királyok első könyvéből idézi Adonias királlyá kenését (1Kir 1, 1–10). Adonias volt Dávid király legidősebb fia, akit Abiathor (Ebjetár) főpap akart Joáb támogatásával felkenni. A csíksomlyói drámában „Cantores” szerepnév alatt, *Élyen a mü új királyunk, Dávid király magzattya...* kezdősorral egy királyt éltető ének olvasható,³⁶⁴ melynek sem a Biblia szövegében, sem az énekeskönyvekben nincsen nyoma. Az ének a drámaíró Hidegh Bernát³⁶⁵ leleménye lehet.

Az 1759-ben bemutatott passiójáték III. felvonásának első jelenete után „Cantio” cím alatt a *Nap, hold és csillagok...* kezdetű négy versszakos ének csendült fel. Az ének azt a jelenetet követte, melyben előadták, hogy Heródes király hogyan üzött gúnyt az elfogott Jézusból.³⁶⁶ A természet elementomait szólító, a Heródes előtt történt eseményeket részletező ének záró strófája bűnbánattartásra szólítja fel a nézőket. Az éneket valószínűleg a drámaíró Frenk Elek³⁶⁷ ferences tanár írta, mert sem a korabeli és a dráma előadását jóval megelőzően íródott énekeskönyvekben, sem a néphagyományban nem találjuk a nyomát.

³⁶¹ Benjamin síralma, 1734. Scena 4.

³⁶² Kájoni éneke: *Domokos* i. m. 1979. 386. Első versszak

³⁶³ Donát (László) Bálint Csíkszentkirályon született 1706-ban. A ferences ruhába 1725. augusztus 23-án öltözött be. Pappá szentelték 1730. április 11-én. 1734-ben a szenvedéstörténeti misztériumjátékot előadó osztály tanára volt Csíksomlyón. 1735-ben Királyhalmán, Kőhalom filiájában gróf Kornis István főispán házi káplánja volt, 1738-ban Nagyernyén Kun Zsigmond királyi főjegyzőnél látta el ugyanezt a feladatot. 1737-ben Segesvárott, 1739-ben pedig Désen volt házfőnök. Életének további állomáshelyei az alábbiak voltak: 1741–43 között Csíksomlyó, 1743–45 között Kolozsvár, 1745–46-ban Mikházán házfőnök volt, 1746–48 között szászsebesi gárdián, 1748–51 között Kolozsvár, 1751–53 között Nagyszeben és Vajdahunyad, 1755–56-ban Gyergyószárhegy, 1756–57-ben Torda, 1757–58-ban Segesvár, 1758–64 között Nagyszeben, 1764–65-ben Szászváros, 1765–66-ban Esztelnek, 1766–67-ben Szászsebes, 1767–71 között Medgyes és 1771–72-ben Szászváros kolostorában látott el szolgálatot. Désen hunyt el hosszas betegség után 1774. január 15-én. (*György* i. m. 1930. 203, 285, 306, 326, 409, 422, 493)

³⁶⁴ Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 97–98.

³⁶⁵ Hideg (Ferenc) Bernát Csíkmindszenten született 1724-ben. Beöltözött 1742. október 1-én, pappá szentelték 1748. június 29-én. Az 1751-ben és 1752-ben bemutatott csíksomlyói passiójáték írója. A háromszéki Esztelnek zárdájában hunyt el 1768. május 14-én. (*György* i. m. 1930. 513.)

³⁶⁶ Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 174–175; „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 477–478.

³⁶⁷ Frenk (József) Elek Mócson (Kolozs vm.) született 1728-ban. Beöltözött 1750. október 8-án. Pappá szentelték 1754. június 8-án. 1759 nagypéntekén a csíksomlyói gimnázium tanáraként passiójátékot írt. 1765-től volt házfőnök Szamosújvárott, majd 1771-től Széken és 1772-től Désen. 1777. június 15-től 1780. július 2-ig

Szabó Ágoston 1768-ban előadott passiójátékának végén, az Epilogus előtt olvasható ez a rendezői utasítás: „Hic sequitur cantio: Kristus Szent Vérével.” Az ének sehol nem található az énekeskönyvekben, viszont a dráma Epilogusa ezekkel a szavakkal kezdődik:

„Kristus szent vérével meg valtatót hivek,
Isten szerelmétől fel gyúladot népek,
Mind renden lévő iffiak és vénék,
Aitatosággal, kik ide gyűltetek.”³⁶⁸

Az Epilogus a továbbiakban összefoglalja az elhangzott színdarab tartalmát, a példázatok lényegét, majd felszólítja a nézőket, hogy tartsanak bűnbánatot. Ez az Epilogus egyezik a többi csíksomlyói színjáték Epilogusának szerkezetével, mondanivalójával, és a többes szám 2. személy használatából kitűnik, hogy a nézősereghez szól. Tehát a népénekeredet kizárható, bár szép számban keletkeztek értékes, a középkori theatrum sacrum és a barokk kori iskolai színjáték hagyományára visszavezethető dramatikus népénekek a XVII–XVIII. században.³⁶⁹ De esetünkben csak a narrátor szól. A rendezői utasításban megadott énekkezdet és az Epilogus első sorának egyezése miatt elképzelhetőnek tartjuk, hogy ebben az esetben énekelték, vagy legalábbis recitálták az Epilogust.

A csíksomlyói színpadon az 1721-ből fennmaradt drámánk első jelenete a szálláskeresést mutatja be. De nem a Szent Család betlehemi, karácsonyi szálláskereséséről van szó, hanem Petrus keres helyet az utolsó vacsora méltó elköltéséhez. A magyarországi szakirodalom³⁷⁰ a betlehemes játékok szerves részének tartja a szálláskeresést. Kilián István öt fő részre, „fejezetre” osztja a történeti - azaz a XVII–XIX. századi - betlehemes játékokat: 1. Mária és József betlehemi szálláskeresése; 2. A pásztorok beszélgetése a születendő Messiásról; 3. Az angyal meghirdeti a pásztoroknak a Megváltó születését; 4. A pásztorok a jászolnál hódolnak az újszülött Király előtt; 5. A három napkeleti bölcс járul a jászol elé. Ez egy idealizált felépítés, természetesen előfordul, hogy egy-egy jelenet kimarad egy adott

definitorként, 1780. július 2-a és 1783. szeptember 21-e között custosként működött. 1783-tól 1785-ig a rendtartomány titkára volt. Nagy tudása miatt kiérdemelte a Chronologus Provinciae tisztséget. Désen halt meg 1784. január 11-én. (György i. m. 1930. 107–108, 197, 311, 337.)

³⁶⁸ 1768. április 1. Epilogus

³⁶⁹ Az utóbbi évtizedekben különösképpen Erdélyi Zsuzsanna hívta fel a kutatás figyelmét a népi kéziratok énekeskönyvekben rejlő dramatikus vonatkozásokra a következő írásaiban: *Erdélyi Zsuzsanna*: Siralmas az én életem. A Mária-siralmak költészete. Új Írás 1979/6. 55–72; *U. ő.*: Kisdéd ünnep. Mária-altatók. Új Írás 1979/12. 33–48; *U. ő.*: „Gyönyörűségnek kertyiben.” Ádám-vigasztalók. Új Írás 1983/1. 75–91; *U. ő.*: Zengő templomok, otthoni áhítatok. Kéziratok népénekek. Kortárs 1994/12. 1–8.; *U. ő.*: Még mindig a népi kéziratokról! Vigilia 1999/1; *U. ő.*: Megint a népi kéziratokról! Vigilia 2000/1. 58–62; *U. ő.*: Húsvét hangja a Kenyeri énekeskönyvben. Vigilia 2000/4. 293–304; *U. ő.*: „...csak ide van bizodalmam...” Vigilia 2001/1; *U. ő.*: Egek csillaga. Vigilia 2001/5. 374–381; *Medgyesy-Schmikli* i. m. 2004. 67–94.

³⁷⁰ *Kilián István*: Magyar nyelvű betlehemes játékok a XVII. század első feléből. ItK 1984/5–6. 695–722; *U. ő.*: A betlehemes játékok a XVII. századi Magyarországon. ItK 1992. 633–638; *U. ő.*: Tizennégy történeti betlehemes: 1629–1768-ig. In: Iskoladráma és folklór i. m. 1989. 135–143.

karácsonyi játékból. Az 1721-es csíksomlyói darabban Petrus szálláskérő szavai így hangzanak:

„Azért keszics szálást az Isten fiának,
Angyal rend között születetett urnak,
Az négy fődrészen lévő királyságnak,
Elég tétel legyen eő akaratynak.

Az mint eő akarja, teis ugy akarjad,
Hogy szent bekeséget az után meg haljad,
Isteni hatalmát mind öröké algyad,
Hogy ugy legyen nekünk, te itten most mondgyad.”

FRANGÉPÁN válasza Petrusnak:

„Isten akaratya, enis ugy akarom,
Az mint eő akarja, ugy legyen, mit tudom,
Csendes békeségbe liszen az én házam,
Jőni meltoztassék, enis ugy akarom.

Szolgai voltomat regen tapasztaltam,
Házamot egészen néki ajánlottam,
En magamat eppen néki bé mutattam,
Mert Isten Fiának lenni láttam.”³⁷¹

A székely népi betlehemesek közül Csík vármegyéből többek között a csíkmenasági, ajnádi, csíkcsicsói, csíkszentdomokosi, csíkszentléleki, csíkszépvízi, csíktaplocai és a kászonfeltízi,³⁷² Udvarheyszékből pedig a szentegyházásfalusi „angyal-betlehemes”³⁷³ játék első jelenetében olvashatjuk a szálláskeresés eseménysorát. De a betlehemi Joseph és a Király szavai nem hasonlítanak Petrus és Frangépán párbeszédére. Az 1721-es csíksomlyói drámában lévő szálláskeresés frazeológiája minden kétséget kizáróan a *Mikor Máriához az Isten angyala...* kezdetű adventi népénekre hasonlít. Az ének az angyali üdvözet (Lk 1, 26–38) dramatikus jellegű feldolgozása, Mária és az Angyal párbeszéde:

[ANGYAL]

„Téged az Úr Isten leginkább szeretett,

³⁷¹ Csíksomlyó, 1721. április 11. nagypéntek. Scena 1.

³⁷² *Székely* i. m. é. n. (1997) 110–120, 265–321.

³⁷³ Saját gyűjtéséből kiadta: *Molnár Johanna*: Szentegyházásfalusi „angyal-betlehemes”. *Vigilia* 1987/12. 922–931; *Vigilia* 1988/1. 27–37.

Sok nemzetek közül magának eljegyzett,
Kilenc kar angyali koronát készített,
Hogy megkoronázza a te szent fejedet.

Azért készíts szállást az Isten fiának
Mert téged választott szentséges Anyjának.
Ne félj, oh, Mária, Isten szép leánya,
Mert sérelem nélkül lesz az Isten Anyja.”

[MÁRIA]

„Az Úrnak Igéjét örömmel elvárom,
Mint Isten akarja, én is úgy akarom.
Tiszta hajékomban, ha tetszik bezárom,
Mert szüzességemben tudom, nem lesz károm.”³⁷⁴

A XVII–XVIII. századi kéziratos és nyomtatott énekeskönyvekben rendkívüli népszerűségnek³⁷⁵ örvendő ének Csíksomlyón csak a Kájoni *Cantionale* 2. kiadásában (1719, 15–16.) olvasható. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez az ének-kiadás forrása volt az 1721. évi dráma szálláskeresés jelenetének. Az 1721. évi színjáték szálláskeresése a húsvéti ünnepkör idején játszódik ugyan, de frazeológiáját, alapotívumát tekintve a karácsonyi ünnepkör játékaiba illik bele.

Az 1753-ban előadott misztériumjáték Zsuzsanna történetét adja előképként Krisztus ártatlanságához. A dráma első jelenete – egyedülként a csíksomlyói ferences színpadon – az angyali üdvözlést dramatizálja. Gábiel arkangyal és Mária párbeszéde teljesen az imént említett *Mikor Máriához az Isten angyala...* kezdetű adventi népénekből származik. A darab szerzője kiegészítette a sokversszakos népének szövegét oly módon, hogy a népének szövegét változatlanul hagyta. A változatlanul átvett részek az alábbiak: (elsőként Gábiel üdvözlésében): „Az Éva asszonynak legtisztább rajzatja, - Áron vesszejének megújult virága!

³⁷⁴ Seres–Szabó: i. m. é. n. 369. Adatközlő: Lőrinc Györgyné Hodorog Luca, Klézse (Moldva), 1965. Az éneket közli: Éneklő Egyház i. m. 1985. 265. ének, 329–330.

³⁷⁵ Az adventi ének a következő forrásokban olvasható: Evangelia Graeco-Latina todaléka (1636 után), Kájoni (Csíksomlyó, 1719), Márton mester todaléka (1714 előtt), Szoszna Demeter György-énekeskönyv (a továbbiakban: ék.) (1714–15), Écsi ék. (1700–25), Bocskor János-ék. (1716–1739), *Cantionale Catholicum* todaléka (1725–38 k.), Vépi ék. (1731), Vöcsey-ék. (1752), Zirci ék. (1751–66), Császár Ferenc-ék. (XVIII. sz. 2. fele), Szentmihályi Mihály-ék. (1797), Bozóki Mihály énekeskönyve (Vác, 1797). Az ének szövegét a Vépi ék. alapján kiadta: *Erdélyi* i. m. 1983. 82–83. A kanciót a XVI. századból származó dallamon, Lövéte (Tókos Péterné Orbán Rozália, 64 éves; Gy: Vikár László, 1962.), Csíkrákos (Péter Sándor, 67 éves; Gy: Sárosi Bálint, 1967), Csíkkarcfalva (Mészáros Józsefné, 78 éves; Gy: Sárosi Bálint–Dobszay László, 1967), Klézse (Szabó Mártonné, 53 éves, Lőrincz Györgyné Hodorog Luca, 44 éves; Gy: Kallós Zoltán, 1965) és Méra (Kolozs vm. Kozma Györgyné Sándor Anna, 53 éves; Gy: Kallós Zoltán, 1962) községekben találták meg a gyűjtők. (In: *Szendrei–Dobszay–Rajeczky* i. m. 1979. I/23)

- Készíts azért szállást az Isten Fiának, - (variáns): Mivel vallott Téged Szent Fia Anyjának.” Mária válasza csíksomlyói invenciójú szövegnek tűnik, Gábiel további szavaiban ismét előkerül a kanció szövege, mely ráadásul utalhat a megváltás szükségességét eldöntő égi pörre: „Az mennyei szentek tereád mutattak, - Isteni személyek midőn tanácskoztak...” Mária elfogadja az Igét, szavainak 2. strófája szintén Kájonitól eredeztethető: „Mint Isten akarja, én is úgy akarom, - Örömmel Igéjét az Úrnak elvárom, - Az én hajlékomba, ha tetszik, fogadom, - Mert szüzességemben, tudom, nem lesz károm!”³⁷⁶ Mivel a *Mikor Máriához...* ének idézett versszaka utal az égi pörre, elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez az ének a későközépkori misztériumjátékok mennyi tanácskozás- és angyali üdvözllet-jeleneteinek folklorizálódott változata.³⁷⁷ A népének-misztériumdráma szövegek hasonlósága, vagy éppen azonossága között ismét kölcsönösséget feltételezhetünk, nem pedig egyirányú kompilációkat.

Az angyali üdvözllet-jelenetnek megvan a háttere az európai drámairodalomban, mely a német nyelvterületen előadott *Verkündigungsspiel*t idézi. A játékot március 25-én (Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén) vagy ádventben adták elő. A *Bozner Verkündigungsspiel* a Benedikt Debs bozeni iskolamester és kórusvezető által másolt *Debs-Codex* második darabja. A *Debs-Codex*be másolt vallásos színjátékokat az 1510-es években mutatták be a svájci Bozenben. A bozeni *Verkündigungsspiel*ben Izajás és Ezeiel próféták fellépése és a zsidókkal való vitatkozása előzi meg az angyali üdvözlletet. A vita itt nem kimondottan a megtestesülésről és a kereszthalálról folyt, mint a csíki drámákban, hanem Jézus istenfiúságáról és Mária szüzességéről.³⁷⁸ Korábbi európai példája a *Roratespiel*, amely az 1260-as évektől ismert Itáliában, Franciaországban, a német nyelvterületen és Németalföldön egyaránt. A játék liturgikus eredetű: az ádventi hajnali un. Rorate-misék után adták elő dialogizált formában, a *Mikor Máriához ...* énekhez hasonlóan az angyali üdvözlletet. A karácsonyi játék, a *Weihnachtsspiel* a XV–XVI. századi német misztériumdrámákba is bekerült amellelt, hogy önállóan is élt a műfaj. A karácsonyi játék a középkor és újkor fordulóján gyakran a több napig tartó passió- és úrnapi játékok részét

³⁷⁶ 1753. április 20. Scena 1. Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában népszerűsítő formában megjelent: „Nap, Hold és csillgok...” i. m. 2003. 310–312.

³⁷⁷ A folklorizálódás szép példáját olvashatjuk Gencsapáti és Perenye (Vas vm.) búcsúvezető előénekesének, Abért Istvánnak (1828–1920) kéziratos énekeskönyvében, melynek az *Abért István énekeskönyve* (1866–1898) nevet adtuk. A *Mikor Máriához az Isten angyala...* kezdetű, 13 versszakos *advendi ének*ben (184–187.) az „Igy Szoly a mária Isten angyalának” (5. vsz.), „a Gábiel angyal, nikié így szolla” (8. vsz.) sorok egyértelműen dramatikus eredetre utalnak. „A menyei udvar, te rejád mutatott, - [...] az Égbéli sereg arul tanatskozott” verssorok az égi pör jelenre utalhatnak. A kézirat Abért István gencsi búcsúvezető előénekes, a gencsi Szentkút gondnokának munkája, amit Tömő József előénekes-gondnok (1868–1955) örökölt tőle. A 272 oldalas kéziratra Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattárában bukkantam rá 1999. július 7-én, azóta – megőrzésre – tulajdonomat képezi.

³⁷⁸ *Marienlexikon*. Institutum Marianum Regensburg E. V. Hrsg. von Remigius Bäumer und Leo Scheffczyk. II Band. Eos Verlag, Erzabtei St Ottilien, 1990. 155–156.

képezte. A *Schwäbische Weihnachtsspielben* – az égi pörhöz hasonlóan – prófétafellépések előzik meg Jézus születését. A XV. század közepén íródott *Sankt Galler Weihnachtsspiel* a próféták jövendöléseit, Szűz Mária eljegyzését, az angyali üdvözlést és az Erzsébettel való találkozást is dramatizálja. A XV. század 2. felében íródott *Hessische Weihnachtsspiel* az angyali üdvözlést mellett a betlehemi szálláskeresést (Herbergsuche) is megjelenítette. A *Tiroler Weihnachtsspiel* lapjain (1511) hasonló jelenetek szerepelnek. A *Freiburger Fronleichnamspiel* (XVI. század vége, ill. 1604–1606) az egész üdvtörténetet bemutatja, ennek részeként a tárgyalt események is színpadra kerültek.³⁷⁹

Az angyali üdvözlés-jelenet és az 1753-as passiójáték háttéréről szólva összességében elmondható, hogy Csíksomlyón közvetlenül nem az európai háttér hatott, hanem a Kájoninál is fellelhető népének (*Mikor Máriához...*) szövege. Az más kérdés és külön vizsgálódást igényel, hogy e népének szövegére mennyire és milyen irányból hatott a középkor vallásos színjátéka.

Az 1753-as csíksomlyói passiójáték angyali üdvözlés-jelenetének zárásaként két angyal, egy szeráf és egy kerub a *Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban...* kezdetű énekkel köszönti Szűz Máriát.³⁸⁰ E himnikus ének esetében érdekes átirattal van dolgunk. Az ének eredetileg a 148. zsoltár parafrázisa, melyet a dunántúli református egyházkerület püspöke, a Batthyány-család prédikátora, Kanizsai Pálfi János (?–1641) vetett papírra. A 10 strófából álló költemény elsőként a *Detsi-kódexben* (1609–1613, 86b–88a) olvasható 1611-ből. E zsoltárparafrázis rendkívüli népszerűségnek örvendett protestáns és katolikus forrásokban egyaránt.³⁸¹ A székelyföldi katolikus énekeskönyvek közül a *Mihál Farkas-kódex* (1677–87, 76a–77b), a Kájoni *Cantionale* (1676, 1719)³⁸² és a *Bocskor János-énekeskönyv*

³⁷⁹ U. o. A német és a magyar karácsonyi játékok kapcsolatait részletesen tárgyalja: *Söveges Dávid: A karácsonyi játék. Pannonhalma, 1943.*

³⁸⁰ Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 313–314.

³⁸¹ Az ének a következő írott és nyomtatott korabeli énekeskönyvekben szerepel: Keresztyeni Isteni Dicséreték (Lőcse, 1635. 437–438; Lőcse, 1675. 163–164.), Isteni Dicséreték (Kolozsvar, 1632. 685–688; 1697. 532–534), Istenes énekek (Bártfa, 1635–1640 k. 77–81.), Istenes énekek (Bécs, 1635–1636 k. 39–41.), *Hajnal Mátyás: Az Jesus szívét szerető szíveknek ájtatosságára...* megmagyaráztatott könyvecske. (Bécs, 1629. 155–156.), Kádár-ék. (XVII. század közepe, 66a–67b, 78b–79b), *Debreczeni Péter: Tizenket idvösseges Elmelkedesec.* (Leyden, 1637. 493.), Kecskeméti graduál (1637–1681. 604–606.), Balogi cantionale (1659. 563–565.), Cantus Catholici (Lőcse, 1651. 179–181.), Imadsagos és Enekes kézbe hordozo Könyvecske (Kolozsvar, 1700. 95–96.), Bathó Mihály-ék. (1728. 53–55.). A felsorolást közölte, és az éneket kiadta: RMKT XVII/8. Bethlen Gábor korának költészete. S. a. r. Komlós Tibor és Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 55. ének, 182–183, 532.

Az ének kedveltségét a XX. század népzenei gyűjtései is bizonyítják. A zsoltárparafrázis az alábbi helyeken él(t) az élő népi gyakorlatban: Adatközlő: Jakocs János vak koldus, Zetelaka (Udvarhely vm.), Gy: Domokos Pál Péter 1928-ban. Dallamát közli: *Domokos* i. m. 1979. 1268; A katolikusoktól csak az erdélyi gyakorlatban találunk rá példát a Deák-Szentes kézirat (1774) dallamával: Lázár Istvánné Egyed Róza, 70 é. Lővéte (Udvarhely vm.), Gy: Forrai Magdolna, 1963. Protestáns hagyományból: Szabó Irma, 52 é. Pozsonyboldogfa (Pozsony vm.), Gy: Kiss Lajos, 1965. Kiadta: *Szendrei-Dobszay-Rajeczky* i. m. 1979. II/171/a,b,c

³⁸² Az ének felirata: „Psalmus CXLVIII. Laudate Dominum de coelis etc.” Az első kiadásban a 635. lapon, a második kiadásban az 539. oldalon. Olvasható: *Domokos* i. m. 1979. 1070–1071.

(1716–39, 119b–121a)³⁸³ tartalmazza. A drámabeli textus pontosan egyezik a Kájoni *Cantional*éban fellelhető költeménnyel. A két forrás (énekeskönyv és drámaszöveg) közötti különbség csupán az, hogy a drámában szereplő ének az Úr nevét következetesen Szűz Mária nevére cserélte. Így vált Xánthos Ince ferences tanár-rendező átírása nyomán az eredetileg református zsoltárparafrázis Szűz Máriát köszöntő énekké.

Az 1753-as passiójáték 8. szcénájában Zsuzsanna a bíróság előtt, a hamis vádak elhangzása után egy ötversszakos énekben kesereg *Szent Isten, Szent Isten, - Ég formálója, föld alkotója...* kezdőszóval. Zsuzsanna az Isten és a szentek segítségét kéri szorult helyzetében. Versformájából és rímeiből következtethetünk arra, hogy énekelték,³⁸⁴ de a korabeli énekeskönyvekben ilyen incipittel egyetlen egy költemény sem szerepel, szövege egyébként eléggé specifikus.

Zsuzsanna énekéhez hasonlóan a drámaíró-rendező tanár, Kajcsa Joachim³⁸⁵ leleménye lehet az 1758-ban előadott passiójáték 7. jelenetének záróéneke, a *Kísértetbe esék az öreg Cyrillus...* kezdetű. Az ének az ókori görög drámák Kar szerepének megfelelően kommentálja az eseményeket, vagy egyes szereplők jellemét, cselekedeteit. Erről szól a csíksomlyói színjáték Éneke is, mely a jóságos atya, Cyrillus ellen lázadó fiúk tetteit ítéli el, és nevezi őket „vipérák fajzatának.”³⁸⁶ Hasonló szereppel bíró, 6 strófás Chorus olvasható az 1742. március 23-án, nagypénteken előadott allegorikus passiójáték (Boros Márton: „Actio alia Parascevice”) 3. jelenetének zárásaként *Boldogtalan sorsa az ifjuságnak...* kezdőszóval. Az ének szövege a dráma cselekményéhez kötődik, ezek szerint a darabot író és rendező Boros Márton ferences szerzetes tanár költeménye lehet. Dallamára vonatkozóan a rendezői utasítás nótatalást is közöl: „Nota O edes megváltom ne nézd.” Az ének elsőként a Csíkszentgyörgyön született Illyés István (1650–1711) *Halottas Enekek A' Szomorú Temetések alkalmatosságára* (Nagyszombat, 1693. RMK I. 1446.) című, sok kiadást megért énekeskönyvében olvasható. A halottas költemény rendkívül nagy népszerűségnek örvendett, hiszen az egész magyar nyelvterületen gyűjthető (volt).³⁸⁷ Ugyancsak a szerző alkotása lehet a

³⁸³ Az éneket közli: Csörsz Rumen i. m. 2003. 152–154.

³⁸⁴ Pintér Márta *Zsuzsanna: A magyarországi Zsuzsanna-drámák*. In: *A magyar színház születése...* i. m. 2000. 301–309.

³⁸⁵ Kajcsa (Lőrinc) Joákim Csíkközmáson született 1724-ben. A ferences ruhát 1747. szeptember 19-én öltötte magára. Pappá szentelték 1752. december 23-án. 1754-ben ő kezdte meg a tanítást Désen. 1757 és 1758 nagypéntekén diákjaival Csíksomlyón szenvedéstörténeti misztériumjátékot rendezett. 1761-től látta el a házfőnöki tisztséget Szárhegyen. 1783-tól házgondnok volt Csíksomlyón. Ott hunyt el 1790. június 20-án. (György i. m. 1930. 173, 202, 321.)

³⁸⁶ Pintér Márta *Zsuzsanna* gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 393–394.

³⁸⁷ Sopron vármegyében, 1954–55-ben az alábbi falvakban élt az „Oh édes Megváltóm, ne nézd bűneimet...” kezdetű ének: Iván, Keresztény, Fertőrákos, Chernelháza-Damonya, Zsira, Hövej, Farád, Sobor, Agyagosszergény, Csorna, Újkér, Sopronhorpács, Sopronkövesd, Egyed, Bágyog, Rábaszovát, Vág, Árpás, Páli,

6. szcena zárásaként felcsendülő Chorus, mely 10 versszak erejéig, 9 szótagos sorokban, *Ah halando Emberi nemzet...* incipittel figyelmezteti a Fictus Euphronimus által elcsábított valódi Euphronimust, tehát magát az embert a bűn csalárdságára. Harmadik alkalommal a 8. jelenet végén, Antrophus bűnbeesése után énekel a Chorus *Siratyuk Adám esetét, - Paradicsomban lőtt vétkét...* kezdősorral. A szabálytalan szerkezetű, soronként 8 szótagból álló ének Ádámot kárhóztatja vétke miatt, mivel a szenvedést az emberiség fejére hozta. Az ének szintén a drámaíró ferences invenciója lehet, nótautalásként az „o életünk vég orája lelkünknek” kezdetű népszerű halottas ének olvasható. Az éneket tartalmazza a Kájoni *Cantionale*, és székely népi gyűjtésből is van adatunk nagyon közkedvelt dallamcsaládjára.³⁸⁸

Az 1745 nagypénteken színre vitt misztériumdráma 6. jelenetében a hét főbűn lázad Isten ellen, majd a szcena zárásaként a „cantus Angelorum” csendül fel, mely 23 versszakon át Jézus szenvedésének keserűségét és a bűn rútságát részletezi. Az ének kezdő versszaka: *Oh szerelmes Jesus, aki miérettünk – Az egegből ala szalal, s magad adád nekünk.* Szótagszáma feladja a drámákban szokásos felező 12-es metrumot, és az énekben 6-6-8-6-os tagolásra tér át, mely a közkedvelt *Jaj, nagy kedven tartott...* kezdetű Mária-siralom szótagszámával egyezik. A dráma másolója sajnos nem tüntet fel nótautalást, emellett a korabeli énekeskönyvekben sehol nem lelhető fel a szöveg kezdősora. Az a legvalószínűbb, hogy az ének textusát a dráma írója, Csörgő Krizogón ferences tanár alkotta.³⁸⁹

Az 1764-es misztériumjáték a hét főbűn lázadását is színre vitte, és ennek keretében mutatta be Jézus szenvedéstörténetét. A 16. (záró)jelenetben Anima könyörög a kereszt alatt a Megfeszítetthez, hogy irgalmazzon neki, mert megszállta a hét főbűn, de meg akar térni. Christus megbocsát neki, mire Anima a „Hic contra duo anima canit” rendezői utasítást követően elkezd énekelni az *Ah, félek, rettegek, - Jesusom, mit tegyek...* kezdetű hat versszakos éneket. Az ének egy lelki önostorozás: Anima felismeri, hogy az ő bűnei okozták Krisztus kínszenvedésének minden momentumát a lelki megaláztatásoktól a legborzalmasabb fizikai bántalmazásokig. Anima könyörög, hogy Krisztus neki is úgy irgalmazzon, mint

Mórichida, Rábasebes, Lövé, Öntépuszta, Csapod, Osló, Veszkeny, Gyalóka, Himod, Szany, Bö, Tompaládony, Bösárcány, Sopron, Farád, Jobaháza, Répcevis, Sarród, Hegykő, Fertőszéplak, Fertőszentmiklós, Pinnye, Ebergöc, Egyházásfalu, Simaság, Peresztég, Pusztacsálád, Babót, Kisfalud. Az énekeket dallamváltozataikkal kiadta: *Lajtha* i. m. 1956. 173–176. ének, 348–354; A magyar nyelvterület többi részéről: Boldogfa (Pozsony vm.), Béd (Nyitra vm.), Kóny (Győr vm.), Iváncsa (Fejér vm.), Berhida (Veszprém vm.), Tataháza (Bács-Bodrog vm.), Lacháza (Verőce vm.), Váraszó (Heves vm.), Lövéte (Udvarhely vm.) és Lészped (Moldva) hagyományából kiadta: *Szendrei–Dobszay–Rajeczky* i. m. 1979. I/188/h–m, p, s, t, II/302/c, f;

³⁸⁸ A Kájoni *Cantionale* első kiadásában a 669., a másodikban az 568. oldalon. Kiadta: *Domokos* i. m. 1979. 1115–1116. Deák-Szentes kézirata (1774) 150. ének. A népzene gyűjtés a siratóstílus XVII. századból származó dallamkörében, a kiemelkedően hagyományörző Lövéte (Udvarhely vm.) székely községben lelta fel: Tókos Péterné Orbán Rozália, 64 éves. Gy: Vikár László, 1963. Kiadta: *Szendrei–Dobszay–Rajeczky* i. m. 1979. II/64/d

³⁸⁹ 1745. április 16. nagypéntek, Scena 6. Cantus Angelorum. In: *Liber exhibens Actiones parascevas...* i. m. 1774. 1269–1270.

Dizmásznak, a jobb latornak, majd a költemény végén megígéri, hogy véglegesen a jó útra tér.³⁹⁰ Az ének – incipitje alapján – nem található egyetlen korabeli csíki énekeskönyvben sem. Csupán a kéziratos *K. I. egyházi énekeskönyve* (XIX. sz. 1. fele) tartalmaz egy éneket *Ó félek rettegek, Jézusom mit tegyek...* kezdősorral (1b–2a).³⁹¹ Lajtha László, Erdélyi Zsuzsa és Tóth Margit Soporon vármegyei gyűjtései leltek több dallamváltozatban egy 28 strófás, *Ó jaj jaj félek! - Igen rettegek...* kezdetű dramatikus népénekre, melyben a Lélek és a Halál vitatkozik egymással: a Lélek irgalomért könyörög, de Krisztus szenvedésének momentumai nem kerülnek szóba. A halottvirrasztóban énekelt, a kéziratosokon is terjesztett „drámát” a Bagó Márton által Budán, 1862-ben kinyomtatott „Halotti énekek” ponyváról idézte a népi emlékezet.³⁹² A magyar nyelvterület több pontján népszerű költemény szövege teljesen eltér a drámában közölt szövegtől.

Szintén a halottas énekek közül került be az 1733-ban színre vitt misztériumdráma 3. jelenetének végére Discantus éneke *Gyarló világ, romlandó ág, terhed alatt homlokunk...* kezdősorral. Az ének Illyés István sok kiadást megért halottas énekeskönyvében szerepel, a kutatás lehetségesnek tartja, hogy a népszerű, világi eredetű latin vers („Parendum est”) német gyűjteményéből (*Sirenes Parteniae*, Würtzburg, 1677.) került át hozzánk. A drámabeli ének 1–4. versszaka szó szerint egyezik Illyés darabjával. Az ének Vicsápapáti (Nyitra vm.) népi gyűjtésben is előkerült.³⁹³ A nótautalás szerint Tóbiás anyja, Anna a *Gyarló világ...* ének dallamára énekelte 7 versszakos, saját szövegezésű siralmát gyermeke távozásakor az 1743-as passiójáték 3. szcénájának végén.³⁹⁴

Ugyanilyen népszerű ének a *Jaj, nagy kedven tartott...* kezdetű Mária-siralom is, melyet az 1742 nagypénteken bemutatott misztériumjáték (Boros Márton: *Actio alia Parascévica*) záró jelenete említ (*Actus ultimus*). Az ének Krisztus kereszthalála után hangzik el a Chorus és Antrophus párbeszédéként: Krisztust sajnálják, és emellett Antrophus a saját bűneit siratja, saját gonoszságát veti össze Isten irgalmasságával. Az ének szövegét minden bizonnyal a dráma szerzője költötte, nótautalása pedig az egyik legnépszerűbb kereszt alatti

³⁹⁰ 1764. április 20. nagypéntek. Scena 16. Liber exhibens Actiones parascévicas... i. m. 1774. 438–439.

³⁹¹ Az ének szövege jelenleg kiadatlan. Lelőhelye: OSZK Oct. Hung. 1213. (Stoll 2002. 860. tétel)

³⁹² Lelőhelyek: Pereszteg, Nagycenk, Kisfalud, Babót-Veszkény, Hidegség, Osli, Vitnyéd-Garta, Újkér, Pusztacsallád, Fertőszentmiklós. A gyűjtés ideje: 1954–55. Az énekeket közli: *Lajtha* i. m. 1956. 1–9. ének, 31–41, 602. A XVI. századi dallamot őrző ének Lacháza (Verőce vm. Saját gyűjtésből közli: *Szendrei–Dobszay–Rajeczky* i. m. 1979. I/110/c) és Vicsápapáti (Nyitra vm. Saját gyűjtésből kiadta: *Czövek Judit*: Ha mi meghalunk... Zoborvidéki virrasztóénekek. Kalligram, Pozsony, 2002. 37–40.) hagyományában is él.

³⁹³ *Illyés István*: Halottas Énekek A' Szomorú Temetések alkalmazására. Nagyszombat, 1693. 171. RMK I. 1446; XVII. századi dallama: *Papp* i. m. 1970. 110, 230, 464; A Vicsápapáti népi gyűjtés szövege és dallama: *Czövek* i. m. 2002. 8. ének, 52–53.

³⁹⁴ Medgyesy-Schmikli Norbert és Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 225.

Mária-planctust idézi. A XVII. századi ének több helyen fellelhető az énekeskönyvekben,³⁹⁵ és a nép ajkán máig gyűjthető.³⁹⁶

Összefoglalás a népénekek között található forrásokról

A pontos szövegegyezések bizonyítják, hogy a liturgikus és egyházi énekeket forrásként használták a csíki ferences drámaírók. Az összevetésekből kitűnt, hogy a legtöbb esetben csak egy-egy versszakot ültettek át a színjátékokba. Ez lehetett szó szerinti átvétel, és történhetett szövegátírás, parafrazeálás útján is. Jellemző a misztériumdrámák íróinak gyakorlatára, hogy néha az éneket más környezetben, más szájába adva használják: pl. a Szent Kereszt-himnusz („Vexilla regis...”) az Olajfák-hegyére való kivonuláskor; Oltáriszentség-éneket adtak a kísértést legyőző Krisztust dicsőítő Angyalok ajkára; Ábrahámmal mondatták el Izajás szavait („Rorate coeli...”); vagy Jeremiás szájában halottas éneket szólaltattak meg. Több esetben találunk arra példát, hogy a színjáték írója-rendezője vagy másolója népszerű XVII. századi népénekeket jelöl meg nótautalásként, de a hozzá tartozó szöveg már nem az ismert népének-textus, hanem a dráma írójának egyéni költeménye, mely illik a darab cselekményéhez. Az énekek – legyen az liturgikus vagy egyházi – funkcióváltáson mentek keresztül a drámaírás során jó néhány alkalommal. Ennek legjelesebb példája az 1753-as színjáték Máriát dicsőítő éneke, mely eredetileg egy református zsoltárparafrázis volt. Mivel a színdarabokban közismert énekek szerepelnek, könnyen elképzelhető, hogy színre vitelükben a székely néphagyomány hatása játszott közre. Feltehető, hogy az ebben a fejezetben tárgyalt liturgikus tételeket is énekelték a nézők, ugyanúgy, mint a Mária-siralmakat. A különbség az, hogy Mária keservei a maguk helyén és funkciójában szólaltak meg a misztériumjátékokban.

³⁹⁵ Az ének előfordulási helyei: Eperjesi Graduál (1635, 1652), Kájoni: Hymnarium (1659–1677), Szentsei daloskönyv (1704), Maracsko Anzelm-ék. (XVIII. sz. első fele), Kájoni: Cantionale (1719), Vépi ék. (1731), Dőri ék. (1763–74), Deák-Szentes-ék. (1774), Bozóki (1797). Szövegét kiadta: *Erdélyi* i. m. 1979. 58; RMKT XVII/15/A i. m. 1992. 223/I. ének

³⁹⁶ A XVII. századi nyomtatott forrásokban előforduló dallama: RMDT II. 39/II. Deák-Szentes-kézirat (1774). Népi gyűjtésben az alábbi helyeken fedezték fel: Áj (Abaúj vm. Gy: Vargyas Lajos); Szentegyházasszalu (Udvarhely vm. 1944); Lövéte (Udvarhely vm., Tókos Péterné Orbán Rozália, 64 éves. Gy: Vikár László, 1962), Kiskőszeg (Baranya vm. Sipos Jánosné Magyarai Júlia, 82 éves. Gy: Kiss Lajos, 1944. Kiadta: *Szendrei-Dobszay-Rajeczky* i. m. 1979. II/333/d, e, g), Bába (Tolna vm., Csentes Jánosné, 56 éves. Gy: Volly István, 1937. Kiadta: *Volly István*: 101 Mária-ének. Népi gyűjtések. Népkóta, Bp. 1948. 20. ének; *U. ő.*: Karácsonyi és Mária-énekek. Szent István Társulat, Bp. 1982. 20. ének), Somoska (Moldva. Beke András, 59 éves. Gy: Seres András–Szabó Csaba, 1974. Kiadta: *Seres–Szabó* i. m. é. n. 313. ének, 412.), Bogdánfalva (Moldva, Erdélyi János, 85 éves. Gy: Daczó Árpád Lukács OFM, 1976. október 6. Kiadta: *Székely* i. m. é. n. (1997) 157–158, 435.) Klézse (Moldva, Lőrincz Györgyné Hodorog Luca, 70 éves. Gy: Harangozó Imre. Kiadta: *Harangozó Imre*: „Krisztusz háza arangyos...” Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 1998. 193. ének, 238–239; Botezát György Illésné Bezsán Viktória, 55 éves. Gy: Kővári Réka–Harangozó Imre, 2004. november 1. Kiadta: *Harangozó–Kővári* i. m. 2005. 40. ének, 77–78.

APOKRIF EREDETŰ, A SZENTHAGYOMÁNYBÓL ÁTVETT JELENETEK ÉS HÁTTERÜK

AZ ÁDÁM- (PARADICSOM-) JELENET FORRÁSAI ÉS MŰFAJKÖZI ÖSSZEFÜGGÉSEI

Ádám-jelenetek a csíksomlyói passiójátékokban

A csíksomlyói misztériumdrámák, hasonlóan az európai történelem misztériumjátékaihoz, lényegében az egész üdvösségtörténetet, illetve annak legfőbb problémáját, a bűnbeesés-megváltás kérdéskörét vitték színre. Csíksomlyón, a ferences passiómisztikának köszönhetően Jézus Krisztus szenvedéstörténetét domborították ki a leginkább, következésképp a legtöbb esetben passiójátékkal találkozunk. Krisztus szenvedése okának megértéséhez szükséges volt a bűnbeesést is bemutatni, vagy legalábbis utalni rá a drámák Prologusában. Az üdvtörténet kezdete a világ teremtése, majd az első emberpár bűne volt. Ezért volt szükség Krisztus kereszthalálára. A néphagyomány karácsony böjtjén (december 24-én) Ádám és Éva napján énekelte az Ádám-siralmakat, valamint önálló Ádám- illetve paradicsomjátékokkal találkozunk a betlehemesekben és a korabeli énekeskönyvekben is. Az Ádám-játék előadási idejének, és a csíksomlyói passiójátékokon belül szereplő hagyomány pontos feltérképezéséhez elengedhetetlen több műfaj számbavétele egy széles ívű háttér megrajzolásával.

Az első emberpár bűnbeesését Csíksomlyón az 1731-ben (Scena 1–2.), 1744-ben (Scena 3.), 1748-ban³⁹⁷ (Scena 1.), 1766-ban (Scena 2.)³⁹⁸ és 1768-ban (Actus I. Scena 1–3.) színre vitt passiójátékok dramatizálták. Az 1742-ben (Scena 1–7.) és az 1761-ben (Scena 3.) színre vitt misztériumok allegorikusan, az Andro Pater-Androphilus-And[t]rophus történeten keresztül mutatják be a bűnbeesést.

Az 1721-ben bemutatott színjáték Prológusa csak említi Ádám bűnét, de ennek megjelenítése nem került sor a darab során.

Az első fennmaradt csíksomlyói drámánk, amelyben paradicsom-jelenet található, az 1731-es. A Prológus előadja Ádám bűnét, mintegy narrátor szerepében. Az első jelenetben

³⁹⁷ 1748. április 12. nagypéntek. Actio parascevice in gymnasio Csíksomlyoviensi per scenas lugubres devote repraesentata plebi. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 665–692. In: *Huszár* i. m. 2000.

³⁹⁸ Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 192–242; „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. Paradicsom-jelenet: 555–558.

Ádám beszél végig: elmondja a világ és Éva teremtését, és szól a paradicsomi tiltott fáról. A második jelenet egy pokolbeli gyűléssel kezdődik. Princeps Asmodeus és Daemon Asmodeus vezették a vitát, melyben elhatározzák, hogy az ember vesztére törnek. Ezután azonnal Claudus csábítja Évát, hogy egyék a tiltott gyümölcsből, mert akkor hasonló lesz az Istenhez. Az almát megeszik, és Deus felelősségre vonja őket. A bibliai jelenet játszódik le (Ter 3) a darabban. A felelősségre vonás után az Angelus űzi ki a paradicsomból az első emberpárt. A jelenethez kapcsolódva azonnal elkezdődik az égi pör, vagy más néven a mennyei per, amely (nemcsak az 1731-es, hanem a többi dráma esetében is) azt hivatott eldönteni, hogy a Verbumnak, azaz az Isten Fiának meg kell-e testesülnie, illetve kell-e szenvednie Ádám bűne miatt.

Az 1744-es misztériumjáték³⁹⁹ több jelenetben tárgyalja az ősi eseményeket. A darab az angyalok Isten elleni lázadását és bukását is színre vitte. A misztérium elején Deus Pater, Verbum (azaz Christus) és a Spiritus Sanctus elmondják a Szentháromság-tan lényegét: a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik, az Atya és a Fiú egylényegű egymással. Deus Pater teremtette a világot az angyali karokkal együtt. Michaél Arkangyal a teremtés tanítását részletezi. Ezt követően Luciper vezetésével néhány angyal (Archimulus 1–12) fellázad Deus Pater uralma ellen. Michael, Gabriel, Raphael, Uriel és Cosmiel angyalok kiűzik a mennyből a lázadó angyalokat.⁴⁰⁰ Luciper sereget gyűjt maga köré, ahová Pluto, Belzebub, Acheron csatlakozik elsőként. Az Angyalok (Angelus Bonus 1–10) csatát vívnak az ördögökkel. A Diabolusok összeesküsznek az ember vesztére, és kiosztják a bűnöket a világra: fös vénység, részegség, bujaság, torkosság, jóra való restség, rút bálványozás, eretnekség, vízvetés, káromkodás, hamis esküvés, átkozódás, a szülők iránti tiszteletlenség, tisztátalanság, fajtalanság, bujaság, hamis kereset, uzsora, hamis korcsomálás, hamis bizonyosság, a házastársi hűség megtörése, valamint a böjt és a gyónás megtagadása. Az ördögök a pokolba vonulnak, és elhatározzák, hogy felforgatják a Deus Pater által teremtett világ rendjét (Scena 1.). A 2. szcénát nem jelöli a darab kézírata, a 3. jelenet Ádám történetét dramatizálja: Ádám a paradicsomkertben dicséri Isten nagyságát, hálát ad neki, elmeséli saját teremtését, és jó sorát

³⁹⁹ A dráma szerzője Fodor Ambrus lehetett: Fodor (Ferenc) Ambrus Csíkrákoson született 1718-ban. A ferences ruhát 1736. augusztus 6-án öltötte magára. Pappá szentelték 1742-ben. Az 1744-ben bemutatott csíksomlyói passiójáték rendezője volt. Szerette a magányos életet és az önostorozás gyakorlatát is végezte. Teológiai lektorként halt meg Kolozsvárott, 1754. február 7-én. (György i. m. 1930. 253, 501.)

⁴⁰⁰ A Luciper által vezetett angyalok bukásának bibliai forrása: Jel 12, 7–13; Iz 14, 9–13. Az alsó színpadról felugráló ördögfiguráknak a drámákban való szerepeltetése leginkább a néphagyományból vett motívumok közé tartozik. Legtöbbször a Júdással kapcsolatos szcénákban lépnek színre. Az ízes humor, a helyi népi sajátosságok, szólások, hujjogatók és gyakran a tánc az ördögjeleneteknél jelenik meg a legtöbb esetben a drámák szövegében. (Részletesebben: *Kedves* i. m. 1997. 161–169; Az 1752. évi passiójáték kapcsán: *Bécsy Tamás*: Kétféle király(ság). In: *Barokk színház–Barokk dráma* i. m. 1997. 170–175.

az Édenben. Éva ugyanígy szól. A Diabolus megkísérli őket, Éva majd Ádám eszik a tiltott almából, ezt követően Deus felelősségre vonja őket. A Daemon és a Mors cinikusan örvendezik az emberiség bukásán. A következő jelenetben Káin és Ábel története (Ter 4,1–16) és Káin siralma után, az ördögök újabb örvendezése közben Ádám siralma hangzik el, aki retteg a pokolbeli szenvedésektől, melyeket Luciper és Diabolus illusztrál neki. (A jelenet részletét az Ádám-siralommal a dolgozat Melléklet 20–24. oldalán közöljük.) Az 1744-es darab 4. szcénájának végén az Anima viaskodik az ördögökkel, majd a darab következő jelenetei mutatják be Jézus nyilvános működésének néhány eseményét (pl. Mária Magdolna megérését) és kínszenvedését.

Az 1748-ban színre vitt passiójáték szintén paradicsomjelenettel kezdődik. Itt a Daemon csábítja a tudás fájához Ádámot és Évát, akik elkövetik a bűnt, majd Angelus Raphael kiűzi őket a paradicsomkertből. Ezután következik a Caro, a Mundus és a Mors vitája.⁴⁰¹ A második jelenetben az ördögi figurák állításaival a Conscientia száll szembe (Scena 2.).

Az 1766-os színjáték szintén a pokolbéli synodussal indul. Luciper, Pluto és a nyolc Diabolus kiosztják a hét főbűnt, hogy melyik bűn kire szálljon. Ezután Ádám boldog éneke hangzik, hogy milyen jó az Édenben. A Scena 2. képezi a bűnbeesést Diabolus Primus csábítása után, majd a Diabolus, Luciper, Caro, Mundus és Conscientia vitáját olvashatjuk úgy, mint 1748-ban.

Az 1744-ben, 1748-ban és 1766-ban színre vitt paradicsomjelenet esetében több példát találunk a drámák közötti másolás, kompilálás technikájára. A bukott angyalok, azaz az ördögök tanácskozásának jelenetében az 1744-es (Scena 1.)⁴⁰² és az 1766-os (Scena 1.)⁴⁰³ passiójáték között található egészen pontos átvétel az ördögök (pl. Diabolus 1–7., Luciper, Pluto, Daemon, Drumo) szavaiban.

Szabó Ágoston (1735–89) 1768-ban bemutatott darabjában az első három jelenet tárja elénk a bűnbeesést. Az első jelenetben Ádám és Éva párbeszéde zajlik a paradicsomi harmóniában. A következő jelenet kísértője Daemon, de Éva ellenáll. A harmadik jelenetben Éva mégis leszakítja a tiltott almát. Kis ódzkodás után Ádám ugyanezt teszi. Azonnal kétségbe esik és felhangzik a siralma:

„Oh, jaj, Istenem, mit cselekedem,

⁴⁰¹ A dráma szövegét Demeter Júlia és Huszár Zsóka gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 249–302. A paradicsomjelenet: 253–257.

⁴⁰² Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 784–789.

⁴⁰³ A jelenetet kiadta: *Fülp* i. m. 1897. 194–200; Nagy Szilvia gondozásában: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 548–554.

Ah, jaj, bezzeg most nyilik ki a szemem,
Jaj hová menyek, hogy senki ne lásson engem?”⁴⁰⁴

Külön tárgyalást érdemel a Csíksomlyón 1742-ben és 1761-ben előadott nagypénteki játék. Ebben a két darabban allegorikus figurákkal helyettesítik az üdvösségtörténet legfőbb szereplőit: Andro Pater jelenti az Atyaistent, Androphilus az ő Fiát, Christust, Androphus (más helyen Antrophus) pedig az embert, azaz Ádámot.⁴⁰⁵ Az 1742-es drámában Andropater a bukott angyalok helyébe ülteti Antrophust és tulajdon, egyetlen fiára, Androphilusra bízta, tanítóul Euphronimust, szolgálul Cosmost és Creont jelöli. Erre Andromisus az ördögökkel bosszút esküszik Antrophus ellen, és fel akarja forgatni az Andropater által teremtett természet rendjét. Az ördög Fictus Euphronimus képében bűnös mulatságra csábítja Antrophust, aki nem véve észre a csalást, bűnbe esik. Andromisus által szervezett ebéd végén fény derül a hamisságra, és óriási káosz keletkezik. Andropater megbünteti Androphust: Thanatussal munkára vetteti és éhezeti. Ezt követően Androphilus elmegy Atyjához, és Antrophus nevében bocsánatot kér, fejét – az Egyház bünbánati szokásának megfelelően – hamuval hinti (Scena 9.), de Andropater nem akar engedni, mert a büntetés jogosságára hivatkozik. Az irgalmasság (vö. Misericordia) megengedné a büntetés átvállalását, de az igazságosság (vö. Iustitia) nem. A vita végén Andropater elengedi egyetlen fiát, Androphilust, hogy megostoroztassa és megölse magát fogadott gyermekéért, Antrophusért (Scena 10.). Ekkor Andromisus, Daemon, Chrominus, Deucalion, Endorus, Taurus és Gadareus nevű ördögök elindulnak a gályára, hogy bajkeverőnek bélyegezzék, tehát hamis vádakkal illessék az Antrophus helyett ott dolgozó-szenvedő Androphilust. Andromisus 30 ezüstöt ígér a hajósnak Androphilusért, akit elfognak, megostoroznak, tövissel koronáznak és a végén (Scena 13.) keresztre feszítenek. A darab cselekményéből egyértelmű: Ádám végig főszereplő a darabban.

Az Androphilus-megszemélyesítést minden bizonnyal más rendek drámái alapján vitték színre Csíksomlyón. A jezsuiták Lőcsén, 1735-ben mutattak be egy *Clandestinum Spiritus adversus Daemonem, mundum et Carnem bellum in Androphilo* című színjátékot, de erről a darabról többet sajnos nem tudunk.⁴⁰⁶ A piarista, minorita és a pálos iskolákban – cím alapján – nem mutattak be Andropater-drámákat. A Congrégation de Notre Dame pozsonyi gimnáziumában 1756-ban előadtak egy *Philantropus, oder Aller Menschen Freund* című

⁴⁰⁴ Csíksomlyó, 1768. április 1. nagypéntek. Szabó Ágoston: Actio parascevice. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 492–512.

⁴⁰⁵ Az 1742-es dráma Prologusának részletét saját gondozásban idézi: Nagy Júlia i. m. 2003. 108.

⁴⁰⁶ Staud II. i. m. 1986. 451.

darabot, mely profán témájú: Philander lányának és Lisimonnak házasságáról szól.⁴⁰⁷ A protestáns hagyomány viszont éltet egy német nyelvű darabot Brassóból, 1671. január–február havából, melyről Johannes Stamm naplója így számol be: „Werden diese comedie agiert, als vom König Antropater und seinem Sohn Androphilo, auch dem Antropo.”⁴⁰⁸ A leírás alapján a színjáték szólhatna Ádámról is, de Varga Imre az antik és fiktív témájú történeti drámák közé sorolja.⁴⁰⁹

Eddigi adataink alapján úgy tűnik, hogy az Andropater-allegóriának az üdvösségtörténet nagy eseményeire való értelmezését a csíksomlyói ferencesek alkalmazták először 1742-ben és 1761-ben.

Az Ádám-síralmak összefüggései az énekeskönyvekkel

A drámák egyik lírai betéte az Ádám-síralom, mely közvetlenül a bűnbeesés, vagy paradicsomból való kiűzetés után hangzik el az első ember ajkáról. A misztériumjátékok Ádám-síralmai a következő toposzokból épülnek fel: Ádám rádöbben tetteire, kétségbe esik, szomorúan visszaemlékezik a paradicsomban, az Istennel harmóniában eltöltött időszakra, majd Teremtője irgalmáért esedezik.

Az Ádám-játék legkorábbi európai előzménye a XII. században előadott anglonormann Ádám-játék.⁴¹⁰ Az Ádám-síralmat – persze nem az anglonormann szöveg alapján – a közösségi népi emlékezet is megőrizte. Nem véletlenül, hiszen nemcsak a passiójátékokban szerepel ez a jelenet a régi magyarországi drámairodalomban, hanem – az előbb említett logikus teológiai okfejtések miatt – a betlehemesekben is. Az első fennmaradt magyar nyelvű betlehemes játék, az 1629-ben református környezetben, Dengeleghi Bíró Péter által írt *váradi betlehemes* is a paradicsomjelenettel kezdődik.⁴¹¹ A Tiszántúl református lelkészének, Szegedi Lőrincnek (Szeged, ?–1596/1597) *Theophania* című drámája (Debrecen, 1575) egy Éva-síralommal indítja eseménysorát, de a bűnbeesést nem dramatizálja.⁴¹²

⁴⁰⁷ Kilián–Pintér–Varga i. m. 1992. 175. Nr. 250.

⁴⁰⁸ Varga i. m. 1988. 87. Nr. E 130. Varga Imre címadása: *Der König Andropater und seine Söhne*.

⁴⁰⁹ Varga Imre: A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig. Argumentum Kiadó, Bp. 1995. 81. (Irodalomtörténeti füzetek 138.)

⁴¹⁰ Magyar nyelven olvasható: Akárki. Misztériumjátékok, mirákulumok, moralitások. Európa Könyvkiadó, Bp. 1984. 5–34.

⁴¹¹ A váradi betlehemes szövegét kiadta: Kilián i. m. 1984. 695–722; Népszerűsítő formában, korabeli népénekekkel kiegészítve megjelentet: Régi Magyar Betlehemes. Közreadja: Kobzos Kiss Tamás. Református Egyházzenészek Munkaközössége, Bp. 1999.

⁴¹² A nyomtatott darab teljes címe: THEOPHANIA, AZ AZ: ISTENI MEG IELENES. Wy es igen sze’p Comoedia á mi első Atyainknac allapattyarol, es az emberi tiszteteknc rendeleseröl auagy gradiczarol. Szegedi Lörintz által. DEBRECENBE Nyomtatott Komlos Andras által 1575. (RMK I. 117.) Kiadta: RMDE I. i. m.

Az Ádám-játék ábrázolása teológiai alapon érthető: Krisztus megtestesülése (karácsony) és kereszthalála (nagy-péntek) azért történt, hogy az emberiséget megváltsa, a Deus Patert kiengesztelje Ádám bűne miatt. Nemcsak a több napig tartó, a XIV–XVI. századi Nyugat-Európa városaiban bemutatott misztériumjátékok kapcsolták össze ezáltal a megváltás két nagy ünnepét, a karácsonyt és a húsvétot, hanem a barokk színjátékok és mindezek nyomán a középkor óta a néphagyomány is. Erre bizonyíték az Erdélyi Zsuzsanna által Kömlőn (Heves vm.) gyűjtött népi Ádám-siralom,⁴¹³ továbbá a *paradicsomozás/paradicsomjáték* szokása⁴¹⁴ karácsony böjtjén (december 24-én), amikor Erdély és Moldva falvaiban házról-házra járva kántálóként éneklük *Paradicsom közepibe - arany szőnyeg leterítve...* kezdősorral.⁴¹⁵ Az énekben szintén együtt van jelen a Paradicsom, Jézus születése, bölcsője és a kereszt fája. A kereszt itt is – úgy, mint a színjátékokban – az élet fáját jelenti. Az *arbor vitae* szintén középkori gyökerekre megy vissza.⁴¹⁶ A „Paradicsom kő kertjében” típusú kántáló ének Csíksomlyó keleti kisugárzásában, a ferencesek által pasztorált Moldvában is megtalálható Bogdánfalván és Nagypatakon,⁴¹⁷ bár az ének ferences eredetét nem állíthatjuk. Jópár archaikus népi imádság, különösen a *péntekre* szóló szövegek, a paradicsomkertben játszódnak.⁴¹⁸ A középkori szent dráma nyomait őrző párbeszéd is észre vehető bennük. Egy példát a Vas vármegyei Perenye községből, saját gyűjtésből közlünk a dolgozat Mellékletének 24–25. oldalán.⁴¹⁹ Ennek az imádságnak a szövegében a dialogizáló forma a thetrum sacrum nyomait őrzi. Az imádságban jelen van a születés (ádvent-karácsony); Krisztus paradicsomi látogatása; a három próféta, mely az alább tárgyalandó égi

1960. 723–789. Éva siralma: 726–729. Éva-siralom egyébként a barokk kori népénekeskönyvek közül csupán Herchl Antal alábbiakban tárgyalandó kéziratában (1765–1801) szerepel.

⁴¹³ Adatközlő: Juhász Andrásné Domán Magdolna. Gy: Erdélyi Zsuzsanna, 1974. március 16. Kiadta és elemezte: *Erdélyi* i. m. 1983/1. 75–91.

⁴¹⁴ A Szakcs (Tolna vm.) községben Kerényi György által gyűjtött Ádám-Éva játékot kiadta: *Tátrai Zsuzsanna–Karácsony Molnár Erika*: Jeles napok, ünnepi szokások. Planétás Kiadó, Bp. 1997. 226. (Jelenlévő Múlt sorozat)

⁴¹⁵ Gyűjtötte: Lajtha László, Szépkényerüszentmártonban (Szolnok-Doboka vm.) Idézi: Magyar Népzene Tára II. Jeles napok. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán. Sajtó alá rendezte: Kerényi György. Bp. 1953. 508–512.

⁴¹⁶ *Bálint* i. m. 1. kötet, 1998. 30. Bálint Sándor monográfiája Feldoboly (Háromszék vm.) református és Istensegítség (Bukovina) katolikus székely hagyományából közli a „Paradicsom mezeibe...” kezdetű karácsonyi kántálót (*Bálint* i. m. 1998. 1. kötet, 50–51.)

⁴¹⁷ *Erdélyi Zsuzsanna*: Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1976. 692–694. és *Tánczos Vilmos*: Gyöngyökkel gyökerezteél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. 243. Adatközlő: Bulai Mária, szül. Bogdánfalva (Moldva), 1971. Másik példa: „Itt van mánt Jézus paradicsom kertbe...” (Szászút, Moldva), gyűjtötte és kiadta: *Tánczos Vilmos*: Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 95.

⁴¹⁸ A pénteki nap hangsúlyos szerepéről és európai, elsősorban ferences összefüggéseit részletesen elemzi: *Erdélyi Zsuzsanna*: Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a nép vallásosság köréből. Szerk. Erdélyi Zsuzsanna. Szent István Társulat, Bp. 1991. 51–142; *Erdélyi* i. m. 2001, 2004.

⁴¹⁹ Adatközlő: Imre Kálmánné Balogh Rozália, Perenye (Vas vármegye, 1921. november 24–2006. január 21.) Gyűjtötte: Medgyesy-Schmikli Norbert, Perenye, 2000. augusztus 18. (Kazetta: 2000/3. B oldal). Hasonló tartalmú imádságok: *Erdélyi* i. m. 1976, 1999. 528–534.

pörre utal(hat); a vasszegek, mint a szenvedés eszközei pedig az „arma Christi”-motívumot jelenthetik. A lecsöppenő vércseppek a középkori Grál-legendát idézik.⁴²⁰

Amint láthatjuk, az Ádám-siralom a világ teremtéséhez és Krisztus megtestesüléséhez kapcsolódik a logikai rend szerint. A népi gyakorlat által megőrzött adatok mellett több XVII–XVIII. századi katolikus és protestáns kéziratban szerepel az első ember planctusa. A népének és a drámabéli források számbevételével eldönthetjük, hogy vajon karácsonykor, vagy a nagyhéten énekelték-e Ádám siralmát!

Legkorábban az evangélikus *Eperjesi graduál* (1635–52) lapjain olvasható a *Hogy Ádám kiűzetik az Paradicsomból...* kezdetű ének.⁴²¹

A protestáns *Kecskeméti graduál*ban (1637–81)⁴²² a „Lamentatio Adami” a nagyheti és karácsonyi énekek közé került. A Graduálban közvetlenül előtte olvasható a virágvasárnap bevonulás himnusza *Dicsősegh es diczeret te neköd...* kezdősorral (107. oldal), majd pedig a középkori eredetű, az esztergomi rítusban évszázadokig őrzött Kyrie puerorum⁴²³-litánia (110–111. oldal), mely a Szent Háromnap virrasztó zsoltosmájának része. Ezután következik a „Lamentatio Adami”, melynek szövegét a dolgozat Mellékletében (25–31. lap) közöljük. Az Ádám és az Angelus párbeszédéből álló siralom-dialogus után a másolóra is találunk adatot: „Scripta est per Stephanum Verboy alias Sántor Óvariens[is] In anno 1677 die 12 Martij.” Az ének Ádám és az Angelus párbeszéde, melyben az irgalomért esdeklő Ádámnak az Angelus megígéri a Megváltó elküldését és Szűztől való születését. A költemény dramatikus jellege egyértelmű. Az ének után kezdődnek a *Kecskeméti graduál*ban az ádventi és karácsonyi énekek. Ezek között a *Telleyes szivel őrvengiünk ez Lélekben vigadjunk...* kezdetű ének 5. versszaka ismét említi Ádámot: „Mert minyáyan Adámban esénk vala hallalban, az őrdögnek fogságában.” Az ezt követő *Isaias Propheta eről iövendőt monda, hogj Isaj törsekebul ennek giőkerebul dicseretes...* kezdetű ének az ószövetségi jövendölések Krisztusban való beteljesedéséről elmélkedik. A 119. oldaltól szintén karácsonyi énekeket találhatunk a

⁴²⁰ Az archaikus népi imádságok motívumainak eredetéről: *Erdélyi Zsuzsanna*: Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. In: *Ethnographia* LXXXII(1971); *Mezey László*: Korreferátum Erdélyi Zsuzsanna előadásához. In: *Ethnographia* LXXXII(1971); *Holl Béla*: Hozzászólás Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna „Archaikus és középkori elemek népi szövegekben” című előadásához. In: *Ethnographia* LXXXII(1971); *Erdélyi* i. m. 1976, 1999. 28, 37–48, 162–167, 182–183, 270–272.

⁴²¹ *Eperjesi graduál* (1635–52), OSZK Fol. Hung. 2153. Stoll 2002. 57. tétel. A kéziratot kiadta: *Graduale Ecclesiae Hungaricae Eperjensis* 1635. I–II. Közreadja: Ferenczi Ilona. Bp. 1988. (Musicalia Danubiana 9.)

⁴²² *Kecskeméti graduál* (1637–81). Mikrofilm: MTAK K 74. Mikrofilm: A 1817/I. M. Cod. 2r 76. Stoll 2002. 58. tétel

⁴²³ A „Kyrie puerorum” meghatóan szép és értékes hagyomány liturgikus és zenetörténeti háttéréről: *Dobszay* i. m. 2003. 188–190. A jelenleg Pozsonyban őrzött Budai Antifonálé (XV. század vége) alapján kiadta: *Szendrei Janka–Dobszay László–Rajeczky Benjamin*: Magyar Gregoriánus. Cantus Gregorianus ex Hungaria. Editio Musica, Bp. 1981. 29. tétel, 41–42. Protestáns források alapján magyar nyelven kiadta: *Protestáns Graduál*. i. m. 1996. 84. tétel, 51–52.

kéziratban: „Dicsősegh magassagban az Istennek...”. Ennek az éneknek 4. versszaka ismét utal Ádám bűnére: „Az nemes Betlehemnek varosaban, Gyermekek születék Szuztul ez világra, örömet hozza Ádám arvaira, maradékira.”⁴²⁴ Eddig az oldalig, tehát a „Lamentatio Adami” és a karácsonyi énekek egy kézzel, Stephanus Verboy által íródtak. A 121. oldalon már más scriptor írásával zsoltárok kezdődnek, majd a 221. oldaltól olvashatjuk újra a nagyheti énekeket: „Ad diem Parasceves: Paradicsomnak te szép élő fája...”⁴²⁵, „Magas hegyén ím az Olajfáknak...” (224. oldal),⁴²⁶ Máté-passió kottával (231. oldaltól) és Jeremiás próféta siralma kottával (274. oldaltól). Az elmondottak és Stephanus Verboy keze írása arra enged következtetni, hogy a „Lamentatio Adamit” valószínűleg Karácsonykor énekelték. Ezt erősíti meg a néphagyomány fent idézett adata 1974-ből. De a „Gloria laus”-fordítás és a „Kyrie puerorum” viszont egyértelműen a nagyheti előadást sejteti. Elképzelhető, hogy mindkét ünnepen elénekelték az első ember panaszolkodását.

Ugyanilyen szerkezetű siralmat olvashatunk a szintén protestáns *Komáromi-énekeskönyv*ben (1701), mely szerelmi és kuruc történeti énekek közé vette fel Ádám panaszát, és az Angelus vigasztalását. Az énekeskönyv írója Stoll Béla szerint Mészáros Péter győrszemerei (Győr vm.) mészáros volt.⁴²⁷ A protestáns énektárak között az imént idézett kéziratokon kívül az evangélikus Ács/Áchs Mihály által szerkesztett *Zöngedező Mennyei Kar* (Lőcse, 1696. RMK I. 1490.) és a *Győri korálkönyv* (XVIII. sz. 2. fele)⁴²⁸ tár használói elé Ádám-siralmat. A *Kecskeméti graduál* és a *Komáromi-énekeskönyv* Ádám-siralma között csak néhány szónyi eltérés olvasható, továbbá a *Komáromi-énekeskönyv* hosszabb két strófával. Nem tudjuk, hogy Mészáros Péter dolgozott-e a *Kecskeméti graduál*ból. Valószínű, hogy nem. Közös forrásra mennek vissza az énekek.

Nagyon fontos, a református gyakorlathoz köthető forrás, Eszéki Istvánnak (1641–1707) a nagybányai iskolában, 1667-ben „Nagy Kartson estvéjén”, azaz december 24-én előadott *Rythmusokkal való szent beszélgetés* című, négy részből álló hitvitázó drámája. A

⁴²⁴ Kecskeméti graduál (1637–81), 120. lap

⁴²⁵ Péczeli (más néven: Pécseli) Király Imre (1590 k.–1641 k.) Ad diem Parasceves. [A’ Christusnak a’ Keresztfán lött Hét szavaiból.] Nota: Fölseges Isten Menynek földnek etc. feliratú költeménye. Kiadta: RMKT XVII. század/2. Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak Istvánn és Nyéki Vörös Mátyás versei. S. a. r.: Jenei Ferenc, Klaniczay Tibor, Kovács József és Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1962. 13. ének, 30–32.

⁴²⁶ A „Magas hegyén, ím az Olajfáknak...” kezdetű kanció a nagyszerda délutánra való (valójában a nagycsütörtöki matutinum) első lamentáció responsoriuma: „In monte Oliveti.” A Pozsonyban őrzött Pozsonyi Antifonálé (XV. század) szerint közli: *Szendrei–Dobszay–Rajeczky* i. m. 1981. 28. tétel, 41; Strófikus népének-változata a Kájoni Cantionale első kiadásában a 197., a második kiadásában a 153. lapon. Megjelent: *Domokos* i. m. 1979. 445.

⁴²⁷ Komáromi-énekeskönyv (1701), 41a–b, 46a–48a. OSZK Oct. Hung. 483. Stoll 2002. 162. Az Ádám-siralom szövegét a dolgozat Mellékletében (31–37. oldal) közöljük.

⁴²⁸ Régebben használatos nevén: Győri Chorális. Lelőhelye: Győr, Evangélikus Egyházi Könyvtár Ab 256. Mikrofilm: MTAK A 1893/I. Stoll 2002. 1141. tétel

református darab részletesen bemutatja a bűnbeesést (Első rész), majd pedig a Messiásra vonatkozó ószövetségi jóvendölések hangoznak el, végül Jézus születésének dramatizálása zárja a színjátékot. Eszéki István darabja szintén a karácsonyi előadást mutatja.⁴²⁹

Az Ádám-siralom és égi pör előadásának idejét még mindig nem sikerült eldönteni. Az imént idézett protestáns források alapján könnyen elképzelhető, hogy karácsonykor énekelték az első ember siralmát. A katolikus énekeskönyvek közül a *Kenyeri énekeskönyv* (Vas vm., 1708), a *Vépi énekeskönyv* (Vas vm., 1731),⁴³⁰ a *Paksi Márton György-énekeskönyv* (Győr vm., 1760), a *Dőri énekeskönyv* (Sopron vm., 1763–74),⁴³¹ a *Nagyölvedi énekeskönyv* (Komárom vm., 1802–10), és *Oh ki kiált...* incipittel a *Szoszna Demeter György-énekeskönyv* (1714–15) tartalmaz Ádám-siralmat. A *Vépi énekeskönyv*ben („Nagy Penteki Appendix. Lamentatio Adami”) cím alatt közölt Ádám-siralom és Paksi Márton György öttevényszigeti (ma: Kunsziget, Győr vm.) iskolamester kéziratosa énekeskönyvének (1760)⁴³² Ádám-planctusa között versszaknyi eltérések, kihagyások és pótlások találhatók. Paksi szövege leginkább a *Dőri énekeskönyv*, és kisebb eltérésektől eltekintve teljesen a *Kecskeméti graduál*, a *Komáromi-* és a *Nagyölvedi énekeskönyv* Ádám-siralmával egyezik. A *Nagyölvedi énekeskönyv* (Komárom vm., 1802–10) planctusa „Az Ádám siralma” címmel, „Hogy Ádám ki-üzetik a Paraditsombul...” címmel a szokásos felosztást hozza: Ádám kesergésére az Angyal hoz vigaszt, majd a megváltás ígéretéért hálát ad az első ember (323–330. oldal). A *Nagyölvedi énekeskönyv* 170. oldalán dramatikus előadásra utaló rendtartás is olvasható, miszerint „Negy órakor, előbb háromszor kerepöltetvén, mint egy Vetsernye tartatik következő módon: Kalapállóval jel adattván ki megy a’ pap az Öreg Oltár eleibe egy kiss székbe; a mellykor tüstént orgona nélkül a’ Choruson elkezd a Mester az Adám siralmát valami 9. Verset. – Erre más valaki az Öreg Oltár meget el-énekeli az Angyal vigasztalását, úgy mint 6. Verset – Ezután meg-int az Adám szól a’ Mester szaván valami 4. Versbe; amint

⁴²⁹ A kéziratban fennmaradt játék szövegét jegyzetekkel kiadta: *Varga Imre*: Magyar nyelvű iskolai előadások a XVII. század második feléből. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. 19–91. (Irodalomtörténeti füzetek 59.)

⁴³⁰ Vépi kántorkönyv (1731), 352–355. Lelőhelye: Szombathely, Berzsenyi Könyvtár Savariensia H b. 1058. Mikrofilm: MTAK 2529/IV. és 2663/V. Az Ádám-siralom szövegét kiadta és elemezte: *Erdélyi* i. m. 1983. 75–91.

⁴³¹ Dőri énekeskönyv (1763–74). Az Ádám-siralom címe: „Ádám Atyánk Siralma Nagy Csöt.”, Kezdősora: „Hogy Adám ki-üzetik a Paradicsombul...”: 175–178. (Mai számozás szerint: 363–369. oldal). Lelőhelye: Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 29/1. Mikrofilm: OSZK FM 1/2197. A Dőri énekeskönyvben az Ádám-siralom (valójában Ádám-Angyal-Ádám párbeszéd) után következik a dolgozatunk Mellékletében közölt Júdás-siralom.

⁴³² Paksi Márton György-énekeskönyv (1760). Stoll 2002. 261. tétel. Eredetije a győri Xantus János Múzeumban jelenleg lappang. Mikrofilm: OSZK FM/1 2203 és MTAK A 2669/I. Paksi énekeskönyvéről bővebben: *Medgyesy-Schmikli* i. m. 2004. 67–94. Paksi kéziratának Ádám-siralmát (217–223. lap) a dolgozat Mellékletében közöljük a 37–42. lapon.

ezen 323 k. lapokon vannak feljegyezve.”⁴³³ A *Kenyeri énekeskönyv* (1708) Ádám-síralmának egészen más a szerkezete, mert az a Szent Kereszt-legendával van egybefűzve.⁴³⁴ Herchl Antal bajnai iskolamester énekeskönyve (Esztergom vm., 1765–1801)⁴³⁵ jelentősen eltér a többi katolikus kancionálé Ádám-planctusától, mivel Herchl Antal⁴³⁶ a nagypénteki passió és lamentáció után egy valóságos színjátékot tár az olvasó elé, melyet – saját „vallás tétel”-e szerint – tót nyelvből fordított magyarra. „Az első Atyainknak Paradicsomban való esetekről úgymint” című, *A mi első Atyáinknak, síralmas Adámnak...* kezdetű Ádám-játék szövegét a Mellékletben (42–50. oldal) közöljük. Herchl szlovákból fordított énekének szövege teljesen eltér a protestáns és a többi katolikus énekeskönyv Ádám-síralmának szövegétől. Viszont éltet egy középkori hagyományt: szerepekre (Isten, Ádám, Éva, Angyal, Kígyó) osztott, cselekménnyel rendelkező, dialogizált formája arra enged következtetni, hogy a középkori szent drámából és valamiképp a barokk kori iskolai színjátszásból származik.

Ádám-játékok a jezsuita színpadon

Az énekeskönyvek az elmondottak szerint az Ádám-síralmak nagyheti előadásáról tanúskodnak. Felmerült a kérdés, hogy Magyarország és a Habsburg Birodalom többi részének, főként jezsuita iskoláiban színre vitt Ádám-játékok melyik időpontban zajlottak. A trencsényi jezsuitáknál 1660 nagypéntekén mutattak be egy *Adamus. De Adamo per Christum Redempto* című drámát,⁴³⁷ mely szintén a nagyheti előadás tényét erősíti. Az Osztrák Tudományos Akadémia Színház- és Művelődéstörténeti Intézetében áttekintett színlapok is több Ádám-játékot tartalmaznak. A prágai Szent Kelemen jezsuita kollégium szintaxista

⁴³³ Nagyölvedi énekeskönyv (1802–10), 170. Az énekeskönyv vonatkozó részletét Ollé Viktória bocsátotta rendelkezésünkre. Ollé Viktória: Katolikus népénekeink a barokk korban. A Nagyölvedi énekeskönyv. Szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Piliscsaba, 2004. A Nagyölvedi énekeskönyv lelőhelye: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár MSS II. 163. Mikrofilm: MTAK 5460/V. Stoll 2002. 1144. tétel. (Az énekeskönyv keletkezésének új, Stoll Béla véleményétől eltérő dátumát Ollé Viktória állapította meg idézett tanulmányában.)

⁴³⁴ A Vas vármegyei Kenyeri énekeskönyv (1708) Ádám-síralmát a saját gyűjteményében található kéziratból közölte: Erdélyi Zsuzsanna: Megint a népi kézíratosok! Vigilia 2000/1. 58–62.

⁴³⁵ Herchl Antal-énekeskönyv (1765–1801). Korábban használt neve: Bajnai énekeskönyv. Lelőhelye: Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E3/1–2. Mikrofilm: OSZK FM 1/2201. Stoll 2002. 279. tétel

⁴³⁶ Herchl Antal életéről az idézett énekeskönyvében, a 328–460. oldalon találhatunk egy saját költésű verset. Ebből kiderül, hogy Herchl a Hont vármegyei Nyéken (ma: Ipolynyék) született Herchl András mészáros és a szlovák anyanyelvű Szilávik Mária gyermekeként 1738-ban. Szülőfalujában volt praeceptor 3 évig, majd Tordásra került 1761. május 25-én, ahol Sajnovics Mátyás udvari szolgája lett. Bajnán (Esztergom vm.) 1764. március 12-én kezdett dolgozni iskolamesterként. Itteni működése során fordította le szlovák nyelvről a tanulmányunk Mellékletében közölt Ádám-játékot. Pontosan 9 évig működött Bajnán ludi magisterként. 1773-tól bajnai báró Sándor Antal udvarában viselt hivatalt. 1779-től a Sándor-család szentmiklósi és gyarmati (Fejér vm.) uradalmában szolgált. Ezután Ercsiben Szapáry grófnál tett 5 éves szolgálatát „babyloni fogságként” említi. Esztergomban házat vásárolt, de 1792-ben Székesfehérvárra költözött. A verses önéletrészlet egy Székesfehérvárott 1801. június 13-án kelt bejegyzéssel ér véget. Életről – eddigi kutatásaink szerint – többet sajnos nem tudunk.

⁴³⁷ Staud i. m. II. kötet, 1986. 265.

osztálya által 1666 nagyhetén előadott *Actio Antithetica/ seu/ Adamus Primus/ in horto voluptatis/ Genus Humanum destruens:/ et Adamus Secundus,/ in horto doloris/ Genus Humanum reparans:/ Honori et Amori/ Jesu patiens*⁴³⁸ című darab három Prothesisre és Antithesisre osztott. A Prothesisek Ádámnak a Gula és a Honor kísértésére elkövetett bűnbeesését mutatják be, ezzel párhuzamosan az Antithesisekben arról van szó, hogy Krisztus a Timor, a Taedium, a Tristitia és a Genius Doloris csábításának ellenére vállalja a kereszthalál gyötrelmeit. A darab lényegében az *Arbor Vita*eről szól: Ádám fán vétkezett, így a második Ádámnak is ott kellett megváltania a világot. Az említett allegorikus figurák szintén jelen voltak a csíksomlyói barokk ferences színpadon.

Ugyanígy a „két Ádámról” szól a *Primi Adami error/ Magistri Jesu Christi/ Novissimi Adami/ Cruce/ Corrigendus*⁴³⁹ című színjáték, amit a kis-prágai Szent Miklós Kollégium poetikai osztálya adott elő 1729. április 11-én, nagyhétfőn. A nyolc Numerusra és egy Documentumra tagolt színdarabban Ádám vétke után Elus, azaz a Misericordia Domini eléri, hogy Theosius, azaz a Filius Dei a földre szálljon. Misericordia Domini szintén ott szerepel, pl. az 1766-os (Scena 6.)⁴⁴⁰ és 1768-as (Actus I. Scena 4.) csíksomlyói drámák égi pöreiben, mely Christus megtestesüléséről dönt.

Az új-prágai jezsuita iskola retorikai osztálya által 1723 márciusában előadott *Primus Homo/ Divinam Legem praevaricatus,/ á/ Peccati, et mortis aeternae Jugo/ Incarnati Amoris Divini/ Dignatione Liberatus/ in scenam propositus*⁴⁴¹ című misztériumjátékban az ősbűn elkövetése után Themis (a bosszúállás istennője) és Justitia az emberiség megbüntetését követeli. A Pietas és a Clementia megígéri, hogy megengeszteli Themist. Majd az első emberpár paradicsomból való kiűzetése után Amor Divinus emberi testbe öltözik, és az Olajfák hegyén a bűnösök kezére adja magát. A VI. Numerusban a szenvedés eszközeinek elkészítéséhez maga Themis, Dolor és Patientia szállította az anyagot, ezt követően pedig maga az Amor hordozta végig a keresztet. Az Incarnatus Amor véres áldozata után kilehelte lelkét, ezzel megváltva a bűnös embert. Az Epilogusban az ember hálát ad Amor Divinusnak, azaz a Redemptornak a megváltásért.

*A Felixadae infelicitas/ seu/ Generis Humani Parens/ in servitutum Daemonis/ per Peccatum Delapsus,/ A/ Theandro/ in libertatem filiorum Dei/ Per Crucem Assertus*⁴⁴² című

⁴³⁸ Prager Periochen Film 6/9. (Österreichische Akademie der Wissenschaften [ÖAW], Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

⁴³⁹ Prager Periochen Film 6/60. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

⁴⁴⁰ Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 215–220; „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 573–578.

⁴⁴¹ Prager Periochen Film 6/53. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

⁴⁴² Prager Periochen Film 1/100. (ÖAW, Kommission für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Wien)

allegorikus darabban (Kuttenberg, jezsuita kollégium, Szeplőtelen Szűz Mária Társulat, 1720. március 26. nagypéntek) Theander, azaz Deus Homo szabadítja meg a világot Ádám bűnétől.

A prágai jezsuita kollégiumokban a XVII–XVIII. században előadott, Ádámhoz kötődő színjátékok egyértelműen a nagypénteki vagy nagyheti, tehát mindenképpen a szenvedéstörténethez kötődő előadás dátumát erősítik.⁴⁴³

A Csíksomlyón előadott Ádám-síralmak sem a protestáns, sem a katolikus énekeskönyvek planctusaival nem mutatnak szó szerinti, csak motívumbeli egyezéseket. Az idézett katolikus énekeskönyvek mindegyike a nagyhéten (nagycsütörtökön vagy nagypénteken) énekeltette az első emberpár panaszolkodását. A nagyheti előadás tényét erősítik a barokk kori, csehországi jezsuita párhuzamok is. Azt a logikai sorrendet,⁴⁴⁴ – amint alább ismertetjük, ókeresztény hagyományt – követik, miszerint Ádám bűne nélkül nem kellett volna Krisztusnak szenvednie. De arra, hogy a megtestesülés ünnepéről hogyan, milyen hatásokra kerülhetett át az Ádám-síralom és a hozzá kapcsolódó égi pör nagypéntekre, a következő fejezetben próbálunk választ adni.

AZ ÉGI PÖR A PASSIÓJÁTÉKOKBAN

Az égi pör adatai a csíksomlyói misztériumokban

A csíksomlyói misztériumjátékok egyik legősibb, minden bizonnyal középkori történeti rétegéhez tartozik az un. égi pör, vagy más néven mennyei vita, mely Krisztus megtestesülését, illetve kereszthalálát hivatott eldönteni a Deus Pater udvarában. A pert gyakran valóságos jogi formulákkal illették a darabok szerzői, főként az 1755-ben színre vitt misztériumban: pl. Judicium, Advocatus, Prókátor, Judex, Majestas Offensa, approbatio, confirmatio stb. A mennyei, allegorikus procedúra szereplői rendszerint az Ószövetség pátriárkáit, prófétáit, esetleg királyait, valamint az allegorikus figurákat, legtöbbször a Misericordia, Justitia, Amor, Dolor, Sapientia, Innocentia.

⁴⁴³ A témakört részletesebben ismerteti: *Medgyesy-Schmikli Norbert*: A magyarországi barokk iskoladramaszínlapok feltárásának és kiadásának főbb kérdései és első eredményei. In: *Pro Scientia Aranyérmesek VII. Konferenciája*, Gödöllő, 2004. november 26–28. Előadások. Szerk. Pásztori Bernadett–Radnai Márton. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, Bp. 2006. 18–25.

⁴⁴⁴ Az Ádám–Christus összefüggés képzőművészeti vonatkozásait elemzi: *Szilárdfy Zoltán*: Ádám és Éva barokk kultuszának és ikonográfiájának nyomai Magyarországon. In: *Ikonográfia–Kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Balassi Kiadó, Bp. 2003. 13–19.

A csíksomlyói drámák szerkezetében az égi pörnek többféle helye lehet. Olvashatunk olyan darabot, amelyben az égi pör – a teológiai okoknak megfelelően – az Ádám-(paradicsom)jelenet után következik: 1731-ben (Scena 2.), 1748-ban (Scena 3–4.), 1766-ban (Scena 6.) és 1768-ban (Scena 4.). A második fő csoport az, amikor a színjáték a Prologus után közvetlenül a mennyei perrel kezdődik: az 1727-ben (Scena 1–5.), az 1733-ban (Scena 1–2.), az 1767-ben (Scena 1.) és az 1769-ben (Scena 1.) színre vitt misztériumok szerint. A harmadik csoportba az 1755-ös misztériumdrámát oszthatjuk, melyben nagypéntek hajnalán, Krisztus vérrel verejtékezése után ül össze az újszövetségi szereplőket is felvonultató mennyei tanácskozás (Scena 7, 9–11.). Negyedik kategóriaként említhetjük az 1736-os (Scena 1.) és az 1740-es (Scena 6. Evangelica) passiójátékot, melyben a Szentháromság személyei döntenek el a Verbum megtestesülését. Ebből látszik, hogy az égi per nem feltétlenül kapcsolódik a paradicsomjelenethez. Külön csoportot alkothatnak azok az égi pör-szcénák, melyekben egy-egy ószövetségi szereplő ajkáról Krisztus szenvedésének egy-egy praefigurációja hangzik el. Ezen darabok közé tartozik az 1727-ben, 1733-ban, 1755-ben és 1769-ben előadott passiójáték.⁴⁴⁵

Az égi per után általában Jézus nyilvános működésének egy-egy csodáját vagy példabeszédét vitték színre a drámaíró ferencesek. 1727-ben Lázár feltámasztásával (Jn 11, 38–44) folytatódott a színjáték (Scena 6.), 1731-ben szintén a világba lépő, már működését elkezdő (felőtt) Christus monológjával (Actus I. Scena 1.). Az égi pör (Scena 1.) ebben a drámában nem kapott beosztást, mivel az ördögök pokolbéli tanácskozását követően, annak égi másaként szerepel. 1733-ban két jeleneten keresztül zajlott az égi pör, amelyet Jeremiás könyvéből vett előkép követ. 1766-ban nagyheti esemény következik az égi pör után: Aristippus beárulja Jézust Heródes királynál. 1748-ban, 1767-ben és 1768-ban a Kájoni *Cantionaléból* szó szerint átvett – a fentiekben tárgyalt - énekkel (*Hatalmas Mennyei Királyi Székemből...*) lép Jézus a nézők elé az égi per után.

A csíksomlyói darabok egy, az 1746. évi dráma kivételével nem ábrázolják Jézus gyermekkorát, hanem az égi pör után egyenesen a nagyheti eseményekre térnek rá. A Kájoni *Cantionaléból* vett énekben (*Hatalmas Mennyei Királyi Székemből...*) mondja el Jézus, hogy megtestesült az emberiségért.

⁴⁴⁵ Az előképek típusát ld. a Mellékletben, az „Ószövetségi jelenetek a csíksomlyói misztériumdrámákban” című felsorolásban.

Az égi pör teológiai, közép- és barokk kori irodalmi háttere

Az égi pernek háttere a középkori teológiai traktátusokban keresendő. A skolasztikus filozófia és teológia legnagyobb alakja, a domonkos rendi Aquinói Szent Tamás (1225–74) a *Summa theologiae* című művének 3. részében fejti ki, hogy milyennek kell lennie a megváltásnak. Szent Tamás szerint az embernek kell elégtételt tenni az ember által elkövetett ősbűnért. Mivel az ősbűn a Végtelent, az Istent sértette, ezért a Végtelennek kell elégtételt tenni. Az *igazságosság*, a *iustitia* kívánja, hogy az ember által elkövetett bűnért ember adjon elégtételt. Isten az igazságosság címén kérte az elégtételt. Hogy az elégtétel végtelen legyen és ember cselekedje, ezért volt szükség az Isten Fiának megtestesülésére. Az Istenembernek kellett megadnia az elégtételt.⁴⁴⁶ Ugyanezt a kérdést feszegeti még Szent Tamást megelőzően, hasonló következtetésekkel Canterbury Szent Anzelm (1033–1108) is a *Cur Deus homo?* című teológiai dialógusában. A műben Anzelm apát beszélget egyik szerzetesével, Bosóval. Bosó veti fel a hitetlenek nézetét, miszerint az méltatlan, hogy az Isten leszálljon, emberré legyen, szenvedjen és meghaljon. Szent Anzelm válasza: A bűnért elégtétel jár, és ezt az ember önmagától nem tudja megadni. Ezért volt szükség az Ige (Verbum) megtestesülésére.⁴⁴⁷ Az itáliai ferences lauda-költő Jacopone da Todi (1228–1306) egyik költeményében Krisztus és az angyalok beszélgetnek a „Cur Deus homo?” kérdésről.⁴⁴⁸ A drámákban bemutatott égi pör a bonyolult elméleti teológia és filozófia bemutatása, szemléletesebbé, élővé tétele az egyszerű emberek számára.

A csíksomlyói drámák égi pöre kapcsán mégis elsősorban a XIII. századtól egyre fejlődő, Alexandrus Halensis, Szent Bonaventura és Boldog Duns Scotus nevével fémjelzett ferences teológiai iskola tanítását kell áttekintenünk. A ferences Szent Bonaventura (1221–74), a XVI. század eleji magyar nyelvű kódexeinkben és a csíksomlyói drámákban gyakran emlegetett „szent doktorok” egyike (Doctor Seraphicus), Szent Tamáshoz hasonlóan magyarázza a megváltás szükségességét.⁴⁴⁹ Boldog Johannes Duns Scotus (1274–1308) szerint Krisztus megtestesülése úgy jelenik meg, mint az isteni megkegyelmezés sok lehetséges módjának egyike. De a színjátékok logikai sorrendet állítanak fel az ősbűn és Krisztus kereszthalála között: ha nem lett volna Ádám bűne, nem kellett volna Jézusnak kereszten meghalnia. Scotus ellenben azt a nézetet vallja, hogy Istennek az eredeti bűn

⁴⁴⁶ *S. Thomae Aquinatis OP: Summa Theologica IV. Parisiis, Sumptibus P. Lethielleux, Bibliopolae Editionis, 1888. De Incarnatione: 1-347.*

⁴⁴⁷ *Anselmus Cantuariensis: Cur Deus homo? In: Migne PL 158. kötet, 577. Idézi: Söveges i. m. 1993. 91.*

⁴⁴⁸ *Söveges i. m. 1993. 142.*

⁴⁴⁹ P. Dr. Hosszú Lajos Ince OP (Celldömölk, 1922. október 23. – Győr, 2004. január 16.) teológiai tanár szíves közlése (Sopron, 2000. október 22.).

bekövetkezésétől függetlenül, és a megtestesült Ige elégtétele útján bekövetkező megváltástól függetlenül is az volt a szándéka, hogy a második isteni Személy emberré legyen. Isten örök tervei között ez szerepelt. Erről már korábban értekezett a ferences teológia első számottevő alakja, Alexandrus Halensis (1170–1245) is (*Summa theologiae* III. 2, 13), majd Szent Bonaventura erősítette meg 9 tételben Duns Scotus nézeteit.⁴⁵⁰ Az elmondottak alapján állíthatjuk, hogy Laskai Osvát, és ennek nyomán a csíksomlyói misztériumdrámák égi pőrei sokkal inkább a ferences teológiai iskolát időben megelőző teológiai nézetet vallanak. Ezt a korábbi, ókeresztény felfogást tükrözi a IV. századból már dokumentálható húsvéti örömeinek, az *Exsultet*. Ebben az énekben felfedezhető a drámákból már idézett logikai sorrend: „O certe necessarium Adae peccatum, quod Christi morte deletum est! O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere Redemptorem.”⁴⁵¹ Valójában ez azt jelenti, hogy Ádám vétke annyiban volt „szükséges”, hogy Isten így döntötte el a megváltás rendjét: előre figyelembe véve Ádám vétkét, örök időktől fogva elhatározta, hogy elküldi Fiát a földre. A középkor ezt szó szerint értelmezte.⁴⁵² Ebből a szószerinti értelmezésből ered még a barokk misztériumdrámákban is megjelenített logikai sorrend.

A csíksomlyói misztériumdrámák mennyei vitáiban ószövetségi szereplők és allegorikus alakok, erények: Misericordia (Irgalmasság), Justitia (Igazságosság), Amor (Szeretet), Rigor (Szigor) szerepelnek. A megváltást eldöntő vitának kezdetben két része volt: az Ordo Prophetarum, amely egy pseudo-augustinusi beszéd, a *Sermo contra Judaeos et Paganos et Arianos de Symbolo* nyomán keletkezett bizánci hatásra. A megváltás pör, a tulajdonképpeni égi pör (Proces de Paradis) Pseudo-Bonaventura *Elmélkedéseire* vezethető vissza.⁴⁵³

Pseudo-Augustinus V–VI. században keletkezett sermója⁴⁵⁴ karácsony matutinumában hangzott el a 6. olvasmányként. A ferences hagyomány viszont nagypénteken szerepelteti a jelenetet. Ahhoz, hogy eldöntsük, vajon melyik ünnepkörhöz tartozik az égi pör, szükségesnek látjuk néhány középkori, nyugat-európai előzmény feltárását.

Pseudo-Augustinus prédikációjában a zsidók tanúkat követelnek Jézus Krisztus Istenségének bizonyítására. A mózesi törvény szerint elegendő két tanú, de Augustinus többet

⁴⁵⁰ Schütz Antal: A klasszikus ferences teológia. In: Szent Ferenc nyomdokain 1226–1926. A csonkamagyarországi ferences rendtartományok kiadása, Bp. 1926. 133–184.

⁴⁵¹ „Ő Ádámnak valóban szükséges vétke, mert Krisztus halála lett eltörlője annak! Ó áldás-termő (szerencsés) vétek, melyhez ilyen és ily nagyszerű Megváltó illett!” (Dobszay László fordítása. In: *Barsi Balázs–Dobszay László*: „Íme, most fölme gyünk Jeruzsálembe.” Hitünk misztériumai a nagyheti liturgiában. Márton Áron Kiadó, Bp. 2001. 146.)

⁴⁵² *Barsi–Dobszay* i. m. 2001. 146–147.

⁴⁵³ Kardos Tibor: A magyar színház kezdetei. Színháztudományi Intézet, Bp. 1960. 57.

⁴⁵⁴ *Contra Judaeos, Paganos et Arianos sermo de Symbolo*. In: Migne: *Patrologia Latina* 42, 1117.

hoz: az Ószövetség néhány prófétáját; újszövetségi személyeket és a görög Sibillát vonultatja fel. Izajás a Szent Szűzről, Jeremiás Izrael választottjáról, Dániel a Szentek Szentjéről, Moyses a népe által elűzöttről, Dávid a mindenség Uráról (Zsolt 109), Habakuk az istenfélelemről jövőndől. Lukács evangéliuma alapján Simeon a „Nunc dimittis” canticumot éneкли (Lk 2,26); Zakariás (Keresztelő Szent János apja) a *Benedictus*ból idéz (Lk 1,76); felesége, Erzsébet fogadja Szűz Máriát, mint Urának Anyját (Lk 1,43); Keresztelő Szent János pedig elmondja, hogy a saruszíját sem méltó megoldani az eljövendőnek, aki az Isten Báránya (Lk 3,16). Utána Dániel könyve alapján egy történeti személy, Nabuchodonosor lép fel, aki a három ifjú mellett az Isten Fiát is látta a tüzes kemencében. Végül Sibilla jósolja meg Krisztus születését, szenvedését és második eljövételét.⁴⁵⁵ Young kutatásai szerint a salernói katedrálisban még liturgikus keretek között, de már szerepekre osztva recitálták karácsony éjszakáján Pseudo-Augustinus prédikációját. Limogesben, a Sant Martial-dómban immár tisztán dramatikus formában, parafrazeált bibliai szövegekkel szerepelt december 25-e és január 1-e matutinumában a beszéd, a „Benedicamus” előtt. A XI–XII. század fordulóján a Cantor vezetésével adták elő. A limoges-i liturgikus drámában Virgilius is szerepelt a IV. ecloga soraival. Laon drámája a XIII. századból maradt ránk. Ebben a darabban a szereplők liturgikus ruhában, saját attribútumaikkal léptek fel, és mondták el a Messiásra vonatkozó jövőndöléseiket. A Prologus a pogányokhoz és a zsidókhoz szól, megtérésre inti őket. A játék végén Balam is fellép a szárárral és az angyallal.⁴⁵⁶ Tours drámájában Circumcisio ünnepén (január 1.) a matutinum 9. olvasmánya után olvasható egy rubrika, mely fiatal klerikusokból álló próféta szereplőket léptet fel, akik gregorián dallamon énekelték szerepeiket. A legtöbb prófétát, már egészen eltávolodva Pseudo-Augustinus szövegétől, Roven (Rothomagen) liturgikus játéka vonultatja fel a XIV. századból. Az említett személyeken kívül Gentilis, Amos, Aaron, Samuel, Oseas, Johel, Abdias, Jonas, Micheas, Naum, Sophonias, Aggeus, Ezechiel, Malachias és Zacharias próféta is fellépett, és elénekelte jövőndölését a születendő Megváltóról. A drámát a karácsonyi 3. mise előtt adták elő, mert a „Puer natus est nobis” introitussal zárul a játék.⁴⁵⁷ Az einsiedleni misztériumjáték prófétajelenete egy XI–XII. századból származó töredék. A jövőndöléseket a Chorus és a Propheta felváltva énekel, melyek elsősorban Krisztus uralmáról szólnak. A válaszbán a zsidók ezt tagadják.⁴⁵⁸

A német nyelvterület egyik legrégebb misztériumdrámája az 1230-as évekből származó *Benediktbeurer Weihnachtsspiel*. A Próféta-jelenet ebben a játékban egy vita

⁴⁵⁵ Karl Young: The Drama of the Medieval Church II. At the Clarendon Press, Oxford, 1933. 126–131.

⁴⁵⁶ A szöveget közli: Young i. m. 1933. 133–152.

⁴⁵⁷ Young i. m. 1933. 153–165.

⁴⁵⁸ Franz Joseph Mone: Schauspiele des Mittelalters. Kalsruhe, 1846. I. 10–12.

keretében zajlik, melyet Augustinus vezet: Izajás, Daniel, Sibylla, Aron és Balam megjövendölik, hogy Krisztus egy Szűztől születik. A zsidó vallást képviselő Archisynagogus a vitapartner, aki tagadja Krisztus Istenségét. Az Episcopus Puerorum apellál Augustinushoz, hogy tekintélye döntse el a vitát. A tárgyalás anélkül ér véget, hogy a felek feladták volna álláspontjukat.⁴⁵⁹ A Jézus születésére vonatkozó jövendölések más karácsonyi játékokban is elhangzottak. Így a XV. századi *Schwäbische Weihnachtsspiel*, a *Sankt Galler Weihnachtsspiel*, továbbá az 1511-ből fent maradt *Tiroler Weihnachtsspiel* keretén belül. Az angyali üdvözetet megjelenítő *Tiroler Verkündigungsspiel* (Bozen, XV. század vége) szintén Izajás és Ezekiel fellépésével kezdődik.⁴⁶⁰ Az *Egerer Passionsspiel* keretében a betlehemi gyermekgyilkosság után lép színre Izajás, Jeremiás, Habakuk és Ezekiel próféta, és elmondja karácsonyra szóló jövendölését. Brigitte Lehnen szerint a jelenet nem a Pseudo-Augustinus-beszédből származik.⁴⁶¹

Az alább részletezendő XVIII. századi csíksomlyói drámaadatok a próféták fellépése mellett az allegorikus figurák vitáját is a nézők elé vitték az égi pör keretében. Kardos Tibor véleménye szerint a jelenet Pseudo-Bonaventura *Elmélkedéseiből* származik. A dramatikus hagyományban a XV. századi Európában fordul elő elsőként, a francia ferences zenész, szindarabrendező, teológus magiszter, Arnoul Grèban (1420–71) *Passion de nostre sauveur Jhesu Christ* című misztériumjátékában, melyet 1448-ban mutattak be Párizsban. A XIII. századtól egyre fejlődő francia passióhagyomány csúcsának tekintett, 34.574 versből álló drámát négy napon keresztül játszották a későközépkor nézőinek. A Prologus ismerteti a bűnbeesést és a testvérgyilkosságot (Káin és Ábel). Ezt követi az a jelenet a pokol tornácán, melyben Ádám, Éva, Izajás, Ezekiel, Jeremiás és Dávid a Messiás eljövételéről vitáznak. Ezek után következik, hogy Isten négy lánya (!) - a 84. zsoltár alapján - a Misericordia (Miséricorde), Veritas (Verité), Pax (Paix) és Justitia (Justice) allegorikus asszonyok alakjában arról vitatkoznak, hogy meg kell-e váltani az emberiséget, vagy kárhozatra kell ítélni. A vita az Isten trónja előtt játszódik. Misericordia sürgetésére az Atyaisten eldönti: Fia feláldozása árán szabadítja meg az emberiséget. A következő jelenetben elküldi Szűz Máriához

⁴⁵⁹ Das Drama des Mittelalters III. Passionsspiele. Weihnachts- und Dreikönigsspiele. Fastnachtsspiele. Hrgs. von Richard Froning. Union Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, é. n. Hansjürgen Linke szintén a fent idézett pseudo-augustinusi beszédet tartja a Benediktessenben előadott mennyei vita forrásának. Ezek kívül egy másik prédikációját is megjelöli lehetséges előzményként: *Pseudo-Augustinus* „De altercatione Ecclesiae et Synagogaë” dialogus (Migne PL 42, 1131–1140) sermoját. (Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon I. Red. Kurt Illing und Christie Stöckinger. Walter de Gruyter, Berlin–New-York, 1978. 695–696.)

⁴⁶⁰ Marienlexikon VI. Institutum Marianum Regensburg E. V., Hrsg. von Remigius Bäumer und Leo Scheffczyk. Eos Verlag, Erzabtei Sankt Ottilien, 1994. 433.

⁴⁶¹ Brigitte Lehnen: Das Egerer Passionsspiel. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main–New-York–Paris, 1988. 329.

Gábrriel arkangyalt, aki hírül viszi a Megváltó születését.⁴⁶² Az allegorikus alakok vitája, a *Procès del Paradis* egy néhány évtizeddel korábban keletkezett drámából, Eustach Marcadé (1414–40) *Passion d' Arras* néven számon tartott játékából származik. Grèban forrásai között olvasható Pseudo-Anselm *Dialogusa*, Pseudo-Bonaventura *Meditationes* műve, Petrus Comestor *Historia scholasticája*, Aquinói Szent Tamás *Summa Theologiae* gyűjteménye, Nicolaus de Lyra *Postillái*, Jacobus de Voragine *Legenda aurea* életrajzgyűjteménye és Isabella von Bayern prózában írt *Passiója* 1398-ból. Isten lányai vitájához Pseudo-Bonaventura szolgáltatta a mintát. Az „Isten lányai” elnevezés alapján véve a 84. zsoltár 11. sorából származik: „Misericordia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax osculatae sunt.” Ez a sor ihlette az elnevezést és a drámabeli jelenetet.⁴⁶³

A *Künzelsauer Fronleichnamspiel* az ószövetségi jelenetek után vitte színre Isten négy lányának vitáját Krisztus megtestesüléséről (1099–1345. sor), ahol szintén Misericordia járt közben az emberiségért. A darabban ezt követi a prófétajelenet (1346–1389. sor), melyben Ysaías, Jeremias és Daniel jövendöl az Üdvözítőről. A próféciákat Gabriel arkangyal Zakariásnak, Keresztelő Szent János apjának tett köszöntése követi (1390–1419. sor), majd az angyali üdvözetlet (Annunciatio Marie: 1420–1459. sor) tárták a nézők elé Künzelsauban. A mennyei vita és a prófétajáték tehát ebben a misztériumdrámában is karácsonyhoz, sőt Jézus születésének hírüladása ünnepéhez (Gyümölcsoltó Boldogasszony, március 25.) kapcsolódik. A jelenet választja el az ó- és újszövetségi történeteket a színdarabban. A dráma a XV. század második felében keletkezett a frank-alamann határ közelében. A kéziratban 1479-es évszám szerepel, Künzelsau város számadáskönyve pedig 1510–11-ben említi egy misztériumjáték előadását.⁴⁶⁴ Arról nincsen adat, hogy a künzelsaui úrnapi játékot ferencesek írták volna. Az eddig idézett darabokból kiderül, hogy a prófétajáték és az allegorikus figurák vitájának egységesítése már a XV. században megtörtént Franciaországban.

Magyarországon a próféta-játék először a híres ferences prédikátor, Temesvári Pelbárt *Stellarium Coronae benedictae Marie virginis in laudem eius pro singulis predicationibus elegantissime captatum* című sermógyűjteményében (Hagenau, 1498) fordul elő. A prófétajáték felirata: *De sanctorum patrum desiderio et exortatione pro incarnatione Christi, sub processu historico et devoto*, azaz: *A Szentatyák kívánságáról és könyörgéséről Krisztus*

⁴⁶² A dráma megjelent: *Greban Paris et Greban Raynaud: Le Mystere de la Passion d' Arnoul Grèban*. Paris, 1878; *Le Mystère de la Passion d' Arnoul Grèban*. Szerk.: Otto Jodogne. Paris, 1965.

⁴⁶³ *Marienlexikon II*. Hrsg. von Remigius Bäumer und Leo Scheffczyk. EOS Verlag, Sankt Ottilien, 1989. 703–704.

⁴⁶⁴ *Künzelsauer Fronleichnamspiel*. Hrsg. von Peter K. Liebenow. Walter De Gruyter et Co., Berlin, 1969. 39–51, 228.

*megtestesüléséért, históriás és áhítatos módon.*⁴⁶⁵ A legalább 21 valóságos (Szentháromság tagjai, ószövetségi személyek) és allegorikus szereplőt felvonultató dramatikus prédikációt minden bizonnyal Budán, 1483 táján adták elő. Népszerűségét mutatja, hogy a XVI. század eleji magyar nyelvű kódexirodalom előszeretettel másolta és tovább dramatizálta Temesvári Pelbárt prédikációját. Ennek következtében olvashatjuk a dominikánus *Horváth-kódex* (1522, 1–103.)⁴⁶⁶ és a klarissza eredetű *Tihanyi-kódex* (1530–32, 196–292.)⁴⁶⁷ lapjain. Bálint Sándor alapvető monográfiája szintén a karácsonyi ünnepkörnél tárgyalja az égi pört, melynek nagypénteki színpadra állítását „a szenvedélyes barokk jellemző vonásának” tartja.⁴⁶⁸

Temesvári fő művei megvoltak a csíksomlyói könyvtárban: a *Sermones de tempore* (Hagenau, 1498.) három példányban, a *Sermones Pomerii de Sanctis* (Hagenau, 1499.) pedig négy példányban,⁴⁶⁹ és a *Sermones Pomerii de tempore* (Hagenau, 1498) egy példányban.⁴⁷⁰ A *Pomerium Sermonum de Beata Virgine* című prédikációgyűjteménye (Lugdunum, é. n.) is a ferences könyvtár kincsei közé tartozott.⁴⁷¹ Temesvári Pelbárt tanítványának, a ferences Laskai Osvátnak prédikációgyűjteményei közül a *Sermones dominicales Biga salutis intitulati* (Hagenau, 1498.) található a könyvtárban.⁴⁷² A könyvtár tanúsága szerint bőségesen volt anyag a XVIII. század ferencesei számára, hogy honnan merítsék az égi per motívumait.

A kapucinus ihletettséggű *Makula nélkül való tükör* 69. része⁴⁷³ ismerteti dramatikus formában az égi pert. A vita a Mennyei Atya hívására akkor kezdődik, amikor Jézus a Getszemáni-kertben vérrel verejtékezik. Jelen vannak az Irgalmasság, Igazság, Bizonyság és a Bölcsesség. Jézus Prókátora az Ártatlanság volt, az Emberi Nemzet Prókátora pedig a Szeretet. Elsőként az Angyalok szólalnak meg. Szerintük Jézusnak meg kell halnia, mert különben nem épül újjá a Mennyei Udvar. Másodikként a limbusbeli Szent Atyák lépnek fel. Elsőként Ádám szólal meg, aki szerint Jézusnak meg kell halnia, mert ő is kertben vétkezett, így Krisztust is kertben kell elfogni. Fán vétkezett Ádám, így Jézusnak is fán kell meghalnia. Noé szerint Jézus mezételen függjön a kereszten, mert részegen ő is mezítelenül csúfoltatott

⁴⁶⁵ A próféta-játék helye a sermógyűjteményben: Liber I. Pars I. Articulus 3. OSZK Inc. 536. Említi: Kardos i. m. 1960. 58; Kiadta: RMDE I. i. m. 1960. 313–348.

⁴⁶⁶ Prédikációk és regulák Ráskay Lea keze írásával. Horváth-kódex 1522. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Haader Lea és Papp Zsuzsanna. Bp. 1994. (Régi Magyar Kódexek 17.)

⁴⁶⁷ Nyelvemléktár VI. kötet. Kiadta: Volf György. Bp. 1877.

⁴⁶⁸ Bálint i. m. 1998. 1. kötet, 39–41.

⁴⁶⁹ Baráth i. m. 1941. 54–56. 102. és 104. tétel

⁴⁷⁰ Muckenhaupt i. m. 1999. 173. (II. 68. tétel)

⁴⁷¹ Ballagi i. m. 1879. 266–267.

⁴⁷² Baráth i. m. 1941. 85. tétel. Temesvári és Laskai itt felsorolt művei 1985. április 11-én kerültek elő a refektórium falából, erősen rongált állapotban. Az ősnymtatványok restaurálása folyamatban van. Leltári számuk: 6591, illetve 6582. (Muckenhaupt Erzsébet könyvtörténész-muzeológus szíves közlése, Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 1998. augusztus 3.)

⁴⁷³ Makula nélkül való tükör i. m. 1712. 69. rész, 304–308. (A 3., 1746-os kiadásban: 295–299.)

meg fiaitól. Ábrahám szerint fia, Izsák maga vitte a hátán a fát a feláldozásához, így Krisztusnak is ezt kell tenni. Szent Dávid Próféta szerint „Még kezét lábát által-szegezzék, a’ mint velem meg-iratta a’ Sz[ent] Lélek Isten a’ Sóltárkönyvben.” (Dávid szavai a 21. zsolárra utalnak.) Az Egész Emberi Nemzet is Jézus halálára voksol, hogy beteljesedjenek a próféták szavai. Jézus „védőügyvédje”, az Ártatlanság szerint „semmiképpen nem illik meg-halni, kit bizonyítok a’ Törvény könyvből, mert Moyses könyvének huszon hatodik Részében úgy van meg-írva: Az ártatlant semmiképpen meg ne öljék.” Az emberiség védője, a Szeretet véleménye az volt, hogy Krisztusnak meg kell halnia, hisz Krisztus mondta: „ki ki azt kívánja felebaráttának, a’ mit magának: Krisztus pedig magának kívánja a’ meg-dicsőítést; annak okáért az embernek is azt kívánja, az ember pedig meg nem dicsőítetik, hanem ha Kristus meghal. Nincs nagyobb biznyság, mit a’ kit az ember maga nyelvével mond.” Erre az Ártatlanság Ezekielre hivatkozik: „Ezechil Proféta könyvének tizen nyolczadik részében úgy van meg-írva, hogy nem szenved a’ fiú az ő Attyának álnokságát, de mely lélek vétkezik, meg-hal.” Krisztus nem vétkezett, csak Ádám, tehát neki kell meghalni. Végül a Szeretet érvel újra: „meg kell halni, mivel az édes Jesusban van a’ tökéletes szeretet, az pedig azt kívánja, hogy lelkét adja felebaráttáért, a’ mint maga-is mondotta: Szent János Evangéliomának tizen ötödik Részében meg-van írva, azért más mód nem lehet csak meg-kell halni.” A pörben kimondták a szentenciát: Az Igazság szerint „csak abünrül eleget tegyenek, ámbár hallyon meg.” Az Irgalmasság véleménye: „nékem is igen tetszik, hogy ellenségiért hallyon meg, mert akkor én dicsírtetem.” A Biznyság mondá: „Én is azt akarom, hogy a’ Proféták szavai bé-telleyenek. A Bölcsesség ítélete: „tetszik hogy meghallyon, mert azzal mindenkinek kijelentem, hogy én a’ gonoszról jót tehetek.” Az Ártatlanság zárszava: „ha mely lélek vétkezik, tehát ugyan az hallyon-meg, ha szeretetből vállalja, tegye meg.”

A per után a Mennyei Atya Krisztusnak ajándékot küld az Angyalok által. Az első a Reménységnek Angyala, aki kötelet hoz és mondja: „emlékezzél meg az első emberről, ki nem akarta reménységét vetni az Úr Istenben, azért még most is fogva tartatik minden maradékkal a’ Limbus setét tömlöczében, honnan masként ki nem szabadúlhat, hanem ha te magadot ez kötéllal erőssen meg kötözteted. Be tellyesedgyék benned a’ Proféta mondása: A bünösök kötele meg-környékeztek engemet.” Az Erősség Angyala köoszlopot hozott le az égből a földre és így szólt: „miként vesztette el az első ember Paradicsomban az ő erősségét, hogy beteljesedjék benned a’ Sóltár könyvnek mondása: Egészéjjel keserves sanyargatásom vala.” A Bölcsességnek Angyala a töviskoronával érkezett a vérrel verejtékező Krisztushoz: „mint veszté-el Ádám Paradicsomban az ő bölcsességét, és az Isteni felség előtt el-rejtezik a’

Paradicsom Fái közzé, nincs immár annyi bölcsesége, hogy a' Paradicsom úttját meg-tudná találni, hanem csak te általad koronának tövisse által, - verje Szent Fejedet, mind agyod velejéig, hogy ki származzék böven a' te bölcsességed, hogy azzal fel-találhassa a' Paradicsom úttját. A Mértékletesség Angyala epével és ecettel telt edényt hozta: „az első ember meg-evé a tiltott almát, melly miatt a' pokolbéli ördögnek eledelül adatott, bétellyesedgyék Dávid mondása: Epét adának nekem ételül, és szomjúságomban ecettel itatának.” A Szeretetnek Angyala keresztfával jelent meg: „Szükség hogy meg-hally ez Kereszten, hogy meglássák mennyen, földön, pokolban a' te nagy szeretetedet megemlékezvén, hogy Ádám fa-által vétkezett, azért küldi néked a' te Szent Atyád, hogy magad vállán vidd-ki a' kinnak helyére, és ott rajta meg-hally.” A Végig meg-maradásnak Angyala három vasszeget tartott a kezében: „Ádám nem maradt végig a Paradicsomban, melly miatt az emberi nemzet olly alhatatlanná és erőtlenné lett, hogy semmiképpen nem állhat az ördögi késértetek ellen és mondhasd Dávid Profetának mondását: Altal verék kezeimet, lábaimat, és meg számlálék minden tetemimet.” A Hitnek Angyala éles lándzsát tartott a kezében: „hóltod után ez lánczával Szent oldaladat által verjék. Emlekezzél meg, hogy te vagy jutalma minden híveknek, és a' Hitnek fundamentoma; de az első ember meg nem állt az Hitben, azért ki esék a' választottak közzül, azért a' te mennyei Szt. Atyád küldi néked, hogy szt. szivedet által veressed, hogy be-tellyesedgyék a' Próféta mondása: Meg-üté a' kösziklát és víz folya-ki belőle.”⁴⁷⁴ Láthatjuk, hogy a *Makula nélkül való tükör* nemcsak a prófétajátékot és a mennyei vitát kapcsolja össze valószínűleg ferences hatásra, hanem az Arma Christi-motívumot (Krisztus szenvedése eszközeinek felsorolása) is. Mindezt nagypéntek hajnalához köti.

A csíksomlyói misztériumjátékok égi per-jeleneteinek elemzése, forrásai és összefüggése az Arma Christi-motívummal

Az 1727-ben Csíksomlyón előadott misztériumdráma égi perét (Scena 1–5.) Deus Pater vezeti be, majd Justitia követeli Ádám megbüntetését. A Misericordia az emberiség megmentése érdekében emel szót, mert szerinte Ádám nem önszántából, hanem a Pártos Angyal szavára követte el a bűnt. Az ember egymaga tehetetlen a bűnnel szemben. Misericordia szerint is meg kell büntetni Ádámot, de könyörölni kell rajta, mert Isten a saját képére és hasonlatosságára teremtette (Ter 1,26). Ezután Ádám kéri az Istent, hogy küldje el a

⁴⁷⁴ Makula nélkül való tükör i. m. 1712. 69. rész, 304–308.

Fiút. Itt szólalnak meg előképként az ószövetségi személyek. Majd Misericordia ismételt sürgetésére az Atya ítéletet hirdet: elküldi a Fiút a földre. A Fiú áldja ezért Atyját, egyedül Justitia apellál a döntés ellen.

Az 1731-es drámában a paradicsomjelenet után következik egy rövid tárgyalás. Judex Misericors azt mondja, hogy az ember méltó a megváltásra:

„Halalnak torkából őtott ki menteni,
S a puszta karokat velle bé töltteni.”

Azonnal jó Deus Humanatus és elmondja, hogy vállalja a világ zsoldját:

„Bűnért fizetek draga szent veremből,
Sőt, éppen lelkemis kiadom testemből.”

Ezután kezdődik az Actus I. Scena 1. jelzéssel Jézus nyilvános működése. A jelzés lehet a másoló hibája is, de lehet szerkezeti megfontolás: az Ádám-jelenet és az égi per-töredék csak bevezetés a nagyheti történésekhez.

Az 1733-ban (Scena 1–2.) és az 1769-ben (Scena 1, 3.) színre vitt misztériumjáték első jelenetei tárják elénk a legteljesebb égi pört, majd ezt követően a *Makula nélkül való tükör* alapján az Arma Christi-motívumot. Az Arma Christi az apokrif iratokban és a középkori hagyományban Krisztus kízóeszközeinek összefoglaló neve. Az 1733-as misztériumdrámában hangsúlyos szerepet kap az égi pör, mint valamiféle jogi procedúra. Nem tartjuk kizártnak, hogy a darab címében szereplő „Jus Civile”, azaz „polgárjog” megjelölés is a bírósági tárgyalásra utal. A Prológus után az új jelenet (Scena 1.) feltüntetése nélkül Deus Pater „Szerelmes Szent Fiához” szól:

„Azért a mennyei tanács jöjjön elé,
Kiki csak hamarság vaksot mongyon elé,
Hogy élyen Szent Fiam, avagy meg halyone,
É világ bűnéért eleget tegyene.

Üljetek le azért, lassuk, mit itiltek,
Igaz itiletet minnyájon tegyetek.
Irgalmasság, te vagy első és mit mondasz,
Másik az igazság, lássuk, te mit javalsz,

Harmadik bizonyosság, te is ide hallgass,

Negyedik bölcsesség, udód van, most szolhacsz.”⁴⁷⁵

Elsőként a limbusban a megváltást áhító ószövetségi atyák szólalnak meg a vitában. Ádám szerint ő fa által vétkezett, ezért fa által kell visszaszerezni a mennyet.⁴⁷⁶ Noé mezítelenségre hivatkozik. Ábrahám azt mondja, hogy Jézus úgy vigye a hátán a keresztfát, ahogy Izsák vitte a vállán a fát a feláldozásához. Dávid király a 21. zsoltárra hivatkozik. A dráma 2. jelenetében az allegorikus alakok mondják el ítéletüket: Innocentia, Jézus prókátora szerint ne ontsanak ártatlan vért. Ebben Mózes 4. könyvére hivatkozik. Ámor az emberiséget védi, majd Innocentia újra a Verbum védelmére kel Ezekiel próféta könyve 14. fejezetét idézve:

„Azzal nem elegszem, hanem Szent írásra,
Bizonyoságot téssen Ezekiel próféta.
A tizen negyedik részben meg van írva,
Hogy fia Attyának ambor vétkez volt,
Nem szenvedni nyilván vétkét az ő Attya,
Fia gonoszágát, mert nem ő az oka.”⁴⁷⁷

Emiatt javasolja az Innocentia, hogy Ádám haljon meg Jézus helyett, mert ő a vétkes. Justitia szintén Ádám halálát kívánja, Misericordia pedig az emberiség védelmére kel, és kéri Jézust, hogy irgalmasságból haljon meg. A Sapientia szerint Jézus haljon meg a kereszten, és az emberiség örökké legyen hálás ezért. A Confessor szintén Jézus halála mellett voksol a próféták jövődőlésére hivatkozva. Deus Pater a Fia elküldése mellett dönt. Ezután az Arma Christi-motívum következik: Deus Pater az angyalokat hívja, akik hozzák a szenvedés eszközeit. Elsőként Spei Angelus adja át égi ajándékként a kötelet Christusnak, majd Angelus Fortitudinis az oszlopot, hogy ehhez kösse magát nappal és éjjel. Az Angelus Secundus a zsoltárra hivatkozik:

„S oltári könyvben mely feltaláltatik,

⁴⁷⁵ Csíksomlyó, 1733. április 3. nagypéntek. Fodor Patrik: Jus Civile aequitatis, Populi iniquitate extortum Ex Anno reparaatae Salutis Millesimo Septingentesimo trigesimo tertio, Die 3. Aprilis publicatum. Cum passivis ammbus per scenas super Psalmum: Posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea. In Juventute Csik Somlyoviensi per scenas distributa Per Patrem Fratrem Patritium Fodor, pro tunc Professore Syntaxeos, et Grammatices Composita. Scena 4. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 1053–1084.

⁴⁷⁶ A Győr megyei Kunsziget ma is élő, szép hagyománya az előénekes(ek) által vezetett húsvét hajnali *Jézus-keresés*. A „Diadalének a Szent Keresztről” („Zengjen szívünk méltó hálát...” kezdősorral) egyik versszaka így szól: „Ősatyánk hogy hívtelen lett, - Fa által veszté az mennyet, - De Jézus szent kereszttje, - Nekünk visszaszerzettél!” A Jézus-keresés énekeit gyűjtötte és kiadta: *Jáki Sándor Teodóz*: A kunszigeti Krisztus-keresés. In: Kisalföldi Kalendárium 1987. és kottával *U. ő.*: A kunszigeti Krisztus-keresés. In: Jel 1991/2. 10–15; *U. ő.*: A Kunszigeti Jézuskeresés. Honismeret XXVII. évf. 2. szám, 1999. április, 34–41. Az említett Szent Kereszt-ének Perenye (Vas vm.) hagyományában is él, ahol az Égi Lant (Nagyvárad, 1898. 437. ének) énekeskönyv alapján, saját dallamváltozatban énekli nagypénteken, a Hodics Attila által 1994-ben hálából emeltetett útszéli kereszt előtt az előénekes. Adatközlő: Bejczy Józsefné Hittaller Anna előénekes (*Perenye, 1928. március 25.). Gy: Medgyesy-Schmiklik Norbert, Perenye, 2005. augusztus 15. (Kazetta: 2005/5. B oldal)

⁴⁷⁷ 1733. Scena 2. Innocentia szavai. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 1058.

Hogy éjjel és nappal tested kínoztatik.”⁴⁷⁸

A harmadik, a Sapientiae Angelus a töviskoronát hozza, közben Angelus Tertius megmagyarázza, hogy Ádám bűne miatt, az emberiség dicsőségének helyreállításáért kell viselnie Verbumnak a szenvedéseket. Végül Angelus Fidei a lándzsát adja át a reszkető Christusnak.

Az 1769-ben előadott passiójáték Prologusa a drámák előadásának régi szokására - „Vagyon ez szokásban...” – hivatkozik, majd bűnbánattartásra és könnyhullatásra szólítja fel nézőit. Az első jelenet kezdetén Deus Pater sértődötten háborog Ádám vétke miatt, mivel az ember háládatlan volt azért, amiért Ő a „gyönyörűségnek helyére”⁴⁷⁹ helyezte. Erre Deus Filius önmaga kéri Atyját, hogy irgalmazzon a bűnös emberiségnek, mivel Lucifer csalta meg. Deus Pater elfogadja a felajánlást, de előtte tudatnia kell az angyalokkal. Emiatt összehívja „tanácsosait, mennyei szolgálait.” Misericordia egyértelműen Christus halála mellett foglal állást, Justitia szintén. A Testimonium az embert védi, mert tudatlanságból vétkezett, ezért méltó a szabadításra. A Sapientia szerint haszontalan az Isten számára a lelkek kárhozata. Az Innocentia véleménye: „Másként nem épülhet a Mennyei Udvar, - A Fiad meg nem hal, nem telik bé a kar!”⁴⁸⁰ Deus Pater ezután a limbusban szenvedő atyákat szólítja, akik az 1733-as drámánál már ismertetett előképekkel (Ádám könyörgése, Noé mezítelensége, Izsák fahordozása és áldozata, Dávid 21. zsoltárja) voksolnak Deus Filius kereszthalála mellett, aki a jelenet végén alázatosan elfogadja a mennyei tanács döntését. A dráma 2. szcénája a hét főbűn gyűlését mutatja be, mintegy a mennyei vita pokolbéli párhuzamát. A fő bűnöket a Superbia (Kevélység) szólítja, akit az Avaritia (Fösvénység), a Luxuria (Bujaság), az Invidia (Irigység), a Gula (Torkosság), az Ira (Harag) és az Acedia (Jóra való restség) követ. A darab 3. jelenete vitte színre az Arma Christi-motívumot: Deus Pater az angyalokkal vigasztalja Fiát, és elküldi neki a szenvedés eszközeit. Deus Pater szavai magyar nyelven említik, hogy melyik angyal melyik kínzóeszközt viszi, majd ennek megfelelően az alábbi allegorikus figurák (valójában angyalok) néhány versszak keretében köszöntik Christust: Justitia kötelet hoz, Fortitudo oszlopot cipel, a Sapientia tövist, a Temperantia pedig myrrhás, keserű poharat hoz. Az Innocentia olyan kínzó szerszámokat visz, amitől Christus ártatlan teste vérzik majd, Amor pedig siratásra szólítja az angyali sereget, és miközben átadja a

⁴⁷⁸ Angelus Fortitudinis szavai, Csíksomlyó, 1733. Scena 2. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 1059.

⁴⁷⁹ Deus Pater szavai, Csíksomlyó, 1769. Scena 1. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 513. Andropus (valójában Ádám) siralma ugyancsak gyönyörűséges helyről beszél az Édennel kapcsolatban, 1761-ben (Scena 7. In: Liber exhibens... i. m. 1774. 340.). A katolikus Vépi énekeskönyv (1731) egyik éneke „Gyönyörűségnek kertiben – Paradicsomnak heliben, - Ádám Atyánk lakik...” kezdőszóval indul. Kiadta: Erdélyi i. m. 1983. 78.

⁴⁸⁰ Innocentia szavai, Csíksomlyó, 1769. Scena 1. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 514.

keresztfát, elmondja, hogy Christust a kevélység és a kegyetlenség feszíti majd rá. A Perseverantia (Állhatatosság) a szögeket hozza, mely a megmaradásra figyelmeztet, a Fides pedig a lándzsával állít be, amellyel a fősvénység megnyitja Christus oldalát, Szívét keresi az irigység, és amiből majd vért és vizet iszik a részegség. A misztériumjáték írója ezzel a kiváló leleménnyel érzékelteti, hogy Krisztust valójában az emberek által elkövetett bűnök kínozták meg és feszítették keresztre. A jelenet zárásaként Justitia „ad Auditores”, azaz a hallgatósághoz szól, bűnbánatra int, a planétákat szólítja siratásra, az embereket pedig arra, hogy:

„Azért siessünk el az ajándékokkal,
Urunkot köszöntsük kinzo szerszámakkal,
Mert mostoni világ teli gonoszsággal,
Meljek által fizet kinzo szerszámakkal.”⁴⁸¹

A kínzószerszámokkal való köszöntés erősen emlékeztet a barokk kori vallásgyakorlat egyik nagypénteki megnyilvánulására, az önostorozó, flagelláns körmenetekre. A flagelláns körmenetek éppen a ferencesek lángoló, teljesen Krisztus-követő vallásossága és kegyessége révén terjedt el a XIII–XIV. századi Európában.⁴⁸² A barokk korban Paolo Segneri (1624–94) olasz jezsuita kezdeményezte ezeknek a körmeneteknek a felújítását. Városainkban, főként a konfraternitások és kongregációk áhítatgyakorlataként még a XVIII. században is találkozunk bűnbánattartó, jelmezes, önostorozással tarkított processzióval, pl. a jezsuiták által lakott városokban,⁴⁸³ vagy Egerben, a minoriták vezetésével 1753–68 között.⁴⁸⁴ Csíksomlyóról egyelőre nincsen adatunk a XVIII. századból önostorozó körmenetre. Az 1769-es dráma idézett szövege utalhat erre is, vagy akár az Arma Christi ferencesek által nagyban propagált tiszteletére. Az Arma Christi-motívum gyakori a ferences képzőművészetben.⁴⁸⁵ Eredetileg a római Santa Croce di Gerusalemme-templomból bontakozott ki, a *Festum de armis Christi* húsvét II. vasárnapja utáni pénteken volt, melyet VI. Ince pápa 1353-ban engedélyezett Német- és Csehország számára. A kultusz legterjedelmesebb magyar nyelvű méltatását az

⁴⁸¹ Justitia szavai, Csíksomlyó, 1769. március 24. nagypéntek, Scena 3. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 517. A dráma Justitia szavai után Christus színre lépésével és a betániai jelenettel folytatódik (Scena 4.).

⁴⁸² Erdélyi Zsuzsanna: A ferences lelkeség jelenléte a népi szent költészetben. In: A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. i. m. 2005. 799–814.

⁴⁸³ Bálint i. m. 1. kötet, 1998. 333–335; A jezsuita dramatikus körmenetek pl. „Christus patiens”, „Crucis imitatio”, „Christus humanum genus redimens”, vagy „Christus triumphans” cím alatt zajlottak a XVII. században. Bővebb adataik: Staud i. m. I–III. 1984–1988.

⁴⁸⁴ Kilián i. m. 1992. 45–47.

⁴⁸⁵ Egy 1700 körül keletkezett rézmetszet alapján ismerteti a „Theatrum Passionis Christi” képzőművészeti hagyományvilágát: Szilárdfy Zoltán: A gyermek Jézus a kínzóeszközökkel. In: Szilárdfy i. m. 2003. 40–48.

Érsekújvári-kódexben (1529–31) olvashatjuk.⁴⁸⁶ Az Arma Christi ugyanígy az égi perrel együtt fordul elő Bene Demeter *Actio parascevice* drámájának (Kanta, 1747–51) 6. jelenetében.⁴⁸⁷ A különbség a két dráma között csak annyi, hogy Csíksomlyón az 1733-as és az 1769-es darab elején, az üdvtörténetnek megfelelő helyen, Jézus fellépése előtt zajlik a per, a kantai darabban (és a *Makula nélkül való tükörben*) pedig akkor, amikor nagycsütörtök este Jézus az Olajfák-hegyén imádkozik és vérrel verejtékezik. Ez a szenvedés (nagy-péntek) előtti éjszakán zajlott, miután a főpapok Jézus ellen tárgyaltak, majd Júdás megkapta tőlük a pénzt, és Jézus megmosta tanítványai lábát. A két említett csíksomlyói passiójáték és Bene drámája is egyaránt a *Makula nélkül való tükör* leírását követi az égi pör és a hozzá kapcsolódó Arma Christi dramatizálásakor. A pör szereplői, a szereplők sorrendje, mondatai és ószövegségi hivatkozásai, az angyalok sorrendje és kínzóeszközeik típusa teljes egészében a *Makula nélkül való tükör* 69. fejezetére épül, annak pontos átvétele mindhárom dráma szövegében. Az 1733-as és 1769-es csíki passiójáték égi pörében csupán Angelus (1733) és Innocentia (1769) egy mondata egyezik, melyet a mennyei udvar újjáépítéséről már idéztünk.

Jeles nyelvemlékeink, a *Piry-hártya* és a *Máriabesnyői töredék* (XV. század) is az égi pert, majd ezután közvetlenül az Arma Christi-motívumot tárják elénk. A *Piry-hártya* – a csíksomlyói 1733-as darabhoz hasonlóan – az Innocentiát Jézus prókátorának nevezi. A bibliai előképek és az allegorikus figurák is szerepelnek a XV. század végi töredékekben, amelyekről Kedves Csaba – épp az 1733-as dráma alapján – feltételezte, hogy a *Máriabesnyői töredék* a *Piry-hártya* folytatása.⁴⁸⁸

Az 1733-ban és 1769-ben Csíksomlyón előadott égi pör forrásával kapcsolatban a legdöntőbb forrás a *Makula nélkül való tükör* mellett Laskai Osvát nevéhez kötődik. Laskai *Sermones Dominicales [...] Biga salutis intitulati* (Hagenau, 1506.) prédikáció-gyűjteményének nagypénteki dramatikus beszéde (47. sermo) Grèbanhoz hasonlóan összekapcsolja a próféta-játékot és a mennyei vitát, de Laskainál már nem a megtestesülés a kérdés, hanem Krisztus szenvedése és kereszthalála. Laskai égi *judiciuma* nagypéntek hajnalán, a Jézus elfogása utáni percekben játszódik. Az utóbbi évek prédikáció-kutatásai során Szelestei Nagy László kiderítette, hogy egy Stockinger Mátyás nevű erdélyi ferences nagypénteki második prédikációja (Csíksomlyó, 1679–89) Laskai idézett sermójának

⁴⁸⁶ Segesvár, Mezőtelegd, Siklós képzőművészeti alkotásait és az Érsekújvári-kódex vonatkozó részét is idézve a kultuszról bővebben: *Bálint* i. m. 1. kötet, 1998. 296–303.

⁴⁸⁷ *Minorita iskoladramák* i. m. 1989. 144–148.

⁴⁸⁸ *Kedves* i. m. 2000. 200–209.

majdnem pontos fordítása.⁴⁸⁹ Stockinger sermójában *Judicium de morte Christi* alcímmel szerepel a mennyei tanácskozás, melyben az Ártatlansággal (Innocentia) szemben a Szeretet (Charitas) száll síkra Krisztus kereszthalála mellett. Ennek támogatására az Ószövetség nagyjai szólalnak fel: Ádám a paradicsomi fát, Noé saját mezítelenségét, Ábrahám ártatlan fiának, Izsáknak feláldozását, Dávid király a 21. zsoltárt, Mózes pedig a húsvéti bárányt említi a szenvedő Krisztus előképeként. Végül az Igazságosság, a Könyörületesség, az Igazság és a Bölcsesség erősítik meg a Krisztus kínszenvedéséről szóló döntést. Pontosan ugyanilyen sorrendben ugyanezek az előképek olvashatóak az 1733. és az 1769. évi passiójáték égi pörében is. Az említett drámákban szereplő allegorikus figurák nevei (Innocentia, Amor, Iustitia, Misericordia, Sapientia) is pontosan egyeznek Laskai-Stockinger prédikációjával. Stockinger prédikációja nagyon fontos előzménye és kitüntetett forrása a XVIII. századi csíksomlyói színjátékoknak, emellett egyértelmű kapcsolatot, lényeges láncszemet jelent Laskai 1500 körül keletkezett szövege és a XVIII. századi csíksomlyói misztériumdrámák között. Emellett bizonyítja a középkori hagyomány töretlen folytonosságát Csíksomlyón. Ezt a Stockinger-prédikáció dramatikus formája és a XVIII. századi drámaszövegekkel való pontos egyezések bizonyítják. Stockinger Mátyás Laskai-adaptációja ezen kívül még egy fontos, Szelestei Nagy László által is felvetett, a jövőben tisztázandó kérdésre hívja fel a figyelmet: ha az 1677-ben németül, illetve magyar nyelven, cseh fordításból 1712-ben megjelent *Makula nélkül való tükör* ugyanazokat a személyeket és előképeket sorjázza égi pörében, mint a Stockinger által fordított Laskai-sermo – és ezek nyomán a csíksomlyói passiójátékok -, akkor elképzelhető, hogy Laskai prédikációja hatott Martin von Cochem műveltségére, vagy a *Makula nélkül való tükör* magyarra fordítójára, Újfalussy Judithra? A kérdés megválaszolása a jövő kutatási feladata.

Az 1736-ban előadott csíksomlyói színjáték első jelenete annyiban emlékeztet az égi pörre, hogy a Filius elküldését itt is égi döntés előzi meg. A Deus Pater elmondja a Szentháromság dogmáját, majd a Spiritus Sanctussal dönti el, hogy a Filiusnak meg kell testesülnie, és meg kell váltania a világot.

Az 1740-ben bemutatott passiójáték hasonló az 1736-os darabhoz, melyben nem a szenvedést, hanem a megtestesülést dönti el a mennyben a Szentháromság. Valójában nem a

⁴⁸⁹ Stockinger kéziratban fennmaradt prédikációjának jelzete: OSZK. Quart. Hung. 1424. A Laskai- és a Stockinger-sermót párhuzamosan kiadta: *Szelestei N. László*: Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században. Csíksomlyói kéziratok prédikációk. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003. 137–181. (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 4.) Stockinger sermóját elemzi: *U. ő.*: Laskai Osvát prédikációja magyarul a XVII. század végéről. In: *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Szerk. Bitskey István és Oláh Szabolcs. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 59–73; *U. ő.*: Magyar nyelvű ferences prédikációk a XVII. század végéről. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára i. m.* 2005. 754–761.

megszokott égi pörről van szó, mert itt „csak” a Szentháromság személyei szerepelnek. Voluntas Divina elfogadta a döntést. Az 1740-es drámában ezek után minden átmenet nélkül következik a 10 leprás meggyógyítása (Lk 17, 11–19).

Az 1748-as színjáték (Scena 4.) égi pöre a Homo, Justitia, Genus Humanum, Rigor és Amor vitájából áll. Justitia a szokásos módon érvel. Egyedül Amor szólal fel az irgalomért esdeklő Homo és a Genus Humanum mellett. A feszültséget Rigor oldja meg, amikor azt javasolja, hogy Deus Pater Fia ártatlanul haljon meg az emberiségért. Homo hálát ad a döntésért. Justitia kihirdető szavai így szóltak:

„Jöj ki az setétes tömlöcznek verméből,
Mert kiszabadultál örök veszélyedből,
Test világ ördögnek dühös tömlöczéből,
Agy hálát Istennek már tellyes szüvedből.”⁴⁹⁰

Az 1755 nagypéntekén⁴⁹¹ bemutatott passiójátékot végig kíséri a mennyei tanácskozás, ami valójában egy jogi formulák alapján felépített perlekedés. A Prologus ismerteti Ádám és Éva bűneit, majd az első jelenetben Peregrinus keresi az elveszett (100.) juhot. Ezt követi a főpapok tanácskozása Jézus ellen, melynek keretében Júdás eladja Mesterét (Scena 3.). Majd Jézus elbúcsúzik Édesanyjától („Valedictio”, Scena 5.) és ezt követően az Olajfák-hegyére megy imádkozni. Júdás megcsókolja Jézust, akit katonák elfognak (Scena 6.), és a következő jelenetben megkezdődik „Ad judicium” utasítással az égi pör. Advocatus szólal fel Jézus mellett. Kifogásolja, hogy hogyan verhetik, köthetnek, börtönözhetik be az Egek Urát. Advocatus megjövendöli: ha Krisztust megölik, Vespasianus császár elpusztítja Jeruzsálemet.⁴⁹² A következő jelenetben (Scena 8.) Jézust Caiphas főpap elé hurcolják és kihallgatják a tanúkat. A 9. jelenetben kezdődik el az eddig ismert motívumokkal – és több újdonsággal – a „bíróági” procedura az Atyaisten trónja előtt: „Tribunal legis nature ad judaicum.” Majestas Offensa a büntetés kiszabásánál Mózes 5. könyvének 4. fejezetére hivatkozik. Amor a ferences teológiai iskola tanítását visszhangozza, aki szerint a kereszthalál szeretetből történne, mert az Isten Fia ezért jött az ördögtől megszállt világra. Az Advocatus továbbra is védi Krisztust: ártatlant ne öljenek, de ha ő felvállalja mások vétkét, akkor megtehetik. Judex megkérdezi az ószövetségi igazakat. A szokásos előképek kerülnek elő: Ádám fán vétkezett, Krisztusnak is fán kell meghalnia. Ábel a jó pásztor példája, Noé bárkája

⁴⁹⁰ A dráma Demeter Júlia és Huszár Zsóka gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 249–302. Az égi pör jelenete: 267–271.

⁴⁹¹ 1755. március 28. nagypéntek. Actio parascevice. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 98–115.

⁴⁹² Jeruzsálem pusztulását az 1751-es darab 3. felvonása vitte színre. (Kiadta: Fülöp i. m. 1897. 83–91.)

a keresztlőképe, a galamb a húsvéti öröme. Ábrahám is áldozatul adta fiát, Izsák maga vitte a saját feláldozásához a vállán a fát. Jákob lajtorjáján az angyalok jártak, így menjen az ember is Krisztus keresztlője által az égbe. Joseph három napig ült a kútban, ahogy Jézus a sírban, és őt is 30 ezüstért adták el. Jób a szenvedéssel volt a Messiás figurája. Mindenki arra szavazott, hogy Krisztus kereszthalállal váltsa meg a világot. Judex ítéletet hirdet: a Názáreti Jézus megostoroztassék, tövissel koronáztassék és megfeszítettessék. Ezek után Judeatus vigasztalja Mariát, megígéri a síró édesanyának, hogy még aznap apellálni fog az ártatlanság nevében a szenvedő Fiáért. A 10. jelenet elején Advocatus elfogadja a döntést, majd Amor is a kereszthalál mellett foglal állást. Advocatus Christi lázad az ártatlan halála miatt, majd Judex újra tanácskozást hív össze. Moyses a rézkígyót állítja előképül, Dávid a 21. zsoltár beteljesítését kéri, Salamon szerint a Bölcsesség könyvében meg van írva, hogy neki kell kapnia a legrútabb halált. Isaias elmondja, hogy neki jelentette ki a Szentlélek, hogy az Isten Fia a bűnösök kezére adatik. Jeremiás próféta szerint Jézus a váltság, Dániel próféta pedig a 67. évhét elmúlására jövendőli a kereszthalált. Judex kéri Advocatust, hogy a természet törvénye helyett „a mű törvényünkre fordítsa causáját.” Teológiailag is megalapozza:

„El rendelte vala hogy ezen világra
Azért születetnék, hogy menne halálra.”⁴⁹³

De mindezek ellenére Advocatus a síró Máriára való tekintettel tovább küzd. A következő – a 11. – jelenetben Advocatus Christi felteszi a kérdést:

„Lehetetlen leszen az embernek élni,
Hogy ha az Istennek meg kelletik halni.”⁴⁹⁴

Judex erre az Újszövetség fő szereplőit szólaltatja meg: Joannes Baptista tanúságot tesz az Isten Báránya mellett, Petrus szerint Krisztus a keresztlőjével nyitja meg a mennyet, Paulus szerint az Isten Fia önmagát adja mindnyájunkért, Matheus (Krisztus secretarius) szerint Krisztus nem azért jött, hogy őt szolgálják, hanem hogy ő szolgáljon (Mt 20,28; Mk 10,45), azon kívül Júda oroszlánjának meg kell halnia. Lucas a Szentlélek sugalmazására hivatkozik, Joannes szerint mint a sasok, úgy fogja magát Jézus a keresztlőn kiterjeszteni. A vita végén Judex végleges ítéletet hirdet, mely egy jogi formulát tükröz: „A mű törvény Székünkre per viam apellationis, Devolvaltatot Christus halálának causájában itiljük, Hogy igazán is legyitime procidaltatot, És judicaltatot, és irrite apelaltatot a Jesus elen tétetet Sententiat és azert autoritate napokra raboráljuk, Approbáljuk, confirmáljuk seris imponálván, Hogy az igazság kiszolgáltató constitutus ministerek által Minél hamarább eseményt láthassék és

⁴⁹³ 1755. március 28. Scena 10. Kiemelés tőlünk, M-S. N.

⁴⁹⁴ 1755. március 28. Scena 11.

minden törvény és prokátor bé teljesztessenek.”⁴⁹⁵ A dráma 12. jelenete, a Conclusio tartalmazza Krisztus kereszten elmondott szavait. Az idézett részekből a jogi elemek használata egyértelmű. Valójában egy bírósági procedúra mintájára építették fel az egyik leghosszabb égi pört Csíksomlyón az 1755. évi passiójáték keretében.

Az 1766-ban előadott színjáték égi pere (Scena 6.)⁴⁹⁶ Ádám-síralmával kezdődik és Justitia elítélő szavaival folytatódik. Justitia szavai szó szerint egyeznek az 1748-as színjáték 379–381. sorával. Az irgalomért esdeklő Ádám és a kegyetlen Justitia vitája teszi ki a jelenet legnagyobb részét. Amit 1766-ban a Justitia mondott ki, azt 1748-ban ugyanezekkel a szavakkal a Rigor:

„Azon fejül ahoz ezt hozzá kell tenni,
Hogy ártatlan halált kell néki szenvedni.”⁴⁹⁷

Az 1767-es dráma égi perében (Scena 1.)⁴⁹⁸ az ószövetségi előképeken kívül Justitia és Misericordia lép fel. Justitia – szokásos módon – az emberiség ellen lép fel, a Misericordia irgalmat és az atyák véleményét kéri ki.

1768-ban (Scena 4.) egy rövidebb égi pert mutattak be. Itt a Nuncius jelenti Deus Paternek Ádám vétkeit. Misericordia szintén irgalomért könyörög, mert szerinte a „Test, világ és ördög vivé vétekre” az embert. Justitia szerint az emberiség méltó a büntetésre, mert „az ördöggel mingyart egybe pártolt, annak tanácsára örömetis hajlot.” Deus Pater döntése értelmében Fia megtestesül, és megváltja a világot.

Az 1721-ben színre vitt drámában az utolsó vacsora, majd Jézus elfogása után a Feretrum primum és a Feretrum secundum soraiban olvashatunk egy égi per jellegű jelenetet. A feretrum primumban Misericordia meséli, hogy Jézust elfogják és meghurcolják. Diabolus a szenvedés mellett foglal állást, majd a Genus Humanum könyörög az Atyához a megváltásért. A Peccator bűnvallomást tesz, és Jézus vállalja a szenvedést. A Feretrum secundumban Misericordia a harag elmúlásáért könyörög. Az Ira Divina a sok bűn (káromkodás, bujaság, fajtalanság) miatt megbánja az ember teremtését. Az előbb ismertetett égi pör-jelenetekhez hasonlóan Justitia az ember halálát, bűnhődését javasolja, Misericordia pedig irgalmat kér az emberi nemnek. Majd azonnal megtestesül a Verbum, a rendezői utasítás csak ennyi: „In Terra”. Ebből következtethetünk a háromszintű színpadra:⁴⁹⁹ a felső

⁴⁹⁵ 1755. március 28. Scena 11. Apellatio

⁴⁹⁶ A dráma szövege eddig két alkalommal jelent meg nyomtatásban: *Fülöp* i. m. 1897. 215–220; Nagy Szilvia munkájaként: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 573–578.

⁴⁹⁷ *Fülöp* i. m. 1897. 219; „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 577.

⁴⁹⁸ *Pintér* i. m. 1984. 131–140. Az 1767-es passiójáték előképeit is a Mellékletben, az „Ószövetségi előképrendszerek a csíksomlyói misztériumdramákban” című alfejezetben részletesen soroljuk.

⁴⁹⁹ A csíksomlyói színpad szcenikájáról részletesen ír: *Kilián* i. m. 2003. 26–31.

az ég a mennyei szereplőkkel, allegorikus figurákkal; a középső a föld (Terra) a kínszenvedés színhelye; az alsó pedig a pokol, a Diabolusok lakóhelye. A Verbum megtestesülése után azonnal, minden átmenet és rendezői utasítás nélkül következik a Consiliariusok (1–6) tanácsa Jézus ellen.

Az 1721-es passiójáték során Justitia és Misericordia a Jézust elítélő per és a kínszenvedés megjelenítésekor is szerepet kap. A Consiliariusok tanácskozása közben Misericordia a bibliai mondatot idézi: „Úgy szeretete Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta érte.” (vö. Jn 3,16) Caiphas udvarában Justitia megmagyarázza a Feretrum primum jelenetben bemutatott előképet: Józsefet eladják a testvérei (Ter 37, 12–36). A Caiphasnál játszódó jelenetben Misericordia többször közbeszól: „Meg aldoztatott”, „El hagyattatott.” Jézus elítélése során Misericordia szemtanúként kommentálja a Jézussal történeteket úgy, hogy nem vesz részt a dráma konkrét cselekményében. Valószínű, hogy a közönség felé a jobb megértést szolgálták Misericordia közbeszólásai, vagy még a későközépkori dramatikus prédikációk pap-szerepét őrizheti. Justitia egy újabb előképet vezet fel: Jób fekélyes teste Jézus megvert, véres testének előképe. Jób magánya pedig Jézus elhagyatottságának praefigurációja. A tövissel való koronázás közben Misericordia Izajás könyvéből idézi a fájdalmak férfiáról szóló részt (Iz 52).

Az 1721-es drámában a kínszenvedés *közben* bemutatott égi per véleményünk szerint a későközépkori dramatikus prédikáció nyoma lehet, amikor a pap még rendszeresen kommentálta az eseményeket.

A megtestesülést, a barokk kori források szerint a kereszthalált eldöntő égi pör előadása – a fent elmondottak szerint – a későközépkorban került át ádventről a nagyhétre. Feltételezésünket Guilelmus Stanihurstus *Dei immortalis in corpore mortali patientis historia* című, korábban idézett művének (Nagyszombat, 1731) vonatkozó része is igazolja. Stanihurstus elmélkedésében, amikor Krisztus az Olajfák-hegyén vérrel verejtékezik, az ismerős allegorikus alakok kerülnek elő: „Hallyák itt Szent Caesarius szavát azok, kiknek igen nehéznek latzik az imádság házában mind a ket térdeket meg-hajtani. Imadkozik az *Irgalmasság*, és nem imádkozik a nyomorúság: imádkozik a *Szeretet* és meg nem aláztatik a hamisság: a’ földre burúlva imádkozik az *Orvos*, és le nem hajlik a beteg: imádkozik az *Ártatlanság*, és nem imádkozik a’ latorság: imádkozik a büntelen, és nem imádkozik a bűnökkel terhelt Istentelen: Imádkozik a Bíró és kíván meg-engedni, és restell imádkoznyi a vétkes, hogy erdemelleyen bocsánatot venni.”⁵⁰⁰ Úgy tűnik, mintha az égi pör Krisztus

⁵⁰⁰ Stanihurstus–Ozolyi: A halandó testben... i. m. 1727. 1. rész 6. cikkely, 30–31. oldal (Kiemelés tőlünk, M-S. N.)

lelkében játszódnak volna le. A vérrel verejtékezés közben Gábrriel angyal bátorítja a szenvedő Üdvözítőt. Az arkangyal a mennyei tanács döntését adja hírül: „Jelen-vagyok a’ fő gyűlésnek Postája, és az atyai akaratnak tolmácsa. El vagyok végezve ama Szentséges Szent tanáts-házban, az Atya az ő parancsolattját néked elődbe-adván, Tennen-magad helyén hagyván, a’ Szent Lélek javallván, hogy ezt a’ pohárt, melly néked keserű ugyan, de a te atyádfiaidnak jeles, tizen-öt óra-előtt kiigjad, kelly fel tehát, igyal; mert nagy út vagyok előtted.”⁵⁰¹ Stanihurstus elmélkedésgyűjteményében csak ilyen burkoltan történik utalás az égi tanácskozásra. A disputa menetét, szereplőit nem ismerteti a flamand jezsuita hitszónok, de a „fő gyűlés” és a „Szentséges Szent tanáts-ház” kifejezések erősen az égi perre emlékeztetnek. Ennél határozottabb utalást találunk a 4. elmélkedés 3. cikkelyében, ahol Krisztus ostromozásáról szól Stanihurstus. Az Igazság és az Irgalmasság perlekedése zajlik az égben, miközben Krisztust ostromozzák a földön, Pilátus udvarában. A csíksomlyói s kantai drámák égi pöreiben mindig e két allegorikus alak áll szöges ellentétben egymással. Stanihurstus írása e helyt a többszintű (ég és föld) középkori színpadra emlékeztet: „Meg-ostoroztatik. E kínzásnak nézésére menyből egybegyűlének ket atyafiak, kik között igen kemény pörlekedés tamadott vala, mingyárt világ kezdetitől fogva mind a’ napig, az embernek vagy meg-rontásáról, vagy megváltásáról, innét az IGASSÁG, onnét az IRGALMASSÁG, és mind a’ kettőnek választévó Birája az örök Atya. Hogy pedig meg is szabadíttatnék az ember, meg is engeszteltetiek az ember által meg-bántódott Isten, attól függ vala, a’ ki ember Isten vala. Akarja vala ugyan az ember szabadulását az Igasság, de hogy meg-szabadíttatnék, megkivánnya vala a’ Szabadítótól az utolsó fillyért. Az Irgalmasság inkább szánakodván a’ nyomorúlt bünösön, mint sem azon, ki a’ bünösöket jött vala üdvözíteni, akarja vala ugyan, hogy ő eleget tenne az Igasságnak; de úgy, hogy mivel az Atyának Igéje lévén, és szóval meg-válthatná, oly hatalmasan ne szenvedgye a’ kinokat: de az Igasság kívánván, meg-mosni kezeit a’ bünösnek vérében, akarja vala ki öntetni annak véré, hogy a’ bünösök-is meg-mosnák az ő hoszszú ruhájokat a Bárány vérében. Az Igaz, és Irgalmas Jézus pedig, hogy Igassagot meg-engesztelné, fordúlván az Irgalmassághoz: «Hadd reá most (úgy mond) mert így illik bé töltenünk minden Igasságot.» (Matth. C. 3.) Akkor hogy bé-tellyesednék a’ mit parancsolt vala az Igasság, és meg-enged vala az Irgalmasság, az Igasságnak szolgálai egyenlő akarattal reá rohanának. Megverettetik azért erős karokkal, és már a kék test meg-dagadott vala, és majd a’ vér csöpög vala. Azon közben meg-indúla szive az Irgalmasságnak, honnét kiállt vala az ő Atyafiához: Engedgy-meg, engedgy-meg: mert micsoda haszon az Igaz

⁵⁰¹ Stanihurstus–Ozolyi: A halandó testben... i. m. 1727. 1. rész 10. cikkely, 44. oldal

véreben? Ellenbe kiált vala Igasság: Üsd, üsd; «Mert vér ontás nélkül nem leszen a bocsánat.» (Hebr C. 9.) Már az örök Atyának ezerekből választatott szerelmese, három ezer ütésekot vött vala, még sem engeszteltetik vala meg az Igasság: mivel hogy nagy vala a' bünök sokasága, azt akarja vala, hogy bévséges lenne a' bünösök váltsága; Engedelmeskedik vala az Igazságnak a Meg-Váltó, és a' ki Irgalmasságot cselekszik ezerekben, még sok ezer vereségekre adgya testét, mivel hogy minden test meg-vesztegette vala az ő útát, ugy verettetnék, hogy mondhasa a' Prófétával: «Nincs egészség az én testemben.» (Psal. 38.) Nem vala már egészség a' testben, mindazáltal vala Szeretet a' szivben: és az ő igen nagy szereteteiért, mellyel szeretett minket, mi érettünk-is rígen meg aláztatott, midön a' ki első vala, mennyben, utolsó ferfiú lön e' földön. Oh Atya! Immár csaknem halállal törlé-el a' te Fiadat az ember, miért most, mint néha-napján, nem fenyegetödöl: «El-törlöm az embert, kit teremtettem, a' föld szivéről »? (Genes. C. 6.) Vegyétek okát Szent Pál tanításából: «Az Isten vala a' Kristusban, eg békéltetvén magával a' világot.» (2. Cor 5.) Annak-elötte az Isten mennyben, az-az, az Igasságnak Királyszékiben vala, onnét dörög vala, fenegetödik vala, kénköves, és tüzes essöt bocsát vala, az ég szakadásit meg-nyilatkoztattya vala; egy foglalatossága vala néki, haragudni, büntetni, bosszut állani, senkinek meg nem engedni. De most az Isten a' Kristusban vagyon, az-az, abban, a' ki nem jött vala veszteni, hanem a' lelkeket üdvöziteni: a' Kristusban, az az, abban, ki a' bünösöket bé-fogadgya. A Kristusban vala, az az, a' « Bárányban ki el-vészi a' világ bünéit» (Joan. C. 1.) Az oszlophoz kötöztetett, meg-mezítelenített, meg-ostoroztatott Kristus véreben-is. Az ő vére el-öltya vala az Atyának mennyköveit, az Igasságnak tüztét, az ő haragjának hevségét. Mit csúdálljuk, ha az Isten akkor nem kegyetlenkednék mint orosz lány, midön a' Bárányban vólna? A Kristusban vala az Isten; tehát az Irgalmasságnak Királyi-székében.”⁵⁰² Stanihurstus írása legjobban a fent elemzett 1755-ös passiójáték égi perét idézi, melyben az Irgalmasság (a drámában az *Advocatus Christi*) a szenvedés egész ideje alatt apellál a mennyei tanács döntése ellen.

Az égi pörről szólva összefoglalásként elmondható, hogy az égi per középkori előzménye, mondhatni ősforrása, Pseudo-Augustinus sermója a VI. században karácsony matutinumában hangzott el, és Krisztus megtestesüléséről szólt. Ezt örököltette tovább a középkor liturgikus drámája, az *Ordo Prophetarum*. Ettől függetlenül élt az allegorikus figurákat felvonultató mennyei vita Pseudo-Bonaventura *Elmélkedései* alapján. Minden bizonnyal a ferences, és a barokk kori színlapok tanúsága szerint a jezsuita hagyományban e két színjáték összekapcsolódott. Eustach Marcadé és Arnoul Grèban francia ferences szerzők

⁵⁰² Stanihurstus–Ozolyi: A halandó testben... i. m. 1727. 284–287.

(XV. század) több napos színjátékai nagy szerepet játszottak a jelenetek összeolvadásában. A mennyei diskurzus témája a későközépkorban a megtestesülés vitájáról átváltott arra, hogy Krisztusnak kell-e szenvednie Ádám bűne miatt. A közös kapcsolódási pont: Ádám vétke, melyet az egész emberiség nevében követett el, és ettől kellett Isten Fiának megváltania az emberiséget. Ezért szerepel néhány csíksomlyói drámában az égi pör előtt a bűnbeesés története lírai szépségű Ádám-síralmakkal. Laskai Osvátnál már a nagypénteki prédikációban szerepel az égi pör. Laskai és a csíksomlyói drámák kapcsolatát nemcsak a számtalan motívum, sőt szó szerinti egyezés, továbbá a csíksomlyói könyvtár állománya bizonyítja, hanem Stockinger Mátyás csíksomlyói ferencesnek az 1680-as évek végén elmondott nagypénteki, magyar nyelvű dramatikus prédikációja. Ebben *Iudicium* címmel olvasható az égi pör a nagypénteki beszédben. Szelestei Nagy László megállapította, hogy Stockinger sermója majdnem pontos fordítása Laskai Osvát nagypénteki prédikációjának. Stockinger magyar nyelvű beszéde az a kapocs, mely a későközépkori latin nyelvű hagyományt közvetítette a XVIII. század ferencesének Csíksomlyón. Ezek alapján állítjuk, hogy az 1733-ban és 1769-ben előadott csíksomlyói passiójátékokba a Laskai-Stockinger-sermo alapján került be az égi pör. A *Makula nélkül való tükör* (1712) ugyanezt a hagyományt hordozza.

A protestáns énekeskönyvekről nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy karácsony böjtién vagy nagyhéten énekelték-e Ádám síralmát, a XVII–XVIII. századi katolikus forrásoknál ez egyértelműen a nagyhét javára dől el. Ebben szintén későközépkori ferences hatás tükröződik. Ezt örökítik tovább a XVIII. század misztériumdrámái is. A közösségi népi emlékezet mégis az ősi változatot, a karácsonyi előadást őrzi. Ebben népünk egységes, a nagy ünnepeket összekapcsoló látásmódja is érvényesül. Ennek bizonyítéka a december 24-i paradicsomozás szokása és néhány archaikus népi imádság szövege, mely összekapcsolja a paradicsomkertet, a kozmikus genezist („Ég szülte földet...”) és a Golgota eseményeit.

A TANÚK KIHALLGATÁSA A FŐPAPOK UDVARÁBAN

Több csíksomlyói passiójáték Jézus pere során Caiphas vagy kisebb részben Pilátus udvarában hamis tanúkat vonultat fel, akik Jézusnak azokat a csodatételeit vagy példabeszédeit ismertetik a legtöbbször, amiket az adott színjáték első jeleneteiben színpadra vittek. A hamis tanúk nagyszámú felvonultatását nem hozzák az evangéliumok, így apokrif eredetű forrásra gyanakodhatunk. Az 1731-es (Scena 5.) és az 1746-os (Scena 10.) passiójátékokban olvashatjuk, hogy Caiphas elé járulnak a tanúk (Testis 1–5.), akik Jézus csodatételeinek, példabeszédeinek felemlgetésével azt bizonyítják, hogy Jézus felrúgta

Mózes törvényét. A Iudex előtt ugyanez történik 1758-ban (Scena 12.).⁵⁰³ 1731-ben (Scena 5.) Testimonium Primum azt veti Jézus szemére, hogy lerombolja és három nap alatt felépíti a templomot, továbbá Jézus megtiltotta a császár adóját. 1733-ban (Scena 11.) és 1746-ban (Scena 10.) azt rótták fel a hamis tanúk, hogy semmibe Jézus veszi a szombatot, mert akkor betegeket gyógyít.

Az ókeresztény apokrif evangéliumok közül *Péter evangéliuma* és a *Feljegyzés a mi urunkról, Jézus Krisztusról, amely Pontius Pilátus idejében készült* írás tárja elénk a szenvedéstörténetet. (Ez utóbbi írás *Nikodémus-evangélium*, illetve *Gesta Pilati [Pilátus-akták]* néven vált ismertté.) A *Péter evangéliumát* a 200 körül élt antiochiai püspök, Serapion vetette papírra, a *Nikodémus-evangélium* az V–VI. században keletkezett. Máriáról és a vele kapcsolatos jelenetekről nem szólnak ezek az apokrif evangéliumok.⁵⁰⁴ A tanúk kihallgatásának legrégebbi előfordulása a keresztény irodalomban *Nikodémus-evangélium* 6–8. fejezete lehet.⁵⁰⁵ Az apokrif iratban is a szombaton való gyógyítást (ágyban fekvő beteg, vak, vérfolyós, púpos, leprás) említik fel bűnül Jézus ellen a meggyógyított betegek. Az apokrif irat és a drámák közötti különbség csak annyi, hogy Csíksomlyón nem Pilátus, hanem a főpap hallgatta ki a tanúkat. A másik eltérés, hogy Nikodémus evangéliumában maguk a meggyógyítottak szólnak, Csíksomlyón pedig leginkább a gyógyítás szemtanúi. A *Makula nélkül való tükör* pontosan sorjázza Jézus elfogásának okait, de a „törvényteleniségek” felsorolását nem adja szereplők szájába.⁵⁰⁶

KRISZTUS SZENVEDÉSÉNEK PONTOS SZÁMADATAI

A szenvedéstörténet legszembetűnőbb és legkegyetlenebb hangú apokrif elemeihez tartozik, amikor a színjátékok egy-egy szereplője felsorolja, hogy Krisztus a szenvedése közben szám szerint, pontosan hány vér- és könnycseppet ejtett, illetve hány ütést kapott.⁵⁰⁷

Az 1733-ban bemutatott *Actio parascevice* 4. jelenetében találunk elsőként adatot Jézus számszerűen megadott szenvedésére. Figyelemre méltó, hogy éppen a „Consilium

⁵⁰³ 1758. március 24. nagypéntek, Scena 12. Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 406–413.

⁵⁰⁴ Az apokrif evangéliumokról: Vanyó László fordításában kiadta: Apokrifek. Szerk. Vanyó László. Szent István Társulat, Bp. 1980. 274–282. (Ókeresztény Írók II.) Teljes fordítása Adamik Tamás munkája nyomán: Csodás evangéliumok. Szerk. Dörömbözi János. Telosz Kiadó, Bp. 1996. 111–140, 168–180.

⁵⁰⁵ Csodás evangéliumok i. m. 1996. 123–124.

⁵⁰⁶ Makula nélkül való tükör. i. m. 1712. 71. rész, 312–313.

⁵⁰⁷ A motívumról bővebben: Medgyesy-Schmikli: „Hány csepp vért hullatott edes Jesusotok...” i. m. 2006. 243–258.

Coeleste super unigenitum” felirattal illetett, négy jeleneten keresztül zajló égi pörön belül hangzik el a sebek száma. Az 1733-as passiójáték 2. jelenetében az angyalok lehozzák a mennyből Jézus kínzóeszközeit (ez a fent már részletezett Arma Christi-motívum), majd ezt követően Amor, Timor és Prudentia vitájában Amor utal a szenvedés számadataira – Amor szavait a dolgozat Mellékletének 50. lapján közöljük. Mindez abban a szcénában hangzott el az 1733. évi, egyébként más tekintetben is sok középkori elemet őrző passiójátékban, amikor Jézus vérrel verejtékezett az Olajfák-hegyén. Amor szavai után Deus Pater elküldte Szent Mihály arkangyalt, hogy vigasztalja reszkető Fiát.

Az 1734-ben színre vitt passiójátéknak a Jeremiás Siralmaiból vett, a szenvedésről szóló jellegzetes mondat a mottója: „O vos omnes, qui transitis per viam...”.⁵⁰⁸ A dráma az eladott József és a szenvedő Jób történetét állítja előképként Krisztus megváltó tettehez – a 4. Scenában még Jákob siralma is elhangzik. A darab 5. jelenetében Christus panaszolkodik, hogy az emberek nem szánják a bűneiket. A csíksomlyói szenvedéstörténeti előadások céljának megfelelően a töredelmes penitenciára szóló felindításként testi kínjai számszerű adatait tárta a köszívű nézősereg elé. (Christus szavait a Melléklet 51–52. lapján közöljük.)

Az 1736-ban bemutatott misztériumjátékban⁵⁰⁹ Krisztus kereszthalálát követően hangoznak el a pontos számadatok. A *Liber exhibens Actiones parascevicas...* kötetben az erre vonatkozó lap (1105. oldal) alján kezdődő szakasz előtt a jobb oldali margón Servus Secundus neve mellett Christus és a Prologus szerepnév is olvasható, bár szövegük már nincsen. A drámának viszont van tartalmi szempontból is egyező Prologusa. Minden valószínűség szerint a Krisztus szenvedésének számadatait soroló 15 strófás szövegrész az Epilogust helyettesíti, jelenti, csak a darab másolójának hibájából szerepel a Prologus szerepnév. Feltételezésünket az utolsó két strófa is megerősíti, melyekben a dráma írója a megbánásra váró, a korabeli társadalomban valószínűleg a leggyakrabban elkövetett bűnöket sorolja – hasonlóan más passiójátékok Prologusához és Epilogusához. Christus szavai („Atyám, Szent kezeden ajánlom lelkemett.”) után azonnal kezdődik a végszó, melyet a dolgozat Mellékletében, az 52–55. oldalon közlünk.

Krisztus kínjainak ilyen naturalisztikus ábrázolásával csak elvétve találkozunk a barokk kori és a XIX. századi kegyességi irodalomban. A motívum eredete a későközépkor századaiba vezet vissza. Radó Polikárp szerint a túlzott realizmus, a mindent a maga vaskos

⁵⁰⁸ 1734. április 23. nagypéntek: Actio parascevice alta. O vos omnes, qui transitis per viam. Totam Christi vitam crucem fuisse exhibet. In: *Liber exhibens Actiones Parascevicas...* i. m. 1774. 927–960. A darabot ismerteti: *Demeter* i. m. 2004. 103–107.

⁵⁰⁹ 1736. április 30. (Feketevasárnap 1736-ban valójában március 18-án, nagypéntek pedig március 30-án volt.) Misterium passionis Dominicae repraesentatum Anno Domini 1736. die 30. aprilis in Csík Somlyó. In: *Liber exhibens Actiones parascevicas...* i. m. 1774. 1085–1106.

valóságában szemléltető és ábrázoló módszer a gótika lelkeségére volt jellemző. Ekkor került elő a kereszten szenvedő Krisztus a maga realiztikus ábrázolásában. Ekkor lett az ókori „Feltámadás” temploma a „Szent Sír” templomává. Nem utolsó sorban - éppen ferences hatásra - hozzájárult a Vir Dolorum tiszteletének megerősödése a XIV. században. Néhány XIV–XV. századi kódex szerint Krisztusnak 5456 sebe volt, és szenvedése közben 28.430 vércseppet hullatott. A gótikus realizmus a liturgiában a látás realizmusaként valósult meg.⁵¹⁰

A gótikus lelkeség e vonását a barokk kori ferences kiadványok örökítették tovább. Legjelentősebb példája a *Makula nélkül való tükör* (1712), mely elsősorban az ostromozáskor ejtett sebeket és vércseppet részletezi. A mű szerint Jézus az ostromozáskor 5475 sebet kapott, miközben 6666 ütést mértek rá. Ennek következtében 30.200 vércseppet ejtett a földre. Cochem írása szerint a töviskorona 72 ágú volt.⁵¹¹ A gótika és ennek nyomán a barokk lelkeség megszámlolta Krisztusnak Pilátus házatól a Golgotáig tett lépéseit is. A *Makula nélkül való tükör* szerint Veronika 190 lépés után törölte le kendőjével Jézus véres arcát. Cirenei Simon házatól pedig 300 lépést kellett megtennie a Megváltónak a keresztre feszítés színhelyéig. A kereszten 5400 sebet ejtettek Jézuson.⁵¹² A „Jézus Kaiffás előtt csúfoltatott” fejezetben további pontos adatokat olvashatunk a *Makula nélkül való tükör* lapjain: Jézus a nyakán és hátán 102 ütést, az arcán 110 csapást, a fején 85, a nyakán további 120, lapockáján 38, könyökén 37 ütést szenvedett. Ezek az adatok többnyire egyeznek az 1734-es és 1736-os passiójáték imént idézett szakaszával. Jézust kínzása közben a hajánál fogva 308-szor, szakállánál fogva 78-szor vonatták. Majd 30-szor a földhöz verték, 23-szor a földről a hajánál fogva felemelték. Krisztus a szenvedése során 162 alkalommal érzett halálos fájdalmat, 19-szer halálos bágyadtságot. Ezek miatt 109-szer bocsátott fájdalmas fohászt Mennyei Atyjához. Kínjai közben összesen 62.200 könnyhullatást ejtett a bűnös emberiségért.⁵¹³ A *Makula nélkül való tükör* hivatkozásaiból kiderül, hogy Martin von Cochem beépítette művébe svéd Szent Birgitta (németesen: Brigitta, 1303–1373) látomásain, *Revelationes* című művén kívül a gótikus misztika többi jeles képviselőjének írásait is. Közéjük tartoznak a legendákat és apokrifeket jól ismerő, látomásokkal megáldott szász misztikus, Magdeburgi Mechtild (1210–1289?) elmélkedései, a karthauzi Ludolphus de Saxonia (1300–78) *Vita Jesu Christi*je, Nagy Szent Gertrúd (1256–1302) és az 1300 körül élt ferences, Johannes de Caulibus művei is. Itt érdemes megjegyezni, hogy a legújabb kutatások szerint a Szent

⁵¹⁰ Radó Polikárp: A megújuló istentisztelet. Múlt-jelen-jövő. Bp. 1973. 10–71.

⁵¹¹ Makula nélkül való tükör i. m. 1712. 86. rész („Mint kesergett Mária a fián”, 363–367.) és 87. rész („Jézus tövissel való koronázása”, 368–371.)

⁵¹² Makula nélkül való tükör. Nagyszombat, 1712. 90. rész („Jézus kereszthordozása”, 379–384.), 92. rész („Jézus dolgai a Calvariaig”, 388–393.)

⁵¹³ Makula nélkül való tükör. Nagyszombat, 1712. 76. rész („Jézus Kaiffás előtt csúfoltatott”, 330–333).

Bonaventurának tulajdonított híres, népszerű, sok apokrif elemet is tartalmazó Jézus-életrajz, a *Meditationes Vitae Christi* (XIV. század) valójában Johannes de Caulibus tollából született.⁵¹⁴ A pálos eredetű *Gömöry-kódex* (1516) szintén Szent Brigittára hivatkozva 5465 sebről tud.⁵¹⁵

A Stanihurstus–Ozolyi-féle idézett elmélkedésgyűjtemény 7. rész, 4. elmélkedése Jézus megostorozásáról medítál: „Meg-ostoroztatik Már az örök Atyának ezerekből választatott szerelmese, három ezer ütésekot vött vala, még sem engeszteltetik vala meg az Igasság.”⁵¹⁶ A 3. elmélkedés 2. cikkelye szintén az ostorozásról szól: „Alfonsus és Adulfus azt vélik, hogy tizen öt-ezer, három száz, és hetven veresegeket ejtettek rajta. Lanspergius, Isteni jelentésből-valónak mongya lenni, hogy az ostorokkal ki-nyomatott Kristus vérének csöppei két száz harmincz ezerig valának.”⁵¹⁷ Stanihurstus a pontos adatokat Krisztus kereszthalála kapcsán is az olvasó elé tárja elmélkedésgyűjteménye 13. részének 16. cikkelyében: „Ha hiszünk a külömb-külobb Szentek jelenésinek, Krisztus Urunk hogy münket meg-váltana, hatvan-két ezer köny-húllatásokat onta: mikor a’ kertben veritékezne kilenczven hét-ezer, három-száz, és öt csöp véres veritéket ejte. Meg-ostorozásakor hat-ezer, hat-száz, hatvan-hat ütésekot véve: arczul csapást száz-tizet; a hasán, harmincz-nyólczat; a’ vállain hatvan kettöt; negyvent a’ karjain. Nagy árron vétettetek-meg. Még sincs vége. Lássátok mit türt légyen az orczáján, dohos torhákka az orczája harmincz-ketszer rútittatott, a’ szája harminczszor paskoltatott, százhetvenszer lábbal rugdaltatott, hol hanyatt, hol homlok a’ földhöz harmincz-izben csapattatott; hajánál-fogva három-százszor hurczoltatott, szakálla innét, vagy amonnét kézre tekerítettven ötven-nyólcszor szaggattatott. Nagy áron vetettetek meg. Még sincs vége. A’ koronázáskor három-száz sebek nyomattak a’ tövissektől: a’ mi bűneinkért, és a’ mi üdvösségünkért kilencz-százszor zokogott, és fohászkodott-olylan kinonat, a’ mineműek egyedölis bizonyos halált szerezhettek volna néki, száz-hatvan-ketszer szenvedett: a’ halállal való utolsó tusakodásban már mint haldosó tizen-kilenczszor vólt. Pilátus tanáts-házától-fogva a’ Kálvária hegyéig hordozván a’ keresztet három száz, huszon-egy lépést tett. Tehát nem nagy árron vétettetek-e meg? És mindazonáltal a’ te részedről-való

⁵¹⁴ Fischer, Columban: Die Meditationes Vitae Christi. In: Archivum Franciscanum Historicum. 1932. Idézi: Karáth Tamás: Az angol misztériumjátékok gyökerei a ferences spiritualitásban. In: A ferences lelkiség hatása... 2. i. m. 2005. 705–728.

⁵¹⁵ Nyelvelmléktár. Régi magyar kódexek és nyomtatványok. Szerk. Budenz József, Szarvas Gábor, Szilády Áron. XI. Bp. 1882. 322.

⁵¹⁶ Stanihurstus–Ozolyi: A halandó testben... i. m. 1727. 285. A számadat az égi pör említésén belül olvasható.

⁵¹⁷ Stanihurstus–Ozolyi: A halandó testben... i. m. 1727. 272–273.

annyi adósságok-után, a' Kristus részéről-való annyi jótétemények-után, nem hányhattya-é méltán szemedre..."⁵¹⁸

A barokk kori ferences lelkiség egyik alapműve, az *Octava Seraphica* (Csíksomlyó, 1733, 1768) Stanihurstusra hivatkozva közli a pontos adatokat. A szenvedés számszerű bemutatása Aemilianus Nieberlének e lelkigyakorlatos gyűjteményében a hatodik napon (Mottó: *Sanctissimo Ordinis tui Fundatori consecranda*), a 3. meditáció (*De passione Domini*) 2. cikkelyében került sor. Az alább ismertetésre kerülő részlet címe Jeremiás próféta Siralmaiból származik, mely egyezik az 1734. évi passiójáték mottójával: „O vos omnes, qui transitis per viam [...]: Non estis vestri: Empti enim estis pretio magno” (1 Kor 6,20). Si variis Sanctorum revelationibus credimus, Christus ut nos a servitute diaboli redimeret, profudit sexagies et bis mille chrymas (Stanishurstus de Christo pat. Ex Barrio bland, p. 260.) Guttas sanguinis, dum in horto sudaret, 305. supra nonagies, ac septies millenas: In flagellatione sexties mille 666, ictus excepit: Alapas 110, ictus in collo 120, in capite 85, in ventre 38, in humeris 62, in brachius 40, Plus ultra. In faciem eius sordida sputa injecta sunt 32. Os illi trigesies contusum: Instar canis pedibus abjectus centis spetuagesies: Capillis trecenties tractus. Necdum finis. In coronatione 300, vulnera a spinis ei sunt impressa: Ob nostra peccata et pro nostra salute nongenties gemens suspiravit: Termenta quae paterant ei praesentem mortem inferre 162 subiit: Supremo in agone, quasi jam meriturus, decies et nonies fuit: A Pilati praetorio usques ad montem Calvariae portando crucem 321, passus confecit. Verbo: nullo calamo describi, nullo ore explicari et nullo corde concipi potest, quae, quanta, qualia, et quam multa pro te passus sit JESUS. Haec cogita, et noli te amplius pro peccatis exhibere venalem, postquam te, tanto pretio redemptum cognovisti etc. Imitore tuum concrucifixum Franciscum, qui interpellatus: Cur tam tenero affectu, et tam alte, ac aperte ploraret. Reposuit: Passionem Christi defleo, pro qua non deberem verecundari, alta voce per totum orbem lachrymas. Pisan. I. 1. confer. 12.”⁵¹⁹

⁵¹⁸ Stanihurstus–Ozolyi: A halandó testben... i. m. 1727. 429.

⁵¹⁹ Octava Seraphica i. m. 1733. 251–252. A magyar nyelvű fordításban így hangzik a szenvedés leírása: „Mondgya Szt. Pál: Nem vagytok ti magatoké, mert nagy áron vétettetek meg. (I. Kor 6, 20) Ha a sok és különbféle Szentek jelenéseinek hitelt kell adnunk, Kristus hogy minket az ördögnek rabságától megszabadetana, ki-öntött hat-százszortag való, és ket ezer tsepp könny-húllatásokat (Stanihurst. de Christo patiente ex Barrio-blond. Pag. 260.), Szent Vérének pedig tseppeit midőn a Geczemani Kertben izzadna, háromszáz ötszörtig való kilentzven-hét ezer tseppeket az ütésekben, verésekben, és kénzásban hatszortig való hatvan-hat ezer ütések, artzúl-tsapásokat szaztiszet, a nyakán száz húszat, a fején nyoltzvan-ötöt, a hasan harmintz-nyoltzat, a' vallain hatvan-kettőt, a' mellyén negyvent; nints vége! Az ő szentséges Ortzájára pökdözéseket tettek harmintz-kétszer, a szentséges száját harmintzszor meg-ütötték, mint az ebet rugdalták hét-százszor, haja szálaikat huzták vonták három-százszor; még nints vége! A' feje-tetején három-száz sebeket szúrtak, és bögdöstek a' tövis koronával. A mi vétkeinkért, és a mi üdvösségünkért kilentz százszor siránkozva fohászkodott, Kínokat, mellyeket látván, halálát okozhatták volna, száz hatvan-kétszer szenvedett; végső halála oráján, mintha azontúl

Ösztönzőleg hathatott a drámaírókra Kájoni János *Hymnarium*ának egyik darabja. A rendkívül értékes kézirat 168–171. oldalán olvasható egy - a két refrénnel együtt - 30 versszakos ének *Az Eg s' a' föld irtoszanak...* kezdettel. A Krisztus szenvedését bemutató, a világ minden élőlényét és élettelen létezőjét sírásra felszólító ének 18. versszaka szintén pontos számadatokkal illusztrálja a kínzásokat:

„Christus csapasa szamos volt,
Mert öt ezer felet meg volt
Negy szaz negyven, kit ot fel vött volt,
Teste talpatol fogva sebes volt,
Es semmi epseg ő benne nem volt,
Kire ő semmi okot nem adott volt.”⁵²⁰

Kájoni adata megerősíti, hogy ez a motívum is rendelkezett előzményekkel Csíksomlyón.

A gótikus lelkiség e jellegzetességét nemcsak az elmélkedések és iskoladrámák, hanem a népi énekeskönyvek és a ponyvák is éltették. A ferences eredetű, népszerű barokk *Liliom Kertecske* (Pozsony, 1675, 1690 k; Lőcse 1701; Nagyszombat 1720, 1740, 1767; Nagyszombat-Buda 1779; Pozsony, 1819.)⁵²¹ című imakönyv is tartalmaz egy felsorolást, hogy Jézus hány ütést kapott és mennyi vére hullott le a földre. Az összefoglaló, számokat mutató imádság egy XIX. századi ponyván is felbukkan, melyet Bálint Sándor tett közkinccsé.⁵²² A ponyva szövegét az élőlészavas hagyomány is megőrizte. Ezt bizonyítja Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése, aki egy áttelepített józseffalvi (Bukovina) székely asszonytól gyűjtötte a Krisztus szenvedését számszerűen ábrázoló imádságot Székelyszabaron (Baranya vm.), 1971. április 27-én.⁵²³

Krisztus szenvedésének pontos adatai több helyt az iskolai és a népi kézíratos énekeskönyvekben is feltűnnek. Két példát említünk: elsőként a helybéli iskolamester által papírra vetett *Dőri énekeskönyv* (1763–74) Júdás-siralmát, melynek utolsó előtti strófája

meg-kellett volna néki halni, tizen-kilentszer szenvedett. A Pilátus Udvarától a Kálvária Hegyig hordozván a' Keresztet, három-száz húszon-egy lépőseket tett. (Lelki-isméjternek ösztöne... i. m. 1770.)

⁵²⁰ Kájoni i. m. 1659–77. 168–171. A központozás tőlünk (M-S. N.) származik.

⁵²¹ Liliom Kertecske. Azaz Szep Istenes Viragokkal oszve szedet külömb külömb-féle Imadságokkal, Litaniakkal, és az Szentséges Papaktul engedtetet tellyes Buczúkkal be vettetett Aetatos Könyvecske. Mellyet az Keresztyén Hiveknek Lölki vigasztalásokra Egy Aetatos Szerszetes Lélek, maga Költségével ki nyomtattatott. Az Tisztelendő Pr. Provincialis engedelmevel. Nyomtatta Posoniban Zerweg Johann Gergely 1675. Esztendőben. (RMK I. 1186) Az imakönyv történetét és tartalmát ismerteti: RMKT XVII. század, 15/B i. m. 1992. 78–80.

⁵²² A ponyva teljes szövegét közli: Bálint i. m. 1. kötet, 1998. 306.

⁵²³ Adatközlő: Péter Ambrusné Mezei Teréz, szül. Józseffalva (Bukovina), 1900. A szintén székely származású Gáspár Mártonné László Anna (Istensegíts, 1887) ugyancsak ismerte ezt az imádságot, mely népszerűségét és elterjedtségét mutatja. Az imádsághoz az Egyház hivatalos liturgiájában szereplő imádságok elmondásával együtt az adatközlő szerint búcsúlehetőség kapcsolódott. A ponyva szövegével egyező imádság olvasható: Erdélyi i. m. 1999. 644–645.

sorolja az adatokat: Jézus fején 1000 seblugtatásról, testén 6666 csapásról, arcán pedig 77 turházásról (köpésről) tud. A kétségbe esett Júdás saját magát okolja e rettenetes kínokért.⁵²⁴ A népi kéziratok énekeskönyvek közül Gencsapáti és Perenye községekből (Vas vm.) származó, elsősorban mariazelei és nyugat-dunántúli zarándokénekeket tartalmazó *Abért István énekeskönyvét* (1866–98) említjük. A korábban idézett kézirat a „Kereszt fa előtt” című, *Üdvöz légy Krisztusnak drágo Kereszte...* kezdetű (nótautalás nélküli), Krisztus szenvedő tagjaihoz szóló 11 versszakos ének 8. strófájában hozza a szenvedés számadatait: „Nizük mezítelen Egész Szent testét - és ött Ezer ngy szaz sebek heleit, - Ezeket írtünk szenvete - hogy lölkünket menyben vigye.”⁵²⁵ Abért éneke a *Makula nélkül való tükör* leírásával⁵²⁶ egyezik, de közvetlen kapcsolatot nem feltételezhetünk forrásaink között. A motívum közös, középkori gyökérből ered, a közvetítő vlsz. ebben az esetben is a búcsús ponyvairodalom volt.

A felsorolt idézetekből láthatjuk, hogy a csíksomlyói ferences drámaírók munkájára Stanihurstus írása, és annak nyomán az *Octava Seraphica* tette a legnagyobb hatást. A legtöbb számadat e két mű között egyezik: véleményünk szerint Aemilianus Nieberle – az *Octava Seraphica* írója – Stanihurstus elmélkedésgyűjteményét használta forrásként. A három említett csíksomlyói drámában (1733, 1734, 1736) az alábbi adatok egyeznek Stanihurstus írásával: a Getszemáni-kertben hullatott vércseppek száma (97.305), az arculcsapások száma (110), a hasba vágás helyett az 1734. évi dráma mellütést említ (38), az arculcsapások száma (32), a szájon vágások száma (30), a lábbal való taposások száma (170), az utcán Jézus hajánál való vontattatás (300), Jézus lelkében történet legkegyetlenebb kínszenvedés száma (162) és a szenvedés közben átélt haláltusák száma (19).

Az 1734. évi színjáték felsorolása vette át a legtöbb adatot – minden jel arra mutat, hogy - Stanihurstus könyvéből. Az 1736-os darabban eltér a földön vontattatás száma (107) és Jézus hajánál fogva történet hurcoltatásának adata (100). A *Makula nélkül való tükör* az ostromozáskor hullatott vércseppek száma (6666) tekintetében szolgálhatott forrásként az 1734-es és az 1736-os dráma írójának. Az elmondottak bizonyítják, hogy Jézus szenvedésének számszerű felsorolása az *Octava Seraphica* – és ezen keresztül Stanihurstus elmélkedései – alapján történt. A két misztériumjáték (1734 és 1736) között ezen jelenetben szó szerinti egyezés nincsen. Ez annál inkább sem lehetséges, mert 1734-ben maga Christus tárta a nézők

⁵²⁴ A Júdás-síralom lelőhelye: Dőri énekeskönyv (1763–74), 369–371. (A régi lapszámozással: 178–179.) Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 29/1. A planctus szövegét dolgoztunk Mellékeltében teljes terjedelmében közöljük.

⁵²⁵ Abért István énekeskönyve (1866–98) i. m. 151.

⁵²⁶ *Makula nélkül való tükör*, 1712. 99. rész („Jézus negyedik szava a kereszten”, 414–419.).

elé szenvedésének pontos adatait, 1736-ban pedig Servus Secundus, vagy az Epilogus tette ugyanezt.

Krisztus a „kaliczkában”

Ugyan nem tartozik a számadatokhoz, de Krisztus szenvedését illusztrálja az a jelenet az 1767-es (Scena 5.) és az 1769-es (Scena 9.) passiójátékban, amikor Pilátus kézmosása után így szól. „Vigyétek el őtöt tehát kaliczkába, - míg foglalom magam kevéssé írásban.”⁵²⁷ A csíksomlyói drámákban máshol nem találjuk meg a nyomát Krisztus börtönbe vetésének. A franciskánus hagyomány szerint Jézus a börtönben sokkal többet szenvedett, mint ahogy az evangéliumok sejtetik.⁵²⁸ A későközépkori devotio moderna nyomán kibontakozott ferences misztika hirdette Krisztusnak 15 pontba, 15 eseménybe szedett titkos szenvedését. A felsorolás Magdalena Beutler (†1458) freiburgi klarissza apáca látomásai alapján terjedt el, melynek népszerűségéhez a ferences Johannes de Caulibus *Meditationes Vitae Christi* (XIV. század) című közkedvelt műve is hozzájárult. Az embertelen kínok e hagyomány szerint egy pincében, azaz egy börtönben zajlottak.⁵²⁹ A naturalisztikus szenvedéseket az 1769-es csíksomlyói dráma nem ismerteti, a következő (10.) jelenetben Júdás siralma következik.

A számadatok kimutatása egy jó példa arra, hogy mennyire egy közös, ősi gyökerű kultúrkörrel van szó, amikor a középkori misztikát, a himnuszköltészetet, a barokk iskoladrámákat, a ponyvairodalmat vagy az archaikus népi imádságokat vizsgáljuk. Egy töről, a középkor spirituális irodalmából táplálkozó, a barokk színpadon és a népi lelkiségben patetikusabbá tett, elevenné lett toposzokkal találkozhatunk különböző műfajokban. Ezt a Székelyföld archaizmusa, földrajzi elzártsága, Csíksomlyó és az ottani ferencesek által pasztorált csíki nép megszakítatlan, a középkor óta máig folytonos, tiszta katolikussága őrizte meg számunkra.

AMOR ÉS DOLOR CERTAMENJEI A DRÁMÁKBAN

A ferences lelkiség és a kortárs iskoladráma együttes hatása

Az 1734-es dráma egy csodálatosan szép certamennel zárul, melyben Amor és Dolor vitatkozik. A rendezői utasításból kiderül, hogy egy festett feszületet bocsátottak alá a

⁵²⁷ 1769. március 24. nagypéntek, Scena 9. Pilátus szavai. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 526.

⁵²⁸ Bálint i. m. 1. 1998. 305.

⁵²⁹ A 15 szenvedést felsorolja, és összefüggéseit elemzi: Szilárdfy Zoltán: Krisztus titkos szenvedésének ikonográfiája. In: Szilárdfy i. m. 2003. 52–61.

színpadra, és e két allegorikus figura a kereszttel állt. Dolor mindvégig kérdez, hogy Krisztus miért szenved, miért engedte Júdás árulását, miért maradt egyedül, miért hajtotta le fejét, mi miatt ostromoztatott meg és nyitott meg oldala, és végül hogy ki miatt szenved. Amor válaszaiból kiderül, hogy Krisztus a bűn mocskának lemosásáért, az emberiség megváltásáért szenvedett annyit. Azért fogadtatott meg, hogy az embert ne fogja a Sátán, azért maradt egyedül, hogy az emberrel élhessen a világ végéig. Az ostromlás az emberek csapásaitól véd, a töviskorona pedig a mennyben elnyerhető dicsőséges korona előképe. Amor elmondja, hogy Krisztust azért feszítették két lator között keresztre, hogy az ember is így emeltessen fel Isten országában. Végül kiderül, hogy nem Ádám, nem Éva, nem Annás, nem Caiphas, nem Pilatus és nem Herodes és nem is a Sátán cselvetései miatt szenved Krisztus, hanem „csupán” az emberek iránti végtelen szeretetből! Ezzel a certamennel oldotta fel a dráma írója, Donát Bálint azt a sok szenvedést, amiről ebben a darabban Krisztus, József és Jób kapcsán szó esett. Erre utal már e passiójáték mottója is Jeremiás Siralmaiból: „O, vos omnes, qui transitis per viam...” Nemcsak a krisztusi, hanem az emberi szenvedés értelme is megfogalmazódott az Amor–Dolor-certamenben, mely a nézőknek is vigaszt nyújthatott a mindennapok küzdelmeiben. Ez a csiksomlyói misztériumjáték lényege: bűnbánatra vezetni a hallgatóságot, tanítani a bibliai jelenetek színre vitelével, és nem egyszer allegorikus alakokkal ábrázolni lelkiismereti problémákat, tépelődéseket, kísértéseket, valamint vigaszt, erőt adni az élet nehézségeinek elviseléséhez. Ez a megható szépségű vita transzcendentális szemmel nézve a szenvedés értelmét adja meg, és ezzel együtt a kereszténység lényegére, a szeretet fontosságára is rámutat, mely gyakran együtt jár a fájdalommal. Amor és Dolor vitája akár a szenvedő Jób lelkében, vagy Christus lelkében is lejátszódhatott kínlódása közben. Az 1734-es Amor–Dolor-szcéna zárásaként „Discantus” énekel *Oh, végtelen Szeretet...* kezdősorral egy nyolc versszakos költeményt. Majd színre lép a Halál (Mors), az Ítélet (Iudicium), a Poklok (Inferni), a Mennyek (Coeli) és az Örökkévalóság (Aeternitas). Elmondják, hogy egyszer mindenkit utolér a halál, és aki nem él a szentségekkel, az elveszik az utolsó órán. Szent Ambrusra hivatkozik: Aki élni akar, gyakorta haljon meg, és ha meghal, éljen az Istenben. Az embernek mindig úgy kell élni, hogy még ma meghalhat. Erre példának említ egy fehér koponyát: „Ugy vétkezzél ember, meg halsz holnap vagy ma.”⁵³⁰ Iudicium szerint a Halál és az Ítélet testvérek. Utal arra, hogy az emberek ritkán gyónják meg a halálos vétkeket. Inti a nézőket, hogy ne hagyják későn bánják meg vétkeiket. Az Aeternitas egy

⁵³⁰ 1734. április 23. nagypéntek, Discantus (A darab zárójelenete). A nyugati szerzetesség atyjának, Nursiai Szent Benedeknek Regulája (529) is tartalmazza e gondolatot.

vasgolyót hoz fel példának: ha 1000 esztendőben egyszer egy legyecské egy kis darabkát hord el belőle, előbb-utóbb az egészet elhordja.⁵³¹

Az 1761 nagypéntekén színre vitt színdarab az Ádám-játékoknál korábban tárgyalt, 1742-ből már ismerős cselekménysort dolgozza fel azzal a különbséggel, hogy égi pört is előadat. Az 1742-es és 1761-es megrendítő szépségű színjáték allegóriákban, görög nevekkal szemlélteti az üdvösségtörténet legfontosabb eseményeit. A Prologus 1761-ben lényegében elmondja az eseménysort: volt egy király (Andro Pater) és annak egy fia (Androphilus). A király bölcs volt, aki ellen valaki (Andromisus) fellázadt az udvarban, akit a király száműzött. Helyette egy koldust hozatott, akit bíborba öltöztetett, tanítatott, táplált, Eufronimus személyében tanítót, valamint egy kertet adott neki. Ott egy fa gyümölcsétől tiltá el. A bűnbeeséskor az Alastor nevű ördög angyalbőrben, Eufronimus képében csábította el az első embert (Scena 3.). A fogadott fiú (Andropus) evett a fa gyümölcséből, és ezért a király komoly felelősségre vonás után gályára küldte (Scena 5.). A következő jelenetben elhangzik Antrophus rövid, egy strófás siralma (Scena 6.). Androphilus annyira szerette fogadott testvérét, hogy nevében Atyja elé járult, bocsánatot kért, és Androphus nevében fejét hamuval hintette meg. Ezek után Angelus Doloris elmondja Androphilusnak, hogy milyen szenvedések várnak rá, és átadja neki a kínzóeszközöket (vaskesztyű, töviskorona, korbács, vaslánc, kötél, nagy borona). Angelus Amoris a szeretettel és az Atya iránti engeszteléssel indokolja vállalását, amiben Angelus Fortitudinis erősíti meg (Scena 7.). A következő jelenetben Androphilus térdel Andro Pater előtt, és kéri, hogy engedje meg szenvedését, és ne vesse el fogadott fiát. Erre Andro Pater összehívja az égi tanácsot. Innocentia javasolja Androphilus halálát a bűnösök lelkének megmentéséért (Scena 8.). Majd Amor támogatja Androphilus elhatározását, Angelus Timocens ellenben Androphus halála mellett foglal állást. Erre Angelus Amoris arra hivatkozik, hogy nem magáért, hanem másokért halna meg, hogy életet szerezzen. Végül Angelus Justitiae dönti el a vitát: mivel annak idején Androphilus esküvel erősítette meg, hogy az életét is kész odaadni Androphusért, ezért az eskü kötelezettsége miatt, iure naturali meg kell halnia. Angelus Doloris szánja a Szeretetet, aki halálra megy. A jelenet (Scena 9.) Angelus Fortitudinis szavaival zárul, aki tudatja Androphilussal, hogy Andro Pater elfogadta az áldozatát. A 10. jelenetben az ördögök vadászat közben megtudják a mennyei tanács döntését, ezért összeesküsznek Androphilus ellen, és a gályára indulnak, ahol Androphus helyett már Androphilus dolgozott. Lavernis 30 pénzért megmutatja Tanatus nevű hajóskapitánynak a bevádolt Androphilust, aki sírva köszönti fogadott testvérét, Androphust

⁵³¹ 1734. április 23. Zárójelenet

(Scena 11.). De Androphilust elfogják, majd Tanatus, Cippo és Lavernio vallatják. Androphilus azokat a szavakat használja, amikkel Caiphasnak és Pilátusnak válaszolt a bibliai passióban. Androphilust megostorozzák, tövissel koronázzák, hamis tanúkat vonultatnak fel ellene, és végül keresztre feszítik. A keresztről Androphilus penitencia-tartásra inti Androphust. A darab Epilogusa Amor, Dolor és Antrophus párbeszédéből áll: Dolor kárhóztatja Antrophust, hogy bűne ily kínokra vitte Jesust. Amor válasza egyértelmű: nem Antrophus volt az oka a szenvedéseknek, hanem egész egyszerűen a szeretet! A Dolor a fájdalmak árát követeli, mire Amor elutasítja azzal az indokkal, hogy a szeretetet csak szeretettel lehet megfizetni. Zárszóként Antrophus kijelenti: minden fájdalmat kész elviselni Androphilusért.⁵³²

Az 1769-ben színre vitt misztériumjáték égi pöre (Scena 1.), ördögi gyűlése (Scena 2.) után a 3. jelenetben Deus Pater az egyes angyalokkal és allegorikus figurákkal elküldi a földre Fia szenvedésének eszközeit. Amor (Deus Pater szavaiban a Szeretet Angyala) - a *Makula nélkül való tükör* idézett fejezete alapján - a keresztet hozza a földre az alábbi indokkal:

„Oh, nagy szeretetnek mélységes tengere,
Milj bővön terjedett emberi nemzetre,
A Szeretet viszen tegedet keresztre,
Nem szolhatok, im, fájdalom szállott én szivemre.”⁵³³

Amor és Dolor vetélkedése ugyan nem szerepel ebben a darabban, de a kereszt révén újra összekapcsolódik a Szeretet és a Fájdalom.

Az 1771-es misztériumban ugyancsak olvasható e certamen, többnyire azonos kérdésekkel és válaszokkal: Amor és Dolor keresi Krisztus halálának okát. A megoldást a Genius Coelestis mondta ki:

„Annyira szerette Krisztus ember lelkét,
Oly nagyon kedvelte az ő Üdvösségét,
El hagyta örömet maga dicsőségét,
Hogy bűnt el rontana, ki önté Szent Vérét,
És ember lekéért ki ada életét.”⁵³⁴

Az 1773-ban előadott nagypénteki játék („De filio prodigo”) keretét a tékozló fiú története adja: Philantrophus, a 100. juhot is felkereső jó Pásztor szenved Filius Prodigusért.

⁵³² 1761. március 20. nagypéntek. Tragico-Comoedia, seu Actio figuristica perditionis repraesentans microcosmi redemptionem latam per supremi Dei Filium unigenitum. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 323–354.

⁵³³ 1769. március 24. nagypéntek, Scena 3. Amor szavai. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 518. (A 3. sor kiemelése tőlünk, M-S. N.)

⁵³⁴ 1771. április 29. Scena 2.

A 3. felvonás első jelenetében Prodigus már bánja vétkeit, és keresi Philanthrophust. Hamarosan rátalál a hegyen (a Golgotán), megpillantja a kereszten, irgalomért esedezik, és dicséri Krisztus vérét, mely érte hullott ki. Prodigus megkérdezi: „Mit látok, a kereszten halsz meg, én szerelmesem! Ki szegezet teced ahhoz?” Philanthrophus (szó szerinti fordításban: „emberszerető”) válasza egyértelműen újra a Szeretet és a kereszt kapcsolatára utal: „A Szeretet szegezet!” Prodigus válaszában viszont már egyértelműen a Szeretet és a Fájdalom összetartozása olvasható: „Az a Szeretet, meljel engem Szeretted, óh, nevedgyék a fájdalom benned, a nagy Szeretetet nagy fájdalmaz kíván!”⁵³⁵ A jelenetet az Angelus bűnbánatra hívó szavai zárják.

Amor és Dolor vitája a csíksomlyói ferences könyvtár állományában a *Lachrymarum Marianarum* című elégiagyűjteményben is olvasható. A kötetet Andreas Pierstill írta.⁵³⁶ A XI. elégia tartalmazza Amor és Dolor dialógusát, de témája egészen más, mint az itt ismertetett certámenek. Forrásról ezért nem lehet szó, csak a műfaj és a szereplők szolgálhattak mintául a drámaíró ferenceseknek. A drámabeli certámenről könnyen elképzelhető, hogy nem másolat, hanem önálló alkotás.

Sokkal inkább mintául szolgálhatott a csíksomlyói ferenceseknek e jelenet színpadra állításánál a kortárs jezsuita és piarista színi gyakorlat. A privigyei (Nyitra vm.) piarista gimnáziumban először 1700 nagyböjtjén (minden bizonyos feketevasárnap, in Dominica Passionis), majd ugyanezen esztendőben augusztus 29-én bemutatott *Candaulis cimmericorum princeps* című darabról kéziratos színlap maradt fenn. Kilián István kiadásában ezt olvashatjuk a darabról: „Amore Animae Amor crucifixus. Amoris Divini in Animam fortis usque ad Mortem Crucis Dilectio.” A szerepnevek feloldása igazolja korábbi sejtésünket: a vita valójában Krisztus lelkében játszódik le, hiszen a Clavis Personarum Amor Divinussal Deus-Homót, a Dolort pedig Carnifexszel, azaz a Hóhérral azonosítja. A többi párhuzam: Anima – Genus Humanum, Fastus – Pilatus, Livor – Herodes vel Pontifices, Hypocrisis – Iudaei, Scribae et Pharisei, Avaritia – Plebs Judaeorum, Innocentia – Vita Christi, Natura Humana (- uti sonat), Comes Amoris – Petrus, Perfidia – Judas Iscariotes, Conscientia – Divina Ultio, Stultitia – Aula Herodiana, Dolus – Cacodaemon et Iniquitas, Timor – Discipuli Domini, Turmula Dolorum – Cohors Militaris.⁵³⁷ E privigyei piarista példa alapján feltételezzük, hogy az allegorikus alakok szerepeltetése – az égi pörön kívül – leginkább a

⁵³⁵ 1773. április 9. nagypéntek, „De filio prodigo.” Actus III. Scena 1.: Philanthrophus és Prodigus beszélgetése Philanthrophus keresztye alatt. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 582.

⁵³⁶ *Lachrymarum Marianarum. Cum piis Animae Poenitentis gemitibus, ac Epigrammatum miscellaneorum appendice.* Tyrnaviae, Typis Academicis, 1740. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Leltári szám: 1075.

⁵³⁷ Kilián i. m. 1994. 77–78. Privigye Nr. 30.

kortárs iskolai színpadról kerülhetett a csíksomlyói drámaíró ferences tanárok figyelmébe. Az Ádám-jelenettel kapcsolatban a fent felsorolt csehországi jezsuita párhuzamok is ezt az elgondolásunkat támasztják alá. Amor és Dolor certamenjeiben a középkori ferences teológiai iskolának az isteni szeretetről szóló tanítása és a kortárs barokk iskolai színjátékok allegóriákra épülő eszköztára olvadt össze. Az allegorikus módszerrel tudták a csíki ferencesek ilyen kiválóan, szívbemarkolóan és érthetően szemléltetni ezt a spirituális problémát is.

SZÜZ MÁRIÁVAL KAPCSOLATOS JELENETEK A PASSIÓJÁTÉKOKBAN

A Mária-siralom–műfaj, és irodalmi gyökerei

A csíksomlyói misztériumdrámák Biblián kívüli motívumainak, elemeinek legnagyobb része azokhoz a jelenetekhez köthető, amelyekben Szűz Mária szerepel. Ezek azok a történetek, amelyek leginkább a középkori, főként XIV–XV. századi devóciós passiókra, dramatikus prédikációkra és a XVII. századi népénekahagyományra vezethetők vissza. Ezekben a jelenetekben tükröződik leginkább a színjátékok emberi oldala: az édesanya és a fia viszonyt könnyekig hatóan tárják a drámák az akkori nézők és korunk olvasói elé. Jézus búcsúzása, Mária kétségbeesett könyörgései, kereszt alatti jajveszékelései, sírása mind a passiójátás célját szolgálják: a hívek, a nézők bűnbánatának felkeltését és a teljes katarzis elérését. A devóciós passiók, később az iskolai színjátékok, népénekék,⁵³⁸ archaikus népi imádságok⁵³⁹ bőséges adatot tartalmaznak Máriának, az édesanyának fiával való együtt szenvedésére. Ezt nevezzük compassiónak. Legtermészetesebb emberi érzés, hogy az édesanya szenved, ha látja, hogy fiát ártatlanul kínozzák és megölik. Ebből az anyai fájdalomból fakadnak a Mária-siralmak. A *planctus* (siratóének) műfaja a X–XI. században terjedt el Európában, virágkorát XIII. században élte. A Szűz Máriához kapcsolódó planctusok eredetileg nagypénteki sequentiák voltak.⁵⁴⁰ Legrégebbi fennmaradt magyar

⁵³⁸ A XVIII–XIX. századi népi kéziratok énekeskönyvei és ponyvanyomtatványok Mária-siralmaiból elemzéssel együtt válogatást közöl: *Erdélyi Zsuzsanna*: Sirmas az én életem. Mária-siralmak. Új Írás 1979/6. 55–72.

⁵³⁹ *Erdélyi* i. m. 1976, 1999; *Erdélyi* i. m. 2001, 2004.

⁵⁴⁰ Világirodalmi lexikon. 19. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986. „Planctus” címszó. A népi halottsiratok nem tartoznak a planctus körébe, azok az őskorba nyúlnak vissza. (*Kodály Zoltán*: A magyar népzene. Editio Musica, Bp. 1991. 55.); *Sticca Sandro*: The Planctus Mariae in the Dramatic Tradition of the Middle Ages. The University of Georgia Press, London and Athens, 1988. A Mária-siralmak és a Szent Bernát-hagyomány

nyelvű példája az *Ómagyar Mária-siralom*, mely 1300 körül keletkezett.⁵⁴¹ Magyar nyelvű devóciós passiók részeként, vagy akár önállóan szereplő Mária-siralmak olvashatóak egyes kódexeinkben: a *Winkler-kódex*ben (1506), a *Nádor-kódex*ben (1508), a *Weszprémi-kódex*ben (XVI. sz. eleje), és az *Érsekújvári kódex*ben (1529–31).⁵⁴² A kódexek Mária-siralmainak motívumai, jellegzetességei, esetleg szófordulatai fellelhetők későbbi színjátékok és népénekek között.⁵⁴³ A Mária-siralmak nagyszámú, szinte parttalan mennyiségű költeményeit jelentik az irodalom- és lelkiségtörténetnek. Emiatt tanulmányunkban csak a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtárának vonatkozó anyagára és a legjellegzetesebb csíki és általános ferences forrásokra koncentrálnak e témakörben.

A Mária-siralmak csoportosítása a csíksomlyói passiójátékok szövege alapján

A csíksomlyói passiójátékokban összesen 54 alkalommal szerepel Szűz Mária, emellett két nem szenvedéstörténeti cselekedet is köthető Mária nevéhez. A csíksomlyói planctusok közül eddig 13 db siralom szövege jelent meg nyomtatásban. A siralmakat az előfordulási alkalmak alapján csoportosítjuk, hozzávéve más, már idézett műfajok planctusait is:

1. *A betániai jelenet*: Krisztus és Szűz Mária utolsó találkozása Jézus szenvedése előtt. Az apokrif hagyomány nagykeddre vagy nagyszerdára teszi e találkozást. A korai csíksomlyói drámák szerint a kereszt alatt hangzik el a búcsúzás jelenete ugyanazokkal a toposzokkal és szófordulatokkal, mint a szenvedés előtt, (vlsz. nagyszerdán) elhangzó szcénában. A megható szépségű jelenet a következő csíksomlyói passiójátékokban fordul elő: 1729 (Epilogus után Appendix: „Valedictio Christi”),⁵⁴⁴ 1733 (Scena 12.: „Valedictio Christi a Matre”), 1741 (Scena 11.: „Sancta Mulieres ad Crucem.” – „Christus valedicit

összefüggéséről: *Szelestei N. László*: „A Szűz Máriának siralmáról.” Barangolás a magyar passiók apokrif forrásvidékén. In: *Vigilia* 2006. április, 71. évf. 4. szám, 253–261.

⁵⁴¹ Az első fennmaradt magyar nyelvű versről részletesen: *Mezey László*: Irodalmi Anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp. 1955; *U. ő.*: Leuveni jegyzetek az Ómagyar Mária-siralomról. In: *Irodalomtörténet* 1971/2. 356–370; *Vizkelety András*: „Világ világa, virágnak virága...” (Ómagyar Mária-siralom) Európa Könyvkiadó, Bp. 1986; *Martinkó András*: Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988.

⁵⁴² A kódexek devóciós passióit magyar fordítással és jegyzetekkel kiadta: RMDE I. i. m. 1960. 391–423. A kódexrészletek és a XVIII. századi iskolai színjátékok Mária-siralmait összevetette: *Kilián István*: Magyar Mária-siralmak. In: *Új Írás* 1981/4. 3–14. A barokk kori katolikus énekeskönyvekben előforduló Mária-passiókat ld. dolgozatunkban a „Dramatikus előadásra utaló nyomok a XVII. századi székelyföldi, nagyheti énekekben” című alfejezetben.

⁵⁴³ A kódexek, az énekeskönyvek és a barokk iskolai színjátékok Mária-siralmait összevetette: *Schmikli [Medgyesy] Norbert*: Csíksomlyói Mária-siralmak elő- és utóélete. In: Czuczor Gergely Bencés Gimnázium évkönyve 1996/97. Szerk. Németh Lőrinc OSB. Győr, 1997. 88–122; Bővebb közlés: *U. ő.* i. m. 2000. 44–64.

⁵⁴⁴ Nagy Júlia gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 113–116.

- ab Matre”), 1743 (Scena 4.: a hagyományos búcsúzási jelenet; Scena Ultima: a kereszttalatt megismétlődik a búcsúzási-hálaadási momentum),⁵⁴⁵ 1744 (Scena 12.: Mária vigasztalást keres, meg akar halni Fiával együtt), 1746 (Scena 8.), 1748 (Scena 7. Töredékes jelenet),⁵⁴⁶ 1755 (Scena 5.: „Valedictio.”), 1756 (Scena 11.), 1759 (Actus II. Scena 2.),⁵⁴⁷ 1760 (Scena 12.), 1762 (Scena 6, 12.), 1763 (Scena 4.),⁵⁴⁸ 1764 (Scena 11.), 1767 (Scena 2.),⁵⁴⁹ 1769 (Scena 4.), 1772 (Scena 6.).
2. *Keresés-motívum a Mária-síralmakban*: Szűz Mária nagypéntek hajnalán, Betániában megtudja az angyaltól vagy Szent János apostoltól, hogy Jézust elfogták. Ekkor Fia keresésére indul, majd a kereszttúton találkozik megkínzott gyermekével. A jelenet az alábbi drámákban fordul elő: 1723 (Statio 9.), 1743 (Scena 6–7),⁵⁵⁰ 1746 (Scena 11, 14–15.), 1756 (Scena ultima), 1766 (Scena 14.).⁵⁵¹
 3. *Kereszt alatti Mária-síralmak*: 1731 (Scena 11.), 1746 (Scena 10, 15.), 1753 (Scena 12.),⁵⁵² 1760 (Scena Ultima), 1762 (Scena 16.: „Cantus Beatae Virginis Mariae: Egek, rémüljetek...!”), 1765 (Actus III. Scena 10.),⁵⁵³ 1767 (Scena 6.),⁵⁵⁴ 1768 (Statio 6), 1769 (Scena 11.), 1772 (Scena 7–8. Az apostolok síralmával együtt).
 4. *Pietá-jelent, Mária síralma Jézus temetése közben*: 1739 (Statio 14),⁵⁵⁵ 1746 (Scena 15.: Utalás a kereszt alatti síralomban), 1757 (Scena Ultima), 1763 (Scena 10.).⁵⁵⁶
 5. Szűz Mária, mint az emberiség közbenjárója (*Maria Advocata*): 1745 (Scena 6.), 1756 (Scena 6.)
 6. Szűz Mária megfeddi a nézősereget: 1771 (Scena 7).

⁵⁴⁵ Medgyesy-Schmikli Norbert és Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 226–229, 244–247.

⁵⁴⁶ Demeter Júlia és Huszár Zsóka gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 279–280.

⁵⁴⁷ Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 154–158; Tömösvári Emese munkájaként: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 453–456.

⁵⁴⁸ Demeter Júlia munkája nyomán kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 519–521.

⁵⁴⁹ Kiadta: *Pintér* i. m. 1984. 154–159.

⁵⁵⁰ Medgyesy-Schmikli Norbert és Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 233–238.

⁵⁵¹ Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 237–239; Nagy Szilvia gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 601–603.

⁵⁵² Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 356–357.

⁵⁵³ Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában kiadta: *Iskoladrámák* i. m. 1995. 115–117.

⁵⁵⁴ Saját gondozásában kiadta: *Pintér* i. m. 1984. 182–183.

⁵⁵⁵ Demeter Júlia és Somogyi Gréta munkájaként kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 204–205.

⁵⁵⁶ Demeter Júlia gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 538–540.

A BETÁNIAI JELENET ÉS FORRÁSAI

A betániai jelenet Jézusnak és édesanyjának, Jézus kereszthalála előtti utolsó találkozását mutatja be. Máté (26, 6–14), Márk (14, 3–10) és János (11, 1–45; 12, 1–9) evangéliuma a Jeruzsálemben való bevonulás és az utolsó vacsora között ír Jézus betániai tartózkodásáról. Lukács nem említi az eseményt. Jézus hat nappal húsvét előtt látogatott el Betániába, ahol feltámasztotta Lázárt. Ez a bibliai passiókban nem szerepel, tehát minden bizonnyal apokrif iratokból, középkori misztikus meditációkból származik. Eddig ismeretlen szövegahagyományozásokon keresztül került bele kódexeinkbe és misztériumdramáinkba.

Laskai Osvát devóciós passiója és további forráskutatások

A betániai jelenet legkorábbi európai előfordulásának Ogier *Tractatus*-át és a domonkos rendi Dirc van Delf 1403 körül keletkezett elmélkedését tarthatjuk.⁵⁵⁷ A betániai jelenet hazai előzményei közül Laskai Osvát *Sermones Dominicales [...] Biga salutis intitulati* (Hagenau, 1506.) prédikáció-gyűjteményének nagypénteki prédikációját (47. sermo), valamint ugyancsak Laskai *Modus devotissimus Passionis Domini Nostri Jesu Christi* című dramatikus prédikációját⁵⁵⁸ kell kiemelnünk. Laskai *Modus devotissimus...* prédikációjában Jézus ószövetségi utalásokkal igazolja a megváltás szükségességét, majd Mária ajkáról tör fel a zokogás. Amit Csíksomlyón (pl. 1759-ben, 1767-ben) a Daemon szájába adtak, azt Laskainál a narrátor mondja el: „farkasra bíztad a megőrzendő bárányt ...”⁵⁵⁹ Nagypénteken reggel pedig János apostol mondja el Máriának, hogy Jézust elfogták. A szenvedő anya fia keresésére indul: „Felkelek és megyek és bejárom a várost, talán megláthatom Jézust, akit szeret az én lelkem.”⁵⁶⁰ A fiát féltő édesanya sírva megy Betániából Jeruzsálemben. Annánál nem találta, Kajafásnál az ostromzás zajlott, majd Péterrel találkozott. Pilátus udvarában lelte meg vérző fiát. Újra zokogott belőle a szó mellyel Jézus elítélőit vonta felelősségre. A keresztúton is találkoztak, ahol „a tömeg pedig addig isteni parancsolatra megállott.” A kereszt alatti Mária-siralomban újra felhangzik a fiával való együttthalás vágya. Laskai Osvátnak Mária-központú, teológiai tartalommal is telített devóciós passiója Jézus temetésével ér véget.

⁵⁵⁷ Marienlexikon III. i. m. 1989.

⁵⁵⁸ Olvasható: RMDE I. i. m. 1960. 349–375.

⁵⁵⁹ RMDE I. i. m. 1960. 355.: „...lupo commisisti agnum custodiendum...”

⁵⁶⁰ RMDE I. i. m. 1960. 359.: „Surgam igitur et vadam et circumibo civitatem, si forte vivum videam Iesum, quem diligit anima mea.”

A Csíksomlyói Ferences Könyvtár állományában az alábbi középkori prédikációgyűjteményeket tekintettük át: Ludolphus de Saxonia (1300 k.–1372) domonkos szerzetes volt, majd átlépett a karthauzi rendbe, ahol a strassburgi ház priorja lett.⁵⁶¹ Közkedvelt műve egy evangéliumharmónia, a *Vita Jesu Christi e facetis quattuor Evangeliorum sanctorumque patrum fontibus derivata*.⁵⁶² A címből is kiderül, hogy az evangéliumokon kívül az ókeresztény és középkori teológusokra hivatkozva állította össze művét. Ludolphus de Saxonia kibővíti Jézus betániai látogatásának eseményeit: Jézus egészen az utolsó vacsora napjáig (nagycsütörtökig) Betániában tartózkodott. De az édesanyjától való búcsúvételt nem említi művében. Mária-síralmat Ludolphus írása Pilátus udvarában és a kereszt alatt említi. Vincentius Ferrerius (1350 k.–1419) domonkos szerzetes *Sermones de tempore* prédikációgyűjteményének második része két példányban maradt fenn a csíki konvent könyvtárában.⁵⁶³ Mindkét gyűjtemény Húsvétvasárnap prédikációjával kezdődik („In die Sancto Pasche, Sermo I.”) és a Szentháromság vasárnap utáni XXV. vasárnap homiliájával fejeződik be. Ennek következményeként a nagyheti, a szenvedéstörténettel kapcsolatos prédikációk az I. kötetben voltak. Aquino, majd Lecce püspöke, a ferences Robertus Caracciolus (†1495)⁵⁶⁴ több, főként ádventre, nagybőjtre és a szentek ünnepeire szóló prédikációval ajándékozta meg híveit és az utókort. Az 1985. április 11-i csíksomlyói könyvlelet Gasparinus Borro kiadásában a *Sermones de laudibus sanctorum* című prédikációgyűjteményét hozta felszínre.⁵⁶⁵ A második beszéd Krisztus megtestesüléséről szól „De incarnatione Christi” címmel (fol IX^r–XXI^v), de a XVIII. századi színjátékokban a megtestesüléssel kapcsolatban bemutatott égi pört Caracciolus prédikációja nem tartalmazza. A „De passione Christi” homilia (fol 49^v–53^v) is bibliai szövegeken elmélkedik, apokrif elemet nem olvashatunk benne. A jezsuita Nicolaus Avancinus (Brez, 1612–Róma, 1686) műve, a *Meditationes de vita et Doctrina Jesu Christi ex IV. Evangelistis*, az év minden napjára tartalmaz elmélkedést csak szentírási részletek alapján, így betániai jelenetről sem ír.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Christian Gottlieb Jöcher: Allgemeines Gelehrten Lexicon II. Leipzig, 1751.

⁵⁶² A Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtárának példánya: *Vita Jesu Christi*. Lyon, Claudius Davost, pro Stephano Gueynard, 1514. Mai lelőhelye: Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz.: 1272.

⁵⁶³ A korábbi példány: Köln, [Heinrich Quentell], 1487; a későbbi lelet: Strassbourg, [typogr. operis Jordani de Quedlinburg (=Georg Husner)], in vigilia S. Thomae apostoli [20. Dec.] 1493. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 6218. (Ismerteti: *Muckenhaupt* i. m. 1999. 158–160; II. 44–45.)

⁵⁶⁴ Jöcher i. m., I.

⁵⁶⁵ Nyomtatott: Venezia, Bernardinus Benalius, Kal. Oct. 1490. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 6192. (Könyvészeti ismertetése: *Muckenhaupt* i. m. 1999. 153–154. II. 34.)

⁵⁶⁶ Kristus Jesus élete és tanítása Melly a Négy Evangelisták Írásából egybe szedetett és Elmélkedésekre egész esztendőnek minden napjaira el osztatott a Jéhus Társaságából lévő tisztelendő Avancinus Miklós pap által. Az után Illyés András A Tekéntetes és Tiszteletes Posonyi Káptalan Anya-Szent-Egyháznak Lectora által, Nagy

A betániai jelenet Johannes Gritsch devóciós passiójában és a barokk misztériumjátékokban

A negatív fejlemények után a XV. század közepén élő, Baselben született és Bécsben tanító minorita szerzetes, Johannes Gritsch *Quadragesimale* című prédikációgyűjteménye⁵⁶⁷ hozott eredményt a betániai jelenet forrásvidékének feltérképezésénél. Gritsch prédikációgyűjteményének itt tárgyalandó kiadásából a jelenlegi Magyarország területén nincsen egyetlen példány sem. Csíksomlyón az ebédlő falában vészelte át a kommunista diktatúra idejét. A kéziratos possessor-bejegyzések bizonyítják, hogy a misztériumdrámák előadása előtt jóval a csíki ferencesek tulajdonában volt a kötet: „Liber loc[orum?] de Chyk” bejegyzés a XVI. század elejéről, továbbá a LIII 8. fol 14^v szerint „Conventus Csikiensis 1662” kéziratos megjegyzés is ezt igazolja.⁵⁶⁸ Anton Murith kutatásaiból kiderült, hogy a Johannes Gritsch neve alatt megjelent prédikációkat valójában Johann testvére, Conrad Gritsch (Grütsch) írta.⁵⁶⁹ Gritsch *Quadragesimale*-ja a nagyböjt minden napjára tartalmaz prédikációt. A nagypénteki sermo („In die Parasceves”) a XLIII. beszéd, a fol 178^v–189^v között található a kötetben. Johannes Gritsch a nagypénteki beszédét a nagyhét napjaira osztotta fel, minden napra ír egy-egy párbeszédet, eseményt. Gritsch prédikációjában a párbeszédekből, a monológokból és a rendezői utasításokból (pl. „et Christi in secreto matri ait”, „respondet Maria”, „et venerunt discipuli lacrimabiliter currentes et clamantes”, „Maria

Szombatban, Nyomtatott az Academiai Bötükkal, 1759. Esztendőben. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, 8673.

⁵⁶⁷ Kiadva: Nürnberg: Anton Koberger, Non. Mar. [7. Mar.] 1483. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 6180. coll. 1. (Ismerteti: *Muckenhaupt* i. m. 1999. 162–163. II. 51.) Johannes Gritsch Baselben született 1409 körül. Legkésőbb 1423-ban lépett be a ferences rendbe. 1424–29 között végezte a studium generale Strassburgban, ahol a ferences írók teológiai műveivel foglalkozott. 1435–37 között a bécsi egyetem hallgatója volt, majd 1437-től baccalaureus theologiae és lektor. 1441-től a zürichi egyetem teológiai lektori tisztét töltötte be, részt vett a baseli zsinaton, majd 1447-ben az Elsasban lévő Müllhausen kolostorának custosává nevezték ki. A heidelbergi egyetem anyakönyve 1451–52-ben említi, anélkül, hogy az ő ottani további működése ismert lenne. Okleveles bizonyítékok szerint 1456-ban Bernben volt teológiai lektor, majd 1458–61 között custos és lektor a freiburgi konventben. 1467–68-ban újra Müllhausenben tartózkodott. 1475. október 20-án halt meg. (Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon. Band 3. 1981. 291–294.)

⁵⁶⁸ A könyv két összefűzött ősnymtatványból áll: az első a Gritsch-beszédgyűjtemény, a másik [Pseudo] Hieronymus „Vita patrum antiquorum” című műve: Nürnberg: Anton Koberger, Non. Apr. 1483. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ltsz. 6181. coll. 2. (Ismerteti: *Muckenhaupt* i. m. 1999. 165. II. 55.)

⁵⁶⁹ Conrad Gritsch 1420-ban született, baseli kanonok volt, a baseli egyetem rektora, az egyházjog professzora, meghalt 1470-ben. A Johannes Gritsch név alatt fennmaradt prédikációs munka 1440–1444 között, a Conrad Gritsch neve alatti művek 1454-ben keletkeztek. Murith szerint a közös szerzősége utaló végérvényes bizonyíték az, hogy mindkét (Johannes és Conrad) életműben szövegek egész sora található, amelyek egymással azonosak, amelyek a prédikációkban soha sem ugyanazon a helyen találhatók. Nemcsak a két böjt ciklusban lelhetők fel, hanem különböző helyekre vannak besorolva, és a Johannes Gritsch név alatti kötetekben jobban ki vannak dolgozva. (Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon, Band 3. 1981. 291–294.)

ad Magdalenam”) kiderül, hogy itt is devóciós drámáról, dramatikus prédikációról van szó, melynek szereplői: Jézus, Mária, Mária Magdolna, Gabriel és Anselmus.

Gritsch nagypénteki prédikációja Gábrriel arkangyal és Szűz Mária párbeszédével kezdődik. Gábrriel az „Ave Maria” köszöntés szavait úgy mondja végig, hogy Mária közben fájdalmán kesereg. Gábrriel, mint fájdalmas Anyát köszönti Máriát. A jelenetet az 1743-as (Scena 6.), és több szó szerinti egyezéssel az 1766-os (Scena 14.) passiójáték is bemutatta. A különbség csak időbeli: Gritsch a fiától való búcsúzás előtt, az 1743-as és 1766-os csíksomlyói dráma pedig a búcsú után jeleníti meg a siralmat.⁵⁷⁰

Gritsch sermojában virágszombaton Jézus Betániába megy, ahol Mária és Mária Magdolna várták őt. Virágvasárnap Jézus Betániából a Betfage nevű településre ment, ahonnan éhségtől űzve visszatért Betániába. Máté (21,1), Márk (11,1) és Lukács (19,29) evangéliuma említi, hogy Jézus Betánia és Betfage között küldte előre tanítványait a szemközti faluba, hogy hozzanak szamarat a jeruzsálemi bevonuláshoz. Az evangéliumok a Betániába való visszatérésről nem szólnak. Gritsch devóciós drámájában a visszatérő Jézust édesanyja várja, aki könnyes szemmel említi fiának anyai jóságát. Érvelni próbál amellett, hogy fia maradjon mellette, és ne kelljen szenvednie. Gritsch gyakran idéz a szent doktorok (Szent Anzelm, Szent Bernát és Szent Bonaventura) írásaiból, ennél a résznél így jelöli meg a forrást: „ut in libro De vita Christi legit.”⁵⁷¹ Gritsch a középkori népszerű életrajzokra utalhatott. A devóciós passióban Mária ekkor mondja el fiának, hogy a főpapok összeesküdnek ellene, majd folytatja érvelő könyörgését. Mária ezen szavait az 1743-ban (Scena 4.),⁵⁷² 1756-ban (Scena 11.), 1759-ben (Actus II. Scena 2.),⁵⁷³ 1764-ben (Scena 11.), 1767-ben (Scena 2.)⁵⁷⁴ és 1772-ben (Scena 6.) színre vitt passiójátékok is tartalmazzák. (Mária lírai szépségű szavait a Melléklet 55. oldalán közöljük.)

Az 1764-ben bemutatott passiójáték betániai jelenete szerkezetében, motívumaiban az 1756-os, az 1759-es és az 1767-es misztérium betániai jelenetével egyezik. Mária szokásos kérései e drámában nem szerepelnek. Ezt bizonyítja az alábbi versszak is Mária könyörgéséből:

„Emlékezzel, tudom, sok fáratságimról,
Anyai keserves cselekedetimről,
Hiszen én szültelek tégedet méhemből,

⁵⁷⁰ Kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 235–236, 601–602.

⁵⁷¹ „ahogy a Krisztus élete könyvben olvassuk” (Gritsch i. m. 1483. 179ra)

⁵⁷² 1743. április 12. Scena 4. Kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 228.

⁵⁷³ 1759. április 13. Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 154–158; „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 454.

⁵⁷⁴ *Pintér* i. m. 1984. 155.

Es én neveltelek drága szűz tejemből.”⁵⁷⁵

Az iskoladramákból ismert betániai jelenet legtöbb elemének előzményét Gritsch sermojában *nagykedd* (feria tertia) eseményeinél olvashatjuk. Jézus kezdetben az írástudókkal vitatkozik, majd anyja elé siet. Mária a lába elé borul és ezt a kérést szegezi fiának: „Ó, legédesebb fiam, neked minden lehetséges. Kérlek, hogy az emberi nemet, ha lehetséges, **más módon** váltsd meg!”⁵⁷⁶ Mária első kérése nagyon hasonló a csíksomlyói misztériumjátékok betániai jeleneteiben is, mely Csíksomlyón 1743-ban így hangzott:

„Edes, kedves Fiam, szivem ne szomorítsd,
Hanem halalodot Könyeben rendeljed.”⁵⁷⁷

Az 1759-es passiójátékban így szólt a kérés:

„Kérlek, hogy meg ne halj, ne szomoríts,
Bárcsak halálotat, kérlek megkönnyebbítés.”⁵⁷⁸

1767-ben ezekkel a szavakkal sírt a Fájdalmas Anya:

„Kérlek, hogy meg ne halj, vigasztald lelkemet,
Megválthadd **másként** az emberi nemzetet.”⁵⁷⁹

Bene Demeter *Nagypénteki actió*jában (Kanta, 1747–51) így hangzott a kérés Mária ajkáról:

„Ne válts meg az embert, kerlek, haláloddal,
Bölcseséged szerint **más ki gondolt moddal!**”⁵⁸⁰

Gritsch dramatikus prédikációjában Jézus ismét az Írás beteljesítésére hivatkozik, majd Mária újabb kéréssel fohászkodik: hadd halhasson meg fiával együtt. Ez a kérés, az együttthalás vágya az *Ómagyar Mária-siralomból* ismerős mindnyájunknak. Csíksomlyón 1729-ben, 1743-ban, 1756-ban, 1759-ben, 1762-ben, 1763-ban (egyezve 1729-cel), 1764-ben, 1765-ben, 1767-ben és 1769-ben dolgozták fel ezt a hagyományt. Jézus erre - Gritsch írásában - megköszöni Máriának, hogy méhébe fogadta és táplálta őt. Csíksomlyón szép hálaadó szavakat olvashatunk az 1743-as, 1748-as, 1764-es és 1767-es színjátékban is.

A minorita Bene Demeter említett darabjában olvasható betániai jelenetben Mária ugyancsak hálát ad Fiának. A kesergő Istenanya hálaadó szavai szó szerint egyeznek az 1759-es és 1767-es csíksomlyói köszönő szavakkal. A szövegegyezés a földrajzi közelséggel, és még inkább a közös ferences gyökerekkel magyarázhatók. Bene darabjának felfedezője és

⁵⁷⁵ 1764. Scena 11.

⁵⁷⁶ „O filii mei, dulcissime, quia omnia tibi possibilia sunt. Et genus humanum redimere, rogo, ut si possibile est, **alio modo!**” (Gritsch i. m. 1483. 179ra Kiemelés tőlünk, M-S. N.)

⁵⁷⁷ 1743. április 12. Scena 4. Kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 227.

⁵⁷⁸ *Fülöp* i. m. 1897. 156.

⁵⁷⁹ *Pintér* i. m. 1984. 155.

⁵⁸⁰ Minorita iskoladramák. i. m. 1989. 133. 173–174. sor

kiadója, Kilián István feltételezi, hogy Bene részt vehetett diákkorában a csíksomlyói előadásokon.⁵⁸¹

Az 1756-os, 1759-es és 1767-es csíksomlyói színjátékokban Mária a búcsúzási jelenet végén Júdásra bízta fiát: „Kedves Fiam Júdás, ím néked ajánlom - Az én szülöttemet, immár rád bízhatom!” A Daemon szavai is egyeznek az említett drámák között: „Haj. Haj’ Farkast tőnek itten juh őrzőnek - Kecskét választának káposztás kertésznek.”⁵⁸² Laskai idézett nagypénteki sermójából a betániai jelenet nem szerepel az égi pörrel kapcsolatban már említett csíksomlyói Stockinger-prédikációban. Csupán arra találunk utalást, hogy Szűz Mária nagypéntek hajnalán Júdást kérte meg, hogy tudakolódjon a városban fia holléte felől. Ekkor hangzik el a Concionator szájából a híres hasonlat: „bizony farkasra bízod a báránynak őrzését, mely mindjárt, mint olyan pokolbéli ártatlan vérszomjúhozó, megemészti, elárulván őtet.”⁵⁸³ A motívum előzménye tehát ismét Laskai Osvát beszéde. Csíksomlyón a Concionator szavait adták Júdás szájába, mely a misztériumjátékok prédikációs eredetére és funkciójára utal.

Gritsch devóciós passiójában a nagykeddi jelentben végül Jézus a lymbusra hivatkozik, mert ha Mária vele együtt meghalna, édesanyja lelke oda szállna. Helyette a dicsőséges mennybevételt ígéri meg a szenvedésre induló fiú síró édesanyjának.

A Csíksomlyón bemutatott betániai jelenetek kedvelt motívuma, amikor Mária hálát ad azért, hogy Jézus őt választotta édesanyjának. Ezzel együtt bocsánatot kér, ha nem szolgált volna mindenben eléggé fiának. Ez a jelenet 1729-ben (Appendix), 1748-ban (Scena 7.), és szó szerinti egyezésekkel 1733-ban (Scena 12.), valamint 1744-ben (Scena 12.) a kereszt alatt került színpadra:

„Vajha meg halhatnak, Szent Fiam, te veled,
Ez világon elnem, mi haszna küvülled?
Kesz vagyokmeg halni most itten meletted,
S akármí kinokat szenvedni eretted.

Bocsánatott kerek, hogy ha eletedben
Ugy, mint igaz Anya, nem jartam tisztemben,
Jo gondot teread ha gyermeksegedben,

⁵⁸¹ Minorita iskoladrámák. i. m. 1989. 167. A csíksomlyói és a kantai szövegek pontos összevetése: [Medgyesy-/Schmikli i. m. 2000. 44–64.

⁵⁸² Az 1767-es darab: Pintér i. m. 1984. 159; Az 1759-es dráma: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 455.

⁵⁸³ Szelestei N. i. m. 2003. 147.

Talam nem viseltem, bocsas meg mindenben!”⁵⁸⁴

Az eddigiektől kissé eltérő búcsúzási jelenetet találhatunk az 1760-ban (Scena 12.) és 1762-ben (Scena 6.) színre vitt passiójátékban. 1760-ban Christus azokat a fájdalmakat sorolja fel, amiket eddig el kellett szenvednie Máriának az ő születése óta: az Egyiptomba való menekülést, körülmetélését és a 12 éves korában a Jeruzsálemben való keresését. Christus megköszöni Mária dajkálkodását, majd megígéri harmadnapra való feltámadását és mennybemenetelét. Mária válaszában szintén kitér a gyermekkori szenvedésekre, majd a fiával való együttthalást fogalmazza meg, végül Mária megáldja szenvedni induló fiát.

Az 1762-ben előadott misztériumban Christus elmondja édesanyjának, hogy bevonul Jeruzsálembe, ahol meg fogják feszíteni, ezután lelke limbusra száll, majd harmadnapra föltámad. Mária ekkor azt kéri Fiától, hogy könyörögje ki Atyjánál, hogy ne ő, hanem az angyalok adják meg a váltságot az ember bűnéért (Scena 6.). Mária ezen kérése más csíksomlyói drámában nem fordul elő. De a következő versszakban az Istenanya elfogadja, hogy az ő Fia szenvedjen a világ váltságáért. E szavak után Christus Jánost jelöli meg Mária fiának, majd megáldja édesanyját, és megígéri feltámadását. A konfliktust növeli, és Mária tisztaságát mutatja, hogy Júdást kéri meg a darab 12. jelenetében, hogy mentse meg ártatlan gyermekét és figyelmezteti, nehogy elfogadja a pénzt. Erre az áruló eltávozik, és a Getszemáni-kertben megcsókolja Mesterét.

Az Isten mindenhatóságának tárháza. Az-az Szent Anna tiszteleti [...] (Csíksomlyó, 1773, 243.) imakönyv egyik litániájának invokációja utal arra, hogy Mária búcsút vett Jézustól az utolsó vacsora előtt.

Ugyan nem Csíkhöz köthető forrás, de a *Pécsi énekeskönyv* (1674) „Planctus Beatae Mariae” című éneke (Incipit: *Drágalátos Isten annya...*, 122a–126b) ugyancsak megénekli a Betániában történt eseményeket.⁵⁸⁵

Mária és Jézus búcsúzása a keresztfá alatt

Több színdarabban előfordul, hogy a középkori hagyomány szerint nagyszerdán elhangzó betániai jelenet toposzai és szófordulatai bukkannak fel a keresztfá alatti szcénában, Mária és Jézus végső búcsúzásakor. Az 1733-ban színre vitt játék során (Scena 12.) a keresztre feszítés után találjuk a feliratot: „Valedictio Christi a matre.” A jelenetben Christus

⁵⁸⁴ 1744. április 3. nagypéntek, Scena 12. Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 814. A szöveget gondozta: Medgyesy-Schmikli Norbert

⁵⁸⁵ Kiadta: RMKT XVII/15/A. i. m. 1992. 179. ének, 190–197.

a kereszten haldokolva köszöni meg Szűz Mária jóságát. A motívum, a hálaadás szókapcsolatai már ismerősek a későbbi, az 1743-as, 1748-as, 1759-es 1763-as és 1767-es színjátékokból, de azokban nem a kereszten, hanem - Gritsch, Laskai és a magyar nyelvű kódexek hagyományát követve – a szenvedés előtt, Betániában hangzanak el. A *kaj-horvát Mária-siralomban* szintén olvasható párbeszéd a keresztre feszített Jézus és az alatta síró, ájuló Mária között, de itt inkább vigasztalásról, mintsem köszönetnyilvánításról vagy bocsánatkérésről van szó.⁵⁸⁶ Az 1729-es csíksomlyói színjáték szintén a keresztre feszítés után jeleníti meg Jézus és Mária búcsúzását. Az 1733-as darabból annyiban tér el, hogy itt nem a kereszt alatt zajlik, hanem a drámát záró Epilógus után egy „Appendix” keretében a „Valedictio Christi” cím alatt. Mária utal az eddigi, Jézus gyermekkorában elszenvedett fájdalmaira: a betlehemi szálláskeresésére (Lk 2,7), az Egyiptomba való menekülésre (Mt 2, 13–16), a 12 éves Jézus megtalálására a templomban (Lk 2, 41–52) és Jézus körülmetélésére (Lk 2,21). Majd a már tárgyalt toposzok kerülnek elő: Jézus hálaadása anyjának és a feltámadás ígérete, Mária részéről pedig az együttthalás vágya. Az édesanya a Mennyei Atyára és az angyalokra bízva szenvedni induló fiát.⁵⁸⁷ Következésképp a motívum a betániai jelenetek sorába tartozik. Az 1744-es dráma B[eata] V[irgo] szerepnévvel kereszt alatti Mária-siralomként tünteti fel ezt az egyező tartalmú planctust.

Stanihurstus többször idézett elmélkedésgyűjteménye, a *Dei immortalis in corpore mortali...* szintén kereszt alatti eseményként tünteti fel Mária és Jézus búcsúzását. Egy mondaton belül a gyermekkorra is visszaemlékezik: „Búcsút vészen mindenektől. Búcsúzom tőled-is utólszor szerelmes Anyám. Te-belöled vettem a’ testet, te-benned a’ lelket, már az Atyám kezeibe adom azt, láttál engem hajdant csöcsömös koromban születve éj-felkor a’ jászolban, már látsz halva délkor a’ kereszt-fán. Ugy Anyám, mert így vólt kellemetes az Atya előtt. Tudom ugyan, Anyám, hogy nagy mint a’ tenger a’ te nyomorúságod; de tudgyad azt, hogy nincsen fájdalom, mint az én fájdalmam. Búcsúzom tőled, Anyám, imé, a’ te Fiad meghal melletted, a’ ki fogantatott te-tőled. Oh, nyomorodott aszszony-állat, minémü orvos gyógyítja-meg a’ te sebeidet, holott már meg-hal az, a’ ki meg-gyógyít vala mindeneket. Oh, nyomorodtak vigasztalója! mivel hogy meg nem számláltathatnak a’ nyomorúságaid, kicsoda gyógyít meg téged? holott már az, ki a’ te szemeid világa, behúnnya szemeit, hogy meg hallyon. Kicsoda vigasztal-meg téged; mivel az, a’ kiért bánkodik, kinek kedvéért fohászkodik, már meg-hal? Oh, minémü titok latni az Atyától el-hagyattatott Fiút, a’ Fiútól el-hagyattatott Anyát, a’ végső fájdalmak-közt meg-haló Fiút, a’ fájdalom-miátt alig éldegelő

⁵⁸⁶ Lukács i. m. 2000. 231–239.

⁵⁸⁷ Nagy Júlia gondozásában kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 113–117.

Anyját. Alá száll vala az Anyára a' Fiú testéből ki folyó vér, fel-mégyen vala a' Fiúhoz az Anyának szivéből származó fohászkodás, ez a' Fiúért szünet-nélkül fohaszkodik vala, amaz, az Anya előtt nyomrúltul meg-hal vala.”⁵⁸⁸

A Concionator szerepe

Az 1746-ben bemutatott passiójáték 8. jelenetében olvashatunk egy, a csíki drámákból eddig ismeretlen szereplőt, a Concionatort. Akkor adja elő mondanivalóját, amikor Júdás csókkal elárulja Jézust, akit a katonák azonnal elfognak. A szokásos felező 12-es versmértéket felfüggesztve a Concianator így kommentálja Júdás árulását:

„Oh, atkozot etszaka, hogy mertel ily nagy vetket cselekedni, elattad a boldogságos Szűznek Szent fiát, azért nem vagy melto, hogy az esztendőnek etszakai közé szamláltassal. Oh, Átkozott Judas, mit vétet neked az Istennek fia, hogy így szeretted az ezüstöt, miért nem jelentetted meg az ő szent fiának, bizonyara a tengert és a földet feljárta volna is nem harmincz ezüst pénzt, hanem háromszáz aranyat is szerzet volna, oh, Judas, kiresztenyek, terjetek meg!”⁵⁸⁹

A Concionator szerepeltetése a devóciós passiók hagyományára nyúlik vissza. A középkorban a dramatikus laudából kifejlődő dramatikus prédikációkban a pap, a prédikátor (concionator) szerepe gyakran csak a kommentálásra zsugorodott.⁵⁹⁰ Ezt tükrözi ez az idézet is az 1746. évi csíksomlyói drámából. Ugyanilyen kommentárt olvashatunk Johannes Gritsch *Quadragesimale* sermogyűjteményének nagypénteki prédikációjában is, továbbá ennek az irodalomtörténeti műfajfejlődésnek a részei Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát dramatikus – a nagyhetet is magába foglaló – prédikációi. Az 1626-ban keletkezett kaj-horvát dramatizált passióban az Angyal tölti be a Concionator, a narrátor szerepét, aki összeköti az egyes jeleneteket, néha magyaráz, és előfordul, hogy konkrét cselekményt mesél el.⁵⁹¹ Az 1746-os csíksomlyói darab ebbe a fejlődési körbe tartozik. Megerősíti Kardos Tibor és Szelestei Nagy László felvetését, miszerint a barokk misztériumdrámák, passiójátékok gyökereit a több napig tartó középkori misztériumok mellett a dramatikus prédikációban, és az abból kifejlődött devóciós passiókban kell keresnünk.⁵⁹² A már említett kantai minorita drámaíró, Bene

⁵⁸⁸ *Stanihurstus–Ozolyi*: A halandó testben... Poson, 1727. 425–426. (13. rész, 15. czikkel)

⁵⁸⁹ 1746. április 8. nagypéntek, Scena 8.

⁵⁹⁰ *Pintér* i. m. 1989.

⁵⁹¹ *Lukács* i. m. 2000.

⁵⁹² RMDE I. i. m. 1960; *Szelestei N.* i. m. 2003.

Demeter így kezdi 55 szereplőből álló passiójátékát: „F. Demetrius Bene *praedicavi*.”⁵⁹³ A misztériumjátékszáz és a prédikáció eredendően szoros kapcsolatát ez az idézet illusztrálja a leghívebben: a vallásos iskolai színjáték is egyfajta prédikáció, egyértelműen tanító és magyarázó, szemléltető jellegű esemény volt, melyhez – legegyszerűbb megoldásként – diákokat alkalmaztak. A csíksomlyói misztériumdrámák közül épp az egyik legősibb történeti réteget (vö. Mária keresi fiát) hordozó 1746-os darabban szólal meg a prédikátor, a pap, a Concionator. A devóciós passiók jellegzetességei a Szűz Máriával és Júdással kapcsolatos jeleneteknél maradtak fenn a barokk színjátszásban. Erre Stockinger prédikációja és a csíksomlyói Mária-síralmak ékes bizonyítékul szolgálnak.

A középkori német nyelvű passiójátékok búcsúzási jelenetei

Felmerült a kérdés: a XV. századi német nyelvű színpadon szerepelt-e a búcsúzási szcéna? Alább részletezendő vizsgálódásunk során kiderült: a középkorban a német nyelvterületen még Gritsch korában színre vitt passiójátékok sem szolgáltatnak adatot a nagyhét Gritschnél megismert felosztásához. A XIII. századi benediktbeuerni passiójáték 210–217. sora között olvasható egy rövid Mária-síralom, melyben elbúcsúzik fiától, de a heti felosztásnak, továbbá Mária ajkáról elhangzott kéréseknek nincsen nyoma.⁵⁹⁴ A bencés Sankt Gallen 1330 körül keletkezett passiójátéka sem tesz említést a búcsúzásról.⁵⁹⁵ Az 1470 után előadott donaueschingeni passiójáték 1505–1544. sora mutatja be bibliai alapon (Mt 26, 6–14; Mk 14, 3–10; Jn 12, 1–8) a betániai vacsorát. Jézus és Márta párbeszéde zajlik a műben, Mária búcsúzása, és a napi felosztás ebben a színjátékban sem kerül elő.⁵⁹⁶ Az egész üdvösségtörténetet Lucifer bukásától Jézus születésén, szenvedésén át az utolsó ítéletig bemutató *Künzelsauer Fronleichnamsspiel* a XV. század második felében keletkezett a francia-német határ közelében. Mária búcsúzását szintén nem említi, az Istenanya egy öt soros kereszt alatti síralom keretében szólal meg.⁵⁹⁷

Az újkori színdarabok már mást mutatnak. A bajorországi Oberammergau szakrális színjátszása 1634-ben kezdődött.⁵⁹⁸ Az ettali bencés, Magnus Knipfelberger által írt, 1780-ban színre vitt passiójáték II. felvonásának harmadik jelenete mutatja be Mária és Jézus búcsúját.

⁵⁹³ Közli: Minorita iskoladrámák. i. m. 1989. 127. Kiemelés tőlünk: M-S. N.

⁵⁹⁴ Das Benediktbeurer Passionsspiel. Das St. Galler Passionsspiel. Nach den Handschriften hrsg. von Eduard Hartl. Halle/Saale, Max Niemeyer Verlag, 1952. 25–26.

⁵⁹⁵ Das Benediktbeurer Passionsspiel, Das St. Galler Passionsspiel i. m. 1952.

⁵⁹⁶ Das Donaueschinger Passionsspiel i. m. 1985. 123–125.

⁵⁹⁷ Das Künzelsauer Fronleichnamsspiel i. m. 148. 3716–3720. sor

⁵⁹⁸ Passion 2000 Oberammergau 2000. Herausgegeben von der Gemeinde Oberammergau. Mit Beiträgen von Otto Huber und Christian Stückl. Prestel Verlag, München–London–New-York, 2000. 145.

Mária kérései, úgy mint Csíksomlyón, itt is szerepelnek, de a heti beosztásra itt sem találunk rá. Csupán Mária mennyországban való megkoronázásának ígérete hangzik el Jézus ajkáról a 979–980. sorban.⁵⁹⁹ Az 1780. évi oberammergaui drámában is szerepelt Júdás: a II. felvonás 7. jelenetében megnyugtatja Máriát és Mária Magdolnát, hogy Jézusnak nem fog baja esni, de azonnal indul, és elárulja Mesterét. A dráma nem tünteti fel, hogy melyik napon zajlott ez az esemény.⁶⁰⁰

Gritsch prédikációja – a csíksomlyói ferences könyvtárban lévő ősnymtatvány révén – egy kapocs a tengernyi mennyiségű európai háttér és a csíksomlyói misztériumdrámák között. Az eddigi vizsgálatok alapján állíthatjuk, hogy a betániai jelenet és a nagyhét napi beosztása középkori eredetű, de a barokk irodalomban vált általánossá.

Krisztus és Mária egyúttsszenvedésének a nagyhét napjaira való elosztását őrzi az „Arany Miatyánk” című nagyon értékes legendaballada, mely egykor asszony népünk egyik legkedveltebb éneke volt. Bálint Sándor német, nyugati- és délszláv párhuzamról is megemlékezik.⁶⁰¹ Az ének szerint virágszombaton este zajlik a „betániai jelenet” olyan formában, hogy Mária kérdezi Fiától, hogy a jövő héten mit fog szenvedni. Jézus napi beosztásban válaszol édesanyja kérdéseire, és a feltámadást, a Szentlélek elküldését és Mária mennybevételét is megénekli. A búcsúzási jelenet és a napi felosztás miatt rokoníthatjuk az éneket a csíksomlyói passiójátékokkal és Gritsch dramatikus prédikációjával. Az ének palóc,⁶⁰² moldvai csángómagyar⁶⁰³ és vasi szlovén⁶⁰⁴ gyűjtésben is szerepel. Mi ponyvanyomtatványon Perenye községben (Vas vm.) 1997-ben és 2001-ben,⁶⁰⁵ továbbá

⁵⁹⁹ Schaller, Stephan: Magnus Knipfelberger Benediktiner von St. Ettal (1747–1825) und sein Oberammergauer Passionsspiel. Eos Verlag, Erzabtei St. Ottilien, 1985. 53–56.

⁶⁰⁰ Schaller i. m. 1985. 47–48, 71–75.

⁶⁰¹ A ponyván élő szöveget közli: Bálint i. m. 1. 1998. 269–270.

⁶⁰² Ak.: Farkas Jánosné Péntes Margit (70), Gy: Erdélyi Zsuzsanna, Húgyag (Nógrád vm.), 1974. március 14. Borbély Jánosné Pesti Julianna (Zomba, Tolna vm.) ponyvafüzetének variánsával kiadta: Erdélyi i. m. 1976, 1999. 245. tétel, 736–740. A Mária-álom–motívummal rokonítja: Erdélyi i. m. 2001, 2004². 21–22.

⁶⁰³ Ak.: Csernik Antalné Tãmpu Mária, Lujzi-Kalagor (Moldva), 1945. Éneke két kiadásban szerepel: Harangozó Imre: „Krisztusz háze aranyosz.” Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 1998. 236–237; P. Jáki Sándor Teodóz: Csángókról, igaz tudósítások. Való Világ Alapítvány, Bp. 2002. 117–137.

⁶⁰⁴ M. Kozár Mária: „Arany Miatyánk”. In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok. XV. Veszprém, 1991. 27–34.

⁶⁰⁵ Ak.: Csire János (1897–1975) hagyatékából Csire Lenke, Perenye, 1997. július 10. Kiadta: Medgyessy S. Norbert: Az Aranymiatyánk-ének eredetének vizsgálata. Vasi Szemle 2002. LVI. évf. 2. szám, 253–264. A szintén Perenyében élő Babócsi Miklósné Balázsvölgyi Máriától (*Perenye, 1929.) 2001. július 21-én olyan ponyvaváltozatot kaptunk, mely nem a napi felosztásban részletezi a nagyheti szenvedéseket, hanem Szűz Mária hét fájdalmát mutatja be. („Arany Miatyánk az imádandó, dicsérendő és keserűséggel szenvedő Úr Jézus Krisztus halálához.” Javított kiadás. Bagó Márton és neje, Bp. 1900.)

Kárpátalján, Rát községben (Ung vm.), 2003-ban ószláv nyelven⁶⁰⁶ gyűjtöttünk Aranyimiatyánk-változatot.

A betániai jelenet újkori forrásai

A Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtárának gazdag állományában több kötetben olvashatók kéziratos bejegyzések, melyek arra utalnak, hogy a drámaírók forgathatták ezeket a későközépkori, koraújkori jámborsági műveket, prédikációgyűjteményeket.

Az egyik ilyen kötet Alexandrus Calamatus nevéhez nevéhez fűződik. Calamatus a szicíliai Messina prédikátora volt, ott hunyt el 1648-ban. Alkotásai közül a csíksomlyói könyvtárban a *Tractatus tertius adventualis...* olvasható.⁶⁰⁷ A kötet possessor-bejegyzése: „Conventus Csikiensis, 1683.” A kolligátum első kötetében található prédikáció elmélkedik részletesen Krisztus szenvedéséről. A Caput primum többek között a betániai jelenetet is bemutatja: „*De valedictione et ultima licentia quam Christus benedictus accepit a per dilecta sua Matre; De ultima coena facta cum Discipulis; De locutione pedum, ac institutione Sanctissimi Sacramenti.*” Calamatus csak az első mondatoknál ír forrást a margón: St. Bonaventura: „*Libri Meditationes caput 4.*”, St. Chrysostomus: „*Homilia 52. In Matthaeum*”, St. Bernardus: „*Sermo tertio de Passione*” című középkori elmélkedésekre hivatkozik. A 10 fejezetből álló kötet többi elmélkedésénél minden részhez, bekezdéshez, motívumhoz odaírja a forrását a szerző, csak a betániai jelenet esetében nem teszi ezt meg. Ott így fogalmaz: „*ut existimat S. Bonaventura, Cum Sanctissima Virgine, Matre sua Amantissima in Bethania (...)* verba, quibus usus sint, non leguntur in Evangelistis, fortassis tamen haec aut alia huiusmodi esse poterant.” Calamatus szerint Mária és Jézus búcsúzása Mária Magdolna házában történt. Jézus előre elmondja édesanyjának, hogy majd elfogják, megkötözik, megostorozzák, tövissel koronázzák és végül a latrok között feszítik keresztre. Jézus megköszöni, hogy Mária 33 évvel ezelőtt Michael (!) arkangyal által a méhébe fogadta. Elmondja Krisztus, hogy irgalmasságból

⁶⁰⁶ A ráti szóbeli közlés után levélben küldte Donyec Natália (*Ungvár, 1985) Ungvárról, 2003. augusztus 24-én. Donyec Natália a görög katolikus vallású apai nagyanyjától (Donyec Anatolij felesége, Hráb Olena Dmitrijevna, *Csebánovka, 1936. május 13.) tanulta, aki nagyanyjától és a „Hét mennyei szent zár” című ószláv nyelvű ponyvanyomtatványról ismerte e legendaballadát.

⁶⁰⁷ *Tractatus tertius adventualis seu Expectatio Incarnati Verbi Divini Complectens conciones in Dominica et Festa per Adventum occurrentia. Authore Admodum Reverendo Domino Alexandro Calamato sacerdote saeculari de Messina. Nunc primo in Germania praebo et latinitati datus. Quibus Accesserunt duo eiusdem Authoris opuscula Divini Verbi Praeconibus, religiosae vitae cultoribus, nec non animarum Curatoribus utilissima: primum exhibens spectaculum dolorum Passionis et mortis Domini Nostri Jesu Christi; alterum continens praxim adiuvandi infirmos et agonizantes ut pie et sanctae moriantur.* Impensis Joannis Godefridi Schönwetteri Bibliopolae Francofurtensis, Moguntiae, Apud Nicolaum Heyll. Archiepiscopalem et Academicum juratum Typographum, Anno Salutis reparate, 1656. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 548–551.

és kegyességéből meg kell megváltania a világot. A jelenet végén Mária a Mennyei Atyára bízva szenvedni induló fiát.

A másik lényeges koraújkor előzmény az észak-italiai minorita, Bernardinus de Bustis (†1513. május 8.) *Mariale*⁶⁰⁸ című prédikációgyűjteménye, melyben „Conventus Csykiensis 1632” possessor-bejegyzés olvasható. Egyedül a „De compassione Mariae” (pp4–rr2) prédikációban olvasható kéziratos bejegyzés: „NB”, „Luctus”, és aláhúzva található a „Laceat gloriam et confundantur” kifejezés. A pp8va mellett „hic dirigit” utasítás található annál a résznél, ahol egy jámbor pap megkérdezi Szűz Máriától siralmainak okát. A qq1ra mellett egymás alatt 10 cm-nyi távolságban két darab X jel van. Az X-ek mellett Mária egyre növekvő fájdmáról van szó és a szenvedés legkeservesebb módjáról. A qq2rb margóján levő X-nél ez a szöveg olvasható: „Mária felkiáltott Szent Bernát ezen szavaival: Jaj nekem! Az angyalok dicsőségét kigúnyolják, az Istent megostorozzák, az örök fényesség ragyogását és a folt nélküli tükröt leköpi. És amikor a élet meghal, mi van hátra nekünk szerencsétleneknek, mint az, hogy menjünk és mi is haljunk meg vele!” Bustis prédikációja is dramatikus elemekkel van átszőve, több párbeszéd olvasható Jézus és Mária között, pl. „Planctus Marie ad filium per modum dialogi” (328va–329ra), vagy Mária és a Mors között (vö. Csíksomlyó, 1743. Scena 7.). A prédikációban az Ómagyar Mária-siralom mintájának tekinthető *Planctus ante nescia...* kezdetű szekvenciával is találhatunk szövegszerű egyezéseket. A műfaj közös, középkori gyökerének bizonyítéka Bernardinus de Bustis sermója, aki a középkori teológia és ferences misztika nagyjaira hivatkozva készítette el nagypénteki beszédét.

A csíksomlyói ferences könyvtár további újkori forrása, mündelheimi *Nebridius* ágostonos kanonok *Fasciculus Myrrhae* című elmélkedés-gyűjteménye.⁶⁰⁹ A mű 22 fejezetben tárja elénk Mária szemszögéből a szenvedéstörténetet. A Caput III. címe: „Dominus Jesus venditur, Matri valedicit et capitur.” Nebridius könyvéről ennek ellenére nem állíthatjuk, hogy a drámák előadása idején a csiki konvent tulajdonában volt. A possessor-bejegyzés így szól: „Conventus S[ancti] Martini S[acro] M[onte] P[annoniae] Nr. 129.” A pannonhalmi Bencés Apátság könyvtárából került a kötet Csíksomlyóra, elképzelhető, hogy a bencés rend 1784. évi feloszlata után. Arra nincs írásos bizonyítékunk, hogy a könyv pontosan mikor került Csíksomlyóra. A kötés egyszerű, XVIII. századi, bárhol készülhetett.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Bernardinus de Bustis: *Mariale de singulis festivitatibus Beatae Virginis per modum sermanum tractans*. Hagenau, 1506. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 804. A sermógyűjtemény elsőként Nürnbergben látott napvilágot 1493-ban.

⁶⁰⁹ Lucern, bei David Hault, 1648. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ltsz. 1218.

⁶¹⁰ Muckenhaupt Erzsébet könyvtörténész–muzeológus szíves közlése Csíkszeredában, 1998. augusztus 1-én.

Nagyszerda és nagycsütörtök történései

Johannes Gritsch sermója nagyszerdára a zsidó főpapok Jézus elleni tanácskozását helyezi (Mt 26, 1–5; Mk 14, 1–3; Lk 22, 1–2). Júdást ekkor kerítette hatalmába az ördög (Mt 26, 14–17; Mk 14, 10–20). Gritsch az árulás előképét is említi: Józsefet ugyanígy adták el a testvérei (Ter 37, 12–36). Gritsch kötetében a Júdásról szóló rész mellett a margón olvashatunk egy magyar nyelvű kézíratos bejegyzést: „Hamis Júdás, vide.”⁶¹¹ Mivel egyetlen ferences drámaíró nevére, illetve drámaelőadásra sincs kézíratos bejegyzés az ősnymtatványban, csak feltételezhetjük, hogy a XVIII. századi bejegyzés a passiójátékok írása közben keletkezett.

Nagycsütörtök eseményeinek bemutatását Gritsch egy biblián kívüli eseménnyel kezdi: Szűz Mária és Mária Magdolna Betániában kéri Jézust, hogy a húsvétot velük, Betániában töltsse el. Jézus újra elmondja, hogy Atyja akaratát kell teljesítenie. Máriának az itt elmondott kérése az eddig átnézett csíksomlyói passiójátékokban nem szerepel. Gritsch írása azzal folytatódik, hogy Mária elkíséri fiát Jeruzsálembe. A város előtt⁶¹² Jézus elvált anyja kíséretétől, és az első kapun keresztül belépett Jeruzsálembe. Mária asszonytársaival egy másik kapun ment be a városba. A misztériumjátékokban nincsen erre a jelenetre adat. Gritsch prédikációja Szent János evangéliuma alapján (Jn 13, 1–20) az utolsó vacsorával és a lábmosással folytatódik.

Nagypéntek hajnalának eseményei

A búcsúzás és a keresztút között a színjátékok Jézus elfogását, a főpapok és Pilátus elé hurcolását, Júdás árulását és Péter tagadását ábrázolják nagy részletességgel. Emellett nagypéntek hajnaláról apokrif eredetű eseményeket olvashatunk nemcsak a dramatikus prédikációkban, hanem a barokk iskolai színdarabokban is. Ezek közé az elemek közé tartozik pl. az 1743-ban színre vitt misztérium 6. jelentében Gábiel arkangyal fájdalmas anyaként köszönti Máriát. A köszöntés után János evangélista fut Máriához, és jelenti Jézus elfogását. Mária keservesen sír, majd a következő jelenetben a Mundussal és a Morssal vitatkozik, felelősségre vonja őket, tanácsot kér tőlük keserves fájdalmában. Mária legközelebb a keresztre feszítés közben, az utolsó jelentben (Scena ultima) szólal meg, amikor végigsírja fia

⁶¹¹ Gritsch i. m. 1483. 179vb

⁶¹² A Makula nélkül való tükör (1712) is említi ezt a jelenetet.

halálát. Azt, hogy Mária milyen úton, kivel ment fel a Golgota hegyére, nem mutatja be az 1743-as misztériumjáték sem.⁶¹³

Johannes Gritsch devóciós passiója folyamatosan ismerteti a Máriával történt nagypénteki eseményeket is. Gritsch írásában a tanítványok futnak Máriához és Szent János mondja el, hogy Jézust elfogták, megkötözték. János elmondja, hogy a kegyetlen megkötözés idején elfutottak Jézustól, és így nem tudja, hogy hová vezették őt kínzói. Mária itt is fia keresésére indul: a templomhoz és a törvényhatóság házához siet Mária Magdolnával és Jánossal. Ott látja meg ártatlanul szenvedő fiát. Ezután követik Jézust a kereszttől egészen a Kálváriáig. Gritsch prédikációjában a keresztre feszített Jézus és a kereszt alatt síró Mária beszélgetnek egymással, miközben több Mária-síralom hangzik el egymás után.⁶¹⁴

A tárgyalt jelenet nemcsak a Gritsch-sermóból lehetett ismerős a csíki ferencesek számára, hanem a malbosiensi jezsuita, Johannes Bourghesius által összegyűjtött *Vitae passionis et mortis Jesu Christi Domini Nostri Mysteria* című elmélkedésgyűjteményből. A kötet belső címlapján „Conventus Csikiensis 1662” bejegyzés olvasható. Az elmélkedés harmadik pontja elmondja, hogy Péter és János vitték Jézus elfogásának hírért - nem Betániába, ahogy eddig láttuk -, hanem Sion hegyére, az utolsó vacsora termébe, ahol Mária és Mária Magdolna tartózkodott. Mária a hír hallatán, fájalmában Jézus szavaival imádkozik: „Atyám, ha lehetséges, múlják el tőlem és fiamtól ez a kehely!”⁶¹⁵ Bourghesius elmélkedéseinél csupán a híradás ténye közös az 1743-as passiójátékkal, a körülmények nem.

Az itt tárgyalt jelenetnek az olasz jogtudós, ferences szerzetes, Jacopone da Todi (1228–1306) egyik laudájában is megtaláljuk a nyomát. A *Szűzanya siralmai* című költeményében egy Hírnök viszi a Szűzanyának a hírt Fia szenvedéseinek állomásairól. Ekkor kezdődik a laudában Krisztus és a Szűzanya párbeszéde a kereszt alatt. Mária meg akar halni fiával, majd Krisztus Jánosra bízta síró édesanyját.⁶¹⁶

A KERESÉS-MOTÍVUM A MÁRIA-SIRALMAKBAN

A XVI. század eleji kódexekben - amint már fent elemeztük - mindenhol megtalálható az a jelenet, amikor az árva édesanya elfogott fiát keresi. Időben ezt a cselekményt és motívumot a betániai jelenet és a kereszttől való találkozás közé helyezzük. A kódexekben

⁶¹³ Medgyesy-Schmikli Norbert és Pintér Márta Zsuzsanna munkájával kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 233–238.

⁶¹⁴ Gritsch i. m. 1483. 188v

⁶¹⁵ Johannes Bourghesius [szerk.]: Vitae passionis et mortis Jesu Christi Domini Nostri Mysteria. Antwerpiae, apud Hericum Aertissimum, 1622. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 1270.

⁶¹⁶ A lauda szövege magyar nyelven olvasható: Akárki i. m. 1984. 141–149.

és az énekeskönyvekben szinte mindenhol fellelhető, az iskoladrámák közül azonban csak öt alkalommal.

Az 1723-ban színre vitt passiójáték 9. Statiojában Mária Júdást szidja, és azt mondja – amit a Concionator 1746-ban -, hogy Júdásnak adott volna akár 300 ezüstöt is, csak ne árulta volna el a fiát.⁶¹⁷ Hasonlóképpen olvashatjuk a kaj-horvát Mária-siralom 755–762. sorában és több népénekben is.

Csiksomlyón a legteljesebb és legmeghatóbb keresés-szcénát 1746-ban vitték színre: a 11. jelenetben Pilátus elküldi Heródeshez Jézust, akivel Servus Quintus indul el. Ekkor minden átmenet és rendezői utasítás nélkül Mária szólal meg, és az A, B, C, D nevű szereplőkkel társalog, akik Jézus szenvedésének okait találgatják. A 11. jelenet ezzel zárul. Az, hogy Mária merre fele indul el fia keresésére, sajnos nem derül ki a dráma szövegéből. (A jelenettöredék szövegét a Melléklet 55–56. lapján adjuk közre.) A 12. jelenetben Heródes király vallatja Jézust, a 13. Scenában Caiphas, majd újra Pilátus elé viszik a Fájdalmak Férfiát. A 14. jelenet elején Pilátus nem akar ítélni, mire a zsidók a császárhoz kívánnak fordulni. Ekkor jön B[eata] Virgo és a főpapokhoz kiált:

„Annás és Caiphas egyetlen egyemet,
Kit szültem méhemből, az én jegessemet,
Bocsássátok, kérlek, ne az en lelkemet
Tű kesergeszétek.
Ha rosszat ő mívelt, azt én cselekedtem,
Mert méhemből őtőt én világra szültem,
Ha ő amitto volt, aztot én miveltem,
Mert kívánságaiban mindenben engedtem.”⁶¹⁸

Az anyai szeretet csodálatos megnyilvánulását olvashattuk: a zokogó Édesanya hajlandó lett volna átvállalni az ártatlan fiára koholt vádakat, csak hogy gyermeke tovább élhessen. Caiphas válaszol a Beata Virgonak, hogy nem vele van gondjuk, hanem az ő fiával. Caiphas elmondja, hogy most mennek Pilátus elé, hogy nézze meg a törvényt. Tehát egy, a másoló által jelöletlen „törés” van a drámában, mert Mária szavai előbb Pilátus udvarában hangzottak el, itt pedig a főpap házában. De külön scena-jelölés nem olvasható a darabban. A *kaj-horvát planctusban* szintén él a keresés motívum. Itt is – hasonlóan Gritsch és Laskai devóciójához, valamint az 1743-as csiki drámához – János mondja el Máriának, hogy Jézust elfogták. Itt igazából nincs keresés, mert János elmondja a fájdalmában mellét verő, fájdalmasan kiáltozó Máriának, hogy

⁶¹⁷ Nemes Katalin gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 37–39.

⁶¹⁸ 1746. Scena 11.

Pilátus udvarába kell mennie. Fiát ekkor ostorozzák. Mária elindul, odaront Pilátus házához, de az örök elzavarják. Mária térdre esik, majd Jézus elítélése után a zsidókhoz kiált.⁶¹⁹ Az 1626-ból fennmaradt kaj-horvát devóció szavai köszönnek vissza Csíksomlyón 1746-ban, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi esetben Mária nem a helytartóhoz, hanem a főpaphoz rohan. A motívum, hogy Mária átvénne fia vádjait és kínjait, megegyezik. A kaj-horvát dramatizált planctus szövege nemrég került Csíksomlyóra. A XVIII. században nem tudunk olyan szerzetesről Csíkban, aki ismerte volna a horvát nyelvet, tehát forrásként tudta volna használni Knezajich szövegét. Lukács István megállapítja, hogy a Knezajich-féle szövegnek a XV. századi Picič-planctus az előzménye.⁶²⁰ A horvát és a csíksomlyói drámát összevetve mondhatjuk, hogy közös forrásból, minden valószínűség szerint Laskai művéből, vagy egy általunk még nem ismert közös ősforrásból dolgoztak a különböző anyanyelvű, de egy vallást gyakorló és egy kultúrkörben élő drámaírók.

Az 1766-ban bemutatott csíksomlyói passiójáték 14. jelenetében Mária szintén Gábrriel köszöntését követően keresi fiát. Johannes Gritsch nagypénteki prédikációja ugyancsak azzal kezdődik, hogy Gabriel köszönti Máriát és az ő fájdalmairól beszél. A misztériumjátékokra talán a legnagyobb hatást a *Makula nélkül való tükör* tette, mely szerint Gábrriel arkangyal nagypéntek hajnalán fájdalmas anyaként köszönti az Istenanyát, és elmondja Máriának Fia vérrel verejtékezését, majd az apostolokat is Betániában találjuk nagypéntek reggelén, akik elmondják Máriának, hogy Jézust elfogták. Az édesanya ekkor János apostollal és a síró asszonyokkal együtt Betániából Jeruzsálembe sietett. Kaifás háza előtt három órán keresztül várakozott, majd Pilátus palotája előtt látta meg vérző fiát, és onnan követte gyermekét a keresztúton.⁶²¹

A XVII–XVIII. századi énekeskönyvekben és a XX. századi népi gyűjtésekben szintén megtalálható a keresés motívum. A már idézett székelyföldi *Menynek, feöldnek, ez vilaghnak ura...* énekben („De passione Domini Nostri Jesu Christi”) Szűz Mária, Mária Magdolna és János keresik Jeruzsálem utcáin az elfogott Jézust. Mária végül Pilátus udvarában találkozik fiával, ahol térdre esik előtte.⁶²² A *Pécsi énekeskönyv* (1674) és Szoszna Demeter (1714–15) Mária-passiójában Mária a keresztácsolónál is tesz látogatást, majd Pilátus udvara előtt leli fel szenvedő fiát.⁶²³ A keresés-motívumot a népénekek közül a rendkívül népszerű *Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülöttem...* kezdetű ének is elénk tárja. Az ének első versszakában

⁶¹⁹ Lukács i. m. 2000. 221. 261–266. sor.

⁶²⁰ Lukács i. m. 2000. 137–163.

⁶²¹ *Makula nélkül való tükör*. i. m. 1712. 78. rész (337–341.), 80. rész (344–347.), 86. rész (363–367.), 91. rész (384–388.).

⁶²² RMKT XVII. sz. 7. i. m. 1974. 136. ének, 48–54. versszak (213–214.)

⁶²³ RMKT XVII. sz. 15/A i. m. 1992. 179. ének

úgy tűnik, mintha Jézus már nem élne („ki nélkül már e világban holtig árva löttem”), de az ezt követő nyolc strófa meggyőz minket a keresésről: a gyakori „hol vagy” kérdések és a „Mondgyátok meg nékem”, „Mutassatok Utat” felszólítások elhangzása. Mária később a magas hegyekhez és az olajkertekhez szól, majd a „nagy darabos, éles, köves utakon” meglátja Jézus vércseppjeit.⁶²⁴ A keresés-motívum közvetlen csíksomlyói előzményét Kájoni János *Hymnarium*ában olvashatjuk az *Ó drága szerelmünk, egyetlen örömünk...* kezdetű énekben, mely a *Jaj nagy kedven tartott...* kezdetű planctus variánsa. Kájoni énekének 7. (egyben utolsó) versszaka még erősebben utal a keresésre, mint az országosan ismert siralom:

„Hol vagy, fiam, Jesus, hol már keresselek,
Az nagy Tengerekre megyek, ha meg-lellek,
Hegyek tetejen, ha, hol szemlelhetlek,
Mezőkre, völgyekre keresenie megyek!”⁶²⁵

Az archaikus nép imádságok között is van számtalan olyan szöveg, amelyben Mária hol három napig (66. 72. 73.), hol „kastélyrú kastélyokra” (65.), hol pedig ezernégyszázegy templomot (67.) bejárva keresi a fiát. A ferences környezetben élő Gyergyószárhegy imádságában⁶²⁶ Mária 40 éjjel és 40 nap, - Kájoni fent idézett énekéhez hasonlóan - hegyről hegyre, völgyről völgyre, a küsebb zsidó városában, küsebb Pilátusnénak házában, majd nagyobb zsidó városában, nagyobb Pilátusnénak házában keresi fiát.

KERESZT ALATTI MÁRIA-SIRALMAK

Mária, az édesanya fájdalma ebben a részben még nagyobb, midőn haldokló, vérző fiát látja a kereszten. Csíksomlyón – ha a kereszt alatt elhangzó búcsúzási jeleneteket nem számoljuk – összesen 11 db lírai szépségű Mária-planctust olvashatunk. (Az 1744-es darab planctusát a Melléklet 56–57. lapján közöljük.) A kereszt alatt elhangzó planctusok között két csoportot különböztetünk meg: amikor még Jézus él, és amikor már kiadta lelkét, de a keresztről még nem vették le. A kereszt alatt elhangzó siralmakban Mária önmagát is siratja, meg akar halni fiával, továbbá a természet minden „elementumát” és asszonytársait szólítja fel haldokló fia siratására. Az „elementum” szót a misztériumjátékokból kölcsönöztük: ez a

⁶²⁴ Az ének adatait lásd az „Egyházi énekek a passiójátékokban” című alfejezet végén. A keresés-motívum néprajzi összefüggéseiről: *Erdélyi Zsuzsanna*: Az archaikus népi imádságok. In: Magyar Néprajz V. Magyar Népköltészet. Főszerk. Vargyas Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. 692–748; [Medgyesy-J] *Schmikli* i. m. 2000.

⁶²⁵ Kájoni i. m. 1659–77. 177. A központozás tőlünk származik.

⁶²⁶ *Erdélyi* i. m. 1676. 267–323. A számok az imádságok számát jelentik Erdélyi Zsuzsanna könyvében. A gyergyószárhegyi imádság (*Asszonyunk Szűz Mária elindula hosszú útra...* Ak.: Ráduly Jánosné Móga Margit, 1912. Gy. Erdélyi Zsuzsanna, Csíksomlyó, 1978.) kiadása: *Erdélyi* i. m. 2001, 2004². 157–159.

fogalom a Napot, a Holdat, a csillagokat, a kösziklákat, hegyeket és a minket körülvevő környezet összes létezőjét jelenti ebben az esetben.⁶²⁷ A már említett *Menynek, feöldnek, ez világhnak ura...* énekben Mária elájul a keresztnél, és ezután János veszi gondjaiba.⁶²⁸ A *Pécsi énekeskönyv*ben olvashatunk először Mária azon aggodalmáról, hogy ki veszi le fia holttestét a keresztről: „Pilátushoz nincs kit küldgyek, Itt hadni is én nem merlek.”⁶²⁹ Náray György *Lyra Coelestis* (1695) című énekeskönyve Pilátus udvarában és a keresztnél elhangzott Mária-sírlimokat énekelte.⁶³⁰ A *Császár Ferenc-énekeskönyv* (XVIII. század 2. fele) három,⁶³¹ a *Paksi Márton György-énekeskönyv* (1760) 17 db, a keresztnél elhangzott planctust tartalmaz.⁶³²

A misztériumjátékok közvetlen előzményének tekinthető, Kájoni-féle verses passióban szintén feltűnik a keresztnél való levétel problémája, miközben Mária a természet „elementumait” szólítja siratásra öt strófás planctusában.⁶³³ A keresztnél Mária-sírlimokhoz Csíksomlyón szintén Kájoni művéből meríthettek a drámaírók. Kájoni *Hymnarium*ában, a *Sírlim én velem...* kezdetű planctusban ugyancsak olvashatjuk az elementumok szólóztatását.⁶³⁴ Mária compassiójáról szintén a Kájoni-*Hymnarium* lapjain találtunk latin nyelvű forrást, amelyben a „kommentátor” mellett Mária is megszólal. (A sírlim szövegét a Melléklet 57–58. oldalán közöljük.) A sírlim szövegében a középkori devóciókhoz és a kaj-horvát planctushoz hasonló jelenet olvasható: Mária a keresztnél áll, nézi a fiát, és közben kiáltozik, fájdalmában a haját és a mellét tépi. A csíksomlyói színjátékok nem mutatták be ennyire kifejezően Mária kínjait. Viszont Kájoninál is olvasható a keresztnél való levétel problémája és a gyakori kérdés: „Ó, legédesebb fiam, mit cselekedtél, hogy ezt a durva büntetést és halált viselted?” Az ének szerkezetében is egyezik Gritsch és Laskai devóciójával, a kaj-horvát planctussal és az 1746-os csíksomlyói passiójátékkal, abból is különösképpen Concionator szerepe miatt. A Kájoni által saját gyűjteményébe bemásolt énekben is a kommentár („narrátor, concionator”), a prédikátor vezeti be az egyes szám első személyben elhangzó sírlimokat. Ebből következtethetünk arra, hogy a Kájoni-*Hymnarium*

⁶²⁷ Bővebben: [Medgyesy-] Schmikli N. i. m. 2000. 44–64.

⁶²⁸ RMKT XVII./7. i. m. 1974. 136. ének és jegyzete

⁶²⁹ RMKT XVII./15A. i. m. 1992. 179. ének („Passio Beatae Mariae”, Incipit: *Drágalátos Isten annya...*, idézett: 92. versszak: 196. oldal)

⁶³⁰ Náray György: *Lyra Coelestis* svavi concordia Divinas Laudes personans...Tyrnavia, 1695. 65–77. OSZK FM 2/281. RMK I. 353, 1480.

⁶³¹ OSZK Quart. Hung. 4198. (Stoll 2002. 1135. tétel). Egyáltalán nem találtunk Mária-sírlimokat a *Turóci cantional*éban (XVII. sz. vége, Budapesti Egyetemi Könyvtár A. 113. Stoll 2002. 157. tétel) és a *Magyar cantional*éban (XVIII. sz. 1. fele, Budapesti EK A. 112. Stoll 2002. 226. tétel).

⁶³² Medgyesy-Schmikli i. m. 2004. 67–94.

⁶³³ Domokos i. m. 1979. 1245.

⁶³⁴ Kájoni i. m. 1659–77. 167.

Mellékletünkben kiadott latin nyelvű planctusa is a középkori dramatikus prédikációk késői, több áttételen keresztül keletkezett származéka. Helybeli forrás lévén hathatott a XVIII. századi színjátékokra is.

Az 1731. évi kereszt alatti siralomban (Scena 11.) Mária az élőlényeket hívja siratásra, végül a körülötte állókat kéri, hogy fogják meg, mert fogytán van az ereje. Ezután Mária Magdolna siralma hangzik fel, aki szintén az elementomokat szólítja. Az 1746-os passiójáték egy hosszú kereszt alatti jelenetet tartalmaz. Mária végigsírja fia halálát. Ezután Jézus „kedves, hív szolgáit” hívja, hogy vegyék le a keresztről a gyermekét. Angelus Quintus és Angelus Secundus kezdik vigasztalni Máriát, amikor Dux Militum lándzsával átdöfi Jézus oldalát. A katona megtér. Joseph (Arimatheai) és Nicodemus veszik le Jézus testét a keresztről. Mária köszönti a töviskoronát, mely fia fején volt. Ekkor Mária az anyai fájdalmának előképeit idézi: Izsák anyjának fájdalmát, amikor Izsákot áldozatra vitték; Anna fájdalmát, amikor fia, a kis Tóbiás útnak indult (vö. 1743. Scena 1.); továbbá Mária nem mondhatja magát Esternek, aki Izrael romlását látta. Mózesrel kapcsolatban Seforát, majd a temetőbe fiát kísérő Refást és az árvaságban maradt Manaeleszt idézi Mária siralma. A planctus és egyben a dráma azzal végződik, hogy Jézust Mária ölébe fektetik. Az 1765-ös színjáték kereszt alatti Mária-siralma (Scena 10.) az együttthalás vágya mellett az arma Christi-motívumot tartalmazza.⁶³⁵

PIETÀ-JELENET, JÉZUS TEMETÉSE

Ez a Mária-siralom negyedik alkalma. Talán a legmegrázóbb, mert a megkínzott Jézus testét ekkor fektetik anyja ölébe. A misztériumdrámák cselekményében összesen négy alkalommal (1739, 1746, 1757, 1763) szerepel. A kódexekben, énekeskönyvekben, népi gyűjtésekben is megtaláljuk a nyomát. A leggyakoribb motívum természetesen az, amikor Mária ölébe fektetett fiát siratja. Megtalálható Laskai említett devóciós passiójában,⁶³⁶ a *Pécsi énekeskönyv*ben,⁶³⁷ a cserespusztai-szeptetneki (Zala)⁶³⁸ és más népi gyűjtésben. Kájoni János már többször idézett *Hymnarium*ában a pieta-jelenetre is találunk adatot: a „Compassio B[eatae] Virginis” címmel ellátott latin ének Mária fájdalmait, a keresztről való levételt

⁶³⁵ In: Iskoladrámák i. m. 1995. 113–114. oldal, 1034–1037. sor

⁶³⁶ RMDE I. i. m. 1960. 377–420.

⁶³⁷ RMKT XVII./15A i. m. 1992. 179. ének. Szövege a *Szoszna Demeter-énekeskönyv*ben (1714–15) is fellelhető.

⁶³⁸ Sebők Lajosné (52), Cserespusztai-Szeptetnek (Zala vm.), Gy: Seemayer Vilmos, 1932. In: *Szendrei-Dobszay-Rajeczky* i. m. 1979. I/46/e

ismerteti, de dramatikus elem nincsen benne. (Az ének szövegét a Melléklet 58. lapján közöljük.)

Az 1757-ben színre vitt passiójáték zárójelenetében (Scena Ultima), Jézus temetése közben a kaj-horvát planctusra emlékeztető siralom tör fel Mária ajkáról, melynek szövegét a Melléklet 59–60. oldalán adjuk közre. Meghatóan szép ez a planctus, melyben a Jézussal való eltemettetés vágya, kegyetlen fájdalma is megfogalmazódik.

Az 1763-ban bemutatott misztériumdráma 10. jelenetében szintén a sírbatétel után hangzik el egy Mária-siralom, melyben az édesanya felelősségre vonja fia kínzóit. De nem a zsidókat, hanem a ma élő pápistákat, akik bűneikkel súlyosítják Krisztus keresztjét.

A HÉTFÁJDALMÚ SZŰZ MÁRIA TISZTELETE A DRÁMÁKBAN

Jelenetek Jézus gyermekkorából és az 1746-ban előadott színjáték szerkezete és forrásai

Az 1746-ban színre vitt darab Jézus gyermekkoráról is mutat be néhány részt az evangélium szövege alapján. A gyermekségtörténet csak ebben a színjátékban fordul elő Csíksomlyón, a XVIII. században. A darab érdekessége, hogy Jézus gyermekkorából is csak néhány momentumot, főképp a fájdalommal teli eseményeket dramatizálja. Mi lehet ennek az oka? Miért került bele egy nagypénteki passiójátékba pl. a 40 napos Jézus bemutatása a templomban, vagy a háromkirályok látogatása, vagy a 12 éves Jézus története?

Az 1746-os színjáték első jelenete Jézus templomban való bemutatását tárja elénk (Lk 2, 21–38). A jelenet kezdetén Simeon vágyakozik, hogy láthassa a világ Megváltóját. A Spiritus Sanctus kinyilatkoztatja Simeonnak, hogy látni fogja a nemrég született Messiást. Jön Mária, és bemutatja a Gyermekeket az Úrnak. A Sacerdos Magnus és Simeon imádja Jézust. Simenon megjövendőli Máriának a szenvedését:

„Te néked is hamar lelkedet megjárja,
Nagy szomorúságnak kegyetlen dardája”

Erre Mária sírni kezd, elbágyad a lelke és így szól:

„Én szerelmes fiam, én kedves mesterem,
Tőled elválnom hogy keljen szemlelnem,
Kérlek, azt ne enged, ne szomoríts engem,
Hanem vigasztaljad én szomorú lelkem.”⁶³⁹

⁶³⁹ 1746. április 8. nagypéntek, Scena 1.

Máriának ez a mondata, amely a templomban való bemutatás jeleneténél hangzott el 1746-ban, szinte szó szerint ugyanígy hangzott el az 1743-ban (Scena 4.), 1759-ben (Actus II. Scena 2.) és 1767-ben (Scena 2.) színre vitt passiójáték betániai jelenetének kezdetén, Jézus és Mária búcsúzása perceiben:

„Én kedves Magzatom, én édes szerelmem,
Tölled elvállásom hogy kelyen szemlélnem,
Kérlek, hogy ne haly, ne szomoríts engem,
Hanem vigasztalyad én szomorú lelkem.”⁶⁴⁰

A Mária-siralom bekerülése a Jézus gyermekkorához kapcsolódó jelenetbe különös megoldásnak tűnik. A gyermekségtörténet egyes részeinek bemutatása két ok miatt történhetett a passiójáték keretében. Az első következtetést az európai háttér alapján részletezzük, a második a Hétfájdalmú Mária tiszteletére enged következtetni.

A templomban való bemutatást február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján ünnepli az Egyház. Vallásos színjátékaink jeles európai forrásának tarthatjuk a már említett *Debs-Codexet*, melyben önálló műként egy *Lichtmess-spiel* is szerepel. A *Codex* harmadik színjátéka ez, melyet február 2-án adtak elő. A darab nem csak a jeruzsálemi templomban való bemutatást, hanem az Egyiptomba való menekülést is tartalmazza.⁶⁴¹ A csíksomlyói 1746-os darabban az egyiptomi menekülés nem szerepel, csak azt megelőzően József álma, és a háromkirályok (Gaspar, Melicor és Balthasar) Heródes királynál tett látogatása. A csillag nyomán járó bölcsek Heródes udvarában érdeklődnek az újszülött Messiás után. Heródes útba igazítja őket, és arra kéri a bölcseket, hogy hazafelé térjenek be hozzá. Ekkor „clauditur Scena”, tehát a királyoknak a betlehemi jászol előtti hódolata nem került színre Csíksomlyón. A jelenet a betlehemi gyermekgyilkossággal folytatódik. Három asszony (Mulier 1–3.) kéri a katonákat, hogy őket öljék meg ártatlan gyermekeik helyett (Scena 2.).

A fejezet elején feltett kérdés első megoldásához a jelentős szövegmennyiséggel bíró európai háttérből néhány német nyelvű példát említünk. A Háromkirály-játék (*Dreikönigsspiel*) szintén önálló műfaj volt a középkorban, mely minden valószínűség szerint a vízkereszti „Tractus Stellae” liturgikus drámából fejlődött ki. A királyoknak Heródesnél tett látogatása, az Egyiptomba való menekülés és a gyermekgyilkosság nemcsak önálló drámai műfajként élt, hanem része volt a nagy ciklikus misztériumjátékoknak is a későközépkorban. A *Künzelsaueer Fronleichnamspiel* (XV. század) 1664–2139. sora tartalmazza ezeket a

⁶⁴⁰ *Fülöp* i. m. 1897. 156; „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 227 (1743-as adat), 453 (1759-es adat); *Pintér* i. m. 1984. 154 (1767-es adat)

⁶⁴¹ *Marienlexikon* II. i. m. 155–156.

jeleneteket.⁶⁴² Az angyali üdvözlés (1377–1418. sor), a háromkirályok látogatása (1717–2208. sor), Jézus templomban való bemutatása (2219–2280), az Egyiptomba való futás (2281–2356. sor), a betlehemi gyermekgyilkosság (2357–2546. sor) és a 12 éves Jézus története (2617–2774. sor) szintén szerepelt az *Egerer Fronleichnamspiel* első előadási napján. Az egész üdvösségtörténetet a teremtéstől Jézus feltámadásáig bemutatja ez a három napos színdarab. Az égi pörnek nincs nyoma, csupán Mária születése előtt hirdették a próféták az Üdvözítő születését.⁶⁴³ Az 1470 körül színpadra került, két nap alatt bemutatott *Donaueschinger Passionsspiel* nem tartalmaz olyan jelenetet, amely a karácsonyi ünnepkör valamelyik eseményét jelenítené meg.⁶⁴⁴

A magyarországi irodalomban korai példáját találhatjuk a háromkirály-jelenetnek. A barokk színjátszás szempontjából is korai gyökerekből sarjadt liturgikus drámáról van szó: a *Tractus Stellae*, azaz a *Csillagjáték*. A darabot vízkereszt (január 6.) ünnepén a Matutinum zsolozsmaórában adták elő a klerikusok a Te Deum előtt. A darab Hartvik győri püspök „Agenda Pontificalis” szertartáskönyvében maradt fenn a XI. század végéről. A bibliai történetet jelenítették meg: a bölcsek Heródes előtt, majd a csillag (Stella) útján Betlehemben hódoltak az újszülött Király előtt.⁶⁴⁵ Valószínűleg a győri székesegyházban elénekelt liturgikus dráma csak műfajbeli, hazai előzménye lehet a csíksomlyói darabnak, konkrét forrása nem. Ugyanígy nem találunk kapcsolatot Herschmann István *Három szent királyok utazása* című drámájával sem, melyet a székesfehérvári jezsuita iskolában vittek színre 1767-ben.⁶⁴⁶

A csíksomlyói 1746-os drámában az asszonyok keservesen siratják a gyermeiket, akiket Heródes parancsára a katonák meg akarnak ölni. Ez a jelenet a középkori nyugat-európai szent színjátszásban külön műfajként ismert *Ordo Rachelis* név alatt. Az *Ordo Rachelis* liturgikus eredetű siralom („Lamentatio Rachelis”). A biblikus (Mt 2,18) és a népi hagyomány Ráchel siralmához hasonlította a betlehemi anyák siralmait. A liturgikus eredetű műfaj legkorábbi előfordulása a Limoges székesegyházában 1100 körül énekelt, dialogizált trópus, a „Lamentatio Rachelis”. A „Sub altare Dei” responsorium után következő trópus

⁶⁴² Das Künzelsauer Fronleichnamspiel. Hrsg. von Peter K. Liebenow. Walter de Gruyter et Co., Berlin, 1969.

⁶⁴³ Egerer Fronleichnamspiel. Hrsg. von Gustaw Milchsack. Gedruckt für den litterarischen Verein in Stuttgart, Tübingen, 1881.

⁶⁴⁴ Das Donaueschinger Passionsspiel. Nach der Handschrift mit Einleitung und Kommentar neu hrsg. von Anthonius H. Touber. Philipp Reclam, Stuttgart, 1985.

⁶⁴⁵ Kiadta: RMDE I. i. m. 1960. 242–255.

⁶⁴⁶ Kiadta: Iskoladramák i. m. 1995. 177–186.

tartalmazza a planctust, amelyben az angyal ad vigasztalást Rachelnek. Az éneket Aprószentek ünnepén, december 28-án énekelték.⁶⁴⁷

Jézus gyermekségtörténetéhez tartozik az 1746-ban bemutatott csíksomlyói passiójáték 3. jelenete: a 12 éves Jézus a templomban prédikál, ahol Mária és József rátalálnak. A keresés-motívum a Bibliában is benne van: „Keresni kezdték a rokonok és ismerősök között” (Lk 2, 44–45). A dráma a nagypénteki Mária-siralmakra erősen emlékeztető stílusban mutatja ki az anyai fájdalmat:

„Nevető füvecskék kicsin és nagy fákkal,
Szóljatok már egyszer, kegyetlen vadakkal,
Hová lett Jézusom? Szárnyas állatokkal,
Mongyátok meg, kérlek, egyes akarattal.”⁶⁴⁸

Két helyen tehát már biztosan tapasztalhatjuk, hogy a gyermekségtörténet jeleneteinél nagypénteki frazeológiát alkalmazott az 1746-os passiójáték szerzője, Péterffi Márton.

Az alfejezetünk elején feltett kérdés másik válasza valószínűbb megoldást ad: itt nem európai hátteret, hanem közvetlenül csíksomlyói előzményt keresünk. Kájoni János *Hymnarium*ának 877. oldalán olvasható egy latin és magyar nyelvű ének Szűz Mária hét fájdalmáról „Dolores 7. Beatae V[irginis]” cím alatt *Idvez legy, Jesus Christus Annya...* kezdősorral. (Az ének szövegét a Melléklet 60. lapján közöljük.) Az ének textusában Mária fájdalmainak sorrendje megegyezik az 1746-os színjátékban bemutatott Mária-jelenetek sorrendjével, a dráma szerkezetével: Simeon megjövendőli, hogy Mária lelkét tör járja át (Scena 1.); a Háromkirályok Heródes előtt, a betlehemi gyermekgyilkosság és az Egyiptomba való menekülés (Scena 2.); a 12 éves Jézus keresése és megtalálása a templomban (Scena 3.); Mária meglátja Pilátus udvarában megkötözött és megvert fiát (Scena 11.); Jézus testét leveszik a keresztről és fájdalmas anyja ölébe fektetik (Scena 15.). Ennek következtében érthető, hogy miért került be szó szerint egy Mária-siralom a gyermekségtörténetbe (Scena 1.), és a Háromkirály-jelenet miért csonkán olvasható a drámában, és miért nem vitték színre azt a momentumot, amikor a bölcsek a jászolnál hódolnak Jézus előtt. A Hétfájdalmú Szűzanya hagyományának megfelelően a Háromkirály-jelenetnél József álmára és az

⁶⁴⁷ Ordo Rachelis: Laon hagyományában az Officium Stellae (Csillagjáték) alkotórésze. A betlehemi gyermekgyilkosságról (Mt 2, 16–18) szól a darab. A betlehemi eseményekben Jeremiás jövendölésének beteljesülését látta Szent Máté evangélista: „Kiáltás hangzik Rámában: Ráchel siratja fiait.” (vö. Jer 31,15 Ráchel: Benjamin anyja, a betlehemi út mentén temették el.) Az ártatlanul megölt gyermekeket az V. század óta december 28-án ünnepli az Egyház. Az ünnep fő miséjéhez komponálták a „Lamentatio Rachelis” trópus, mely valójában egy siralom, mely minden anya fájdalmát képviseli gyermeke halálán. (Deutsches Literatur-Lexikon. Hrsg. von Heinz Rupp (Mittelalter) und Carl Ludwig Lang (Neuzeit). Band 11. Francke Verlag, Bern und Stuttgart, 1988. 699.)

⁶⁴⁸ 1746. Scena 3.

Egyiptomba való menekülésre teszi a hangsúlyt a csíksomlyói színjáték. Az 1746-os passiójáték Mária-jelenetei a Kájoni által írt *Hymnarium*ban található ének (*Idvez legy, Jesus Christus Annya...*) fájdalom-sorrendjét követi.

Szűz Mária hét fájdalmának sorrendjére, fajtáira több hagyomány él az Egyházban. Erre bizonyíték az egy évvel korábban, 1745-ben bemutatott moralitás 9. jelenetében a bűnös emberiségért közbenjáró Beata Virgo ajkáról olvasható felsorolás:

1. „Környűl metelese”,
2. „Egyiptomi futás”,
3. „Mindenkor vigyaztam rád”,
4. „Midőn a varasban hogy felfeszítenének”,
5. „Midőn keresztfán fűgúttel ot voltam”,
6. „Midőn keresztről tegedet meghalva,
Levettünk, s vettelek az ölombe sirva,
Akkor az én szivem eppen elajulva,
Volt és minden testén mar felig meghalva.”⁶⁴⁹

Mária fájdalmainak sorolásában ugyan nem éri el a 7-es számot, de a hagyomány az 1745-ös színjátékban is minden bizonnyal a Hétfájdalmú Mária tiszteletéből származik. A Hétfájdalmú Szűzanya tiszteletét az Egyház liturgiája „Transfixio” (Törszúrás) névvel illeti, Simeon jövődölésére gondolva. Legkorábbi nyomait a keresztes háborúk Szentföld-élményében és az ennek nyomán keletkező passiómisztikában kereshetjük. Egy legenda szerint Nikodemus és Arimathiai József azon a helyen, ahol Mária a keresztet hordozó fiával találkozott, templomot építtetett, és külön rendet alapított a Fájdalmas Szűz tiszteletére. Ez lenne a ma is működő szervita rend (Ordo Servorum Mariae, Szűz Mária Szolgái, OSM), amelyet 1233-ban Firenzében alapított a Hét Szent Alapító. A szerviták mellett a ferencesek is terjesztették a fájdalmas Szűz tiszteletét.⁶⁵⁰ Fájdalmas Máriáról az Egyház egy évben kétszer emlékezik meg: nagyböjt V. vasárnapja utáni ún. fájdalmas pénteken, és szeptember 15-én, Fájdalmas Anya ünnepén. A fájdalmas pénteket legelőször 1433-ban egy kölni zsinat rendelte el „Commemoratio Angustiae et Doloris Beatae Mariae Virginis” név alatt húsvét 3. vasárnapja utáni péntekre. Ezt XIII. Benedek pápa (1724–30) helyezte át a már említett fájdalmas péntekre.⁶⁵¹

⁶⁴⁹ 1745. április 16. nagypéntek, Scena 9. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 1277–1278.

⁶⁵⁰ *Bálint* i. m. 1998. 3. kötet, 308–310; Erdélyi i. m. 2001, 2004².

⁶⁵¹ Magyar-latin Misszale az év minden napjára. Fordította, bevezetésekkel és magyarázatokkal ellátta Dr. Szunyogh Xavér Ferenc OSB. Szent István Társulat, Bp. 1933. 922–923. A Fájdalmas Anya ünnepét VII. Pius pápa terjesztette ki az egész Egyházra 1814-ben.

Az 1746-ben előadott misztériumdrámával kapcsolatban összefoglalásként elmondható, hogy a karácsonyi ünnepkör dramatikus hagyományából az alábbi jelenetek szerepelnek a csíksomlyói színjátékokban: paradicsomjelenet (Ádám-játék), égi pör (Ordo Prophetarum), Urunk bemutatása a templomban (Lichtmess-spiel), háromkirály-jelenet (Dreikönigsspiel), a betlehemi gyermekgyilkosság (Ordo Rachelis) és a 12 éves Jézus a templomban. Az ismertetett motívumok meggyőznek bennünket arról, amit a néphagyomány is tanusít: a karácsonyi (megtestesülés) és húsvéti (megváltás) ünnepkör teológiai összekapcsolása a színjátékokban is jelen van. A felsorolt jelenetek a külföldi középkori liturgiában és misztériumokban vagy külön műfajként (pl. Ordo Rachelis, Ordo Prophetarum, Lichtmess-spiel), vagy az egész üdvösségtörténetet bemutató, több napos nagy misztériumjátékok részeként, egy-egy betétjeként szerepeltek. A csíksomlyói drámák láthatóan a szenvedéstörténetre tették a hangsúlyt, de azért, hogy érthetővé váljanak az ottani események, a megtestesülés vitáját (égi pör) is színre vitték. Az is elképzelhető (erre még nincs adatunk), hogy a csíki XVIII. századi ferencesek valamilyen közvetítés révén ismerték a későközépkori nyugati darabokat, és abból merítettek, kijelöltek egy jelenetet, motívumot, melyet bemutattak Csíkban is. Erre utal az, hogy Csíksomlyó drámaiban gyakran egymásba folynak a legkülönbözőbb motívumok, jelenetek és toposzok, amelyek a XV–XVI. században még külön műfajba tartoztak.

Mindezek ellenére a Mária-siralmak frazeológiájának alkalmazása, és Mária fájdalmainak sorrendje miatt azt állítjuk, hogy az 1746-ban előadott passiójáték nem a karácsonyi ünnepkör egyes középkori műfajait (pl. Dreikönigsspiel, Ordo Rachelis, Lichtmess-spiel) akarta színre vinni, hanem a Fájdalmas Szűz Mária kínjait kívánta ábrázolni. Az egész 1746-os misztériumjáték szerkezete Mária hét fájdalmára, annak az egyes jelenetekben való bemutatására épül fel.

Az 1746-os passiójátékban Concionator, azaz a prédikátor, narrátor szerepe prózában hangzik el, feltörve a verses formát. A szereplő – funkcióját tekintve - minden bizonnyal a dramatikus prédikációk nyomát őrzi.

ÖSSZEFOGLALÁS, EPILOGUS

A csíksomlyói misztériumdrámák forrásvidékének feltérképezése során kiderült, hogy egy közös, ősi gyökerű kultúrkörrel, sajátos lelkiségről és ebből fakadó műveltségről van szó, melynek legfőbb alapja és táptalaja a középkori ferences passiómisztika. A ferencesek lángoló vallásossága; a szenvedő, megkínzott Krisztust a középpontba állító lelkisége ihlette a XIII. és XVIII. század között a devóciós passiókat, dramatikus prédikációkat, nagypénteki himnuszokat, sequentiákat és keresztútjáró népekeket, siralomszövegeket, szenvedéstörténeti misztériumdrámákat, a vallásos ponyvairódalom éltette remekműveket és az archaikus népi imádságok bámulatosan gazdag, költői világát. A dráma és a prédikáció szervesen összetartozik, egy közös gyökérből ered, csak más a liturgikus/paraliturgikus helye, funkciója és módszere. Ennek a kultúrkörnek a toposzait hordozzák, magukban művelődési, irodalmi és zenei csúcsteljesítményként egyesítik Csíksomlyó XVIII. századi, magyar nyelvű iskoladrámái. Egy töről, a középkor spirituális irodalmában gyökerező, a barokk színpadon és a népi lelkiségben patetikusabbá tett, elevenné lett motívumokkal találkozhatunk a különböző műfajokban. Ezeket az értékeket a Székelyföld archaizmusa, földrajzi elzártsága, Csíksomlyó és az ottani ferencesek által pasztorált csíki nép megszakítatlan, a középkor óta máig folytonos, tiszta katolikussága őrizte meg számunkra. A nagypénteki dráma-előadások, és a somlyai gimnáziumban tanult, a székely falvakba és városokba visszatérő diákok nagyban erősítették Csíksomlyó vallási és kulturális központtá válását, lelki, missziós kisugárzását a környező - Kárpátokon inneni és túli - katolikus magyarságra. A későközépkori elemeket úgy tudta megőrizni, átmenteni és éltetni, hogy Csík, Gyergyó, Kászon, Udvarhely és Marosszék jó része, továbbá Felső-Háromszék a XVI–XVII. század viharában is töretlenül őrizte a katolikus hagyományt. Ennek oka a csíksomlyói Szűz Mária-kegyhely létezése, fenntartó ereje, védőpajzs funkciója, a ferences kolostor lelki és szellemi kisugárzása volt.

A vizsgálódások során egyértelművé vált, hogy a XVIII. századi csíksomlyói passiójátékok a későközépkori nyugat-európai misztériumjátékok sajátosságait, elemeit hordozzák. A misztérium-előadások másik célja a tanítás, a bibliai és teológiai ismeretek elmélyítése volt. Ennek érdekében nemcsak Jézus Krisztus szenvedéstörténetét és annak ószövetségi előképeit (összesen 63 db parabolát), hanem jónéhány csodáját, példabeszédét is színre vitték. Jézus életéből – a szenvedéstörténeten kívüli eseményekből - összesen 53 momentumot mutattak be bibliai alapon. A teológiai ismereteket hitviták és elmélkedések - pl.

Szenháromság-tan, Oltáriszentség, a bukott angyalok lázadása, megtestesülésről szóló tanítás, utolsó ítélet - szintén előmozdították. A népénekek, vagy azok kissé átirrt részleteinél a legfőbb forrást a helyben Kájoni János által szerkesztett és nyomtatásban kiadott *Cantionale Catholicum* énekeskönyv (1676, 1719) jelentette, mely egy 116 versszakos dramatizált verses passiót is tartalmaz. Közvetlen Csíksomlyóhoz köthető forrás Kájoni János *Latin-magyar versgyűjteménye* is, amely a Mária-síralmaknál jelenthetett helybeli előzményt, és több éneke dramatikus előadást sejtet. Ugyanígy több XVII. századi székelyföldi kéziratos énekeskönyv passió éneke is.

Amíg Nyugaton az egész üdvtörténetet színre vitték, addig Csíkban a szenvedéstörténet kapott különös hangsúlyt. Ennek megértéséhez Ádám bűnbeesését és a Krisztus megtestesülését eldöntő pört is bemutatták. Az égi pör háttérében a középkori teológia, a „Cur Deus homo?” megtestesülés vitája áll, amely helyet kapott Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát prédikációiban is. Az égi pör az üdvtörténet rendjének megfelelően Krisztus nyilvánosságra lépése előtt kap helyet a passiójátékokban. A mennyei vita Csíksomlyón nem a megtestesülésről, hanem Krisztus kereszthaláláról szólt. Az eredetileg karácsonykor bemutatott pert a ferences hagyomány (Arnoul Gréban, Laskai Osvát) helyezte át nagypéntekre a XV. században. Ezt Stockinger Mátyás prédikációgyűjteménye (1680-as évek) közvetítette Csíksomlyóra, aki Laskai nagypénteki beszédét fordította magyarra az égi pörrel. Az égi pör és a lírai szépségű Mária-síralmak mutatják legjobban, hogy a csíki drámaírók műveikben teljesen összeillesztették, eggyé forrasztották a bibliai jeleneteket és az apokrif gyökerű, a Szenthagyományban élő motívumokat.

A csíksomlyói barokk színjátszás európai viszonylatban, időben a legtovább és térben a legkeletebbre őrizte meg az archaikus jegyeket a régi rómaiság, a klasszikus és liturgikus latinitás napkeleti bástyáján. A színi előadásokért a Mária Társulat volt a felelős, amit II. József császár 1784-ben oszlatott fel az ország többi laikus vallásos társulatával együtt.⁶⁵² Ennek következtében szűnt meg a klasszikus barokk iskolai színjátszás Csíksomlyón: a nemes tradíciót a jozefinizmus vallási közönye, romboló sivársága szüntette meg. Ahogy a felvilágosult abszolutizmus politikája a magyar állam életében is maradandó károkat tett, ugyanúgy Csíksomlyó esetében is egy szerves fejlődésbe avatkozott be felülről, durván és törvénytelenül. De hála Péterffi Márton tartományfőnök gondoskodásának és a másolók szorgalmának: a darabok szövege napjainkig fennmaradt. A következő években a Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. századi sorozatában napvilágot látó kritikai szövegkiadás

⁶⁵² *Tüskés-Knapp* i. m. 2001. 293.

után minden bizonnyal nyilvánvalóvá válik: a magyar irodalom történetében a tömegeket megmozgató színjátszás nem a felvilágosodással kezdődött, hanem korábban, a liturgikus gyökerű misztériumjátékokkal, melynek legszebb, legveretesebb példányaait a csíksomlyói ferencesek alkották és őrizték meg. A magyar művelődés, lelkiség és irodalom történetében el kell foglalniuk a méltó helyüket ezeknek a színdaraboknak. Ennek elfogadtatásához kíván hozzájárulni disszertációm is. A színjátékok „modernségéhez” sem fér kétség, hiszen az üdvtörténet bemutatása mindig aktuális, azon kívül a misztériumdrámák - főként az allegorikus szereplők segítségével - az emberi lelkiismeret vívódásait, az élet értelmét és gyötrelmeit is kiválóan ábrázolták. Minden kor emberének szemléletes példákkal mutatják be az egyéni vagy akár nemzet-méretű szenvedés lényegét, az Amor és a Dolor, a Szeretet és a Fájdalom szétválaszthatatlan kapcsolatát.

A csíksomlyói színi gyakorlat esetében kölcsönös viszonynak lehetünk tanúi: a búcsújáróhely megőrizte népét és könyvtárát katolikusnak és magyarnak, a nép pedig őrizte a ferencesek vezetésével az ősi hagyományokat. Ebből a légkörből táplálkozhattak a XVIII. század drámaíró szerzetestanárai. Ennek következtében a Napbaöltözött Asszony gyermekei nemcsak pünkösd szombatján, hanem nagypénteken is hazatérhettek az anyai házba.

IRODALOMJEGYZÉK

Kéziratos források (XVII–XIX. század)

Abért István énekeskönyve (1866–98).

Gencsapáti R. K. Plébániahivatal Irattárából megőrzésre Medgyesy-Schmikli Norbert gyűjteményében

Actiones Comicae in vitia invectivae ac ex adverso ad heroicos virtutum actus exstimulantes. Csíksomlyó, 1776–80.

Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A VI 8/5276.

Actiones tragicae sanctissimam domini et redemptoris nostri passionem ac mortem, aliaque sacrae et evangelicae historiae mysteria lamentabiles casus in ea signatos, divinaeque justitiae ac misericordiae exempla piae Christi-fidelium meditationi et compunctioni scenice proponentes. Csíksomlyó, 1776–80.

Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A VI 6/5274.

Bocskor János énekeskönyve (1716–39). OSZK FM 1/073.

Csíksobotfalvi kézirat (1675). OSZK Ms Mus 1211.

Czerey János-énekeskönyv (1634–51). OSZK Oct. Hung. 1609.

Császár Ferenc-énekeskönyv (XVIII. század). OSZK Quart. Hung. 4198.

Domokos Pál Péter: Ferences Névtelen Kottás Kézirata 1741-ből. (H. n., é. n.) Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet (Budapest), jelzet nélkül

Dőri énekeskönyv (1763–74). Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár, 10a E 29/1.

Écsi énekeskönyv (1700–25). Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár, 10a E 29/3.

Halász-Losteiner Leonárd: Propago Vitis Seraphicae, seu Historia Provinciae Seraphico–Transylvanicae Ordinis Fratrum Minorum. Kolozsvár, 1786–89.

Herchl Antal-énekeskönyv (1765–1806). Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, 10a E3

Kájoni János: Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium), Csíksomlyó, 1659–77. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A V 3/5250.

Kecskeméti graduál (1637–81). MTAK K 74.

Komáromi-énekeskönyv (1701). OSZK Oct. Hung. 483.

Liber Dogmatum I–III. Csíksomlyó, 1800 körül
Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest, CSK, 264, 270, 273

Liber exhibens Actiones parascevicas ab anno 1730 usque ad Annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyoviensium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens; et continens Repraesentationem, Enucleationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascevicas, Devoto Populo ad aedificationem quott Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774.

Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A VI 7/5275.

Losteiner Leonárd: Chronologia Topographico. Chronographica seu Sub specie Annuae Felicitatis et Calamis totis Provinciae Transilvanicae et Siculiae Descriptio pervetusti Monastery Csik Somlyoviensis ad Beatam Virginem Visitantem In Feriis Philosophicis jussu Admodum Reverendi P. Martini Péterffi Ord. Min. Strict. Obs. Refor. Almae Provinciae Proto-Regis Hungariae S. Stephani in Trassylvania Praedicatoris, Sacrosanctae Theologiae Lectoris Generalis etc. Nec non Actualis Ministri Provincialis edita, ac Venerationi Magnae Dominae in Thaumaturga Csikiensi Auxiliarici contra Haereses dicata a P. Fratre Leonardo Losteiner Praefatae Provinciae et Instituti AA. LL. et Philosophiae Lectore Ordinario Anno a Partu Virgineo MDCCLXXVII. Kolozsvár, 1776–77.

Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A V 7/5254.

Magyar cantionale (XVIII. század). EK A-112.

Maracsko Anzelm-énekeskönyv (XVIII. sz. első fele)
Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár BK 51. Mf: OSZK FM 1/2202.

Mihál Farkas-kódex (1677–87). OSZK Oct. Hung. 482.

Paksi Márton György-énekeskönyv (1760). Mf: OSZK FM/I. 2203.

Pálffi Márton-énekeskönyv (1694). OSZK Quart. Hung. 1985.

Petri András-énekeskönyv (Jancsó Benedek-kódex, 1630–31).
OSZK Quart. Hung. 1395.

Szabó János-énekeskönyv (1783). OSZK Oct. Hung. 1364.

Szoszna Demeter György-énekeskönyv (1714–15)
Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár, BK 248/1-2.

Turóci cantionale (XVII. század második fele). EK A-113.

Veres Lajos [Ludovicus Veres]: Facies vetus et nova Provinciae Transylvaniae. Kolozsvár, 1753.
Kolozsvár, Ferences Rendház Levéltára, jelzet nélkül

Nyomtatott források (XV–XVIII. század)

Analogia Veteris ac Novi Testamenti, in qua primum Status Veteris, deinde consensus, proportio et conspiratio, illius eum Novo explicatur Authore Martino Becano S. J. Theologo Editio postrema accuratissime ad lapidem lydium expunctis erroribus revocata. Lovanii, Apud G. Stryckwant sub aurea Lompade, et Bruxellis, Typis Francis T. Serstevens prope PP. Praedicatores, 1705.

Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 3570.

Avantinus, Nicolaus: Vita et doctrina Jesu Christi. Tyrnavia, Typis Academicæ, 1737.

Az Üdvözítő Jesus Kristus Keresztenek Uttya. Melly Tizen-négy Allásokra, avagy Térdeplésekre osztatott, és a' Romai szentséges Pápáktól sok Szent Búcsúkkal mind az élő Keresztény Híveknek lelki-vigasztalásokra, s mind a' Világból ki-múltaknak könnyebbülésekre engedtetett, és most újjonnan az Erdély-Országi Sz. István Király Patrociniumra-alatt vitézkedő Seraphicus Sz. Ferencz szorosabb rendin-lévő Provinciájában fel-állittatott. T. P. Provinciális engedelmeből. Nyomtatott Csikban, 1738.

Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós. Ltsz. 268;

2. és 3. kiadás: Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Ltsz. 40419.

Bernardinus de Bustis: Mariale de singulis festivitatibus Beatae Virginis per modum sermanum tractans. Hagenau, 1506.

Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Csíkszereda, Ltsz. 804. (Lugdunum, apud Johannem Cleyn, 1502. OSZK Ant 3009.)

Bourghesius, Johannes [szerk.]: Vitae passionis et mortis Jesu Christi Domini Nostri Mysteria. Antwerpiae, apud Hericum Aertissimum, 1622.

Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 1270.

Calamatus, Alexandrus: Spectaculum dolorosum passionis et mortis Christi Domini Nostri et Compassionis Beatae Mariae Virginis suae Dilectissimae Matris. Tractatus tertius adventualis seu Expectatio Incarnati Verbi Divini Complectens conciones in Dominica et Festa per Adventum occurrentia. Authore Admodum Reverendo Domino Alexandro Calamato

sacerdotes saeculari de Messina. Nunc primo in Germania praebo et latinitati datus. Quibus Accesserunt duo eiusdem Authoris opuscula Divini Verbi Praeconibus, religiosae vitae cultoribus, nec non animarum Curatoribus utilissima: primum exhibens spectaculum dolorum Passionis et mortis Domini Nostri Jesu Christi; alterum continens praxim adiuvandi infirmos et agonizantes ut pie et sanctae moriantur. Impensis Joannis Godefridi Schönwetteri Bibliopolae Francofurtensis, Moguntiae, Apud Nicolaum Heyll. Archiepiscopalem et Academicum juratum Typographum, Anno Salutis reparatae, 1656.

Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 548–551.

Cantionale Catholicum. Régi, és Uj, Deák, és Magyar Aítatos Egyházi Énekek, Dicsiretek, Soltárok, és Lytaniák [...] Mellyet Ez előtt Seraficus Sz. Ferencz Szerzetéből-való Páter F. Kajoni Janos szorgalmatos munkával egyben-szedett volt. A Csiki Sarlós B[oldog] A[sszony] Kalastromában nyomtattatott, 1719.

Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Ltsz. 5202.

Caracciolus, Robertus: Sermones de laudibus sanctorum. Venezia, Bernardinus Benalius, 1490.

Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 6192.

Dicsoseges Szent Ferencz Atyank Harmadik Rendén-lévő Atyafiaknak Regulaja. Mellyet regenten 3-dik Honorius, 9-dik Gergely és több következendő Szentséges pápák megerősítvén ki-adtak. Annak utána említett SZ. Ferencz Szerezete-béli Recollectus Pap, üdvösséges tanúságok adásával bővebben ki-tévén Német nyelven Coloniában 1724 esztendőben világosságra bocsátott. Mostan pedig magyarra fordíttatvan, a' Magyarok lelki hasznokra Tisztelendő Pater Tamási György Theol. Doctornak, Szent Miklós pk. Patrociniuma-alatt vitézkedő Al-Torjai Catholica Ecclesia buzó Megyés Pásztorának, Nemes Kézdi, és Orbai Székek Erdemes Fő Esperestének Istenes költségével ki-nyomtattatott Superiorok engedelméből. A Csiki Sarlós Boldog Asszony Klastromában 1753. Esztendőben.

Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 1254.

Evangeliumok es Epistolak. Meljeket Esztendő-által olvastat az Anyaszentegyház a Romai rend szerint Vasárnapokon, Ünnepeken, és Böjtben minden nap; némely aítatos énekkel, és külömb-féle szükségek-ért-való Imádságokkal egygyütt. Ezekhez a Lelki Pásztoroknak

nagyobb könnyebbségére adattak a betegekkel, halálra vált, és meg sententziázott emberekkel mondatandó más szép Imádságok-is. A Csiki Sarlós Boldog Aszszony Kalastromában, 1747. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 2403, 2795.

Ferrerus, Vincetius: Sermones de tempore. Heinrich Quentell, Köln, 1487. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 6218.

Gritsch, Johannes: Quadragesimale. Anton Koberger, Nürnberg, 1483. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 6180. Coll. 1.

Hortus Gethsemanicus Ex Variis Figuris Testamenti Veteris Prophetiis, et Documentis, ex Evangelio depromptis Consitus et Soli Deo Sacratu seu Preces Jaculatoriae, et Poenitentiales in Vita, Amarissima Passione et Resurrectione Domini Nostri Fundatae ac eidem Jesu Christo Crucifixo Ante oculos Agonizantium posito oblatae. Varadini, Typis Seminarii B[eatae] M[ariae] V[irginis] per Michaellem Becskereki, Anno, 1754.

Hymni Vesperarum Ecclesiastici. Ex Psalterio Romano, Missaeque ex Graduali Selectae, etc. Pro usu expeditiore Organistarum nostrae Provinciae strictioris Observantiae S. P. N. Francisci in Transylvania. In Conventu Csikiensi ad B. V. M. Visitantem, 1741. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A V 15/5262, A V 16/5263.

Illyés István: Halottas Énekek A' Szomorú Temetések alkalmatosságára. Nagyszombat, 1693. RMK I. 1446.

Juhász Máté: Szép aítatos külömb-külobféle Magyar Versek, Mellyeket más több szerzetes foglalatossági között egykor' 's máskor irogatott, most pedig némelly közönséges Házi Orvosságokkal egygyütt Nemes és Privilegiumos Jász-Apáti Várossának Istenes költségével ki-nyomtattatott Elöljárók Engedelméből. Kolozsvár, 1761. 77–164.

Kristus Jesus élete és tanétása Melly a Négy Evangelisták Írásiból egybe szedetett és Elmélkedésekre egész esztendőnek minden napjaira el osztatott a Jésum Társaságából lévő tisztelendő Avancinus Miklós pap által. Az után Illyés András A Tekéntetes és Tiszteletes Posonyi Káptalan Anya-Szent-Egyháznak Lectora által, Nagy Szombatban, Nyomtattatott az Academiai Bötükkal, 1759. Esztendőben.

Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, 8673.

Lachrymarum Marianarum. Cum piis Animae Poenitentis gemitibus, ac Epigrammatum miscellaneorum appendice. Tyrnaviae, Typis Academicis, 1740.

Csíki Székely Múzeum, Ferences Állomány, Csíkszereda, Leltári szám: 1075.

Lelki-isméretnek ösztöne, Az az: egy titkos értelmű tövisses kert Mellyben A' nyóltzad napig kesergő buzgó áhétatos Lélek tsendes nyúgodalommal magánossan munkálódik. Elsőben Jött ez világosságra Deák nyelven a' most folyó Saeculumnak vagy-is századik esztendőnek harmincz harmadikában. T. P. Fr. Aemilianus Nieberle Fölső Németh-Országi Szerafikus Szent Ferencz Provinciábéli Szerzetesse által. Most pedig Ugyan azon Szent Atyának Magyar-Országi Bódog Asszony Provintziabéli Fő Tisztelendő s nagy Érdemű Pater Provincialissa Egedelméből egy méltatlan szolgája Magyar nyelvre fordította többeknek is lelki vigasztalásokra. Nyomtattatott Győrbe, Streibig Gergely János Királyi, Püspöki és Városi privil Könyv-nyomtató által, 1770-dik Esztendőben.

Liliom Kertecske. Azaz Szep Istenes Viragokkal oszve szedet külömb külömb-féle Imadságokkal, Litaniakkal, és az Szentséges Papaktul engedtetet tellyes Buczúkkal be vettetett Aetatos Könyvecske. Mellyet az Keresztyén Hiveknek Lölki vigasztalásokra Egy Aétatos Szerszetes Lélek, maga Költségével ki nyomtattatott. Az Tisztelendő Pr. Provincialis engedelmevel. Nyomtatta Posoniban Zerweg Johann Gergely 1675. Esztendőben. (RMK I. 1186)

Ludolphus de Saxonia: Vita Jesu Christi e facetis quattuor Evangeliorum sanctorumque patrum fontibus derivata. Lyon, Claudius Davost, pro Stephano Gueynard, 1514.

Makula nélkül való tükör, melly az Üdvözítő Jesus Kristusnak, és Szent Szüléinek életét, ugy keserves kinszenvedését és halálát adgya elé, Melly Superiorok Engedelmebül Szűz, Szent Klára Szerzetében lévő Ujfalusi Judith által Cseh nyelvből Magyar nyelvre fordittatott, Nagy-Szombatban, Á Jesus Társasága Akademiája betűivel 1712. Esztendőben.

Manuale Sodalium Beatae Mariae Virginis. A Csíki Kalastrom Betűivel, 1757.

Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, 28658

Náray György: Lyra Coelestis svavi concordia Divinas Laudes personans. Tyrnavia, 1695. OSZK FM 2/281. RMK I. 353, 1480.

Nebridius a Mündelheim: Fasciculus Myrrhae. Lucern, bei David Hautt, 1648.
Csíki Székely Múzeum, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 1218.

Octava seraphica religiose spiritualia ecercitia facienti Singulis annis per Octo Continuos Dies Studiose pariter ac devote celebranda authore P. F. Aemiliano Nieberle. Reimpressum: In Conventu Csikiensi, Sumptibus Spect. Ac Generosi D. Michaelis Bors. Anno 1733.
Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 2730

Oswaldus de Lasko [Laskai Osvát]: Sermones de Sanctis Biga salutis intitulati. Hagenau, 1497. OSZK Inc 1029.

Stanihurstus, Guilelmus: Dei immortalis in corpore mortali patientis historia, Moralis Doctrinae Placitis commendationibus illustrata. Typis Academicis per Frider Gall, Nagyszombat, 1731.
Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Ltsz. 3559.

Stanihurstus, Guilelmus–Ozolyi Flórián [ford.]: A halandó testben szenvedő halhatatlan Istennek Szentséges Historiája, melly a Jézus Zászlója alatt vitézkedő Szent Társaságbéli Tisztelendő Pater Guilielmus Stanihurstus által deák nyelven ki adattatott Most pedig Töb Keresztény hiveknek lelki idvösségekre Szent Ferencz szerzetbéli Magyar országi Boldog Asszony Provinciája-béli T. P. Provincialis rendeléséből magyar nyelvre fordéttatván, a méltóságos baro, ikladi Szluha Ferencz Salgó Vára örökös Urának, Császár, és Koronás Király Urunk eő Felsége Udvari Actualis Tanatcsának, és Magyar Cancellariája Assessorának, Nagy jó Patronus Urnak eő Nagyságának istenes költségével ki nyomtattatott. Posonban Proyer János Pál által, 1727 dik Esztendőben.

Szerafim Szent Ferenc Regulaja. Csíksomlyó, 1726.

Úti társ, az-az reggel, s estve s egyeb üdökben gyakorlando imádságok, hála-adások, dicsiretek, es lelki ohajtások, Mellyek, Mint-egy jó úti társaság Embert e földi

szarándokságában vigasztalják, és végre Mennyei hazájába juttatják. Nyomtattatott superiorok engedelméből a csiki kalastromban, 1724. esztendőben.

Máriaradnai Ferences Kolostor Könyvtára, jelzet nélkül

Vitae passionis et mortis Jesu Christi Domini Nostri Mysteria. Apud Henricum Aertissimum, Antwerpiae, 1622.

Forráskiadványok, feldolgozások, elemzések

- A csíksomlyói kegytemplom és kolostor. A Csíksomlyói Ferencrendi Kolostor kiadása. Csíksomlyó, 1999.
- A hermeneutika elmélete. Szerk. Fabiny Tibor. JATEPress, Szeged, 1998. (Ikonológia és Műértelmezés 3.)
- A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840). Összeállította: Stoll Béla. Balassi Kiadó, Bp. 2002.
- A tipológiai szimbolizmus. Tanulmányok. Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből. Válogatta és szerkesztette: Fabiny Tibor. JATEPress, Szeged, 1998. (Ikonológia és Műértelmezés 4.)
- Akárki. Misztériumjátékok, mirákulumok, moralitások. Európa Könyvkiadó, Bp. 1984.
- *Alszegehy Zsolt*: Ismeretlen magyar dráma a XVII. század elejéről. In: EPhK 1935. 34–64.
- *Alszegehy Zsolt–Szlávik Ferenc*: Csíksomlyói iskoladrámák. Bp. 1913. (Régi Magyar Könyvtár 32.)
- *Angyal Endre*: Csíksomlyói misztériumok. In: Vigilia (VI)1940, (VII)1941.
- Apokrifek. Szerk. Vanyó László. Szent István Társulat, Bp. 1980. (Ókeresztény Írók II.)
- Arany Miatyánk az imádandó, dicsérendő és keserűséggel szenvedő Úr Jézus Krisztus halálához. Javított kiadás. Bagó Márton és neje, Bp. 1900.
- Assisi Szent Ferenc művei. Szerk. Hidász Ferenc OFM és Várnai Jakab OFM. Agapé, Újvidék-Szeged-Csíksomlyó, 1993. (Ferencses Források 1.)
- Az iskolai, a populáris és a hivatásos színjátszás Magyarországon. Szerk. Nagy Júlia. Az anyagot gyűjtötte: Kiss Katalin, Nagy Júlia. Universitas Kiadó, Bp. 1998. Kiegészítés a hasonló című bibliográfiához Nagy Júlia szerkesztésében: Miskolc, 2000.
- *Balanyi György*: A magyar ferencesség rövid története. Bp. 1961. Kézirat (Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest)
- *Bálint Sándor*: Boldogasszony vendégségében. Veritas Könyvkiadó, Bp. 1944.
- *Bálint Sándor*: A Júdás-misztérium hagyományvilágunkban. Vigilia 1974/4. 245–247.
- *Bálint Sándor*: Ünnepi Kalendárium 1–3. Mandala Kiadó, Szeged, 1998.

- *Bálint Sándor–Barna Gábor*: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Szent István Társulat, Bp. 1994.
- *Ballagi Aladár*: A csíksomlyói szent-ferenczrendi zárda könyvtára. In: MKSz 1879. 266–267.
- *Balogh Elemér–Kerényi Imre*: Csíksomlyói passió. Helikon Kiadó, Bp. 1982.
- *Bándi Vazul*: A csíksomlyói római katolikus főgymnasium története. In: A csíksomlyói római katolikus főgymnasium értesítője 1895–96. Csíksomlyó, 1896. 1–440.
- *Baráth Béla*: Ősnyomtatványok Csíksomlyón. In: Erdélyi Tudósító 1941. 54–56.
- *Barna Gábor*: Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún. In: Barna Gábor: Búcsújárók. Kölcsönhatás a magyar és más európai vallási kultúrákban. Lucidus Kiadó, Bp. 2001. 173–191.
- *Barsi Balázs–Dobszay László*: „Íme, most fölme gyünk Jeruzsálembe.” Hitünk misztériumai a nagyheti liturgiában. Márton Áron Kiadó, Bp. 2001.
- *Bécsy Tamás*: Kétféle király(ság). In: Barokk színház – barokk dráma. Az 1994. évi egri *Iskoladráma és barokk* című konferencia előadásai. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna. Debrecen, 1997. 170–175.
- *Benda Kálmán*: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a 18. századi Magyarországon. In: Valóság 1976/4. 54–61.
- *Benda Kálmán*: Ferences iskola Esztelneken a 17. században. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk. Zombori István. Szeged, 1988. 131–138.
- *Benedek Fidél* OFM: Csíksomlyó (Tanulmányok). Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Sas Péter. Előszó: P. Benedek Domokos O. F. M. provinciális. A kísérőtanulmányt írta és a bibliográfiát összeállította P. Pap Leonárd OFM. Kiadja a Szent István királyról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány, Kolozsvár, 2000.
- *Benedek Fidél*: A Szent István Királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány I–II. (Tanulmányok) Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette: Sas Péter. Kolozsvár, 2002. (Szent Bonaventura – Új Sorozat 24.).
- *Berner Weltgerichtsspiel*. Aus der Handschrift des 15. Jahrhunderts. Hrsg. von Wolfgang Stammeler. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1962. (Texte des späten Mittelalters, Heft 15.)
- *Biblia pauperum*. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár negyvenlapos Blockbuch *Biblia pauperuma*. A tanulmányt, a jegyzeteket és a képaláírásokat írta: Soltész Zoltánné. Magyar Helikon, Bp. 1966.

- Biblikus Teológiai Szótár. Xavier Léon-Dufour irányításával szerkesztette Jean Duplacy, Augustin George, Pierre Grelot, Jaques Guillet és Marc-Francois Lacan. A magyar kiadást szerkesztette: Szabó Ferenc SJ és Nagy Ferenc SJ. Szent István Társulat, Bp. 1972.
- Blockbücher des Mittelalters. Bilderfolgen als Lektüre. Hrsg. von Gutenberg-Gesellschaft und Gutenberg-Museum. Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1991.
- Bocskor János énekeskönyve 1716–1739. Domokos Pál Péter hagyatékából sajtó alá rendezte: Csörsz Rumen István. Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2003.
- *Boros Fortunát OFM: A csíksomlyói ferences kolostor története.* In: Csíkszereda Város Évkönyve 2003. Polgármesteri Hivatal, Csíkszereda, 2003. 141–147.
- *Boros Fortunát OFM: Az erdélyi ferencrendiek.* Szent Bonaventura Könyvnyomda nyomása, Cluj-Kolozsvár, 1927.
- *Boros Fortunát OFM: Csíksomlyó, a Kegyhely.* Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1994.
- *Brockhaus-Riemann: Zenei lexikon.* Szerk. Carl Dahlhaus és Hans Heinrich Eggebrecht. A magyar kiadás szerkesztője: Boronkay Antal. Zeneműkiadó, Bp. 1984.
- Codex Caioni saeculi XVII (facsimile, transcriptiones) 1–2. Kiadta: Diamandi, Saviana–Papp Ágnes. București, 1993., Bp. 1994. (Musicalia Danubiana 14/ab)
- *Cornell, Henrik: Biblia pauperum.* Stockholm, 1925.
- *Czövek Judit: Ha mi meghalunk...* Zoborvidéki virrasztóénekek. Kalligram, Pozsony, 2002.
- Csodás evangéliumok. Szerk. Dörömbözi János. Telosz Kiadó, Bp. 1996.
- *Daczó Árpád Lukács OFM: Csíksomlyó titka,* Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000.
- *Daczó Árpád Lukács: A gyimesi Babba Mária.* In: Népismereti dolgozatok. Bukarest, 1980.
- *Dám Ince OFM: A ferences szellem forrásainál.* Bp. 1943. (Klly. Papi lelkiesség 8.)
- Das Benediktbeurer Passionsspiel. Das St. Galler Passionsspiel. Nach den Handschriften hrsg. von Eduard Hartl. Halle/Saale, Max Niemeyer Verlag, 1952.
- Das Donaueschinger Passionsspiel. Nach der Handschrift mit Einleitung und Kommentar neu hrsg. von Anthonius H. Touber. Philipp Reclam, Stuttgart, 1985.
- Das Drama des Mittelalters III. Passionsspiele. Weihnachts- und Dreikönigsspiele. Fastnachtsspiele. Hrsg. von Richard Froning. Union Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, é. n.

- Das Künzelsauer Fronleichnamspiel. Hrsg. von Peter K. Liebe-now. Walter de Gruyter et Co., Berlin, 1969.
- *Demeter Júlia*: A csíksomlyói passiók műfaji sajátosságai. In: A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 19–25;
- *Demeter Júlia*: Műfaj és funkció összefüggései a csíksomlyói ferences színpadon. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 743–753. (Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti konferenciák 1/2)
- *Demeter Júlia*: Nincsen fájdalom, mint az én fájdalmam... A Csíksomlyón 1734. április 23-án, nagypénteken előadott passiójáték. In: Új forrás. Irodalom, művészet, társadalomtudomány. XXXVI(2004). 9. szám. 103–107.
- *Demeter Júlia*: Színjátéktípusok a magyarországi iskolai színjátszásban. In: Barokk színház – barokk dráma. Az 1994. évi egri *Iskoladráma és barokk* című konferencia előadásai. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna. Debrecen, 1997. 112–119.
- Deutsches Literatur-Lexikon. Hrsg. von Heinz Rupp (Mittelalter) und Carl Ludwig Lang (Neuzeit). Francke Verlag, Bern und Stuttgart, 1988.
- Dicsérvjáték az Urat. Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel, erdélyi változatokkal. Szerk. Geréd Vilmos, Gál Alajos, Illyés István, Dr. Marton József. Gyulafehérvár, 1993.
- Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon I. Red. Kurt Illing und Christie Stöllinger. Walter de Gruyter, Berlin–New-York, 1978.
- Die Salzburger Armenbibel. Codes a IX 12 aus der Erzabtei St. Peter zu Salzburg. Einführung, Übertragung, Übersetzung von Dr. Karl Forstner. Verlag Anton Pustet, Salzburg–München, é. n. (1976)
- *Dobszay László*: A középkori magyar temetés maradványai az erdélyi néphagyományban. In: „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk. Tüskés Gábor. Magvető, Bp. 1986. 189–210.
- *Dobszay László*: A római officium. Magyar Egyházzene V. évf. (1997/1998) 2–3. szám, 133–152.
- *Dobszay László*: Az esztergomi rítus. Új Ember Kiadó, Bp. 2003.
- *Domokos Pál Péter* „... édes Hazámnak akartam szolgálni ...” Szent István Társulat, Bp. 1979.

- *Domokos Pál Péter*: A Csíkcsobotfalvi kézirat. ItK 1929. 209–214.
- *Domokos Pál Péter*: A csíki énekeskönyvek. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 102–112.
- *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság. Fekete Sas Kiadó, Bp. 2001⁶.
- *Domokos Pál Péter*: Kájoni János halálának 300. évfordulójára. Vigilia 1987. LII. évf. 6. szám, 402–406.
- *Dömötör Tekla*: A passiójáték. Bp. 1936.
- Egerer Fronleichnamspiel. Hrsg. von Gustaw Milchsack. Gedruckt für den litterarischen Verein in Stuttgart, Tübingen, 1881.
- Éneklő Egyház. Római Katolikus Népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal. Szent István Társulat, Bp. 1985.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek – Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540–1699. Szerk. Szilágyi Sándor. 1–21. Bp. 1875–1898.
- Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737. Közzéteszi: Kovács András és Kovács Zsolt. Jegyzetek: Kovács András. Kolozsvár, 2002.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: „...csak ide van bizodalmam...” Vigilia 2001/1.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Aki ezt az imádságot... Élő passiók. Kalligram, Pozsony, 2001, 2004².
- *Erdélyi Zsuzsanna*: „Gyönyörűségnek kertyiben.” Ádám-vigasztalók. Új Írás 1983/1. 75–91.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: A ferences lelkiség jelenléte a népi szent költészetben. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 2. kötet, 799–814.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. In: Ethnographia LXXXII. évf. 1971/3.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Az archaikus népi imádságok. In: Magyar Néprajz V. Magyar Népköltészet. Főszerk. Vargyas Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. 692–748.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a nép vallásosság köréből. Szerk. Erdélyi Zsuzsanna. Szent István Társulat, Bp. 1991. 51–142.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Egek csillaga. Vigilia 2001/5. 374–380.

- *Erdélyi Zsuzsanna*: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1976. Bővítve: Kalligram, Pozsony, 1999.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Húsvét hangja a Kenyeri Énekeskönyvben. *Vigilia* 2000/4. 293–304.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Későközépkori közköltészeti emlékek a hazai interetnikus – délszláv – szakrális hagyományban. In: A hagyományos műveltség továbbélése. (Az I. Magyar-Jugoszláv konferencia előadásai) Folklór és Tradíció I. Szerk. Kiss Mária. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp. 1984. 43–105.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Kisded ünnep. Mária-altatók. *Új Írás* 1979/12. 33–48.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Még mindig a népi kéziratokról! *Vigilia* 1999/1. 296–313.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Megint a népi kéziratokról! *Vigilia* 2000/1. 53–62.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Siralmas az én életem. A Mária-síralmak költészete. *Új Írás* 1979/6. 55–72.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Theophilos-Tenfilius (VI–XX. század). In: *Vigilia* 1975/2. 100–108.
- *Erdélyi Zsuzsanna*: Zengő templomok, otthoni áhítatok. Kéziratok népénekek. *Kortárs* 1994/12. 1–8.
- *Fabiny Tibor*: Előkép és beteljesülés. In: A tipológiai szimbolizmus. Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből. Válogatta és szerk. Fabiny Tibor. JATE Press, Szeged, 1998. (Ikonológia és Műelemzés 4.)
- *Fáy Zoltán*: Ferencesek Gyöngyösön. Fejezetek a gyöngyösi barátok életéből. A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány kiadása, Bp. 1999.
- *Ferenczi Ilona*: Előszó. In: *Protestáns Graduál. Szemelvények a 16–17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célokra.* Készítette Ferenczi Ilona, Dobszay László–Bódis Tamás és Farkas Zoltán közreműködésével. Református Egyházzenészek Munkaközössége, Bp. 1996.
- *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I. Bp. 1899. II. Bp. 1902.
- *Fischer, Columban*: Die Meditationes Vitae Christi. In: *Archivum Franciscanum Historicum*. 1932.
- *Forrai Magdolna*: Egy ismeretlen Kájoni-kézirat. *MKSz* 1972. 91–93.
- *Fülöp Árpád*: Csíksomlyói misztériumok. In: A csíksomlyói római katolikus főgymnasium értesítője. Csíksomlyó, 1891/1892. 3–25.
- *Fülöp Árpád*: Csíksomlyói nagypénteki misztériumok. Bp. 1897.

- *Fülöp Árpád*: Egy nagypénteki misztérium. In: Az ungvári katolikus főgymnasium értesítője. Ungvár, 1893/1894. 52–95.
- *Galla Ferenc*: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. S. a. r.: Fazekas István. Budapest 2005. 117–299. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, Vol. 2.)
- *Glósz Miksa*: A Csik-Somlyói Szent-Ferenczrendi szerzetesek könyvtárában található régi magyar könyvek jegyzéke. Csik-Somlyón, 1885.
- *Glósz Miksa*: A Csik-Somlyói Szent-Ferencz-rendi szerzetesek nyomdájában az 1662–1884-dik évig megjelent könyvek és egyéb nyomtatványok teljes czimtára. Csik Somlyón, 1884.
- *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635. I–II.* Közreadja: Ferenczi Ilona. Bp. 1988. (Musicalia Danubiana 9.)
- *Greban Paris et Greban Raynaud*: Le Mystere de la Passion d’ Arnoul Gréban. Paris, 1878.
- *Györffy Pál*: Az erdélyi ferences kusstódia története. (Eredeti címe: Ortus, progressus, vicissitudines, excisio et restauratio olim custodiae, nunc ab anno 1729 Provinciae Transylvaniae ordinis minorum S. P. N. Francisci... Romae, 1729. Csíksomlyó, 1737.) Latinból fordította és a bevezetést írta: Domokos Pál Péter. Bp. 1989.
- *György József*: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj – Kolozsvár, 1930.
- *Haag, Herbert*: Bibliai Lexikon. Szent István Társulat, Bp. 1989.
- *Harangozó Imre*: „Krisztusz háze arangyosz...” Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 1998.
- *Harangozó Imre–Kővári Réka*: Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincsestárából. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2005.
- *Hazajöttünk...* Pünkösdi Csíksomlyón. Szerk. Asztalos Ildikó. Gloria Könyvkiadó, Kolozsvár, 1992.
- *Holl Béla*: Hozzászólás Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna „Archaikus és középkori elemek népi szövegekben” című előadásához. In: Ethnographia LXXXII. évf. 1971/3.
- *Hopp Lajos*: A megújult iskoladráma-kutatás iránya. In: Barokk színház – barokk dráma. Az 1994. évi egri *Iskoladráma és barokk* című konferencia előadásai. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna. Debrecen, 1997. 7–15.

- *Horváth Sándor*: A ferencesek és a grádistyei horvátok. In: A ferences lelkiiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Öze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba-Budapest, 2005. 2. kötet, 815–825.
- *Huszár Zsóka*: Az 1748-as csíksomlyói passió. Szakdolgozat. Károli Gáspár Református Egyetem, Bp. 2000.
- Iskoladrámák (XVIII. század). Szerk. Demeter Júlia. Unikornis Kiadó, Bp. 1995. (A Magyar Dráma Gyöngyszemei 4.)
- *Jakab Gábor*: „Nap, Hold, csillagok, velem zokogjatok!” Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból. In: Hitvallás. A Győri Egyházmegye lapja. IV(2003) 10. szám. 17.
- *Jáki Sándor Teodóz*: A kunszigeti Krisztus-keresés. Jel 1991/2. 10–15; A Kunszigeti Jézuskeresés. Honismeret XXVII. évf. 2. szám, 1999. április, 34–41.
- *Jáki Sándor Teodóz*: Csángókról, igaz tudósítások. Való Világ Alapítvány, Bp. 2002.
- *Jáki Sándor Teodóz*: Musica Sacra I–II. Jegyzet a szemináriumok énekóráihoz. H. n, é.n. (1974)
- *János István*: A középkor himnusz költészete. Tankönyvkiadó, Bp. 1992.
- *Jénáki Ferenc*: Kájoni János énekeskönyve és forrásai. Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, Kolozsvár, 1914.
- Jezsuita iskoladrámák – ismeretlen szerzők, programok, színlapok. RMDE XVIII. század, 4/2. S. a. r.: Alszeghy Zsoltné–Berecz Ágnes–Keresztes Attila–Kiss Katalin–Knapp Éva–Varga Imre. Szerk. Varga Imre. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, Bp. 1995.
- Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők). RMDE XVIII. század, 4/1. S. a. r.: Alszeghy Zsoltné–Czibula Katalin–Varga Imre. Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, Bp. 1992.
- *Jöcher, Christian Gottlieb*: Allgemeines Gelehrten Lexicon II. Leipzig, 1751.
- *Kájoni János*: Fekete könyv. Az erdélyi ferences kusstódia története, 1684. Domokos Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta, valamint a Kusstódia történetét fordította: Madas Edit. Az okleveleket fordította: Szovák Kornél. Scriptum Kft. Szeged, 1991.
- *Karácsonyi János*: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Bp. 1922.
- *Karáth Tamás*: Az angol misztériumjátékok gyökerei a ferences spiritualításban. In: A ferences lelkiiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk.

Őze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 705–728.

- *Kardos Tibor*: A magyar színház kezdetei. Színháztudományi Intézet, Bp. 1960.
- Katalog der deutschsprachigen geistlichen Spiele und Marienklagen des Mittelalters. Von Rolf Bergmann unter Mitarbeit von Eva P. Diedrichs und Christoph Treutwein. In Kommission bei der C. H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, München, 1986.
- Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16–17. század. Szerk., jegyzet, előszó: Tomisa Ilona. Ford. Domokos Pál Péter, Rosdy Pál, Varga Imre. Osiris, Bp. 2002. (Millenniumi Magyar Történelem, Források)
- *Kedves Csaba*: A csíksomlyói misztériumdrámák szerkezeti kérdései. In: A magyar színház honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 32–42.
- *Kedves Csaba*: A XVIII. századi ferences misztériumdrámák poétikai-retorikai vizsgálatának lehetőségei. In: Iskola és színház – School and Theatre. School and theatre in the Past and Nowadays – Az iskolai színháztudomány múltja és jelene. Miskolc 2002. CD-ROM
- *Kedves Csaba*: Actio parasceveica. Történeti rétegek a csíksomlyói misztériumdrámákban. In: Székelyföld, 1999/5. 66–89.
- *Kedves Csaba*: Folklorisztikus motívumok a csíksomlyói misztériumdrámákban. In: Barokk színház – Barokk dráma. Az 1994. évi egri *Iskoladráma és barokk* című konferencia előadásai. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna. Debrecen, 1997. 161–169.
- *Kedves Csaba*: Kájoni és a régi magyar dráma I–II. In: Magyar Felsőoktatás 1996/4. 41–42; 1996/5–6, 48–49.
- *Kedves Csaba*: Magyar nyelvű drámatörzsek a 15. század végéről. In: A magyar színház születése. Szerk. Demeter Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000. 200–209.
- *Kerényi Ferenc*: „... az a szép, szomorú Jézuska” Könyvkritika az újabban előkerült csíksomlyói passiókat bemutató kötetéről. In: Új forrás. Irodalom, művészet, társadalomtudomány. XXXVI(2004) 9. szám. 98–102.
- *Kilián István–Pintér Márta Zsuzsanna–Varga Imre* [szerk.]: A magyarországi katolikus tanintézmények színháztudományának forrásai és irodalma 1800-ig. Szerk. Varga Imre. Argumentum Kiadó, Bp. 1992.
- *Kilián István*: A betlehemes játék a XVII. századi Magyarországon. ItK 1992. 633–638.

- *Kilián István*: A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig. Argumentum Kiadó, Bp. 1994.
- *Kilián István*: A minorita iskolai színjátszás a XVIII. században. Argumentum Kiadó. Bp. 1992. (Irodalomtörténeti Füzetek, 129.)
- *Kilián István*: A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században. Universitas Kiadó, Bp. 2002.
- *Kilián István*: Adatok Csiksomlyó színpada és szcenikája történetéhez. In: A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 26–31.
- *Kilián István*: Az iskolai színjáték és a folklórhagyomány. In: A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVIII. századról. Szerk. Hopp Lajos, Küllös Imola, Voigt Vilmos. Bp. 1988. 393–429.
- *Kilián István*: Két minorita passiójáték. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 2. kötet, 729–742.
- *Kilián István*: Magyar Mária-siralmak. Új Írás 1981/4. 3–17.
- *Kilián István*: Magyar nyelvű betlehemes játék a XVII. század első feléből. ItK 1984/5–6, 695–722.
- *Kilián István*: Munkabeszámoló 1994–1997. In: A magyar színház születése. Szerk. Demeter Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000. 7–12. (A Régi Magyar Színház 1.)
- *Kilián István*: Tizennégy történeti betlehemes: 1629–1768-ig. In: Iskoladráma és folklór. A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna, Kilián István. KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1989. 135–143.
- *Knapp Éva*: Pietás és irodalom. Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban. Universitas Könyvkiadó, Bp. 2001. (Historia Litteraria 9.)
- *Kodály Zoltán*: A magyar népzene. Editio Musica, Bp. 1991¹².
- *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983.
- *Lajtha László*: Sopron megyei virrasztó énekek. Editio Musica, Bp. 1956.
- *Le Mystère de la Passion d’ Arnoul Gréban*. Szerk.: Otto Jodogne. Paris, 1965.
- *Lehnen, Brigitte*: Das Egerer Passionsspiel. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main–New-York–Paris, 1988.

- *Léstyán Ferenc*: Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai I–II. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996.
- *Ludi scaenici linguae latinae protestantum in Hungaria e saeculo XVII–XVIII*. Magyarországi latin nyelvű protestáns iskoladrámák a XVII–XVIII. századból. S. a. r. Alszeghy Zsoltné–Lóránt István–Varga Imre. Az előszót írta és a jegyzeteket készítette: Varga Imre. Argumentum, Bp. 2005.
- *Ludolphus de Saxonia*: Vita Jesu Christi. Róma, 1877.
- *Lukács István*: Dramatizirani Kajkavski Marijin plač iz Erdelja 1626. Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből. Slovenika, Bp. 2000.
- *Lukács István*: Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből (1626). In: A magyar színháték honi és európai előzményei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2003. 76–101.
- *M. Kozár Mária*: „Arany Miatyánk”. In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok. XV. Veszprém, 1991. 27–34.
- *Maczák Ibolya*: Kalászat evangéliumi mezőkön. XVIII–XIX. századi magyar prédikációkötetek és előszavaik tanulságai. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Őze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 762–769.
- *Maczák Ibolya*: Kelemen Didák második nagypénteki prédikációja. In: Tudományos diákköri dolgozatok. Szerk. Hargittay Emil. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003. 49–96. (Pázmány Irodalmi Műhely, Opuscula Litteraria 1.)
- Magyar Drámai Emlékek a középkortól Bessenyeiig. Kiad. Alszeghy Zsolt. Bp. 1914.
- Magyar Népzene Tára II. Jeles napok. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán. Sajtó alá rendezte: Kerényi György. Bp. 1953.
- Magyar-latin Misszale az év minden napjára. Fordította, bevezetésekkel és magyarázatokkal ellátta Dr. Szunyogh Xavér Ferenc OSB. Szent István Társulat, Bp. 1933.
- Magyarország zenetörténete I. Középkor. Szerk. Rajeczky Benjamin. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988.
- Marienlexikon I–VI. Institutum Marianum Regensburg E. V., Hrsg. von Remigius Bäumer und Leo Scheffczyk. Eos Verlag, Erzabtei Sankt Ottilien, 1989–1994.
- *Márk József OFM*: Csíksomlyó, a kegyhely. In: Csíkszereda Város Évkönyve 2003. Polgármesteri Hivatal, Csíkszereda, 2003. 153–163.

- *Márk József OFM*: Rendtartományunk története. In: Csíkszereda Város Évkönyve 2003. Polgármesteri Hivatal, Csíkszereda, 2003. 148–152.
- *Medgyessy S. Norbert*: Az Aranyimatyánk-ének eredetének vizsgálata. Vasi Szemle 2002. LVI. évf. 2. szám, 253–264.
- *Medgyesy-Schmikli Norbert*: A ferences lelkeség hatása az 1767. évi csíksomlyói passiójátékokra. Bevezető szavak az „*Inductio de passione Christi*” című dráma bemutatásához és az *Aranyimatyánk* énekhez. In: A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Őze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 1007–1014.
- *Medgyesy-Schmikli Norbert*: A hitoktatás és színjátszás kapcsolata néhány ferences és egy piarista dráma alapján. In: Iskola és színház – School and Theatre. School and theatre in the Past and Nowadays – Az iskolai színjátszás múltja és jelene. Miskolc 2002. CD-ROM
- *Medgyesy-Schmikli Norbert*: A mikházi kolostor missziós munkája 1766–1785 között – eddig ismeretlen forrás alapján. In: A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Őze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 240–257.
- *Medgyesy-Schmikli Norbert*: Bevezetés a csíksomlyói passiójátékok forrásaiba. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Szerk. S. Lackovits Emőke és Mészáros Veronika. Veszprém 2001. I. 93–119.
- *Medgyesy-Schmikli Norbert*: Biblia Pauperum a csíksomlyói színpadon – a passiójátékok előképrendszere. In: Mindent az Evangéliumért – Gyürki László 70. születésnapjára. Körmend, 2002. 211–249.
- *Medgyesy-Schmikli Norbert*: Johannes Gritsch devóciós passiójának nyomai a csíksomlyói színpadon. In: A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 51–63.
- *Medgyesy-Schmikli Norbert*: Paksi Márton György énekeskönyvének dramatikus népénekei. In: Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Szerk. Ötvös István. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2004. 67–94.
- *Medgyesy-Schmikli Norbert*: „Hány csepp vért hullatott edes Jesusotok, / Én mingyárt meg mondom, ide halgassatok!” A csíksomlyói misztériumdrámák egyik legősibb motívuma. In: A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005. Társadalom- és

- Humántudományok. Főszerk. Murányi János. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2006. 243–258.
- *Medgyesy-Schmikli Norbert*: A magyarországi barokk iskoladráma-színlapok feltárásának és kiadásának főbb kérdései és első eredményei. In: Pro Scientia Aranyérmesek VII. Konferenciája, Gödöllő, 2004. november 26–28. Előadások. Szerk. Pásztori Bernadett–Radnai Márton. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, Bp. 2006. 18–25.
 - *Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Akadémiai Kiadó, Bp. 1996.
 - *Mészáros István*: Népoktatásunk 1553–1777 között. Bp. 1972.
 - *Mezey László*: Irodalmi Anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp. 1955.
 - *Mezey László*: Korreferátum Erdélyi Zsuzsanna előadásához. In: Ethnographia LXXXII. évf. 1971/3.
 - Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (16–17. század). Válogatta és szerk.: Tóth István György. Fordította: Jászay Magda. Osiris, Bp. 2004. (Millenniumi Magyar Történelem – Források)
 - *Mohay Tamás*: Moldvai magyarok pünkösdkor Csíksomlyón. In: Csodaszarvas. Őstörténet, vallás és néphagyomány. Szerk. Molnár Ádám. I. kötet, Molnár Kiadó, Bp. 2005. 173–186.
 - *Molnár Antal*: A pápaság és Magyarország a török uralom idején (1526–1686). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. Zombori István. METEM, Bp. 2004. 189–217.
 - *Molnár Johanna*: Szentegyházsfalusi „angyal-betlehemes”. Vigilia 1987/12. 922–931; Vigilia 1988/1. 27–37.
 - *Morin, Germin*: A kétezer éves életstílus. Bp. 1942.
 - *Muckenhaupt Erzsébet*: A csíksomlyói ferences könyvkötő műhely I. In: A ferences lelkiiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2. kötet, 2005. 521–538.
 - *Muckenhaupt Erzsébet*: A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Balassi Kiadó, Bp. Polisz Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999.
 - *Muckenhaupt Erzsébet*: A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely 1676–2001. Emlékkiállítás a Csíki Székely Múzeumban, 2001. december 15.–2003. november 30. Csíkszereda, 2001.

- *Nagy Júlia*: A csíksomlyói történelmi drámák. In: A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 102–120.
- *Nagy Júlia*: Református kollégiumi irodalom a XVIII–XIX. században. Press Publica, Bp. 2000. (Változó Világ 38.)
- *Nagy Szilvia*: Az *Actio antiqua satis sine initio* című dráma kritikai kiadása. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem BTK, 1999.
- *Nagy Szilvia*: Motívumátvételek néhány csíksomlyói drámában. In: A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 43–50.
- „Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!” Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból. Szerk. Demeter Júlia. Utószó: Pintér Márta Zsuzsanna. A drámák latin nyelvű részeit és a rendezői utasításokat fordította: Kilián István. Argumentum Kiadó, Bp. 2003.
- *Ollé Viktória*: Katolikus népénekeink a barokk korban. A Nagyözlvedi énekeskönyv. Szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Piliscsaba, 2004.
- Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai. RMDE XVIII. század /3. S. a. r.: Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990.
- *Pap Leonárd OFM*: A Kájoni János alapította könyvsajtó működése Csíksomlyón (1675–1900). In: *Benedek Fidé!*: Csíksomlyó (Tanulmányok). Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Sas Péter. Előszó: P. Benedek Domokos OFM provinciális. A kísérőtanulmányt írta és a bibliográfiát összeállította P. Pap Leonárd OFM. Kiadja a Szent István királyról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány, Kolozsvár, 2000. 505–616.
- *Papp Asztrik OFM*: A csíksomlyói pünkösdi búcsú. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Fodor Sándor. Agapé, Szeged, 1995.
- *Papp Géza*: A XVII. század énekelt dallamai. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970. (Régi Magyar Dallamok Tára II.)
- *Papp Géza*: Kájoni János orgonakönyve. Bp. 1942.
- *Papp Géza*: Kájoni János. In: Magyarország zenetörténete II. 1541–1686. Szerk. Bárdos Kornél. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990.

- Passion 2000 Oberammergau 2000. Herausgegeben von der Gemeinde Oberammergau. Mit Beiträgen von Otto Huber und Christian Stückl. Prestel Verlag, München, London, New York, 2000.
- Piarista iskoladrámák. RMDE XVIII. század, 5/1. S. a. r.: Demeter Júlia–Kilián István–Kiss Katalin–Pintér Márta Zsuzsanna. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, Bp. 2002.
- *Pintér Márta Zsuzsanna: A csíksomlyói drámakézirat-együttes bemutatása.* In: A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 13–18.
- *Pintér Márta Zsuzsanna: A magyarországi ferences rend középfokú iskolái a XVII–XVIII. században.* In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Őze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 581–592.
- *Pintér Márta Zsuzsanna: A magyarországi Zsuzsanna-drámák.* In: A magyar színház születése. Szerk. Demeter Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000. 301–309.
- *Pintér Márta Zsuzsanna: Az Inductio de Passione Christi című csíksomlyói iskoladráma.* In: Írók és művek a XVII–XVIII. században. Szerk. Lancsák Gabriella–Hargittay Emil. Bp. 1984. 131–201. (ELTE Acta Iuvenum)
- *Pintér Márta Zsuzsanna: Ferences iskolai színjátszás a XVIII. században.* Argumentum Kiadó, Bp. 1993.
- *Pintér Márta Zsuzsanna: Történeti rétegek a ferences színjátékokban.* In: Iskoladráma és folklór. A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna, Kilián István. KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1989.
- *Polheim, Karl Konrad: Katalog der Volksschauspiele aus Steiermark und Kärnten. Nebst Analekten aus Bayern, West- und Ostösterreich.* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992.
- *Possonyi László: A csíksomlyói nagypénteki misztériumok.* In: Vigilia IV(1938) 298–299.
- Protestáns iskoladrámák 1–2. RMDE XVIII. század/1/1, 1/2. S. a. r. Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Bp. 1989.
- *Radó Polikárp: A megújuló istentisztelet. Múlt-jelen-jövő.* Bp. 1973.
- *Radó Polikárp: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1973.
- Rajeczky Benjamin Írásai. Szerk. Ferenczi Ilona. Bp. 1976.

- *Rajeczky Benjamin*: Középkori Missaléink Praefatio-dallamai. Adalékok a gregorián-ének magyarországi fejlődéséhez. In: Magyar Zenei Szemle 1941. 233–244.
- Régi Magyar Drámai Emlékek (RMDE) I–II. Szerk. Kardos Tibor és Dömötör Tekla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960.
- Régi Magyar Költők Tára (RMKT) XVII. század/ 2. Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei. S. a. r.: Jenei Ferenc, Klaniczay Tibor, Kovács János, Stoll Béla. Bp. 1962.
- Régi Magyar Költők Tára (RMKT) XVII. század/ 7. Katolikus egyházi énekek 1608–1651. S. a. r.: Holl Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974.
- Régi Magyar Költők Tára (RMKT) XVII. század/ 8. Bethlen Gábor korának költészete. S. a. r. Komlovszki Tibor és Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.
- Régi Magyar Költők Tára (RMKT) XVII. század 15/A/B. Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek). Sajtó alá rendezte: Stoll Béla. A jegyzeteket írta: Holl Béla. Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, Bp. 1992.
- Régi magyar prédikációk. 16–18. század. Egyetemi szöveggyűjtemény. Összeállította: Szelestei N. László. Szent István Társulat, Bp. 2005.
- *Richter Pál*: Ergänzungen zum thematischen Verzeichnis der Kompositionen in der Franziskanerhandschriften in Ungarn. Studia Musicologica, Tomus XLII. Fasciculus 3–4. Akadémiai Kiadó, Bp. 2001. 279–348.
- *S. Thomae Aquinatis OP*: Summa Theologica IV. Parisiis, Sumptibus P. Lethielleux, Bibliopolae Editionis, 1888.
- *Sávai János*: A csíksomlyói és a kantai iskola története. Szeged, 1997. (Documenta Missionaria II/II.)
- *Schaller, Stephan*: Magnus Knipfelberger Benediktiner von St. Ettal (1747–1825) und sein Oberammergauer Passionsspiel. Eos Verlag, Erzabtei St. Ottilien, 1985.
- *Schmikli [Medgyesy] Norbert*: Csíksomlyói Mária-síralmak elő- és utóélete. In: Czuczor Gergely Bencés Gimnázium évkönyve 1996/97. Szerk. Németh Lőrinc OSB. Győr, 1997. 88–122. Bővített közlés: *Schmikli [Medgyesy-] Norbert*: Csíksomlyói Mária-síralmak elő- és utóélete. In: A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai. Szerk. Demeter Júlia. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2000. 44–65.
- *Schmikli [Medgyesy-] Norbert*: A csíksomlyói passiójátékok forrásvidéke. PPKE Műhelyfüzetek, Bp. 1999. 9–32.

- *Schmikli [Medgyesy] Norbert*: A csíksomlyói misztériumdrámák eredetének vizsgálata. In: Pro Scientia Aranyérmesek V. konferenciája Sopron, 2000. Szerk. Dr. Jánoska Ferenc. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, Bp. 2000. 47–51.
- *Schram Ferenc*: Három történeti betlehemes játék. ItK 1964. 497–520.
- *Schütz Antal*: A klasszikus ferences theológia. In: Szent Ferenc nyomdokain 1226–1926. A csonkamagyarországi ferences rendtartományok kiadása, Bp. 1926. 133–184.
- *Seprődi János*: A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai I–III. ItK XIX. évf. 1909. 129–146, 282–301, 385–424.
- *Seres András–Szabó Csaba*: Csángómagyar daloskönyv. Moldva 1972–1988. Héttorony Könyvkiadó, Bp. é. n. (1989)
- *Söveges Dávid*: Fejezetek a lelkiség történetéből. Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma, 1993.
- *Staud Géza*: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773. I–III. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp. 1984–1988. IV.: Mutatók. Összeállította: H. Takács Marianna. MTA Könyvtára, Bp. 1994.
- *Staud Géza–Varga Imre–Kilián István*: A hazai iskoladrámák feltárása. Magyar Könyvszemle 1980. 199–202.
- *Stepniak-Minczewska, Wanda*: Hagyomány és jelenkor a ferences rendben – a ferences terminológia kidolgozásának szükségességéről. In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 28–43.
- *Sandro, Sticca*: The Planctus Mariae in the Dramatic Tradition of the Middle Ages. The University of Georgia Press, London and Athens, 1988.
- *Szabó György Pius OFM*: Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez. Bp. 1921.
- *Székely László*: Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza. Szent István Társulat, Bp. é. n. (1997)
- *Szelestei N. László*: „A Szűz Máriának siralmáról.” Barangolás a magyar passiók apokrif forrásvidékén. In: Vigilia 2006. április, 71. évf. 4. szám, 253–261.
- *Szelestei N. László*: Dramatikus prédikáció Erdélyből, a 17. század első feléből. In: A magyar színjáték honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 154–160.
- *Szelestei N. László*: Karácsonyi dramatikus prédikáció. In: Vigilia 2000/12. 935–940.

- *Szelestei N. László*: Laskai Osvát prédikációja magyarul a XVII. század végéről. In: *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Szerk. Bitskey István és Oláh Szabolcs. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 59–73.
- *Szelestei N. László*: Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században. Csíksomlyói kéziratos prédikációk. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003. (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 4.)
- *Szelestei N. László*: Magyar nyelvű ferences prédikációk a XVII. század végéről. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2*. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 754–761.
- *Szendrei Janka–Dobszay László–Rajeczky Benjamin*: Magyar Gregoriánus. Cantus Gregorianus ex Hungaria. Editio Musica, Bp. 1981.
- *Szendrei Janka–Dobszay László–Rajeczky Benjamin*: XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben. Akadémia Kiadó, Bp. 1979.
- *Szent Benedek*: Regula. Fordította: Söveges Dávid. In: *Népek nagy nevelője...* Szent István Társulat, Bp. 1981.
- *Szentimrey-Vén Dénes*: Egy csíksomlyói moralitás és változatai. In: *A magyar színjáték honi és európai gyökerei*. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk. Demeter Júlia. Miskolc, 2003. 63–75.
- *Szilágyi István*: A magyar kálváriák és a ferencesek kapcsolata. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2*. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 838–846.
- *Szilárdfy Zoltán*: A gyermek Jézus a kízóeszközökkel. In: *Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia–Kultusztörténet*. Képes tanulmányok. Balassi Kiadó, Bp. 2003. 40–48.
- *Szilárdfy Zoltán*: Ádám és Éva barokk kultuszának és ikonográfiájának nyomai Magyarországon. In: *Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia–Kultusztörténet*. Képes tanulmányok. Balassi Kiadó, Bp. 2003. 13–19.
- *Szilárdfy Zoltán*: Krisztus titkos szenvedésének ikonográfiája. In: *Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia–Kultusztörténet*. Képes tanulmányok. Balassi Kiadó, Bp. 2003. 52–61.
- *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. X. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Bp. 1905.

- *Szőcs János*: A csíksomlyói gimnázium kisiskolája. In: A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 593–603.
- *Takács Ince OFM*: Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. Bp. 1942.
- *Tánczos Vilmos*: Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.
- *Tánczos Vilmos*: Gyöngyökkel gyökerezttél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996.
- *Tasi Réka*: A popularitás egy változata a barokk prózában. Kelemen Didák prédikációinak dramatikus jegyei. In: Irodalomtörténet 2002. 188–205.
- *Tasi Réka*: Kelemen Didák prédikációinak dramatikus jegyei, avagy a popularitás egy változata a barokk prédikációirodalomban. In: A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 770–780.
- *Tátrai Zsuzsanna–Karácsony Molnár Erika*: Jeles napok, ünnepi szokások. Planétás Kiadó, Bp. 1997. (Jelenlévő Múlt sorozat)
- *Tóth István György*: Ferences püspökök a magyarországi és erdélyi missziókban (XVI–XVII. század). In: A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba-Budapest, 2005. 184–192.
- *Tóth István György*: Litterae missionariorum de Hungaria et Transylvania 1572–1717. I. Roma–Bp. 2002. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes 4.).
- *Tóth István György*: Relationes missionariorum de Hungaria et Transylvania 1627–1707. Roma–Bp. 1994. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes 1.).
- *Tüskés Gábor–Knapp Éva*: A társulati élet forrásai, Laikus vallásos társulatok. In: Tüskés Gábor–Knapp Éva: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők. Osiris Kiadó, Bp. 2001. 43–56, 267–297.
- *Tüskés Gábor–Knapp Éva*: Vallásos ponyvanyomtatványok a XVIII. században. In: Tüskés Gábor–Knapp Éva: Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században. Argumentum, Bp. 2002. (Irodalomtörténeti Füzetek 151.)
- *Vanyó László*: Az ókeresztény egyház irodalma I–II. Jel Kiadó, Bp. 1997–1999.
- *Varga Imre*: A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig. Argumentum Kiadó, Bp. 1995. (Irodalomtörténeti füzetek 138.)

- *Varga Imre*: A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma. *Fontes Ludorum scenicorum in scholis protestantium in Hungaria*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp. 1988.
- *Varga Imre*: Adalékok a Tékozló fiú című drámához. *ItK* 1960. 572–574.
- *Varga Imre*: Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. (Irodalomtörténeti füzetek 59.)
- *Várnai Jakab OFM*: A ferences források és a történelem. In: A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. Szerk. Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. METEM–PPKE BTK, Piliscsaba–Budapest, 2005. 23–27.
- *Venczel József*: Misztérium-játék. S. a. r. és a bev. tanulmányt írta: Székely András Bertalan. Heves város önkormányzata, Heves, 1993.
- *Vida Tivadar*: Makula nélkül való tükör. *MKSz* 1969. 250–253.
- *Vizkelety András*: „Világ világa, virágnak virága...” (Ómagyar Mária-siralom). Európa Könyvkiadó, Bp. 1986.
- *Volly István*: 101 Mária-ének. Népi gyűjtések. Népkóta, Bp. 1948.
- *Volly István*: Karácsonyi és Mária-énekek. Szent István Társulat, Bp. 1982.
- *Young, Karl*: The Drama of the Medieval Church I–II. At the Clarendon Press, Oxford, 1933.
- *Zentai Lóránd*: A Biblia Pauperumról. In: Biblia Pauperum és a Vita et passio Christi képei a Szépművészeti Múzeum kódexében. Európa Könyvkiadó, Bp. 1988.

A csíksomlyói passiójátékok forrásai és ferences lelkiégtörténeti háttere (Összefoglalás)

Csíksomlyó ferences gimnáziumában 1721—1782 között majdnem minden esztendő nagypéntekén az ott tanuló székely diákok magyar nyelven szenvedéstörténeti misztériumdrámákat adtak elő. A drámák szövegét a Csíksomlyón tanító ferences szerzetesek írták. Összesen 39 db passiójáték szövege maradt fenn a *Liber exhibens Actiones parascevicas* (Csíksomlyó, 1774) című 1344 oldalas kéziratban. Tanulmányunkban idézetekkel bizonyítottuk, hogy a passió-előadások célja a ferences rendi hagyományoknak (pl. Aemilianus Nieberle: *Octava Seraphica*, Csíksomlyó, 1733.) és a középkori (főként a gótikus) passiómisztikának megfelelően a nézők bűnbánatának felkeltése volt. A drámák leginkább olyan toposzokat vittek színpadra, melyek több műfajban éltek. Ezek alapján a passiójátékok forrásvidékét az alábbi csoportokra bontottuk:

1. A *Biblia* szövege parafrázisban, és néhány helyen (főként Jézus kereszten elmondott szavaiban, Pilátus, Caiphas és Annás mondataiban) szó szerint feldolgozva.
2. A római katolikus liturgiából a himnuszok és antifónák (a liturgikus énekek és az egyházi énekek) szövege.
3. Az apokrif névvel illetjük azokat a forrásokat, amelyek nem szerepelnek sem a Bibliában, sem a liturgiában: apokrif evangéliumok (pl. *Nikodémus-evangélium*, V. sz.), legendák, középkori és barokk kori Jézus- és Mária-életrajzok (pl. *Makula nélkül való tükör*, 1712), devóciós passiók, dramatikus prédikációk (Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát, Johannes Gritsch, Bernardinus de Bustis, Stockinger Mátyás) hatása.
4. Népelemek (vallásos énekek, főként Mária- és Péter-síralmak), népi imádságok, összességében a vallásos és az ördögjeleneteknél a profán néphagyomány hatása.
5. A XVII–XVIII. századi jezsuita, piarista és minorita gimnáziumokban előadott színjátékok hatása, mely elsősorban az allegorikus figurák szerepeltetésénél mutatható ki.

A XIV–XVII. századi dramatikus prédikációk, devóciós passiók az elhangzásuk alkalmával szerint a 2. csoportba, feldolgozott motívumaik, témáik szerint gyakran a 3. csoportba tartoznak. Kájoni János *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676, 1719) című énekeskönyve a 2. és a 4. csoport esetében is fontos forrásként szolgált. A csíksomlyói misztériumjátékok egy helybeli, megszakítás nélküli, középkori ferences hagyomány értékes és gazdag hordozói, a barokk vallásosság máig ható alakítói voltak.

THE SOURCES OF THE CSÍKSOMLYÓ PASSION PLAYS AND THE HISTORICAL BACKGROUND OF FRANCISCAN SPIRITUALITY (SUMMARY)

Almost every Good Friday between 1721 and 1782, the Székely students attending the Franciscan Grammar School in Csíksomlyó performed passion mysteries written in Hungarian by the Franciscan monks teaching in Csíksomlyó. In the 1344-page manuscript of *Liber exhibens Actiones parascevicas* (Csíksomlyó, 1774), a total of 39 complete passion plays have been preserved. Our study cites substantial evidence to demonstrate that the purpose of passion plays was the encouragement of repentance—in accordance with Franciscan traditions (e.g. Aemilianus Nieberle, *Octava Seraphica*, Csíksomlyó, 1733) and medieval (and, particularly, Gothic) passion mysticism. The plays predominantly staged such topoi which existed in more than one genre. On the basis of this, we have classified the source domains of passion plays in the following way:

1. Bible paraphrases and, in certain passages, verbatim quotations (especially in Jesus' words on the Cross and the sayings of Pilate, Caiaphas, and Annas).
2. Hymns and antiphonae from the Roman Catholic liturgy (liturgical and ecclesiastical lyrics).
3. We call those sources apocrypha which occur neither in the Bible, nor in the liturgy, such as apocryphal gospels (According to Nicodemus, 5th c.), legends, medieval and Baroque biographies of Jesus and Mary (e.g. *Makula nélkül való tükör*, 1712), devotional passions, dramatic sermons (Pelbárt of Temesvár, Osvát Laskai, Johannes Gritsch, Bernardinus de Bustis, Mathias Stockinger).
4. Popular songs (devotional songs, primarily the laments of Mary and Peter), popular prayers, as well as profane folk traditions, particularly in religious and infernal scenes.
5. The influence of plays performed in 17th and 18th-century Jesuit, Piarist, and Minorite schools, especially in the presentation of allegorical figures.

The dramatic sermons and devotional passions of the 14th to 17th centuries belong to class 2 according to the occasion of their recital but often to class 3 in terms of the motifs and themes that they treat of. János Kájoni's *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676, 1719) was an important source both in terms of class 2 and 4. Old Testament antetypes were most frequently presented on the basis of the parables created by the playwrights or the *Biblia pauperum* (15th century) and the *Hortus Gethsemanicus* meditations (Várad, 1754). The mystery plays of Csíksomlyó are a valuable and rich carrier of uninterrupted medieval Franciscan traditions, as well as an important agent in Baroque religiosity, whose effects can be traced down to the present day.

MELLÉKLET

A Mellékletben az Újszövetségből származó jelenetek és az ószövetségi előkép-párosítások felsorolását adjuk. Ezek után a XVIII. századi csíksomlyói misztériumjátékokból és XVII–XVIII. századi kéziratos énekeskönyvekből kritikai kiadásban közlünk részleteket. A tanulmány főszövegében hivatkozunk a Mellékletre.

AZ ÚJSZÖVETSÉGI JELENETEK és forrásaik a csíksomlyói misztériumdrámákban

1. Az angyali üdvözlés (*Lk 1, 26–38*): 1753 (Scena 1.)
2. Mária bemutatja Jézust a jeruzsálemi templomban (*Lk 2, 21–38*): 1746 (Scena 1.)
3. A napkeleti bölcsek Heródes udvarában (*Mt 2, 1–12*): 1746 (Scena 2.)
4. A Szent Család Egyiptomba menekül; Heródes kiadja a gyermekgyilkosság parancsát (*Mt 2, 13–18*): 1746 (Scena 2.)
5. A 12 éves Jézus a templomban (*Lk 2, 41–52*): 1746 (Scena 3.)
6. Keresztelő Szent János bűnbánatot hirdet (*Mt 3, 1–12; Mk 1, 1–8; Lk 3, 1–20; Jn 1, 19–28*): 1753 (Scena 3.), 1772 (Scena 4.)
7. Jézus Krisztus megkeresztelkedése (*Mt 3, 13–17*): 1772 (Scena 4.)
8. Jézust 40 napos böjtje, miközben megkísérti a Sátán (*Mt 4, 1–11*): 1729 (Scena 1.), 1760 (Scena 1.), 1768 (Actus II. Scena 1.), 1772 (Scena 3.)
9. A kánai menyegző (*Jn 2, 1–12*): 1772 (Scena 5. Cselekmény nélkül, szóban elmesélve)
10. Az apostolok (Péter és András) meghívása (*Mt 4, 17–22; Mk 1, 14–20; Jn 1, 35–42*): 1743 (Scena 2.), 1753 (Scena 5.), 1756 (Scena 7.), 1759 (Actus I. Scena 1.), 1769 (Scena 5.), 1774 (Scena 3.)
11. Jézus a bűnösökkel étkezik, ezt a fariizeusok kifogásolják (*Mt 9, 9–13; Mk 2, 13–17*): 1769 (Scena 5.)
12. Jézus szelíden a megfáradt embereket hívja (*Mt 11, 25–30*): 1743 (Scena 5.), 1756 (Scena 7.), 1774 (Scena 3.)
13. Keresztelő Szent János tanúságtétele: „Íme, az Isten Báránya!” (*Jn 1, 29–30*): 1736 (Scena 2.), 1743 (Scena 2.), 1755 (Scena 11. Az égi pör során hangzik el!), 1769 (Scena 5.)
14. Jézus tanítása az Oltáriszentségről (*Jn 6*): 1727 (Statio 2. az Angelus Quartus és Statio 4. az Angelus Secundus szavaiban!)
15. Jézus a jó Pásztor (*Jn 10, 1–21*): 1741 (Scena 2.), 1755 (Scena 2.), 1769 (Scena 5.)

16. Jézus az eltévedt (100.) bárányról szól (*Mt 18, 12–14; Lk 15, 1–7*): 1740 (Scena 2. Evangelica), 1744 (Scena 7. Jézus példabeszédét az Angelus mondja el!), 1755 (Scena 1.), 1770 (Scena 6.), 1773 (Actus I. Scena 2. Jézus Philantropusként jelenik meg!), 1775 (Scena 4.)
17. Jézus életét adja juhaiért (*Jn 10, 15*): 1755 (Scena 11. János szájából hangzik el az égi pör Apellatioja során!)
18. Jézus azért jött, hogy ő szolgáljon (*Mt 20, 28*): 1755 (Scena 11. Az égi pör Apellatioja során Matheus szájából hangzik el!)
19. A tékozló fiú története (*Lk 15, 11–32*): 1773 (Az egész darab ezt dolgozza fel!)
20. Jézus a zsidókkal vitatkozik Ábrahám fiáról; Jézust szamaritánusnak nézik, majd meg akarják kövezni (*Jn 8, 31–59*): 1744 (Scena 12.), 1756 (Scena 7.), 1758 (Scena 10.), 1770 (Scena 5.)
21. A csodálatos kenyérszaporítás (*Mt 15, 32–39*): 1772 (Scena 5. Csekmény nélkül, szóban elmesélve)
22. Példabeszéd a szőlőművesekről (*Mt 21, 33–46; Mk 12, 1–12*): 1726 (Actus I. Scena 1.), 1751 (Actus II. Scena 1. A Messias szavaiban!), 1763 (Scena 1.)
23. Példabeszéd a konkolyról (*Mt 13, 24–30*): 1740 (Scena 4. Evangelica)
24. Példabeszéd a gazdagság veszélyeiről (*Mt 19, 23–26; Mk 10, 23–27; Lk 18, 24–27*): 1759 (Actus I. Scena 1.), 1762 (Scena 4.)
25. Jézus meggyógyítja a vérfolyós asszonyt (*Mk 5, 25–34*): 1727 (Scena 6.), 1769 (Scena 5.)
26. Jézus meggyógyítja a tíz leprást (*Lk 17, 11–19*): 1740 (Scena 6. Evangelica), 1759 (Actus I. Scena 1.)
27. Jézus meggyógyít egy bélpoklost (*Mt 8, 1–4; Mk 1, 40–45*): 1755 (Scena 2.), 1760 (Scena 6.)
28. A kafarnaumi százados története (*Mt 8, 5–13*): 1740 (Scena 6. Evangelica)
29. Jézus ördögöt űz (*Lk 19, 1–10*): 1726 (Scena 2.), 1763 (Scena 2.), 1772 (Scena 5. Cselekmény nélkül, szóban elmesélve!)
30. A gerázai megszállott meggyógyítása (*Mt 5, 1–10*): 1768 (Actus II. Scena 2.)
31. Jézust azzal vádolják, hogy Belzebubbal cimborál (*Mt 12, 22–30; Lk 11, 14–23*): 1746 (Scena 4.), 1748 (Scena 5.), 1760 (Scena 6.), 1762 (Scena 5.)
32. Zakeus, a vámos története (*Lk 19, 1–10*): 1748 (Scena 5.), 1769 (Scena 5.)
33. A naimi ifjú feltámasztása (*Lk 7, 11–17*): 1772 (Scena 5. Cselekmény nélkül, szóban elmesélve!)

34. Heródes nyugtalansága (*Lk 9, 7–10*): 1723 (Statio 9.), 1746 (Scena 5.), 1753 (Scena 7.), 1759 (Actus I. Scena 2.)
35. Az irgalmas szamaritánus története (*Lk 10, 25–37*): 1734 (Scena 5.)
36. Jézus meggyógyítja a jerikói vakot (*Mk 10, 46–52; Lk 18, 35–43*): 1726 (Scena 2.), 1748 (Scena 5.), 1769 (Scena 5.)
37. Jézus meggyógyítja a vakon született embert (*Jn 9, 1–12*): 1756 (Scena 8.), 1762 (Scena 1–4.), 1768 (Actus II. Scena 2.)
38. Jézus szavai: „Én vagyok az út, az igazság és az élet!” (*Jn 14, 6*): 1762 (Scena 4.), 1766 (Scena 7.), 1773 (Actus I. Scena 3. Jézus Philantropusként jelenik meg!)
39. Jézus kinyilatkoztatása: „Szelíd vagyok és alázatos szívű!” (*Mt 11, 29*): 1772 (Scena 6.)
40. Jézus szava: „Ítélet van most e világon!” (*Jn 12, 31*): 1756 (Scena 8.), 1772 (Scena 6.)
41. Jézus tanítása a kereszt viseléséről (*Mt 16,24; Mk 8,34; Lk 9,23*): 1756 (Scena ultima. A kereszthordozás közben hangzik el!)
42. A nyolc boldogság (*Mt 5, 3–12*): 1725 (Scena ultima de Coelo), 1772 (Scena 6.)
43. Jézus a szűk utat állítja példának (*Mt 7, 13–14*): 1773 (Actus I. Scena 3. Jézus Philantropusként jelenik meg!)
44. A hamis prófétákról (*Mt 7, 21*): 1773 (Actus III. Scena 1. Az Angelus mondja Krisztus [Philantropus] szavait!)
45. Péter apostol vallomása Jézus messiási mivoltjáról (*Mk 8, 27–30*): 1762 (Scena 6.)
46. Jézus megjövendöli szenvedését (*Mt 16, 21–23; Mk 8, 31–33*): 1762 (Scena 6.), 1770 (Scena 8.), 1772 (Scena 6.)
47. Jézus színeváltozása (*Mt 17, 1–8*): 1727 (Statio 2. Az Angelus Sextus szavai mondják el!)
48. Jézus irgalmaz a házasságtörő asszonynak (*Jn 8, 1–12*): 1736 (Scena 2.), 1756 (Scena 7.), 1759 (Actus I. Scena 1.), 1770 (Scena 4. Az asszony neve: Philotea)
49. Jézus híradása Keresztelő Szent Jánosnak – „A vakok látnak...” (*Lk 7, 18–23*): 1760 (Scena 6.)
50. Jézus elmondja a szeretet parancsát (A főparancs: *Mt 22, 34–40*): 1754 (Scena 8.)
51. A fárizeusok Jézust vádolják (*Mt 12, 38–42*): 1752 (Actus II. Scena 2.)
52. Jézus meglátogatja Máriát és Mártát Betániában (*Jn 11, 17–37*): 1726 (Scena 2.), 1756 (Scena 9.), 1763 (Scena 2.), 1773 (Actus II. Scena 3. Philantropus és Creon párbeszédéként a bibliai szavakkal!)

53. Jézus feltámasztja Lázárt (*Jn 11, 38–44*): 1726 (Scena 2.), 1727 (Scena 6.), 1756 (Scena 9.), 1763 (Scena 2.)
54. A főpapok elhatározzák, hogy Jézust kivégzik (*Mt 26, 1–5; Mk 14, 1–2; Lk 22, 1–2; Jn 11, 45–53*): 1726 (Scena 3.), 1729 (Scena 6.), 1731 (Scena 4.), 1733 (Scena 5.), 1734 (Scena 6.), 1736 (Scena 3.), 1739 (Scena 1.), 1740 (Scena 7. Evangelica), 1741 (Scena 4. Evangelica), 1743 (Scena 5.), 1744 (Scena 12.), 1746 (Scena 6.), 1748 (Scena 6.), 1751 (Actus II. Scena 2.), 1755 (Scena 3.), 1756 (Scena 10.), 1757 (Scena 3.), 1759 (Actus I. Scena 3.), 1760 (Scena 8.), 1762 (Scena 10.), 1763 (Scena 3.), 1764 (Scena 10.), 1765 (Actus III. Scena 1.), 1766 (Scena 8.), 1767 (Scena 3.), 1768 (Actus II. Scena 3.), 1769 (Scena 6.), 1770 (Scena 7.), 1772 (Scena 5.), 1774 (Scena 5.)
55. Jézus bevonulása Jeruzsálembe (*Mt 21, 1–11; Lk 19, 29–40*): 1729 (Scena 4.), 1740 (Scena 7. Evangelica), 1751 (Actus II. Scena 1.), 1760 (Scena 6.), 1762 (Scena 8.)
56. Jézus megjövendöli Jeruzsálem pusztulását (*Lk 19, 41–44*): 1762 (Scena 8.)
57. Jézus kiűzi a kereskedőket a templomból (*Lk 19, 45–48; Jn 2, 13–17*): 1762 (Scena 8.), 1768 (Actus II. Scena 2.)
58. Jézus a saját testének templomáról beszél (*Jn 2, 18–21*): 1768 (Actus II. Scena 2.)
59. Júdás elárulja Jézust (*Mt 26, 14–16; Mk 14, 10–11; Lk 22, 3–6*): 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 5.), 1727 (Scena ultima), 1733 (Scena 5.), 1741 (Scena 1. Evangelica), 1742 (Scena 12. Júdást Andromisussal azonosíthatjuk), 1746 (Scena 7.), 1748 (Scena 6.), 1751 (Actus II. Scena 2.), 1752 (Actus II. Scena 4.), 1753 (Scena 7. Az árulás Heródesnél történik!), 1755 (Scena 3.), 1756 (Scena 10.), 1757 (Scena 1.), 1759 (Actus I. Scena 4–Actus II. Scena 1.), 1760 (Scena 10.), 1763 (Scena 5.), 1765 (Actus III. Scena 2–3.), 1766 (Scena 9.), 1767 (Scena 3.), 1768 (Actus II. Scena 4–5.), 1769 (Scena 6.), 1770 (Scena 9.), 1774 (Scena 6.)
60. Az utolsó vacsora (*Mt 26, 17–29; Jn 13, 21–27*): 1721 (Statio 1.), 1727 (Statio 2. Az Angelus Quintus szerepében hangzanak el az Eucharisztia alapításának szavai), 1731 (Scena 4.), 1741 (Scena 1. Evangelica), 1744 (Scena 6.), 1764 (Scena 7.), 1770 (Scena 8.)
61. Jézus megjövendöli Júdás árulását (*Jn 13, 21*): 1744 (Scena 6.)
62. Jézus megmossa tanítványainak lábát (*Jn 13, 1–20*): 1741 (Scena 1. Evangelica)
63. Jézus megjövendöli Péter tagadását (*Mt 26, 30–35; Jn 13, 36–38*): 1729 (Scena 1.), 1744 (Scena 6.), 1759 (Actus II. Scena 2.), 1760 (Scena 4.), 1768 (Actus III. Scena 1.), 1770 (Scena 8.)
64. Jézus búcsúbeszéde (*Jn 14–16*): 1758 (Scena 9–10.)

65. Jézus példabeszéde az igaz szőlőtőről és szőlővesszőről (*Jn 15, 1–11*): 1727 (Statio 3. Angelus Primus szavaiban; eredetileg Jézus búcsúbeszédében hangzott el.)
66. Jézus főpapi imádsága (*Jn 17, 1–26*): 1727 (Scena ultima), 1752 (Actus II. Scena 3.)
67. Jézus vérrel verejtékezik a Getszemáni-kertben (*Mt 26, 36–46; Mk 14, 32–42; Lk 22, 39–46*): 1721 (Statio 1.), 1723 (Statio 8.), 1726 (Scena 5.), 1727 (Scena ultima), 1731 (Scena 4.), 1736 (Scena 6.), 1740 (Scena 9. Evangelistica), 1741 (Scena 2. Evangelica), 1744 (Scena 6.), 1748 (Scena 7.), 1751 (Actus II. Scena 3.), 1755 (Scena 6.), 1756 (Scena 11.), 1757 (Scena 2.), 1759 (Actus II. Scena 2.), 1763 (Scena 5.), 1764 (Scena 12.), 1765 (Actus III. Scena 4.), 1766 (Scena 10.), 1767 (Scena 4.), 1768 (Actus III. Scena 1.), 1769 (Scena 7.), 1770 (Scena 9.), 1774 (Scena 8.)
68. Júdás csókja, Jézust elfogják (*Lk 22, 47–53*): 1721 (Statio 1.), 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 5.), 1727 (Scena ultima), 1731 (Scena 4.), 1733 (Scena 5.), 1736 (Scena 6.), 1740 (Scena 9. Evangelistica), 1741 (Scena 4. Evangelica), 1743 (Scena 5.), 1744 (Scena 6.), 1746 (Scena 9.), 1748 (Scena 7.), 1751 (Actus II. Scena 3.), 1752 (Actus II. Scena 4.), 1753 (Scena 9.), 1755 (Scena 6.), 1756 (Scena 11.), 1757 (Scena 3.), 1758 (Scena 11.), 1759 (Actus II. Scena 2.), 1761 (Scena 11. Jézus Androphilusként szerepel!), 1762 (Scena 12.), 1763 (Scena 5.), 1764 (Scena 12.), 1765 (Actus III. Scena 4.), 1766 (Scena 10.), 1767 (Scena 4.), 1768 (Actus III. Scena 1.), 1769 (Scena 7.), 1770 (Scena 9.), 1774 (Scena 8.)
69. Péter apostol levágja Málkus fülét (*Jn 18, 10–11*): 1756 (Scena 11.)
70. Péter apostol megtagadja Jézust, és megbánja bűnét (*Jn 18, 15–18, 25–27*): 1727 (Scena ultima), 1729 (Scena 11.), 1731 (Scena 7.), 1733 (Scena 11.), 1740 (Scena 12.), 1744 (Scena altera), 1753 (Scena 11.), 1756 (Scena 12.), 1759 (Actus II. Scena 4.), 1760 (Scena 15.), 1768 (Actus III. Scena 2.)
71. Jézust vallatják Annás főpap előtt (*Jn 18, 13–27*): 1721 (Feretrum 2.), 1727 (Scena ultima), 1729 (Scena 5.), 1731 (Scena 5.), 1733 (Scena 7.), 1740 (Scena 12), 1741 (Scena 5. Evangelica), 1743 (Scena 9.), 1744 (Scena 6.), 1746 (Scena 9, 11, 14.), 1754 (Scena 9, 11. Caiphas is jelen van!), 1757 (Scena 4.), 1759 (Actus II. Scena 3.), 1762 (Scena 12.), 1766 (Scena 10.), 1768 (Actus III. Scena 4.), 1774 (Scena 9.)
72. Jézust vallatják Caiphas főpap előtt (*Jn 18, 12–27*): 1721 (Feretrum 2.), 1727 (Scena ultima), 1729 (Scena 12.), 1731 (Scena 5.), 1733 (Scena 7.), 1734 (Scena 6. A kihallgatáson Pilátus is részt vett), 1736 (Scena 8.), 1740 (Scena 13.), 1741 (Scena 5. Evangelica), 1744 (Scena 6.), 1746 (Scena 10–11, 14.), 1748 (Scena 8.), 1751 (Actus II. Scena 3.), 1752 (Actus II. Scena 4.), 1755 (Scena 8), 1756 (Scena 12. Annás is

jelen van), 1757 (Scena 5.), 1759 (Actus II. Scena 3.), 1760 (Scena 14.), 1762 (Scena 12.), 1764 (Scena 13.), 1765 (Actus III. Scena 5.), 1766 (Scena 10.), 1767 (Scena 5.), 1768 (Actus III. Scena 2.), 1769 (Scena 8.), 1770 (Scena 10.), 1774 (Scena Ultima; Caiphas az ítéletet olvassa fel!)

73. Jézus kihallgatása Pilátus előtt (*Jn 18, 35–38*): 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 7.), 1727 (Scena ultima), 1729 (Scena 12.), 1731 (Scena 6.), 1733 (Scena 7.), 1736 (Scena 9.), 1739 (Scena 1.), 1740 (Scena 13.), 1741 (Scena 1. Evangelica), 1743 (Scena 8.), 1744 (Scena 6.), 1746 (Scena 11, 13–14.), 1748 (Scena 9, 12.), 1751 (Actus II. Scena 3.), 1752 (Actus II. Scena 4.), 1753 (Scena 10, 12. Annás és Caiphas is jelen van!), 1754 (Scena 10–11.), 1756 (Scena 13.), 1757 (Scena 7–8.), 1759 (Actus II. Scena 4, Actus III. Scena 2.), 1760 (Scena 16.), 1762 (Scena 14.), 1763 (Scena 6.), 1764 (Scena 13.), 1765 (Actus III. Scena 6.), 1766 (Scena 11.), 1767 (Scena 5.), 1768 (Actus III. Scena 4.), 1769 (Scena 9.), 1770 (Scena 12. et ultima), 1774 (Scena 11.)
74. Jézust Heródes elé viszik (*Lk 23, 6–12*): 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 11.), 1729 (Scena 15.), 1731 (Scena 4.), 1733 (Scena 9.), 1741 (Scena 9. Evangelica), 1744 (Scena 6.), 1746 (Scena 12.), 1753 (Scena 9.), 1756 (Scena 13.), 1759 (Actus III. Scena 1.), 1763 (Scena 8.), 1765 (Actus III. Scena 7.)
75. Androphilust (Jézust) vallatják Tanatus (Caiphas és Pilátus) előtt: 1761 (Scena 12.)
76. Jézust megostorozzák, és tövissel koronázzák (*Mt 27, 26–30; Mk 15, 14–19; Jn 19, 1–8*): 1721 (Feretrum 2.), 1726 (Scena 14.), 1727 (Scena ultima), 1729 (Scena 17.), 1733 (Scena 7.), 1736 (Scena 12.), 1739 (Scena 1.), 1741 (Scena 10. Judicialis), 1742 (Scena 13.), 1743 (Scena 9. Ultima), 1744 (Scena 6.), 1746 (Scena 13.), 1748 (Scena 9.), 1752 (Actus II. Scena 4.), 1753 (Scena 12.), 1756 (Scena 13.), 1758 (Scena 12.), 1760 (Scena 16.), 1761 (Scena 12. Jézus Androphilusként szerepel!), 1762 (Scena 16.), 1763 (Scena 10.), 1764 (Scena 13.), 1768 (Actus III. Scena 5.), 1769 (Scena 9.), 1770 (Scena 12. et ultima), 1774 (Scena Ultima)
77. Pilátus feleségének álma (*Mt 27, 19*): 1726 (Scena 9.), 1731 (Scena 6.), 1743 (Scena 9.), 1744 (Scena 6.), 1746 (Scena 15.), 1756 (Scena 13.), 1759 (Actus III. Scena 4.), 1763 (Scena 7.), 1765 (Actus III. Scena 8.), 1769 (Scena 11.), 1770 (Scena 12. et ultima)
78. Pilátus ítéletet hirdet (*Jn 19, 5–12*): 1721 (Feretrum 2.), 1726 (Scena 14.), 1727 (Scena ultima), 1729 (Scena 17.), 1736 (Scena 12.), 1739 (Statio 1.), 1740 (Scena 13.), 1741 (Scena 10. Judicialis), 1743 (Scena 9. Ultima), 1744 (Scena 12.), 1751 (Actus II. Scena 5.), 1752 (Actus II. Scena 5.), 1753 (Scena 12.), 1754 (Scena 11.), 1756 (Scena

- 14.), 1757 (Scena 8.), 1759 (Actus III. Scena 4.), 1760 (Scena Ultima), 1763 (Scena 10.), 1764 (Scena 15.), 1766 (Scena 13.), 1767 (Scena 6.), 1769 (Scena 11.), 1770 (Scena 12. et ultima)
79. Júdás siralma és öngyilkossága (*Mt 27, 3–10*): 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 13.), 1729 (Scena 11.), 1731 (Scena 9.), 1733 (Scena 8.), 1736 (Scena 11.), 1740 (Scena 13.), 1741 (Scena 6. Evangelica), 1744 (Scena altera), 1746 (Scena 10.), 1748 (Scena 10.), 1751 (Actus II. Scena 4.), 1753 (Scena 11.), 1756 (Scena 14.), 1757 (Scena 8.), 1759 (Actus III. Scena 3.), 1760 (Scena 17.), 1762 (Scena 14.), 1763 (Scena 9.), 1764 (Scena 14.), 1765 (Actus III. Scena 9.), 1766 (Scena 12.), 1767 (Scena 5.), 1768 (Actus III. Scena 3.), 1769 (Scena 10.), 1770 (Scena 11.)
80. Jézus vállára veszi a keresztet (*Jn 19, 16–17*): 1739 (Statio 2.), 1761 (Scena 12. Jézus Androphilusként szerepel!), 1763 (Scena 10.)
81. Círenei Simon segít Jézusnak a kereszt hordozásában (*Mt 27,32; Mk 15,21; Lk 23,26*): 1727 (Scena ultima), 1729 (Scena 17.), 1739 (Statio 5.), 1744 (Scena 12.), 1746 (Scena 15.), 1756 (Scena ultima), 1758 (Scena 12.), 1768 (Actus III. Scena 5.), 1769 (Scena 11.)
82. Jézus a jeruzsálemi asszonyokhoz szól (*Lk 23, 28–32*): 1729 (Scena 17.), 1739 (Statio 8.), 1765 (Actus III. Scena 10.)
83. Jézust megfosztják ruháitól (*Mk 15, 23–24*): 1739 (Statio 10.)
84. A katonák gúnyolódása (*Mt 27,50*): 1726 (Scena 14.), 1729 (Scena 17.), 1739 (Statio 11.), 1743 (Scena 9.), 1744 (Scena 12.), 1748 (Scena 12.), 1751 (Actus II. Scena 5.), 1752 (Actus II. Scena 5.), 1753 (Scena 12.), 1754 (Scena 11.), 1755 (Scena 6.), 1756 (Scena 11–12, 14, ultima), 1759 (Actus II. Scena 3; Actus III. Scena 4.), 1760 (Scena Ultima), 1761 (Scena 12. Jézus Androphilusként szerepel!), 1763 (Scena 10.), 1764 (Scena 16.), 1765 (Actus III. Scena 10.), 1766 (Scena 15.), 1767 (Scena 6.), 1768 (Actus III. Statio 6. in monte), 1769 (Scena 8, 11.), 1770 (Scena 12. et ultima)
85. A zsidók gúnyolják Jézust (*Lk 23,35*): 1743 (Scena 5.), 1769 (Scena 7.), 1774 (Scena Ultima)
86. Jézust keresztre feszítik (*Jn 19, 17–22*): 1739 (Statio 12.), 1742 (Scena 13.), 1746 (Scena 15.), 1752 (Actus II. Scena 5.), 1756 (Scena ultima), 1760 (Scena Ultima), 1765 (Actus III. Scena 8.), 1767 (Scena 6.), 1768 (Actus III. Statio 6. in monte), 1769 (Scena 11.), 1770 (Scena 12. et ultima), 1775 (Scena 6. A Hét Főbűn feszítette meg a Pásztort!)

87. „Atyám, bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek!” (*Lk 23,34*): 1726 (Scena 14.), 1731 (Scena 11.), 1736 (Scena 12.), 1739 (Statio 12.), 1741 (Scena 10. Judicialis), 1746 (Scena 15.), 1748 (Scena 13.), 1755 (Scena 12. Conclusio), 1757 (Scena 9.), 1759 (Actus III. Scena 4.), 1760 (Scena Ultima), 1761 (Scena 12. Jézus Androphilusként szerepel!), 1763 (Scena 10.), 1764 (Scena 16.), 1766 (Scena 15.), 1767 (Scena 6.), 1768 (Actus III. Statio 6. in monte), 1774 (Scena Ultima)
88. A jobb lator megtérése (*Lk 23, 39–43*): 1726 (Scena 14.), 1727 (Scena ultima), 1729 (Scena 17.), 1733 (Scena 12.), 1739 (Statio 12.), 1741 (Scena 11.), 1744 (Scena 12.), 1762 (Scena 16.)
89. „Asszony, íme a Te fiad!” (*Jn 19, 26–27*): 1729 (Scena 17.), 1733 (Scena 12.), 1739 (Statio 12.), 1741 (Scena 11.), 1744 (Scena 12.), 1746 (Scena 15.), 1755 (Scena 12. Conclusio), 1757 (Scena 9.), 1762 (Scena 16.)
90. „Éli, Éli, lamma szabaktáni!” (*Mt 27,46*): 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 14.), 1729 (Scena 17.), 1731 (Scena 11.), 1733 (Scena 12.), 1736 (Scena 12.), 1739 (Statio 12.), 1741 (Scena 11.), 1744 (Scena 12.), 1753 (Scena 12.), 1755 (Scena 12. Conclusio), 1757 (Scena 9.), 1758 (Scena 12.), 1759 (Actus III. Scena 4.), 1760 (Scena Ultima), 1762 (Scena 16.), 1763 (Scena 10.), 1765 (Actus III. Scena Ultima), 1766 (Scena 15.), 1767 (Scena 6.), 1768 (Actus III: Statio 6. in monte)
91. „Szomjazom!” (*Jn 19,28*): 1726 (Scena 14.), 1729 (Scena 17.), 1731 (Scena 11.), 1733 (Scena 12.), 1736 (Scena 12.), 1739 (Statio 12.), 1741 (Scena 11.), 1744 (Scena 12.), 1748 (Scena 13.), 1755 (Scena 12. Conclusio), 1757 (Scena 9.), 1758 (Scena 12.), 1759 (Actus III. Scena 4.), 1760 (Scena Ultima), 1761 (Scena 12. Jézus Androphilusként szerepel!), 1763 (Scena 10.), 1765 (Actus III. Scena Ultima), 1767 (Scena 6.)
92. „Beteljesedett!” (*Jn 19,30*): 1729 (Scena 17.), 1731 (Scena 11.), 1733 (Scena 12.), 1741 (Scena 11.), 1744 (Scena 12.), 1755 (Scena 12. Conclusio), 1758 (Scena 12.), 1759 (Actus III. Scena 4.), 1760 (Scena Ultima), 1768 (Actus III. Statio 6. in monte)
93. „Atyám, kezedbe ajánlom lelkemet!” (*Mt 27,47*): 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 14.), 1729 (Scena 17.), 1736 (Scena 12.), 1739 (Statio 12.), 1744 (Scena 12.), 1746 (Scena 15.), 1748 (Scena 13.), 1753 (Scena 12.), 1755 (Scena 12. Conclusio), 1757 (Scena 9.), 1759 (Actus III. Scena 4.), 1760 (Scena Ultima), 1762 (Scena 16.), 1763 (Scena 10.), 1766 (Scena 15.), 1767 (Scena 6.), 1768 (Actus III. Statio 6. in monte)
94. Longinus lándzsával megnyitja Krisztus oldalát (*Jn 19, 31–37*): 1731 (Scena 11.), 1761 (Scena 12. Jézus Androphilusként szerepel!), 1775 (Scena 6.)

95. Arimatheai József elkéri Pilátustól Jézus testét (*Jn 19, 38–39*): 1723 (Statio 9.), 1729 (Scena 17.), 1744 (Scena 12.), 1753 (Scena 13.), 1757 (Scena 9.), 1763 (Scena 10.), 1772 (Scena 7.)
96. Jézust leveszik a keresztről (*Jn 19, 38–42*): 1723 (Statio 9.), 1726 (Scena 14.), 1727 (Scena ultima), 1729 (Scena 17.), 1733 (Scena 12.), 1739 (Statio 13.), 1741 (Scena 11.), 1743 (Scena 9.), 1744 (Scena 12.), 1746 (Scena 15.), 1748 (Scena 13.)
97. Jézus temetése (*Jn 19, 38–42*): 1739 (Statio 14.), 1743 (Scena 9.), 1748 (Scena 13.), 1757 (Scena Ultima), 1763 (Scena 10.)
98. A főpapok és a farizeusok aggódása miatt őrséget állítanak Jézus sírjához (*Mt 27, 62–66*): 1772 (Scena 9.)
99. Lepecsételik a követ Jézus sírjánál (*Mt 27,66*): 1772 (Scena 10.)
100. Jézus Kiszтус alászáll a poklokra (*Róm 10, 7; Ef 4, 9*): 1752 (Actus III. Scena 2.)
101. Az örök jelentik a főpapoknak Jézus Krisztus feltámadását, majd lefizetik az öröket (*Mt 28, 11–15*): 1772 (Scena ultima)
102. Júda oroszlánjának győznie kell (*Jel 5,5*): 1755 (Scena 11. Matheus szájából hangzik el az égi pör Apellatioja során!)
103. Kinyikatkoztatás az Istent szeretők sorsáról (*IKor 2,9*): 1762 (Actus I. Scena 4.)
104. Az Eucharisziáról és az utolsó vacsora ünnepléséről (*IKor 10, 14–33; 11, 17–34*): 1727 (Statio 2. Az Angelus Tertius szavaiban; Statio 3. Angelus Secundus és Angelus Tertius szavaiban!)
105. A 24 vén dicséri Istent (*Jel 4, 1–11*): 1725 (Scena ultima de Coelo)
106. Az utolsó ítéletről (*Mt 25, 31–46*): 1725 (Scena 9. Angelus és Judex szavaiban!)

=====

ÓSZÖVETSÉGI ELŐKÉPEK a csíksomlyói misztériumdrámákban:⁶⁵³

1. Paradicsom fája (*Ter 3*) – Krisztus keresztre: 1733 (Scena 1. Égi pör!), 1755 (Scena 9. Égi pör!), 1767 (Scena 1. Égi pör!)
2. Paradicsomi életfa (*Ter 3*) – Az Oltáriszentség: 1727 (Statio 1. Az Angelus Quartus szavaiban!)
3. Szűz Máriára vonatkozó jövendölések (*Ter 3,15; Iz 7,14*): 1752 (Actus II. Scena 1. Luciper szavaiban!)
4. Ádám és Krisztus, Szent Pál szerint (*Róm 5,18*) - egy ember által jött a halál, egy ember által jöjjön a feltámadás is: 1727 (Scena 1. Égi pör!)
5. Káin megöli Ábelt (*Ter 4, 1–16*) – Krisztust keresztre feszítik (*Jn 19, 17–18*): 1727 (Scena 1. Égi pör!), 1736 (Scena 8→9.)
6. Ábel Krisztusnak előképe, Káin pedig Barrabásé – Pilátus udvarában a nép Barrabás mellett dönt (*Mt 27, 15–18, 20–22; Mk 15, 6–15; Lk 23, 17–20; Jn 18, 39–40*): 1757 (Scena 6–7.)
7. Ábel ártatlansága (*Ter 4, 1–16*) – Krisztus ártatlansága: 1767 (Scena 1. Égi pör!)
8. Noé bárkája (*Ter 6, 13–24*) – Krisztus keresztre: 1755 (Scena 9. Égi pör!), 1767 (Scena 1. Égi pör!)
9. Noé galambja (*Ter 8, 10–11*) – A húsvéti galamb: 1755 (Scena 9. Égi pör!)
10. Noé mezítelensége (*Ter 9, 22*) – Krisztus mezítelensége a keresztfán (*Jn 19, 1–2*): 1733 (Scena 1. Égi pör!), 1769 (Scena 1. Égi pör!)
11. Ábrahám közbenjár Szodomáért; az Úr irgalmaz a bűnös városnak (*Ter 18, 16–33*) – Az Isten irgalmassága megmenti a bűnös emberiséget (1772)
12. Izsák feláldozása (*Ter 22, 1–18*) – Krisztus áldozata: 1733 (Scena 1. Égi pör!), 1755 (Scena 9. Égi pör!), 1765 (Actus I. Scena 1–3.), 1767 (Scena 1. Égi pör!), 1769 (Scena 1. Égi pör!)
13. Jákob lajtorjája (*Ter 28, 10–22*) – Krisztus keresztfája: 1755 (Scena 9. Égi pör!), 1767 (Scena 1. Égi pör!)
14. József három napig ül a kútban (apokrif elem) – Krisztus három napig a sírban: 1755 (Scena 9. Égi pör!), 1767 (Scena 1. Égi pör!)

⁶⁵³ Az egyes előképeknél az adott jelenet mellett feltüntetjük az előkép elhangzási alkalmát (pl. égi pör). Ha az ó- és újszövetségi szcénák egymás után következnek, és logikailag összefüggenek, ezt nyíllal jelöljük (pl. 1740, 1741.) Ha több ószövetségi jelenet következik egymás után, akkor kötőjellel látjuk el a jelenetek számát.

15. Józsefet eladják a testvérei (*Ter 37, 12–36*) – Júdas elárulja Jézust (*Mt 26, 14–16; Mk 14, 10–11; Lk 22, 3–6*): 1721 (Feretrum 1.), 1727 (Scena 1. Égi pör!), 1734 (Scena 4.), 1753 (A Prologus utal rá!), 1767 (Scena 1. Égi pör!)
16. Józsefet 30 ezüstért adták el (apokrif elem, mert valójában 20 ezüstért adták el: *Ter 37, 28*) – Krisztust is 30 ezüstért adta el Júdas (*Mt 26, 14–16*): 1741 (Figura 1.), 1755 (Scena 9. Égi pör!), 1757 (Scena 1. Figura, Júdas szavaiban hangzik el!)
17. Az égő csipkebokor (*Ter 3, 1–20*) – A századik juh megkeresése (*Mt 18, 12–14; Lk 15, 1–7*): 1740 (Scena 1. Figuristica → Scena 2. Evangelica)
18. Ábel (*Ter 4, 1–16*), Ábrahám (*Ter 12–25*), Lót (*Ter 13*) és Dávid, a jó pásztorok – Krisztus a jó Pásztor megkeresi az elveszett, 100. juhot (*Mt 18, 12–14; Lk 15, 1–7*): 1740 (Scena 1. Figuristica → Scena 2. Evangelica)
19. Mózes és Áron a fáraó előtt (*Kiv 7, 1–13*) – Példabeszéd a konkolyról (*Mt 13, 24–30*): 1740 (Scena 3. Figuristica → Scena 4. Evangelica)
20. Átkelés a Vörös-tengeren (*Kiv 13–15*) – Pater Coelestis eldönti, hogy Krisztusnak meg kell testesülnie, és meg kell szabadítania a világot: 1740 (Scena 5. Figuristica → Scena 6. Evangelica)
21. A zsidók imádják az aranyborjút, Mózes kesereg emiatt (*Kiv 32, 1–24*) – Krisztust Caiphas előtt gúnyolják a Lictorok (*Jn 18, 12–27*): 1757 (Scena 5.)
22. Az égből szállott manna (*Kiv 16*) – Az Oltáriszentség: 1727 (Statio 1. Angelus Septimus szavaiban!)
23. Mózes rézkígyója (*Szám 21, 4–10*) – Krisztus keresztje: 1727 (Scena 1. Égi pör!), 1740 (Scena 8. Figuristica → Scena 9. Evangelistica), 1755 (Scena 10.)
24. Mózes egy hegyen kitárt karral imádkozik, mialatt a zsidók legyőzik az amalekitákat (*Kiv 17, 8–16*) – Krisztus a hegyen (a Golgotán), és a kereszten kitárt karral győzi le a Sátán országát: 1727 (Scena 1. Égi pör)
25. Jephte (Jiftach) bíra fogadalomból feláldozza egyetlen lányát az ammonitákkal vívott győzelem után (*Bir 11*) – Deus Pater feláldozza Krisztust az emberiségért: 1774
26. Sámson és Delila (*Bir 16, 4–21*) – Jézus Caiphas és Pilátus előtt (*Jn 18, 12 – 19, 16*): 1736 (Scena 7 → 8.)
27. Sámson szemét kivájják a filiszteusok (*Bir 16, 21*) – Jézus szemét bekötik, illetve leköpi: 1727 (Scena 1. Égi pör!), 1736 (Scena 7 → 8.)
28. Saul számaron vonul a királyságra (*1Sám 9, 11–16*) – Jézus bevonul Jeruzsálembe (*Mt 21, 1–11; Jn 12, 12–19*): 1729 (Scena 3 → 4.)

29. Dávid legyőzi Góliátot (*ISám 17*), emiatt Saul féltékeny lesz Dávidra (*ISám 18, 6–16*) – Annás és Caiphas féltékeny Jézus Krisztusra (*Mt 26, 1–5*): 1729 (Scena 5. Figura 2. → Scena 6.)
30. Saul üldözi Dávidot (*ISám 19–20*) – Annás főpap Jézust elküldi Caiphas főpaphoz (*Jn 18, 24*): 1729 (Scena 7. Figura 3. → Scena 8.)
31. Zyph (valójában Szif) város lakói elárulják Saulnak Dávid tartózkodási helyét (*ISám 23, 19–23*) - Júdas elárulja Jézust (*Mt 26, 14–16; Mk 14, 100–11; Lk 22, 3–6*): 1729 (Scena 7. Figura 3. [→ Scena 11.]
32. A frigyláda a filiszteusok kezén (*ISám 5–6*) – Krisztust Pilátus (*Jn 18, 28 – 19, 16*) és Heródes (*Lk 23, 6–12*) kezére adják: 1741 (Figura 1. → Scena 1. Evangelica)
33. A frigyláda a filiszteusok kezén (*ISám 5–6*) – A főpapok tanácsa Krisztus ellen (*Mt 26, 1–5; Mk 14, 1–2; Lk 22, 1–2; Jn 11, 45–53*), Krisztust elfogják (*Lk 22, 47–53*): 1757 (Scena 3.)
34. Dávid a filiszteusok földjén bolondnak tettet, ezzel megalázza magát (*ISám 21, 11–16*) – Heródes megalázza Krisztust (*Lk 23, 6–12*): 1729 (Scena 14. [Figura] → 15.)
35. A hírvivő tájékoztatja Dávid királyt fiának, Absolonnak lázadásáról (*2Sám 15, 7–12*) – Pilátus halálra ítéli Krisztust, akit keresztre feszítenek (*Jn 18, 28–19, 37*): 1729 (Scena 16. Figura → Scena 17.)
36. Dávid király könnyezve imádkozik az Olajfák-hegyén (*2Sám 15, 30–36*) – Krisztus vérrel verejtékezik az Olajfák-hegyén (*Mt 26, 36–46; Mk 14, 32–42; Lk 22, 39–46*): 1741 (Figura 2. → Scena 2. Evangelica)
37. Dávid király eltávozik a nép elől – Krisztus is eltávozik a nép elől: 1727 (Scena 1. Égi pör!)
38. Achitofel felakasztja magát, miután Kussai (valójában Husai) kijátsza Achitofel tanácsát (*2Sám 17,23*) – Júdas öngyilkossága (*Mt 27, 3–10*): 1729 (Scena 10. → 11.), 1741 (Figura 6. → Scena 6. Evangelica)
39. Joáb megcsókolja Amassát (*2Sám 20, 8–10*) – Júdas megcsókolja Jézust (*Lk 22,47*): 1723 (Statio 4.), 1727 (Scena 1. Égi pör!), 1736 (Scena 4 → 6.)
40. Salamont – Adoniás mesterkedésével szemben – királlyá kenik, majd Dávid király meghal (*IKir 1–2*) – Krisztus királysága: 1752 (Actus I. Scena 1–5.)
41. Nábotot hamis indokokkal bevádolják (*IKir 21*) – Jézust hamis vádakkal illetik (*Jn 18,19 – 19,12*): 1729 (Scena 9. Figura falsi)

42. Illés prófétát bátorítja az angyal (*1Kir 19, 1–8*) – Krisztust angyal bátorítja az Olajfák-hegyén (*Mt 26, 36–46; Mk 14, 32–42; Lk 22, 39–46*): 1727 (Scena 1. Égi pör!), 1757 (Scena 2.)
43. A szírek (valójában az arámok) keresik Elizeus prófétát (*2Kir 6, 8–23*) – Péter apostol karddal megy a Jézust elfogó katonák elé (*Jn 18, 10–11*): 1741 (Figura 4. → Scena 5.! Evangelica)
44. Az angyal bátorítja Josaphatot (*2Kron 20, 14–17*) – Az angyal megerősíti Krisztust a Getszemáni-kertben (*Lk 22, 43*): 1741 (Figura 3. → [Scena 3. Evangelica])
45. Izajás próféta jövendölése a fájdalnak férfiáról (*Iz 50, 4–7*) – Krisztus a bűnösök kezére adatik: 1755 (Scena 10. Égi pör!)
46. Jeremiás prófétát Sedoriás (Szedeciás, azaz Cidkija király) megostoroztatja (Jeremiást valójában Jirija fogta el, és a főemberek elé hurcoltatta, akik megverték: *Jer 37, 11–16*. Cidkija királynak ebben nem volt része.) – Krisztust megostorozzák (*Jn 19, 1–2*): 1727 (Scena 1. Égi pör!)
47. Jeremiás próféta jövendölése a Messiásról (*Jer 23, 1–8*) – Krisztus a váltság a bűnös emberért: 1755 (Scena 10. Égi pör!)
48. Mickeást (valójában Mikajehut) a hamis próféták miatt Acháb király börtönbe vetteti (*1Kir 22, 5–12; 2 Krón 18, 4–27*) – Krisztus a főpapok előtt (*Jn 18, 12–27*): 1727 (Scena 1. Égi pör!), 1741 (Figura 5. → Scena 5. Evangelica)
49. Dárius király az oroszlánok barlangjába vetteti Dániel prófétát (*Dániel 6*) – Annás, Caiphas és Pilátus hamis tanúkkal vallatják Krisztust (*Jn 18, 12–40*): 1729 (Scena 12. Figura falsi → Scena 13.)
50. Gábiel arkangyal években jövendöl a Messiásról Dániel prófétának (*Dán 9, 20–27*) – Dániel a 67 évhét elmúltára utal: 1725 (Scena 7. Elyas szavaiban!), 1755 (Scena 10. Égi pör!)
51. Zsuzsanna története és ártatlansága (*Dániel 13*) – Krisztus ártatlansága: 1753 (Zsuzsanna története: Scena 2, 4–6, 8)
52. Judit megöli Holofernest (*Jud 13,8*) – Krisztus kereszthalálával megmenti a világot: 1723 (Statio 6–7.)
53. Jób fekélyes teste (*Jób 2*) – Jézus fájdalmai: 1721 (Feretrum Ultimum), 1727 (Scena 1. Égi pör!), 1734 (Scena 2–3.), 1755 (Scena 9. Égi pör!), 1767 (Scena 1. Égi pör!)
54. Jób fekélyes teste (*Jób 2*) – Jézust Annás főpap előtt gúnyolják és verik (*Jn 18, 13–27*): 1757 (Scena 4.)

55. Eszter megmenti a népet (*Esz* 5–8) – Krisztus megváltja a világot: 1726 (Eszter története: Scena 4, 6, 8, 10, 12.)
56. Ámán akasztófája (*Esz* 7, 9–10) – Júdás akasztófája (*Mt* 27, 3–10): 1726 (A Prologus szól róla)
57. Eszter könyörög a zsidókért Asverusnál (Achasvérosnál, vagyis Xerxésznél; *Esz* 7, 3–7) – Pilátus felesége esedezik Krisztusért Pilátusnál (*Mt* 27, 19): 1726 (Scena 8 → 9.)
58. Tóbiás búcsúzik édesanyjától, Annától (1743, Scena 1, 3.) – Jézus búcsúzik édesanyjától, Szűz Máriától: 1743 (Scena 4.)
59. Tóbiást megtámadja a cethal (*Tób* 6, 2–9) – Krisztus a zsidók kezére kerül: 1723 (Statio 5.)
60. Apollonius megszentelteti a jeruzsálemi templomot, amit a papok az oltár előtt térdre borulva védtek (*IMak* 1; *2Mak* 3–5) – Krisztus is papi öltözetben, térden állva imádkozott és vérrel verejtékezett a Getszemáni-kertben (*Lk* 22, 39–46): 1727 (Scena 1. Égi pör!)
61. Jónás három napig a cet gyomrában (*Jónás* 2, 1–2) – Jézus három napig a föld gyomrában (Utalás egy farizeussal való vitában: *Mt* 12, 40): 1752 (Actus II. Scena 2.)
62. A bölcsesség házat épített hét oszloppal (*Péld* 9, 1) – Hét szentség: 1727 (Statio 1. Az Angelus Sextus szavaiban!)
63. A 21. zsoltár (A dráma Dávid király szájába adja!) – A szenvedő Krisztus: 1733 (Scena 1. Égi pör!), 1769 (Scena 1. Égi pör!)

=====

PÉTER-SIRALOM (CSÍKSOMLYÓ, 1744)

Atkozot en fejem, hogy ha vele voltam,
Higyet el, el ottan en soha nem jartam.

(*Gallus cantat*)

A most veszem eszre, mely nagyon vetkeztem,
És az en lelkemet bűnnel megterheltem,
Hogymesterem ellen gonoszt cselekedtem,
Mert fogadasomnak eleget nem tettem.

Felfogattamvala, hogy meg nem tagadom,
Az en Christusomat bizonyoson tudom,
Es mindenek előtt mesteremnek mondom,
Ha meg kel halnomis, Istenemnek vallom.

Ime, mire vive megis a felelem,
Főpap szolgainak szavai hogy fülem
Hallatyara lőnek, lőn szörnyű esetem.

Melyre nezve, Uram, megvallom, Judasnál
Nyagyobban vetkeztem a hamis kalmarnál,
Aki elarula csokkal fő papoknal,
Harmoincz ezüst penzért a hamis sidoknal.

Deneszed, Istenem undok bűneimet,
Se ezt a mostani gyalo esetemet,
Hanem tekencs annyi sok szenvedesedért,
Vilag bűneiért ki folyt sok veredért.

Bocsad meg vetkemet, mert nagyott vetettem,
Mint jó mesteremet szivemből követem,
Eretted mig eleg testem nem kimillem.

Csíksomlyó, 1744. április 3. nagypéntek, Scena altera. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 809–810.

=====

JÚDÁS-SIRALOM (CSÍKSOMLYÓ, 1744)

Példaja vagyok én gonosz safaroknak,
Hamis keresetű csalard férfiaknak,
Én már rabja vagyok örök karhozatnak.

Peldaja azoknak, kik karavál masnak
Becsületet nyerni akarnak magoknak,
Vilagnak kencsei felett e kapdosnak,
Lesznek meg nyitói poklok ajtainak.

Mind Paradicsomban Adammal s Evával,
Hogy a gonosz Saton ökött az almával,
Megbolondította ő sugalasival,
A Paradicsomból ki csalta sikk szoval.

Igy bánék velem is apénzen kapással,
Ki paradicsomba válek a Kristussal,
Mind addig hazuda, míg hazuksággal
Elcsala ő tölle színes családsággal.

Atkozott az óra, melyben fogottattam,
Atkozott a nap fény, kit először láttam,
Atkozott az a nap, melyben meg csalattam,
Édes mesteremet s uramot el adtam.

Most a Fő papoknak, itt vagyon a pénzük,
Veszen el vételek hamis keresmenyek,
Legyen egyik oká lelkenek vesztetek,
Fogjon igaz veréért ti hamis veretek.

Imár hova legyek, Káinnal elmegyek,
De ha az emberek engemet meglőlnék,
Tudom bizonyoson, mityárást meglőlnék,
Immár nyugalmat magamnak hol tegyek?

Szitek azért nem hagyom sokára,
Magamot felkötöm egy akasztófára,
Mert az ártatlan vér igen for torkamra,
Induljatok azért szanakodasomra!

Csíksomlyó, 1744. április 3. nagypéntek, Scena altera. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 808–809.

JÚDÁS-SIRALOM A DŐRI ÉNEKESKÖNYVBŐL

Judás Iskáriót Siralyma Nagy Pinteken.

Nota: Oh világ méz alatt etc.

Jaj nékem, Judásnak, el adván a JESUS-t,
Harmincz ezüst pénzen a meg Váltó Krisztust,
A Sz[ent] Háromságnak második személyét,
Menynek és a földnek kegyes Teremtőjét.

Jaj, nékem, Judásnak, a kit im úgy kedvelt,
Tanétványi között sáfárjává rendelyt,
Utolsó vatsorán láb-mosással tisztelyt,
Egy pohárbul s tálbul adott italt s ételt.

Jaj, nekem, Judásnak, hogy eztet méveltem,
Hogy ártatlan vért árulnyi nem felytem,
Jaj, bolgatag ember, világ tsufja lettem,
Az örök pokolba szenved érte lelkem.

Ki előtt Angyalok fön álva reszketnek,
Azon ma az kövek szörnyen repedeznek,
Nap, hold és tsillagok fimlenyi meg szünnek,
Egész Mennyeiek gyaszban öltözének.

Mivel az ő Urok az áldott Úr JESUS,
Keserves kinnyában piros vérében usz,
Hamis szentencziát halván, kit Pilátus

Rámonda Urokra, a pogán tiránnus.

Jaj, nékem, Júdásnak, hogy zsidók kezében
Attam a pogányok fene körmeikben,
Mert kevés időre láttam a kereszten,
Két latrok közt fűgnyi a levegő égben.

Jaj, nékem, Judásnak, már mit tselekedgyem,
Akár há tekéntek, tsak dobog a szívem,
Soha már a Krisztus meg nem botsátt nékem,
Údvössegem felül nem is elmélkedem.

Jaj, nékem, Judásnak, már meg fásult bennem
Minden érzékenség, magam nem vihetem
Arra, hogy szememmel bűnőmet könyvezzem,
Kit, ha nem tselekszek, pokolba szál Lelkem.

Az áldott Ur JESUS-t szenvedésre adtam,
Tővés koronával meg koronáztottam,
Szentséges kezeit által liggattattam,
Láboival edgyütt oldalát nyittattam.

Hat ezer és hat száz még hatvan hat tsapást,
Sz[ent] fején szenvedett ezer seb luggatást,
A nehez keresztet halálos taszéttást,
Az Orczáján hetven hétszer rut turházást.

Jaj, nékem, Judásnak, oka mind ezeknek
Én vagyok, föl vévén árát Mesteremnek,
Tengeriben uszom kétségben esésnek,
Mellyért társa leszek még ma Luczipernek. Vége.

Dóri énekeskönyv (1763–74) 369–371. (A régi lapszámozással: 178–179.)

Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 29/1

Az éneket itt közöljük először, központozása tőlünk származik.

=====

MÁRIA MAGDOLNA-SIRALOM RÉSZLETE KÁJONI *HYMNARIUM*ÁBÓL:

Cím: „Planctus B[eatae] V[irginis]”

Incipit: *Jaj, nagy kedven tartot a Drága edes Szülöttem...*

Mária Magdolna szavai az énekből:

„Vigasztald Jesus Annyát,
mert el bagyat, hogy nem lattya
Szerelmes Szent Fiát.
Enyhicz siralmodot
Keserves Szűz Mária,
Mert Szent fiad harmad napra
Fel tamad, azt mondta.
Mijs a Keserves
Ur Jesus Szent Anyaval
Sirankozunk Szent halalan,
Legyünk Szent Fianal. Amen.”

Kájoni János: Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium), 1659–77. 123–124. Az éneket itt adjuk ki először, központozása tőlünk származik.

=====

CHORUS ANGELORUM (CSÍKSOMLYÓ, 1768):

„Üdvöz légy, szép Jesus, hívek életője,
Emberi nemzetnek Szent üdvözítője,
Örök boldogságnak, vérrel meg szerzője,
Testté let Szent Ige.

Atya Úr Istennek egyetlen egy fia,
Cherubim Angyalok felséges királya,

Ez romlot világnak dragalatos díja,
Testté lett Szent Ige

Te kívánságodra meg nyílnak az Egek,
Parancsolatodra Angyalok le jönnek,
Néked, mint Uroknak szolgálatot téznek,
Testté lett Szent Ige.

Azért bátorsággal kövessed utadat,
Üdvösség útyára hozd vissza nyájadat,
Ne enged el veszni te alkotmányodot,
Testét lett Szent ige.”

Csíksomlyó, 1768. április 1. nagypéntek, Actus II. Scena 1. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 501.

=====

ÁDÁM-SIRALOM, ÁDÁM ÉS A DIABOLUSOK PÁRBESZÉDE

ADAM (*ad Diabolum*)

Igaz mondas volt az, akar ki mondotta,
Hogy az ember magat ha felmagasztalja,
A hatalmas Isten aztot meg alazza,
Ennek szegen fejem igaz bizonyysága.

DIABOLUS (*Ad Adamum*)

It van az atkozot, a ki e világban,
Mít a hal a vizbe, volt nagy boldogsagban,
Arannyal s ezüstel bővelkedet abban,
Senkin sem adat elete napjában.

A Szegent pediglen eppen nem szenvedte,

Az irgalmáságra nem volt soha kedve,
Csak a tobzodásban fáradozot esze,
Menyországra soha elmejet sem vette!

Szorgalmazást csak az usurában
Töltötte, s az almat a pénz olvasásba,
S agyát, mik éppen nagyobbba orába
Mehetne eltebe, fáradot csak abba.

LUCIPER

Arannyat, ezüstöt onnat el vegyítvén,
Mingyart olvaszotok a nagy serpenőben,
Mert azt somnyuhozta telyes eleteben,
Ez mingyárt vigyetek pokol fenekebe.

ADAM

Oh, atkozot világ, mely igen meg csalál,
Egy keves hivsagért, mely nagy kinra hozál,
Meg eltembenis nyugonni nem hagyál,
Sok fele gondokkal győttrel és kinozál.

DIS[CIPULUS] LUCIPERIS

Evolt az az őszver, kinek nincs értelme,
Efellett életben volt torkig merülve,
A bujaságban holtig mint fenterge,
Mostan pedig nekünk akadt kezünkbe.

LUCIPER

Fogjátok, vessétek⁶⁵⁴ a kenköves toba,
Éltébe, aki volt mint diszno az olyba,
Mint gyönyörköttette testet a világban,
Ugy szenvedgyen lelke it a gyehenaba.

ADAM (*ad Diabolum*)

Mely gyorsan hallottam, hogy semmi látásni,
Mely szoktat így gyönyörkötteni ellenben,
Peniglen az elnem mondhatni, hogy kellesek
vegre lelekik szenvedni.

DIABOLUS QUARTUS (*ad Adamum*)

Latode, mikeppen őtöt meg hiszaltam,
Hust, bort őneki, mert eleget adtam,
Parancsolatodba most elődbe hozzam.

Hogy ha megfontoljuk, rea merek felelni,
Szallonoja leszen neki egy araszni,
Hajarol a tüzet jo lesz meg gyujtani,
Hurkájából penig szőnyegetek főnni.

LUCIPER

Igen is jo leszen, csak hogy borso szalmat,
Puskaort, kencsöt ötöllene sajnalj,
Ebedre peniglen süttes varas bekat,
De az italra adgy eleg palinkát.

ADAM

⁶⁵⁴ vessetek

Oh, atkozot torok, mint ad pokolba,
Telhetetlen gyomor ereted nagy kinba,
Kelletik szenvednem a kenkőves toba,
Szenvegy te is velem egyenlő porgiszban.

DIABOLUS QUINTUS

Itt vagy az is, aki telyes eleteben
Nyughatatlankodot telyes eleteben,
Nem lehetet velle senki egyessegre,
Mindeneknek jóvón irigy volt elteben.

LUCIPER

En is arra nezve, hogy a Menyországba,
Isten űlni lattam legfelsőbb tronusba,
Elnem szenvedhetem szívem fájdalmában,
De mit nyerék velle nyakam szakattába.

Mivel az irigynek az a természete,
Mindenkor magának, hogy job részt vehetne,
Alabb való masnal, senkinel ne lenne,
Hanem mindenekbe kedvere lehetne.

Innen hogy soha őne panaszkodhassék,
Masok kenye fölöt neki több adassek,
A szive mingyarást negy fele vagassék,
Az után a maga toban taszitossék.

ADAM

Boldogtalan sorsa az irigy embernek,
Kinek elteben is gyötrelme szivenek
Soha meg nem szűnik, bizsónsága ennek

Én vagyok, most peldaim mint fizetnek.

Telyes eitemben soha nem nyughattam,
Mindenkor más jóvát ostromolni szoktam,
Gazdagságot masnak hogyha én hollottam,
A mint tudom, aztot ottan megatkoztam.

DIABOLUS

Pokol fenekere eztet ha taszított,
Meg nem maracz tölle, az utam meg latod,
Nics hozá hasonlo pokolban satanyod,
Leszen mindörőke neked haragosod.

Megvallom ligazan, hogy melleje menni,
Csak igen orozva mertem azt fel kötni,
Mert igen tartottam, hogy ha eszre veszi,
Meg haragzik, fottom pofon talal csapni.

Most azert jovallom, hogy magadra vigyáz,
Ennek a leleknek valamikor ne árcs,
Ezt hallasz akkoron szörnyű karomkodást,
Meg ugy lehet, hogy kapsz egy pár nyakon csapást.

Csíksomlyó, 1744. április 3. nagypéntek, Scena 4. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 793–794.

=====

ARCHAIKUS NÉPI IMÁDSÁG – „a paradicsomtól a Golgotáig”:

„A mi házunk négyszögletes,
Négy szép angyal, őrzőangyalok őrizzéték,
Keresztek forogjatok.
Hadd nyugodjon Boldogasszon ágyába,

Ábrahám kebelébe.
Föld szülő világot,
Világ szülő Szent Annát
Szent Anna szülte Szűz Máriát,
Szűz Mária szülte Szent Fiát, a világ Megváltóját.
Kitekintek e napkelet felé,
Ott látok egy anyaszentegyházat,
Kívül aranyos,
Belül irgalmas.
Abban vagyon Krisztus Urunk
Térdig vérben, könnyökig könnyben.
Mellette áll három próféta.
Kérdi Jézus: kit kerestek?
Krisztus Urunkat gyöttünk látogatni.
Ma van péntek,
Krisztus Urunk kínzó napja,
Krisztus Urunk fölment a paradicsomba,
Utána ment három pogán zsidó,
Vasszegekkel szegezték,
Vasvesszőkkel vesszőzték.
Három csöpp vére lecsöppent,
Az angyalok fölszedték,
Arantányérba tették,
Krisztus Urunk elejbe abba vütték.
Krisztus Urunk azt mondta,
Aki ezt az imádságot minden pénteken elmondja,
Hét halálos bűnö megbocsáttatik. Ámen.”

Adatközlő: Imre Kálmánné Balogh Rozália
(Perenye, Vas vármegye, 1921. november 24–2006. január 21.)
Gyűjtötte: Medgyesy-Schmikli Norbert, Perenye, 2000. augusztus 18.
(Kazetta: 2000/3. B oldal)

=====

ÁDÁM-SIRALOM A KECSKEMÉTI GRADUÁLBÓL:

„Hogy Adám ki üzetik az Paradicsombul,

Az szent hely előtt áldván esetit. Bus szível
iaygatá halálnak, Latvan kinnyát Langnak.
Fiait öszve hívá, monda nekik akor sírva:

Iay nekem nyavalásnak, iay bűnős Embernek,
megh nem tudom számlálly Számát esetemnek,
mert megh sebesettem, de nagy bűnben estem,
Őrdög kiszűtéséből megh fosztattam minden jobbul.

Nem méltó megh tagadnom keserűségemet,
halgasd beszédem, Fiam, gondold bűneimet,
ez, melyert rám szállot minden győtrő kinod,
nyavala a betegség te testedre bocsáttatod.

Ky legyek, kívánod, Adám Attyád vagyok
Mentől alkuttattad, hasonlot nem tudttad,
engem személyére, teremte képére.
Paradicsomban laktad, mindennem biroya voltam.

Végtelen tisztasagban, bűn fertellem nélkül
terempte igazagban, Szentségben vég nélkül,
szabadsagot ada, kedvemre bocsatta, csak
ő szent beszedenek hagyá, hogy őrzőlye lenek.

Én bennem az Úr Isten gyönyörködik vala,
azert minden allatit ennekem ayánlá,
Agyaloknak hagiá lenne szeb gongiok,
idő haladván menyben el, be vinne dicsősségben.

Rajdam hogy szabadsaga Istennek tündöklek,
az ioval nem jeléték, hitetlenségre hajlék,
akartam hasonlo Istenemhez len[ni],* hogy
az meg tilta fának kezdém gyümölcset kolstolny.

En szép artatlansagom azonnal el vesze,
Istenemnekis képe szulombúl ky düle,
testem, lelkem fénye gialázatra mene,
igasságom, szentsegem en túlem mingyárt el düle.

Illyen szep draga ioktul az őrdög lopta,
mezitelen hagia szegyenben instála,
kivannam, halván Istenemnek szávát, mert
tanácsát szegyenlem, hogy kigio meg csala engem.

It az en soc mencsegem nem lőn. Kéllemetes,
hogy Éva csalt meg, még az is nem lőn helye,
kertbúl ky üzetténk, mesze kergetteténk
mezítelen szégyenemre kós bőrt veténk testemre.

No immár ez villágon nyavalyák közt lakom,
az regi sok szep ioktul mikor gondolkodom,
busul az én lelkem könyvezdegel szem kívánek
segetseget, de nincs ky szana engem.

Engem iay mindenfelől bubánat szorongat,
testemben es lelkemben felelem tantorgat,
bűn mardossa lelkem, nincsen csendesezem,
karhozat, *halál*,⁶⁵⁵ Pokol tapodnak fejemen.

Munkaval, fáratsaggal az földet kapálom,
az atkotis válomon görbedven hordozom,
tővis, bodza, bórók, haszontalan füvek bóven
teremnek nékem, bűnömert őket erdemlem.

Főléts sok iszonyu himlő betegséghe Egyetlen,
kin nyavala sok fele nagy insegh testemben

⁶⁵⁵ *halál* [értelem szerint javítva]

lakozik, mind halálom napigh in nekem
nyomorultnak, amig fia leszek halálnak.

En egész nemzetsegem megh romla már szörnyen,⁶⁵⁶
nem cselekedhetet iot, bar rea kedvee szegien,
a bun mindent rutít, szentseghben nem épít senkj,
artatlanságban nem elhet miattam mostan.

Siv, riv, benem szüntelen Lelki ismeretem,
engem ezelis márdos, hogj nagj sok én bűnőm,
Ódoggel fenyeget, Törvénnel ígéret,
Kénkövet, tüzet tótul fel szivom pokol langjátul.

Iay nekém, balgatagnak, iaj, mit cselekedgyem?
Iai, te föld, szeles tenger, agi tanaczot nekem!
Oh, minden allattok, kicsinek és nagjok,
szányatok nemzetsegek szörnyű bűnát en fejemnek.

ÉN is, ky teryesztet mőny könyvez mert en raitam,
hold, csillagok és napfeny, o, gyázban iary miattam,
hogj igj hól el vesznem s iai [...]ken esnem
az kegietlen Sátánnak tűzeben laknom pokolnak.

Gazdag, oh, nagy Istenség, vegy be egykor menyben,
mere vagj, hatalmas fölseg, szalics, be kebledben
bűneim peniglen bocsast megh kegyessen,
erettem pokollal, ne fizes boszszu állással!

Raitam nem látok senkit, hogj ky könyórúlne,
avagj segető erőt ördög ellen vetne,
minden állat utál, ellenem iár, rúgdal,
hatalma Lucipernek lőn jutalma vetkeimnek.

⁶⁵⁶ szörnye [értelem szerint javítva]

En hozzád folyamodom, irgalmas Úr Isten,
benned van bizodalmom, te job karod mentsen!
Vallom bűnös voltom, szent irgalmad várom,
men ege oly nincs nekem, hanem bocsásd meg sok bűnöm.

Gonosz Ördög markában ne erezd képedet,
ellensege lelkünknek bűnben értet, minket
szabadis, sőt engem, biztasd szoddal Lelkem,
cselekedj nevedre Istenj nagj is kedvedert. Ammen

Angelus Consolator

Oh, ky kiált ily igen Szomorodat szoval,
kesereg keservesen, iaigát bus iaj szokkal?
De te vagie, Adám, oh, nyomorult ember?
Aszt izene az Isten, hogj meg halgat ez insehben.

Reád szál maid it kedve, ne busuly, sőt örüly
ketseghenis ne essel, nem maracz Arvaiul,
meg halgattatol, az te imatsagod lészen,
ez neked is hir es vidámito kedves ir.

Im, szarmazik Szép Szűztől Istennek egy fia,
idvózittó Úr Jésus, Angjalok Királya,
Ez meg rontia fejet ördögnek sereget,
es teged ky szabadet, hatalmok ellen erosít.

Világra iön embery természetben,
Keresztet, szegenységet szenved kint életben,
rut halált éretted szenved, hogj is Lelked szent
vére meg tiszticsa, Attyában uyonna olcsa.

Szomat iol eszedben vedd, honnan leszen az meg,

hogy te Isten kedvében fogadtatol ismet,
ez á is tétemeny vigasztalo Örvény, nem
az te érdemedből, de ión Istennek kedvéből.

Pecsetely esküvéssét az önnön Nevével,
hogy mind bé telyesetj, iövandó időkben,
higj fogadásának, hagy beket gonosznak
vesd benne remenseged, nem teszen más képpen Velled. Ammen.

Adám rursus Respondet

Igen megh vigasztalál, Lelkem, Attyam fia,
hogy beszédedet hallám, elmem meg vidulla,
örömöm nagy voltát, szívem nem mondhatya,
jo hir mondasodat vig kedvel szívem halgatya.

No tehát magos egek, Föld és minden állat,
örűly velem, találtam io tévó fő Urat,
örvengy vigagj, tapsoly, bánatot ne gondoly,
szeles vilagh négj reszen Ember, ki hol találtatol.

Wallamit esetemmel el vesztettem kertben,
megh téríte az Isten ismét csuda képpen,
az ő Szent Fiáért, kit adat emberert,
az ő vállára föl tévé minnyaiunk terhét fizete.

Es miert, hogj külömben végén nem mehét az,
hanem eléb az halál testemben meg ölvén,
Lőlkőm elevenyen meg marad öröken,
kivánim hogy halyak, úgy hamar Jezushoz jussak.

Reám azért az halált örömet föl vészem,
az által dicsősegem egj nap el nyerem,
mert hitem jutalma testem nyugodalma,

ez után Krisztusommal, Menyben elek minden joval.

Agj azért hálat neky, Emberi nemzetsegh,
mert a Christus kedvejere adatik idvössegh,
bűnunk bocsánatya, Istennek országa,
Angialj fenyesszepegh, mennyej kincs, nagj dicsőség!

Ebben á dicsőseghben vigj be minket, Jesus,
is föl támadásodre, fogiad kezeink, hogy ez
élet utam, minden bűne el el razvan
követhessük Menyegben amaz szep örök életben. Ammen.

Kecskeméti graduál (1637–81). MTAK K 74. Mikrofilm: A 1817/I. M. Cod. 2r 76. (Az új számozás szerint: 113–117. lap) A központozás tőlünk származik, az ének szövege itt jelenik meg először.

=====

ÁDÁM-SIRALOM A KOMÁROMI-ÉNEKESKÖNYVBŐL, 1701-BŐL:

„Hogy Adám ki üzetik az Paradicsombul,
Az szent hely előtt áldván esetit. Bus szivel
iaygatá halálnak, Latvan kinnyát Langnak.
Fiait öszve hívá, monda nekik akor sírva:

Iay nekem, nyavalásnak, én bűnös Embernek,
megh nem győzém számlálly Számát esetemnek,
mert megh sebesettem, gonosz bűnben estem,
Őrdög kiszütésébül megh fosztattam minden jómtul.

Nem méltó megh tagadnom keserűségemet,
halgasd beszédem, Fiam,⁶⁵⁷ gondold bűnőmet,
ez, melyert rám szállot minden gayótrő kinod,
nyavala a betegség, te testedre bocsáttatod.

Ky legyek, ha akarod, Adám Attyád vagyok,

⁶⁵⁷ Fia [értelem szerint javítva]

Mentül alkuttattam hasonlot nem tudttad,
engem személyére, teremte képére.
Paradicsomban laktad, mindennem kirallya voltam.

Végtelen tisztasaghban, bűn⁶⁵⁸ fertellem nélkül
terempte engemet, Szentségben vég nélkül,
szabadságot ada, kedvemre bocsatta, csak
ő szent beszedenek hagyá, hogy őrzőlye lenek.

Én bennem az Úr Isten gyönyörködik vala,
azert minden allatit ennekem ayánlá,
Agyaloknak hagiá, lenne ream gongiok,
idő haladván, menyben el be vinne dicsősségben.

Rajdam, hogy szabadsaga Istennek tündöklek,
az jól nem jól elven hitelenségre hajlék,
akartam hasonlo Istenhez lenni,⁶⁵⁹ hogy
az meg tilta fának gyümölcset kezdém kolstolny.

En szép artatlansagom azonnal el vesze,
Istenemnekis képe szivemből ky düle,
testem, lelkem fénye gialázatra mene,
igasságom, szentsegem, en túlem mingyárt el düle.

Illyen draga szép ioktul az ördög lopta,
meztelen hagia szivemben juttata,
kivannam, halani Istenemnek szávát, mert
tanácsát szegyenlem, hogy kigio meg csala engem.

Ott az en soc mencsegem nem lön. Kéllemetes,
hogy Éva csalt meg engem, az is nem lön kedves,
kertből ky uzettem, mesze kergedtetem,

⁶⁵⁸ bűn [értelem szerint javítva]

⁶⁵⁹ len [értelem szerint javítva]

mezítelensegemre, szégyenemre kós bőrt veténk testemre.

No, immár, ez villágon nyavalyák közt lakom,
az regi sok szép ioktúl mikor gondolkodom,
busul az én lelkem, könyvezdegel szemem kívánek
segetseget, de nincs ky szana engem.

Munkaval, fáratsaggal az földet kapallyam,
az atkotis válomon görbedven hordozom,
tővis, bodza, bórók haszontalan fűvek bóven
teremnek nékem, bűnőmert őket erdemlem.

Főlőtte sok iszonyu himlő betegségű Egyetlen,
kin nyavala sok fele nagy inseh testemben
lakozik, mind halálom napigh, jaj, nekem,
nyomorultnak, míg fia leszek halálnak.

Az egész nemzetsegem megh romla már szörnye,
nem cselekedhetet iot bár jó kedve legyen,
az bűn mindent rutít, szentseghben nem épít senkj
artatlanságban nem elhet miattam mostan.

Kiált benem szüntelen Lelki ismeretem,
engem és el is márdos, hogy nagy sok én bűnőm,
Őrdogel⁶⁶⁰ fenyeget, pokollal ígérget,
kénköves tüzet tótul fel szívom pokol kinyátul.

Iaj nekém, balgatagnak, iaj, mit cselekedgyem?
Iai, te széles föld, tenger, aji tanácsot nekem!
Oh, minden állatok, kicsinek és nagyok,
szányatok nemzetsegek, szomorú én bus fejemet!

⁶⁶⁰ Ődog [értelem szerint javítva]

Te is ky teryesztet mőny könyvez, mert en raitam,
hold, csillagok és napfeny, o, gyázban iary miattam,
hogj igj hól el vesznem s iai [...]ken esnem
az kegietlen Sátánnak tűzeben laknom pokolnak.

Gazdag, oh, nagy Istenség, vegy be egykor menyben,
mere vagj, hatalmas fölseg, szalics, te kebledben,
bűneim peniglen bocsast megh kegyessen,
erettem pokollal, ne fizes boszszu állással!

Raitam nem látok senkit, hogj ky könyórúlne,
avagj segető erőt őrdőg ellen vetne,
minden állat utál, ellenem iár, rúgdal,
hatalma Licipernek lón vétke vetkeimnek.

En hozzád folyamodom, irgalmas Úr Isten,
benned van bizodalmom, te job karod mentsen,
vallom bűnős voltom, szent irgalmad várom,
men ege oly nincs nekem, hanem bocsásd meg bűnőm.

Gonosz Őrdóg markában ne erezd képedet,
ellensege lelkünknek bűnben értet, minket
szabadits sőt engem, biztasd szoval Lelkem
cseleledj nevedre Istenj nagj is kedvedert. Ammen

Finis

Angelus Consolator (41b)

Oh, ky kiált ily igen Szomorodat szoval,
kesereg keservesen, iaigát bus iaj szoval?
De te vagie, Adám, oh, nyomorult ember,
aszt izene az Isten, hogj meg halgat ez inseghben.

Reád szál maid it kedve, ne busuly sőt örülj,⁶⁶¹
ketsegbenis ne essel, nem maracz Arvaiul,
mert halgattatol, az te imatsagod lészen,
ez neked is hir, es vidámito kedves ir.

Im szarmazik Szép Szúztól Istennek sz[ent] fia,
Idvóztító Úr Jésus, Angjalok Királya,
Ez meg rontia fejet, ördögnek sereget,
es teged ky szabadet, hatalmok ellen erősít.
(41a)

Világra iön embery természetben,
Keresztet, szegenységet, szenved kint életben,
rut halált éretted szenved, hogj te Lelked szent
vére meg tiszticsa, Attyában uyonnan olcsa.

Szomat iol eszedben vedd, honnand leszen ez meg,
hogj te Isten kedvében fogadtatol ismet,
ez á is tétemeny vigasztalo örvén, nem
az te érdemedbül, de iön Istennek kedvébül.

Pecseteli esküvéssét az önnön Nevével,
hogj mind bé telyesetj, iövendő idővel,
higj fogadásának, hagy beket gonosznak,
vesd benne remenseged nem teszen más képpen Velled. Ammen.

Adám rursus Respondet

Igen megh vigasztalál, ides Attyam fia,
hogj beszédedet hallám, elmem meg vidulla,
örömöm nagy voltát nyelvem nem mondhatya,
ez jo hir mondasodat vig kedvel szívem halgatya.

No, hálát az Istennek jo tétért adok,

⁶⁶¹ örül [értelem szerint javítva]

hogy Sz[ent] igiretiből vigasztalást hallok,
lőlkém vidámadék csondesseghben nyúkszik,
igije Istennek ígér irgalmat fejemnek.

Tellyes szűbűl el hiszem teremtőm beszédét,
hogy bé tölté mind éppen az ő izenetit,
mihelt ő akarja, azt mindjár megh adgya,
ő rája tamaszködöm mert tudom, hogy igaz mondom.

Es miért, hogj külömben végén nem mehét az,
hanem előb az halál testemben meg ölvén,
Lőlkőm elevenen meg marad örőken,
kivánom, hogy hallak, úgy hamar Jezushoz jussak.
(40a)

Reám azért az halált örőmest föl vészem,
az által dicsőseghem egj nap el nyerem,
mert hűtőm jutalma testem niugodalma,
ez után Krisztusommal, Menyben ülők minden joval.

No tehát, magos egek, Föld és minden állat,
örűly velem találtam io tévó fő Urat,
örvengy, vigagj, tapsoly, bánatot ne gondoly,
szeles vilagh négj reszen Ember, ki hol taláztatol.

Vallamit esetemmel el vesztettem kertben,
megh téríte az Isten ismét csuda képpen,
az ő Szent Fiáért, kit adat emberert,
az ő vállára föl tévé minnyaiunk terhét viseli.

Agj azért hálat neky, Emberi nemzetsegh,
mert a Christus kedvejere adatik idvőssegh,
bűnunk bocsánatya, Istennek országa,
Angialj fenyves szepsegh, mennyej kincs, nagj dicsóseg.

Ebben á dicsőseghben vigj be Úr minket
is te kinszenvedesedert, fogiad kezeink, hogy ez
élet utam, minden bunt le razvan
követhessünk Menyegben amaz szép örök életben. Ammen.

**Komáromi-énekeskönyv (1701), OSZK Oct. Hung. 483. 46a–48a. Az ének központosítása
tőlünk származik, és a szöveget itt adjuk köre először.**

=====

ÁDÁM-SIRALOM PAKSI MÁRTON GYÖRGY ÉNEKESKÖNYVÉBŐL:

ADAM KI ŪZETIK AZ PARADICSOMBÓL

Ad suam Melodiam.

Hogy Adám kiűzetik az Paradicsomból
á SZ[ent] Hely előtt álván eset bús szível,
jajgattya halálát, látván kinok lángját,
Fiait öszve hiva, monda nékik akkor sirva.

Jaj nékem nyavalásnak, jaj, bűnös Embernek,
meg nem tudo számlálni számát inségimnak,
mert meg nyomorottam, gonosz bűnben estem,
ördögi kísértettül, meg fosztattam minden jótul.

Nem méltó meg tagadnom keserűségemet,
halgassatok Fiaim, gondolván bűneimet,
kiért én rátok szállot minden féle kintok,
nyavala és betegség Testetekre bocsáttatott.

Kilegyek és ki voltam, én, Adám Attyátok,
Istentől álkuttattam hasonlot nem tudok,
engem Személlyére teremtet képére,
Paradicsomban laktam, mindennek Királlya voltam.

Végetlen világban, bú, sirelem nélkül,

teremte gazdagságban, szentségben vég nélkül,
szabadságot ada, szárnyomra bocsáta,
hogy csak Sz[ent] beszédgyenek meg őrzője lennik.

En bennem az Ur Isten gyönyörködik vala,
azért, hogy minden állatott kezemhez bocsáta,
Angyalinak hogy légyen reájok nékem gondgyok,
hogy itt jól élvén, Menyben ott is Dicsősséget adna.

Rájtam szép ábrázattya Istennek tündöklök,
de jóval jól nem élek, hirtelenül kezdek
akartam hasonlo Istenhez lenni,
hogy meg tiltatot Fának Gyümölcsének evék.

En szép artatlanságom azzonnal elméne,
Istennek szép képe szivemből ki düle,
Lelkem Testem fénye gyalazatra méne.
Vigaságom, szentségem otan mind el méne.

Illyen drága szép jóktul az ördög meg foszta,
meztelenül, hogy inségre jutata,
azértt nem kivanom Isten szóvát hallani,
mert szigyenlem, egy Kigyó hogy meg csala engem rútul.

Isten elöt mentségem nem lesz elégséges,
hogy Eva el hitetett az is nem lön helyess,
kertből ki üzettem, messzé kergettetem,
mezételenségemre kos bört vetek én testemre.

Nó, immár ez világon nyavalyak közt lakom,
az régi sok szép jóktul midőn gondolkodom,
búsul az én Lelkem, konyvezdegélli szemem,
kivánok segítséget, de nincs ki megszánnyon engem.

Engem, jaj, minden felöly bú bánat szorongat,
testemben és lelkemben filelem tantorgat,
bűn mardozza Lelkem, nincsen csőnsességem,
kárhoztat halál, pokol, tapodgyák fejem rútúl.

Munkával, fárotsággal az Földet kapálom,
az átkotis vályyomon körbülve hordozom,
Tövis, Bodza Bokor, s haszontalan füvek
gyakran teremnek nékem, mert az bűnért meg érdemlem.

Fölötte sok sárgito szomorú betegség,
kegyetlen, kin nyavala, sok féle nagy inség,
Testem lakozi mind halalom napig,
jaj nékem, nyavalásnak mind koporsom bé zártaig.

En egész nemzetségim meg romla bűnömért,
nem cseledkedhetnék bátor, mind akarnék,
á bűn mindent rutit, szentségben nem épét,
senki ártatlanságban nem lehet miattam mostan.

Sir ri bennem az lelkem, nincsen helyén szivem,
azzalis ijeszt ördög, hogy már én bűnöm pokollal feneget,
Törvánnyel rettegtet, kinkövek kö essövel, fél lelkem pokol kinnyátul.

Jáj nékem, nyavalásnak, jaj, mit cselekedgek?
oh, te széles Föld, Tenger, adgy tanácsot nékem,
Ti is Sz[ent] Angyalok, Menyben kik vattok,
szánnyatok meg engemet, szomorú, bádgyat lelkemet.

Teis, ki terjesztet Meny, könyvez most én rájtam,
Föld, Csillagok, és Nap fény gyázban járszmiattam;
jaj, hogy így köl vesznem, és kezében esnem
az kegyetlen Satánnak, torkában pokol kinnyának.

Gazdag, oh, nagy Istenség, végy edzer az Egbe,
mert buneimet bocsásd meg ennékem kegyessen,
s vagy hatalmas Fölség, szalics bé kedvedbe,
és vétkeimért pokollal ne füzessen Isten!

Rajtam nem látom senki, hogy már könyörülne,
avagy segítő erőt ördög ellen vetne,
minden állat útaly ellenem jár,
vagdal hatalma Lucipernek, lön jutalma vétkeimnek.

En hozzád fohaszkodom, hatalmas Ur Isten,
benned van reménségem, te kezed meg mentsen,
vallom bűnös voltom, Irgalmadat várom,
mentségem nincsen nékem, hanem bocsásd meg sok vétkem.

Gonosz ördög markában ne erezd képedet,
ellensége lelkemnek bűnben ejtet engem,
cseleked azt velem, szabadics meg engem,
hogy áldhassam Sz[ent] Neved Fiaim is én velem. Amen.

ADaM VereLaete ConsoLatVr ab AngeLo

Oh, ki kiált, oly igen keseredet szivel,
kesereg keservessen, jajgattya bús szókkal,
de te vagy é Adám, á ki nyomorúlt Ember,
azt üzete az Isten, hogy nincsen ez inségben.

Reád száll jó kedve, ne busúl sőt örűly,
kétségben is ne essél, nem maracz árvájúl,
mert meg halgattatot az te Imádságod,
Isten eleiben ment keserves könyhúllajtásod.

Im szármozik egy Szűztől Istennek Sz[ent] Fia
az Idvözítettő Jesus, Angyalok Kirallya,

az meg rontya fejét ördögnek seregét,
és teged meg szabadít, hatalma ellen szabadít.

Világra jön Emberi természetben,
keresztet, szegénységet, mivel kint éltében,
rút halált éretted szenved, hogy te lelked SZ[ent] Véremeg tisztítsa,
átoktul szabadítsa.

Szomat jól eszedben ved, miképen leszen ez meg,
hogy Istennek kedvében fogattatol ismég,
ez a jó tétemény üdvösséges üszvén,
nem az te érdemedből, de Istennek kedvéből.

Pöcsétli esküvissel az önnön nevével,
hogy mindent bé tellyesét jövőendő üdövel,
hidgy tagadásának, hadgy békét gonosznak,
vessd benne reménséged, nem leszen veled különben.

DILlgener aMaene Laetanter seCVre(m) plé AngeLo gratlas agIt.

Igen meg vigasztalad, édes Attyámfia,
hogy beszédedet hallom, igen indúlt
örömem nagy voltát mert nyelvem nem mondhattya nékem,
es jó hir mondásodat, rebdesvén szivem halgat.

Hála légyen Istennek jó téteményéért,
hogy SZ[ent] ígéretedből vigasztalást hallik,
Lelkem vidamodik, csöndességben nyukszik.
Angyala hogy Istennek, irgalmat ígért lelkemnek.

Tellyes szivel elhiszem Teremtöm beszédétt,
hogy bé tölté mind éppen az ő üzenetét,
Lelkem elevenen mihelyt ő akarja, mindgyárt meg adgya,
mert még valamit ígért mindeneknek ő meg atta.

Azt is tudom külömben ez világban nem mehet,
hanem el jön az halál testemben, hogy éltemet,
Lelkem elevenen, meg marad kinom, hogy meg hallak.
Jesusomhoz hamar jussak.

No tehát, magos Egek, földi minden állat,
örüly velem, találtam jó meg térő utat,
vigagj, tapcsoly, bánattal ne gondoly,
szélyes világ négy részén, Ember, hol ki taláztatol.

Valamit esetemmel vesztettem á kertben,
meg térété az Isten ismét csuda képpen
ő önnön Sz[ent] Fia, kit ada Közinben,
az egész világ vétkét vallyára vévé az Testben.

Ebben az Dicsősségben vegy bé Jesus minket,
tekéncsd szenvedésed, fogjad kezeinket,
hogy az élet után, minden bünt el mosván,
követhessünk Menyben, az meg finlö Dőcsősségben. Amen.

Paksi Márton György-énekeskönyv (1760), 217–223. lap. A kézirat eredeti példánya a győri Xantus János Múzeumban jelenleg lappang. Mikrofilm: OSZK FM/1 2203 és MTAK A 2669/I. Az ének szövegét itt jelentetjük meg elsőként.

=====

ÁDÁM-SIRALOM A HERCHL ANTAL-ÉNEKESKÖNYVBŐL:

„Az első Atyainknak Paradicsomban való esetekről úgymint

A mi első Atyáknak, siralmas Adámnak,
most énekelni fogom esetit Évának,
hogy minden keresztény okát halálának,
ismérje eredetit minden nyomorúságának.

Kezdetben Menyet, földet hogy Isten teremté,
Embert is ő magának csuda képen szerzé,
ő maga Képire legott helyhezteté,
mellyhez szavát az Isten, ime é kepen kezdé:

Isten szól Adámhoz

Én vagyok egy Istened, azt méltán el higyed,
Adám én alkotmányom, bennem reménséged,
vesd fogad meg szómat, parancsolatomat,
leszesz ártatlanságban, és halhatatlanságban.

Egy Drága szép gyümölcs fa, melly közepett vagyon,
az Paradicsom kertben, hadd hogy illatozzon,
annak zöld levelit, szép szagú gyümölcsit,
ne bantsad leg kissebit, mert az halál meg szomorít.

Más minden gyümölcsöket, illethet te kezed,
bátran azokat ehedd, az kertet őrizhedd,
szabadságot adok mindenre tenéked,
teremtett álatimat neveiken is nevezhedd.

Ádám vissza felel

Én Isten irgalmábúl, Adám, meg áldattam,
fénlő nagy bölcsességgel ajándékoztattam,
kiért legyen áldott szent neve, mert adott
nagy hatalmat, és módott, termésiben Úrrá hagyott.

Isten felel

Én, Mindenható Isten, Meny, föld teremője,
de hogy egygyes embernek nehéz úgy lennie,
Asszonyt segítségre adok én nekie,
hogy én szép termésemre, vigyazzanak ketten erre.

Adám felel

Én, Adám, első ember, melly szerencsés vagyok,
hogy Isten maga rendőlt, nekem hűtvős társot,
Éva, te vagy társom, egyik oldal csontom,
egy testben, azt fogadom, hogy lészesz te igaz társom.

Kígyó szólítja Évát

Én, Kígyó, gondviselő minden álatokon,
melly nagyon csudálkozom, Éva mit vagy azon,
hogy nem esztek abból a szép szagú almából,
holott még szép szénje is gerjezt evesre, izre is.

Éva vissza felel Kígyónak

Én egy csontból alkotott Ádám kedves párja,
im bizonynal meg vallom, hogy ez Isten szava,
meg tiltott almának olly ereje volna,
ki azt csak meg kóstolná, szornyű halállal meg halna.

Kígyó még-is incselkedik

Én, Kígyó, jobban tudom, máskép magyarázom,
mert ez a szó héányos, és nem is bizonyos,
azért ne féllyetek, gyümölcsből ehettek,
sőt mind Istenek lesztek, jót mind roszt meg ismérnek.

Éva kígyóho és Adámhoz szól

Én, Éva, meg fogadom, Szavadat nem gátlom,
az almát le szakasztom, társomnak-is adom,
Adám im az almád, bizonyal azt mondták,
hogy jobb lesz álapotúnk, mind ez a mostani dolgúnk.

Isten szól Ádámhoz meg esett vétke után

Én Istened, egyetlen, te, Adám, hitetlen,
hol vagy, mért bújsz előttem, szemre nem jössz velem,
látom ártalmadat, keserves sorsodat,

de csak azért haragszom, hogy meg nem fogadtad szómat.

Ádám vissza felel

Én, Ádám, nem mérészlek hozzád, mert szégyenlek,
de, kérlek, csak várj⁶⁶² kicsint, meg mondom mi történt,
íme, mint meg csala, hűtvős társom, Éva,
kit az Kígyó rá szólla, midőn magányossan vala.

Isten kárhoztattya á kigyót

Én, egyetlen egy Isten, Mennynek, földnek Úra,
te pedig, csalárd Kígyó, ki olly irigy valál,
minden álatoknál, leg alább valóknál,
lészesz még alább való, az hasadon csúszó mászó.

Isten az Aszonyt karhoztattya

Te pedig, szerencsétlen Aszszony, mindenekben
hirtelen tett vétkedért é lesz büntetésed,
nehéz fájdalommal szülőd gyermekidet,
és fogod mint Úradot tisztelni á te ferjedet.

Ismét Ádámot

Te, Ádám, lész föld s-agyag, mért hittél Aszonynak,
nagy munkával keresed kenyered magadnak,
azért menny ki, indúly é Paradicsombúl,
nem lesz részed már benne, ne is tárcs már számot erre.

Ádám Siránkozik

Én, Ádám, ki üzetett az Paradicsombúl,
mit tegyek, nincs hatalmam, ki estem mindenbül,
mert Aszonynak hittem engedelmességbül,
bűnben miatta estem, ki fogytam Isten kedvibül.

⁶⁶² vár [értelem szerint javítva]

Teljes kedvem adatott volt nékem Úramtól,
őrizhettem magamat, á büntül s-haláltól,
ah mit cselekegyem, ah csak mit vétettem,
hogy illy keserűségre, és nagy insegue vettettem.

Iaj, mint meg terheltem s-nagy vétekben estem,
Isten képit veszesztem, mellyben teremtettem,
el tűnt á szépségem, ártatlan szép szinyem,
jó is távozik tőlem, rossz következik rám minden.

Én minden természetem el változott itten,
mert ha Isten kedvire akarnék-is hiven,
nem lehet mert kényén, tartottam jó kedvén,
testemet, kit szégyenlem, látván mezitelenségem.

Már nyújtom kezeimet, az dologra mégyek,
véres verétékemmél táplálom testemet,
mert Isten é büntetést rám adta vétkemért,
hogy aző nagy kegyelmet, meg vettem ő szent Nevit.

De jaj, jaj, melly keserves lészen még az á nap,
mellyben el jön az halál, ki csak könnyen meg kap,
hol ördög lesködik, és ugy incselkedik,
de könyörűly Istenem, rajtam el esett bünösön.

Éva Siránkozik

Hát én nyomorúlt Éva, minden bűnnek oka,
ki társomnak kárára jártam, s-nem javára,
Gyermekeimnek-is lészen nagy kárára
é mi nagy vétünk miatt⁶⁶³ meg köl nékiek halnia.

Midőn meg jobbitani, akarnám magamat,

⁶⁶³ matt [értelem szerint javítva]

és mindenekben vetni én tudományomat,
leg ottan az kígyó olly édesen szóllott,
hogy higyek ő Szavának, az kedvem-is reá hajtott.

Most már meg környékezett minden szomorúság,
Keserűség, bú bánat, és nagy nyomorúság,
kinek soha vége nem lészen sőt láczik
keservesnek-is teczik, s minden rossz rám következik.

Ördög úgy meg vakított, Nevemben meg rontott,
ígasságtúl meg fosztott, nagy inségre hagyott,
az gyönyörű helybül leg ottan ki hajtott,
jaj, nincs részem már benne, hol vagy kesergők Istene.

Mencségem-is olly gyarló, mint az álnok kígyó,
nyomorultabb-is vagyok, mint Ádám társom jó,
mert adtam rá okot, kit az hirtelen szó
annyira meg fosztott volt, hogy ember-is lett hallandó.

Bizonyságim nincsenek, vigasztalást hol lelek,
akár hova tekéntek, akár hova nezek,
de még-is kesergek, fogyasztom éltemet,
veszesztem szép színyemet, testemet szegeny lelkemet.

Ah emelkegyetek fel, Erdők rejcsetek el,
mert érzem kényaimat, örök rabságomat,
hol ördögök várják, hogy Lelkem el kapják
de könyörűly Úr Isten, é Siralomnak völgyiben.

Angyaltúl Bátoritatnak

Íme, én Angyal vagyok, küldött ti Úratok,
ti könyörgéstek által, meg hallgattattatok,
az Isten könyörűl, ime, ti rajtatok,
légyen é követségem, kedves ma ti-nálatok.

Már ne szomorkogyatok, ne siránkozzatok,
mert az Isten le mossa bűn mocsját, s-tugyátok,
nem léssen á soká, maga Isten mongya,
meg sebhett szíveteket, hogy ő majd meg vigasztallja.

Akárjá jelenteni mit mondott volt armalo,
ti esetetek után rossz nyelvő Kigyónak,
hogy ő ki szabadit, titeket Üdvözt,
az meg áldott mag által, teremtetlen ige által.

Igazán ez meg esik, és á Nap föl teczik,
mellyben el jön hatalmas meg ígért Messiás,
meg lattyátok testben, hogy meg váltó Isten,
királyi öltözetben, el jön, csak higgyetek ebben.

Á mit néktek jelentek, mostanság hirdetek,
azt mindenik jól ércse, el se-is felejcse,
mert ez nem mondatik, egyedül ti néktek,
hanem jövődöknek-is, ti maradékitoknak-is.

Azomban meg ércsétek, jól észre vegyitek,
ő maga irgalmábúl nem ti kedvetekbül,
el jön ti hozzátok, lesz szabadítótok,
á mint meg ígérte volt, tsak szavára vígyázatok.

Ádám felel vég kedvül

ÉN, Adám, magamért ma, és éretted, Éva,
fogok szóllani nyilván, Lelkem vigasztalván,
hogy kedvessek lőttünk é szép követségben,
melly nekünk meg szólamlott, szomorú Szívünkben szállott.

Légyen Istennek hálá, ki minket méltóvá tett,
és ő teremtésit meg bátorítatá,

király Uralkodá, bölcs, és igaz mondó,
igérete adandó, lészen hitünk is állandó.

Örvendezzetek egek, világ kereksegen,
hogy esetem után meg békéltem Istenemmel,
oh szerencsés óra, vigagy nemzetség ma,
mert Isten hagyott jóvá, minket Mindenhatósága.

Örvendezzetek Nyarak, rebdeső Madarak,
Tűz, föld és zúgó szelek, kik mindenre neznek,
minden féle vizek, nagyok és kicsinyek,
minden fele teremtések, kik ez földön éldegéltek.

Szomorúságunk ára fordúlt vigasságra,
meg sebhett szivünk, Lelkünk, meg vidult annyira,
hogy é nagy Úraság, kiben az igazság vagyon,
és meg szabadít, hiszem hogy meg is üdvözt.

Tarcs meg minket ez hitben, és minden időben,
hogy szomjúhozzunk téged, örök attya Isten,
hozzád ragaszkodunk, ne báný már keményen,
tégy reszesé bennünköt szép Dicsőségedben. Amen.

Vallás tétel

Nagy dologról szólván, de oh mit gondoltam,
hogy első Atyákról, ezeket mondtam,
Magam sem értettem, á miket szóllottam,
Tótt nyelvről magyarra mellyet fordítottam.
Mind-az által talán, ezzel nem vétettem,
Hogy Istent dicsérjük, árra igyekeztem,
Ádámnak esetit miképen kezdtem,
Sok Kisded nem tudta, azért így végeztem.
Eztet már mélyebben én nem nyomozhatom,
Született Tótt nyelvem mert nem tagadhatom,

Azért é munkámért, tán nem gyaláztatom,
Á kinek nem teczik, jobbicsa, azt hagyom.

Az Jobbitónak! Engedelmes Szolgája Herchl Antal Bajnaj Oskola Mester, és Notar[ius].”

Herchl Antal-énekeskönyv, 1765–1801. 300-305. Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 31–2. Az éneket itt adjuk ki először. A központozás tőlünk származik.

=====

KRISZTUS SZENVEDÉSÉNEK SZÁMADATAI – AMOR SZAVAIBAN (1733)

„Nezd meg a Szent írást megtonit bővebben,
És olvasd meg aztot Szent Lukács könyvében,
Miképpen a Jesus vírnek cseppeiben
Kinlódott, mert gyakronázott⁶⁶⁴ meg á földben.

De meg is én kérlek, valakik itt vadtok,
Ezmái szentnapon ide fáradtatok,
Hágy csep vért hullatott edes Jesusotok,
Én mingyárt meg mondom, ide halgassatok.

Sok féle írások eztet bizonyittyák,
Hogy hullatot volna, nyilván ezt tanityák,
Egy summában tészem, minyájon hadd hallják,
Azután vétkeket talám megutalyák.

Kilencvenhét ezer három száz csöp vérét,
Genczemanyi kertben veritékezését,
Szenvedte s hullatta az mű bűneinkért,
És ugy ohajtotta kinekkinek lelkét.”

Csíksomlyó, 1733. április 3. nagypéntek, Scena 4. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 1065.

=====

⁶⁶⁴ azott [értelem szerint javítva]

KRISZTUS SZENVEDÉSÉNEK SZÁMADATAI – CHRISTUS monológjában (1734):

„En, láttátok, sirok *a ti*⁶⁶⁵ vétkeitekért,
Ártatlan hullatom száraz⁶⁶⁶ szemetekért,
Hátvan száz két ezer csöp viz emberekert,
Ti idvességtekért.

Véremet pediglen, ha akarod tudni,
Cseppenkent kívánod azokat számlálni,
Kilnczven szer felet, két ezer s ezerni
Ezerek ki foltak, nem több, eppen ennyi.

Ostorozásimban ujabban sok számot
Mondhatok ti nektek, tudva valóságott,
Hatszor ezereket, hatszáz hatvan hatot,
Sok verésim mián ennyi csöpp ki hullott.

Más izben pediglen csapást ennyit vettem,
Két orczámon száztizet szenvedtem,
És nyakon vagdalást száz husat viseltem,
Le hajtot fejemen nolczvan ötöt nyertem.

Láttátok, me/lyemen⁶⁶⁷ harmincz nolcz sebeknek,
Helyeit vállámonhatvankét ütésnek,
És két karjaimon negyvenhét s többeknek
Fajdalmit el türtem, hogy tessem embernek.

De jaj, mind még ezek a sok szenvedésit,
Nem elegitékmeg Sidok dühűségit,
Hanem orczáimra dohos köbdosések
Harmincz két izekben kemennyen fedezek.

⁶⁶⁵ ati [értelem szerint javítva]

⁶⁶⁶ száraz [értelem szerint javítva]

⁶⁶⁷ melyemen [azaz mellemen; értelem szerint javítva]

Igosság mondásért szájam meg fizete,
Lelki tanyításért jutalmát el vette,
Mert harminczsor⁶⁶⁸ szájam kujakját szenvedte,
Keminy sidoságnak fájdalmát⁶⁶⁹ érzette.

Ezzel sem elégzik az álhatatlanság,
Ő teremőjéhez nem fordul sidóság,
Hanem mint az ebet, (oh, Utalatosság!),
Száz hetvenszer lábok alatt meg tapodgyák.

Sótt, hajamnál fogvást hurczolnak,
Fő s alacson rendek bolondnak tartanak,
És mind gonos tevőt mindenűt hasitnak,
Útczákról utczákra három százszor vontak.”

Csíksomlyó, 1734. április 23. Scena 5. Christus monológja. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 945.

=====

KRISZTUS SZENVEDÉSÉNEK SZÁMADATAI - Servus Secundus (1736):

„Ki mondhatatlan nagy fájdalom nájja,
Ákit minden teremtett alatt csudálya,
Mind gyázban borulván egy szivel siratván,
Mert ezen holt meg a Világ meg Váltoja.

Mind az által, ha az Szent Atyáknak⁶⁷⁰ hiszünk,
Ákik által Isten jelentette nekünk,
Mit szenvedett Christus Urunk mi érettünk,
Hol mit kennyáiban észre vehetünk.

Midőn meg váltotta Kristus é világot,

⁶⁶⁸ harminczsor [értelem szerint javítva]

⁶⁶⁹ fájdalmat [értelem szerint javítva]

⁶⁷⁰ Atyák [értelem miatt kiegészítve]

Az halála előtt ányit siránkozot,
Hogy hatvan két ezer köny hulatásával
Ennyire Embereért Kristus szánakodot.

A kertben Atyához⁶⁷¹ midőn imádkoznék,
Kilenczven hét s három szaz veriték
Vérrel szent Testéből földre kifolyának,
Illy rettenetesen érettünk kinlódnék.

Caiphas házában hogy meg fogattaték,
Százszor és még tizzer arczul verettetéek.
Szent nyakán pediglen száz húz ütések,
Szent fejin essének nyoczván öt ütések.

Ez nem elég vólt, ha az vállan, s á hásán
Száz negyven ütések vóltak s a két⁶⁷² karján,
Csapása pedig volt az ostromozásban
Hat⁶⁷³ ezer, és hát száz meg hát felet.

Harminczor s meg kétczer bé törve Urunk,
Szentséges szája pediglen harminczor
Csapásnak hélyt adot,
S így lélte kedvét hohéroknek.

Hitván eb modgyára lábbal tápottátot,
Szászor s még hétszer földön vondoztatot,
Az hájánál fogva pedig hurczoltátott
Szászor, és így eréttünk kinlodott.

Mikor pedig Urunk meg koronáztátot,
Az kegyes tövissek harmincz száz jukákat

⁶⁷¹ Atyához [értelem szerint javítva]

⁶⁷² Á ket [értelem szerint javítva]

⁶⁷³ hát [értelem szerint javítva]

Tettek eő Sz[ent] Fejin, s éretűnk siránkozott,
Kilencz százszor pedig sirva ohájtozott.

Kik halált mingyárást okozhatták volna,
Oly kinzásokat, ha Isten nem lét volna,
Szászor, s hátván kétzer szenvedett magában,
Tizen kilenczer vőlt utolso órában.

A Kálváriára mikor veszettetet,
Három százát és még huszon egyét lépet,
A kereszt huzásban sokat botlot s eset,
Világ büneiért é képpen fizetet.

Mind esz alat Kristus Ember leven s Isten,
Érettűnk szevedte, hogy mű büneinkben
Meg hálván ne mennőnk örök gyötrelémben,
Hanem hogy vihetne mágával menny égbe.

Hálat adgyunk tehatt, oly nagy jo vőltaért,
Telyes életiben való munkájaért,
Sok szenvedesiért, s végre hálat álgyuk,
És imádgyuk Kristust mind ezekért.

Ő szenvedesének nem egyeb volt óka,
Hanem é világnak ocsmány bujasága,
Kévelyék, fősvények, s bujáknak rutcsága,
Irigyek, resség, s háragtárto gonoszsága.

Arvák s őszvegyékét ártatlán hurczolok,
És szegények vére as véretekit ivók,
Hamis törvénytevők, hamis usurások
Kenoszták⁶⁷⁴ á Christust inkább mint á sidók. Finis.”

⁶⁷⁴ Kenosztak (kínozták) [értelem szerint javítva]

Csíksomlyó, 1736. április 30. Végzőként Servus Secundus szavai. In: Liber exhibens Actiones parascevicas... i. m. 1774. 1105–1106.

MÁRIA KÉRÉSEI A BETÁNIAI JELENETBEN

Mária ezen szavait az 1743-ban,⁶⁷⁵ 1756-ban, 1759-ben,⁶⁷⁶ és 1764-ben, 1767-ben⁶⁷⁷ és 1772-ben színre vitt passiójátékok tartalmazzák:

„Fiam emlékezzél sok epeségimről,
Anyai keserves cselekedeteimről
Hiszen én szültelek tégedet méhemből,
És én neveltelek drága szűz tejemből.

Tudod édes fiam, miként tartottalak,
Harminc három esztendeig szolgáltalak,
Anyai voltammal úgy oltalmaztalak
Hogy semmiben meg nem szomorítottalak.

Mégiscsak könyörgök néked én Istenem
Halgasd meg bárcsak az harmadik kérésem,
Fiú lévén ebben kell engedned nékem
Test szerént nincsen más szülőd én kívülem”

Csíksomlyó, 1743 (Scena 4.), 1756 (Scena 11.), 1759 (Actus II. Scena 2.), 1764 (Scena 11.), 1767 (Scena 2.) és 1772 (Scena 6.).

KERESÉS-MOTÍVUM: MÁRIA AZ A, B, C, D NEVŰ SZEREPLŐKKEL TÁRSALOG (CSÍKSOMLYÓ, 1746)

MARIA

„Mongyatok meg, kérlek, mostan ha láttátok,
Názáreti Jesust, avagy hallattatok,
Kedves szülőttemet, kinek Anyja vagyok,

⁶⁷⁵ 1743. április 12. Scena 4. Kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 228.

⁶⁷⁶ 1759. április 13. Kiadta: *Fülöp* i. m. 1897. 154–158; „Nap, Hold és csillagok...” i. m. 2003. 454.

⁶⁷⁷ *Pintér* i. m. 1984. 155.

Melj felé őt vittek, kerlek, mutaszatok.

A (sic) mondja:

Láttam, hogy úgy vitték, mint egy gonosztévőt,
Ki csaszarunk ellen mondgyák partot ütőt.

B (sic)

Asszon allat, mond meg, mi roszt cselekedet,
A te szülőtt fiad, kitt szives keserget.

Maria

Mindenekkel jot tett, vakokat gyógyított,
Mojzes törvényére masokat tanítot.

C (sic)

Jesus, o Csudateteleid mostan hova lettek,
Kétség nélkül, hogy csalárdságbol tétettek.

D (sic)

Aszonyság, Anya, mindt bantot téged,
Szomoruság árja, hogy nem hasad szived,
Csudalkozom rajtad.
Ó, melj boldogtalan voltál anyák között,
Hogy annyi zurzavart a nép közti hozott,
A te szülő fiad.

BEATA VIRGO

Menynyei Atyámnak dűcsőült szentei,
A Szent Haromságnak dicsirő Angyali,
Kik vattok testünknek s lelkünknek őrzői,
Keves szülőttemnek légyünk követői.”

Csíksomlyó, 1746. április 8. nagypéntek, Scena 11.

=====

MÁRIA-SIRALOM A KERESZT ALATT (CSÍKSOMLYÓ, 1744)

CHRISTUS

Oh, Asszonyi alat, ime ate Fiad,
Kedves tanyitvanyom, ime a te Anyad!

BEATA VIRGO

Jaj, szomorú Anya, imár hova legyek,
Vigasztalást⁶⁷⁸ búmban⁶⁷⁹ vagy kitől veszek,
Ely fogytam egészen, nem tudom, mit tegyek,
Szegyen, arva fejem, jaj, már hova mennyek?

Felseges Úr Isten, tekencs ream ügyőmben,
Irgalmason nezz rám, ily nagy gyötrelmemben,
Jaj, meg hasad szívem fájdalomtól éppen,
Hogy én szent fiamót látom a kereszten.

Vajha meg halhatnak, Szent Fiam, te veled,
Ez világon élnem⁶⁸⁰ mi haszna kívülről,
Kész vagyok meg halni most itten mellett,
A akár mi kínokat szenvedni érted.

Bocsanatott kerek, hogy ha életemben,
Ugy mint igaz Anyád, nem jártam tisztelenben,
Jo gondot tereád, ha gyermeksegedben
Talam nem viseltem, bocsas meg mindenben.

Csíksomlyó, 1744. április 3. nagypéntek, Scena 12. Kereszt alatti Mária-síralom. In: ^{Liber}
exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 814.

ÉNEK MÁRIA COMPASSIÓJÁRÓL KÁJONI *HYMNARIUM*ÁBAN:

„Christum cruce mortuum
Nostros ab defectus,
Maesta mater aspicit,
Pios per aspectus,

⁶⁷⁸ vigasztalás

⁶⁷⁹ bumban

⁶⁸⁰ élnem

Et clamavit lacerans
Capillos et pectus,
Heu me jacet filius,
Meus erit (?) despectus
Super inter millia, qui fuit electus,
Ut myrrhae fasciculus sit meus dilectus.
De cruce depositum, videns corpus Christi,
Mesta mater lacrimans, atquem vultu tristi,
Dixit, o, dulcissime fili, quod fecisti,
Quod has poenas asperas et mortem tubisti.
Ergo Mater Jesu Christi
Prosper poenas quastulisti,
Gloria fac in coelisti
Laetemur per saecula. Amen.”

Kájoni János: Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium). Csíksomlyó, 1659–77. 874, 877. A siralom a 874. oldal jobb columnájában kezdődik, és Kájoni saját kezű utalásával az utolsó versszak a 877. oldal jobb columnájának tetején olvasható.

A PIETÀ-JELENET KÁJONI *HYMNARIUM*ÁBÓL:

„Plangit, plorat, praestolatur,
Genuit et sic lacrimatur,
Quo ad usquem deponatur
Corpus de patibulo.

Venit tandem Joseph prius
Dives ille Nicodemus:
O, quis dolor, quis gemitus
Cum Jesus deponitur!

Ampletatur, osculatur
Maesta matre lacrimatur,
Dulcem Jesum contemplatur
Dumque nobis moritur.”

MÁRIA-SIRALOM JÉZUS TEMETÉSE KÖZBEN (CSÍKSOMLYÓ, 1757):

„Jaj, már hová légyek, fájdalomnak annya,
Vallyon merre menyek, Siralom leánya,
Én árva fejemnek ki leszen gyámola,
Keserves lelkemnek meg vigasztaloja?

Jaj, hogy kell meg válnom szerelmes fiamtól,
Hogy kel el távoznom ezen koporsótól,
Hogy feledkezhetem az én Christusomról,
Mennyékből adatott drága Jesusomról!

Mikor eszembe jut keserves halála,
Hét hegyes tör szívem annyiszor megjárja,
Szívemnek, lelkemnek idul nagy fájdalma,
Belső részeimnek öregbedik kinnya.

Ha hadgya én nékem, hogy itten meg hallyak,
S fiammal edgyút Koporsóba szálljak,
Hideg tetemével mindenkor maradgyak,
Én személyemtől soha meg ne vállyak.

Jaj, fogjatok, kérlek, többet nem szóllatok,
Mert egész testemet elfogták bánatok,
Mindgyárt el ájulok, jaj, ne mutassatok,
A' földre leesem, ha meg nem tartotok!

Ph, szerelmes Jesus, szívemnek öröme,
Keserves lelkeimnek kívánt csendessége,

Árva életemnek te valál reménye!
Anyádnak ki leszen már gondviselője?

Legyen immár vége én fáradságimnak,
Egész életemben tett bujdosásimnak,
Egyiptomba való szörnyű futásimnak,
Éretted felvállalt hoszszas bánatimnak!

Már én ügyefogyott a' földön maradok,
Fene vadak között a' pusztán virradok,
Szived látásában többé nem vigadok,
Szomorusagimba éppen el fonnyadok.

El megyek utánad, zárj bé koporsódba,
Én kedves szülöttem, ne hadgy é világba,
Ellened feltámadt csalárd zsidóságba,
Igazat nem látó világi hivságba!"

Csíksomlyó, 1757. április 8. nagypéntek, Scena Ultima, Mária siralma. In: Liber exhibens Actiones parascevas... i. m. 1774. 171.

=====

ÉNEK SZŰZ MÁRIA HÉT FÁJDALMÁRÓL – A KÁJONI-HYMNARIUMBÓL:

Cím: „Dolores 7. Beatae V[irginis]”

„Idvez legy, Jesus Christus Anya,
ki bus szivel vala,
kit Simeon jövendőle,
szivedben tör hogy metílne.
[...]
Idvez legy, Christus Szent Anya,
Ki futamal Egyiptomba.
Hol egy esmerőd sem vala,
Dologtol el faradsz vala.

Idvez legy, Christus Szent Annya,
ki bus szivel busulsz vala,
Nemes fiadot keresvén,
Harmad napig ott elvesztvén.

Idvez légy, Christus Szent Annya,
ki könyvezven lattad vala.
Meg fogatni kötöztetni,
Jesust erettünk veretni.

Idvez legy, Christus Szent Annya,
ki könyveszven lattad vala
Jesust a keresztfán függni,
Szep személyet be mocskolni.

Idvezlegy, Christus Szüleje,
ki á keresztrül öledbe
Veszed Jesust mar meg halva,
Sirankozva es zokogva.

Aldot Christus holta után,
ki láttad bankodván
Minden kinyanak helyeit,
Holot hullatta vereit.”

Kájoni János: Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium), 1659–77, 877. Az éneket itt adjuk közre először, a központosítás tőlünk származik.